שאול גינזבורג

# אַמאָליקע פּעטערבורג

שאול גינזבורג

# אַמאָליקע פּעטערבורג

פּאָרשונגען און זכרונות וועגן יידישן לעבן אין
דער רעזידענץ־שטאָט פון צאַרישן רוסלאַנד

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ניו יאָרק
1944

SAUL M. GINSBURG

# "AMOLIKE PETERBURG"

*All rights in this book are reserved. No part of the text may be reproduced in any manner whatsoever without permission in writing from the publisher.*

Copyright, 1944
by MRS. B. GINSBURG

Printed in the U.S.A. by
POSY-SHOULSON PRESS, NEW YORK, N. Y.
255

שאול גינזבורג

# אַמאָליקע פּעטערבורג

# שאול גינזבורג

# היסטאריש ווערק

(נייע סעריע)

באַנד איינס:

## אַמאָליקע פּעטערבורג

שריפטן צוגעגרייט פון
שאול גינזבורג שריפטן־קאָמיטעט
ניו יאָרק
התש״ד

# אינהאלט


זייט

פון שאול גינזבורג שריפטן קאמיטעט 5
פון שאול גינזבורגס אלמנה און זון 7
ערשטע יידן אין פעטערבורג 13

## געלערנטע, שרייבער, כלל־טוער

יוליאן באק: גרינדער פון „רעטש" 29
י. ברוידא: געלערנטער און כלל־עסקן 43
י. ל. גאַרדאַן און די רעדאַקציע פון „וואַסכאַד" 49
יעקב האַלפֿערן: הויכער באַאַמטער און כלל־טוער 67
ל. מאַנדעלשטאַם: ערשטער יידישער סטודענט אין רוסלאנד 74
העניריק סליאָזבערג: שתדלן און כלל־טוער 88
א. פּאַסאָווער: באַרימטער יוריסט 101
דוד פּינבערג: גרויסער יידישער כלל־טוער 111
דר. י. ל. קאַצענעלסאָן („בוקי בן יגלי" 125
מ. קולישער: גרויסער געלערנטער און יוריסט 139

## רוסיש־יידישע און יידישע פּרעסע

די וואַכנשריפטן „ראַזסוועט" און „רוסקי יעוורעי" 155
דער „וואַסכאַד" און זיין ארויסגעבער 170
ערשטע יידישע טעגלעכע צייטונג אין רוסלאנד „דער פרײַנד" 184
1. די דערלויבעניש און גרינדונג פון „פרײַנד"
2. די רעדאַקציע, מיטאַרבעטער און זעצער 193
3. די ניט־דערלויבטע דרוקערײַ פון „פרײַנד" 207
4. די צירקולאציע און דער איינפלוס פון „פרײַנד" 214
5. צענזור און מסירות 222

## פון יידישן קולטור־לעבן

„געזעלשאפט פאַר יידישער פאַלקס־מוזיק" 239
עמאַנציפּאַציע פון רוסישע יידן (מערץ, 1917) 247

זוך־צעטל 257

# פון שאול גינזבורגס שריפטן קאָמיטעט

דריי יאָר נאָכן דערשיינען פון די דריי בענד היסטאָרישע ווערק, וואָס אונדזער קאָמיטעט האָט אַרויסגעגעבן, איז שאול גינזבורג, דעם 16טן נאָוועמבער, 1940 (שבת וירא, טו מרחשון, תש"א), געשטאָרבן. ניט נאָר אַ טיפער געפיל פון פריינדשאַפט האָט אונדז געפירט צום באַשלוס צו טאָן א „חסד של אמת" בנוגע צו אונדזער פאַרשטאָרבענעם גרויסן פריינד, ווידער אַרויסצוגעבן א נייע סעריע פון זיינע געקליבענע שריפטן אין בוך־פאָרם, נאָר נאָך מער האָבן מיר געפילט אַ גרויסע פליכט און אחריות לגבי דער יידישער ליטעראַטור און היסטאָריאָגראַפיע, אַז שאול גינזבורגס שריפטן טאָרן ניט בלייבן באַגראָבן אין צייטונגען און זשורנאַלן און אזוי אַרום פאַרלאָרן גיין פאַר די יידישע לייענער און פאָרשער. ווער רעדט נאָך אין דער איצטיקער צייט, ווען דער בלוטיקער וועלט־שטורם האָט צוגעגעבן די גרויליקסטע קאַפּיטלען צום מאַרטיראָלאָג פון אונדזער פאָלק, און ווען רוסלאנד שטייט אין פאָדערגרונט פון די וועלט־געשעענישן, איז געוויס וויכטיק צו באַקענען זיך מיט דער פאַרגאַנגנהייט פון די רוסישע יידן, וועמענס געשיכטע דער פאַרשטאָרבענער גרויסער היסטאָריקער האָט אזוי פלייסיק געפאָרשט און אַזוי גלענצנדיק באַשריבן.

די ערשטע דריי בענד פון שאול גינזבורגס היסטאָרישע ווערק זיינען געווען אַ זייער וויכטיקער צושטייער צו דער יידישער היסטאָרישער ליטעראַטור, ווי ס'וויזט דער פאַקט, אז לאַנג שוין האָט אין דער ערנסטער יידישער ליטעראַטור אַ בוך ניט געהאַט אַזאַ דערפאָלג ווי דאָס דאָזיקע ווערק. אין א קורצער צייט איז די גאַנצע אויפלאַגע זיך צעגאַנגען און די ביכער זיינען שוין ניט בנמצא. זיי זיינען אויך געווען אַ קוואַל פאַר פאָרשער און היסטאָריקער.* איין באַנד, איבערזעצט אין העברעאיש פון י. ל. ברוך, האָט געזאָלט אַרויסגיין אין פאַרלאָג „דביר" אין תל אביב, נאָר משמעות, אַז די קריטישע צייט האָלט אַפּ דאָס דערשיינען פון בוך.

דאָס מאָל, ביי דער איצטיקער אונטערנעמונג, איז אונדזער אויפגאַבע געווען אַ סך שווערער, טאָפּלט שווער. ערשטנס, אין אָנגעזיכט פון גרויליקן יידישן גורל אין דער הייַנטיקער צייט, איז סתם שווער צו קאָנצענטרירן זיך אויף ליטעראַריש־ווייסנשאפטלעכע ארבעטן, וואָס פאָדערן מנוחת־נפש. און אונדז יידן פעלט עס לגמרי אין דער צייט פון אומקום און חורבן. און

---

* געגוג אָנצואוויזן אויף די בענדער 3 און 4 פון פראָפ. יוסף קלויזנערס הסטוריה של הספרות העברית החדשה, ואו די ווערק ווערן ציטירט צענדליקער מאָל. אויך אין די היסטאָרישע שריפטן פון ייוואָ, באנד 3, און א סך אנד. ווערק.

צוויטנס, מיטן אוועקגאנג פון מחבר איז אויף אונדז אליין געפאלן די גאנצע לאסט פון אפקלייבן און אויסקלייבן דעם מאטעריאל און אים צוגרייטן צום דרוק. דאס רעדאקטירן און קאריגירן איז געטאן געווארן פון סעקרע־טאריאט בשותפות. מיר האבן געהאט אפטע געמיינשאפטלעכע זיצונגען, וואו מיר פלעגן אלע פראבלעמען באהאנדלען און אלע פראגן באשליסן.

די מלחמה־אומשטענדן האבן אונדז געצוואונגען אפצואווייכן אין איניקע פרטים פון דעם פראספעקט, וואס מיר האבן פארעפנטלעכט און פונאנדער־געשיקט אין פארבינדונג מיט דער נייער, דער איצטיקער ביכער־סעריע. דער ערשטער באנד, למשל, האט געזאלט אנטהאלטן א טייל פון דער משומדים סעריע. אבער דער מאטעריאל וועגן יידישן לעבן אין פעטער־בורג האט זיך אזוי צעוואקסן און אויסגעשפרייט, אז מיר האבן געמוזט אויסטיילן פאר דער טעמע משומדים א באזונדער באנד — דעם צווייטן, וואס איז שוין צום גרעסטן טייל אויסגעזעצט. דער דריטער באנד וועט באהאנדלען „יידישע ליידן אין רוסלאנד", איבערהויפט די „סלאוויטער דראמע", און וועט ארומנעמען נאך א צאל קלענערע ארבעטן. במילא האט דער באנד „אויטאביאגראפיע, זכרונות, ביבליאגראפיע" געמוזט אויסגעלאזן ווערן, סיידן ס׳וועלן זיין די פינאנציעלע מיטלען ארויסצוגעבן א פערטן באנד. צוליב שפּאַרזאמקייט וועגן האבן מיר געמוזט אויסלאזן בילדער, דאקומענטן אאז״ו.

עס איז אונדזער אנגענעמע פליכט צו באדאנקען דעם „ציקא־בוכפארלאג", וואס האט אויף זיך געמומען ארויסצולאזן די דאזיקע ווערק. בלויז א דאנק דער שותפות מיט דער „ציקא" האט דער פלאן פון ארויסגעבן די נייע סעריע געקענט פארווירקלעכט ווערן. אונדזער ספעציעלע אנערקענונג פאר זיין מיטהילף אין דער אונטערנעמונג דריקן מיר אויס פר. חיים פופקא, סעקרעטאר פון „ציקא".

לאמיר האפן, אז ווען די איבעריקע בענדער וועלן ארויסגיין, וועט שוין זיין שלום אויף דער וועלט, און מיר וועלן זען דעם אויפגאנג פון א נייער תקופה אין דער געשיכטע פון די רוסישע יידן.

## שאול גינזבורג שריפטן קאמיטעט

סעקרעטאריאט:
דר. הערמאן פראנק
יעקב קרעפליאך
יצחק ריבקינד

קאסירער: לואים רימסקי

ניו־יארק, סעפטעמבער, 1944.

# פון שאול גינזבורגס אלמנה און זון

אין דער איצטיקער צייט, וועו יידן לעבן איבער די סאמע פינצטערע בלעטער פון זייער געשיכטע, ווערן די אינצלנע עפיזאדן פון זייער פריער־דיקן לאנגן מארטיראלאג גיך פארגעסן. אויך פארגעסן ווערט דאס יידיש לעבן פון פאר דער טראגעדיע. מיליאנען מענטשן ווערן אומגעבראכט, און מיט זיי גייט אוועק די יידישע טראדיציע, ווערן פארניכטעט ביבליא־טעקן, ארכיוון, אלע שפורן פון מאטעריעלער און גייסטיקער קולטור.

אין אזא צייט דארפן יידן מער ווי אלע מאל שעצן די פארגאנגנהייט, די זכרונות וועגן יידישן לעבן אין רוסלאנד, ליטע און פוילן. פאר יעדן וועמען ס׳איז טייער און וואס איז צוגעבונדן צו די אלטע דורות, מוזן די היסטאריש ווערק פון אונדזער פארשטארבענעם מאן און פאטער זיין א קוואל פון לעבן. אין די פארשונגען האט ער ארייגעלייגט ניט נאר זיינע גרויסע קענטענישן, וועלכע ער האט דערווארבן דורך לאנגע יארן פון ארבעט, נאר א סך ליבע. אט די הארציקע וואדימקייט גיט צו זיינע היס־טארישע פארשונגען א באזונדערן ווערט. זיי זיינען ניט די קאלטע, טרוקענע ווערק פון אן ארכיוואר, נאר דאס זיינען בילדער פון א מאלער, וועלכער גיט אריין לעבן אין דער פארגאנגנהייט.

די ארטיקלען זיינען אפגעדרוקט געווארן אין צייטונגען און זשורנאלן און קאנען גרינג פארגעסן ווערן, ווי די פארגאנגנהייט אליין. די צוקונפ־טיקע לעזער, סיי די ערנסטע היסטאריקער, סיי די געווויינלעכע ניגיריקע לעזער, וועלכע שעצן נאר אונדזער יידישע פארגאנגנהייט, וועלן דאנקבאר זיין הערמאן פראנק, יעקב קרעפליאק און יצחק ריבקינד — די איבערגע־בליבענע פריינט פון אונזער פארשטארבענעם מאן און פאטער פאר דעם, וואס ניט קוקנדיק אויף די קאלאסאלע שוועריקייטן האבן זיי דאך פארט־געזעצט די ארבעט, וואס זיי האבן אנגעהויבן שוין מיט עטלעכע יאר צוריק, זען צו ראטעווען די ווערק פון פארגעסן ווערן און זיי ארויסברענגען אין בוך־פארם.

דאס איז דער בעסטער מאנומענט פאר אונדזער פארשטארבענעם מאן און פאטער.

**ברכה גינזבורג**

מ. גינזבורג, קאפיטאן יו. עס. ארמיי

סעפטעמבער, 1944

# אַמאָליקע פּעטערבורג

# ערשטע יידן אין פעטערבורג

די געשיכטע פון דעם יידישן ישוב אין פעטערבורג, ווי בכלל די געשיכטע פון יידן אין רוסלאַנד, הייבט זיך אײגנטלעך אָן פון סוף 18טן יאָרהונערט, אין דער צייט פון דער קייזערין יעקאַטערינאַ דער צווייטער (באַוואוסט אונטערן נאָמען: יעקאַטערינאַ די גרויסע). דאָן האָט רוסלאַנד, ביי דער צעטיילונג פון פוילן, באַקומען גרויסע געגנטן מיט אַ באַדייטנדיקער יידישער באַפעלקערונג — ווייסרוסלאַנד, ליטע, וואַלין. ביז דעמאָלט האָט די רוסישע מדינה קיין יידישע בירגער ניט געהאַט, און אויסלענדישע יידן איז געווען פֿאַרבאָטן אַהין צו קומען. נאָר זעלטן וועט פֿלעגט טרעפֿן, אַז יידן זאָלן זיך אָוועקלאָזן קיין רוסלאַנד. מייסטנס זיינען דאָס געווען סוחרים פון די דערבייאיקע פוילישע פֿראָווינצן, וואָס האָבן געמוזט כמעט שטענדיק דאָ באַהאַלטן זייער יידישקייט, אַדער משומדים פון פֿאַרשיידענע אַנדערע לענדער.

ווען דער קייזער פּיאָטר דער ערשטער האָט אין סאָמע אָנהייב פון 18טן יאָרהונדערט געגרינדעט די נייע רוסישע רעזידענץ־שטאָט — פּעטער־בורג, האָט ער געזוכט אי פֿערזענלעך, אי דורך זיינע אַגענטן, אַראָפּצו־ברענגן אַהין פון אויסלאַנד וואָס מער סוחרים, קינסטלער און האַנט־ווערקער, כדי אויפצובויען אַנטוויקלען און באַרייכערן די נייע שטאָט. ביי זיין באַזוך אין האָלאַנד, האָט דער מעיאָר פון אַמסטערדאַם, וויטסען, אים איבערגעגעבן און פֿערזענלעך געשטיצט די בקשה פון דער דאָרטיקער יידישער געמיינדע, ער זאָל דערלויבן יידן צו באַזעצן זיך אין פּעטערבורג. פּיאָטר האָט שטאַרק געאָכט דעם אַמסטערדאַמער מעיאָר, ער איז געווען מיט אים זייער באַפֿריינדעט; דאָך אָבער האָט ער אים אין זיין בקשה אָפּגעזאָגט. ער, דער גרויסער רעפֿאָרמאַטאָר און באַנייער פון דעם רוסישן לעבנס־שטייגער, איז אין זיין באַציאונג צו יידן אָפּנים געבליבן ביי דער אַלטער מאָסקווער פֿיינטשאַפט קעגן זיי און זייער גלויבן.

זוכנדיק אומעטום פּעאיקע, נוצלעכע מענטשן, פלעגט אָבער פּיאָטר ניט אויסמיידן קיין משומדים. אַזעלכע זיינען געווען צווישן זיינע נאָענטסטע מיטאַרבעטער, און אייניקע פון אָט די געווענען יידן האָבן זיך דערדינט צו גאָר הויכע אַמטן. באַראָן שאָפֿיראָוו, אַ זון פון אַ פוילישן יידן האָט אין פּיאָטרס צייטן אָנגעפֿירט מיט רוסלאַנדס אויסלענדישער פּאָליטיק

און איז געווען איינער פון די ווירקזאמסטע רוסישע שטאטסלייט. דער ערשטער פעטערבורגער גענעראל־פאליציימייסטער איז געווען גראף אנטאן דעוויער, א משומד פון פאָרטוגאל. זארגנדיק מיט אלע כוחות וועגן אייני־ארדענען און אנטוויקלען די נייע רוסישע הויפטשטאט, האט פיאטר נאטיר־לעך געהאלטן פאר באזונדערס וויכטיק און פאראנטוואָרטלעך די פאר־וואלטונג איבער דער דאָרטיקער פאליציי; און דאך האט ער געפונען פאר מעגלעך צו באשטימען אויף אט דער שטעלע א געווען־ענעם יידן, וועלכן ער האט געריכט פאר א זייער פעאיקן און ענערגישן מענטשן.*

ווי באוואוסט, האט פיאטר אייפעריק געקעמפט קעגן די אלטמאדישע מאסקווער לעבנס־פירונגען, קעגן די פינצטערע, אפגעשטאנענע זיטן און גענג פון די אומווי־סנדיקע באיארן (די אריסטאקראטישע פריצים), וועלכע ער האט געזוכט אויסצופיינערן, מאכן לייטישער אויפן אייראפעאישן שטייגער. איינס פון די מיטלען אין אט דעם שטרייט איז פאר אים געווען — דער הויף־לק. די ארבעט פון דעם לק האט אין זיין צייט געטראגן אין א גרויסער מאס א פאליטישן כאראקטער: ער האט ניט נאר באדארפט פריילעך מאכן דעם קיזער, משמח זיין אים און די הויפלייט; זיין הויפט־אויפגאבע איז געווען אפלאכן, מאכן חוזק פון די אלטפרענקישע מנהגים, פון די פארשטייער פון דער פינצטערער מאסקווער וועלט, מיט זיערע אנזיכטן און געוואוינהייטן. אויף אט דעם אמט ביי פיאטרס הויף האט זיך באזונדערס אויסגעצייכנט איינער א מארן פון פארטוגאל, יאן אקאסטא. צוליב די שרעקלעכע פארפאלגונגען פון דער אינקוויזיציע האט ער, ווי פילע אנדערע יידן אין פארטוגאל, געמוזט אננעמען דעם קאטוילישן גלויבן. דערנאך איז אים געלונגען צו אנטלויפן. ער האט געוואנדערט איבער פארשיידענע לענדער, אויסגעפרובירט פילע פראפעסיעס, אבער מיט וויניק גליק. פיאטר האט זיך אין אויסלאנד מיט אים באקענט, און ער איז אים שטארק געפעלן געוואָרן. האט ער אים מיטגענומען קיין פעטערבורג, און אין יאר 1714 באשטימט אויפן אפיציעלן אמט פון „הויף־לק".

אקאסטא איז געווען א מענטש מיט בילדונג. ער האט געריידט כמעט אויף אלע איראפעאישע שפראכן; ער האט פיל אויף זיין לעבן געריזט, באאבאכט, געווען א פריילעכער, לעבעדיקער מענטש און פארמאגט אין זיך א זעלטענע וויציקייט. דאס אלץ האט אים געמאכט וויי אנגענאסטן פאר דער ראלע, אויף וועלכער עס האט אים באשטימט דער רוסישער קייזער־רעפארמאטאר. די פארטרעטער פון דער אלטער מאסקווער אריס־טאקראטיע ביי פיאטרס הויף פלעגן פון יאן אקאסטא זייער אפט הערן דעם

* וועגן די שרירות, שאפיראז און דעוויער — זעט באזונדערע ארטיקלען וויטער אין דעם באנד.

ביטערן אמת אין אַ וויציקער, שטעכיקער פּאָרם: ער פלעגט זיי דערגיין די יאָרן מיט זיינע וועדטלעך, שפּיצלעך און קאַטאַווטס. אַקאַסטאַ איז געווען אַ גרויסער קענער פון תנ"ך, און דער קייזער פלעגט גערן מיט אים פירן געשפּרעכן וועגן רעליגיעזע ענינים. נאָך פּיאָטרס טויט איז אַקאַסטאַ פאַרבליבן ביי זיין אָמט און האָט געדינט אויך ביים הויף פון דער קייזערין אַננאַ יאַאַנאַוונאַ. אָבער אין אירע צייטן האָט ער שוין געמוזט שפּילן גאָר אַן אַנדער ראָלע. די אומווייסנדיקע, וויניק־אַנטוויקלטע אַננאַ האָט פון אים געפּאָדערט, ער זאָל פאָר איר פּראָווען פאַיאַצישע שטיק, גלייכווערטלעך, קונצן. פון אַ הויף־לץ האָט ער זיך געמוזט פאַרוואַנדלען אין איינעם פון יענע הויף־נאַראָנים, מיט וועלכע די אומגעבילדעטע קייזערין האָט זיך אַרומגערינגלט אין איר פּאַלאַץ און פון וועלכע זי פלעגט אַזוי שטאַרק הנאה האָבן.

אַננאַ יאַאַנאַוונאַ איז געווען ניט וויניקער פרום און אבערגלויבעריש, ווי אומגעבילדעט. אין איר צייט איז פאַרגעקומען אַ פינצטערער, בלוטיקער עפּיזאָד, וואו עס האָט זיך צום קלאָרסטן אַרויסגעוויזן איר רעליגיעזער פאַאַטיזם. דעם 10טן יולי, 1738, איז איבער גאַנץ פּעטערבורג פאַרעפנט־לעכט געוואָרן אַזאַ פובליקאַציע: „שבת, דעם 15טן יולי, דאַרף לויט דעם באַפעל פון איר קייזערלעכער מאַיעסטעט, אויף דעם אַדמיראַלסקן אינדזל, לעבן די נייע קראָמען, דערפילט ווערן די עקזעקוציע איבער אַ פאַרברעכער קעגן דער אמתער קריסטלעכער רעליגיע און איבער זיינעם אַ פאַרפירער. דעריבער ווערט וועגן דעם פובליקירט, כדי אַלע זאָלן זיך צונויפקומען זעען די עקזעקוציע אויף יענעם אָרט, 8 אַזייגער אין דער פרי." דאָס איז געווען דער לעצטער אָקט פון אַ גרויסער דראָמע — דער שרעקלעכער סוף פון דעם פּראָצעס, וואָס איז פאַרפירט געוואָרן קעגן דעם רוסישן אָפיצער אַלעק־סאַנדער וואָזניצין פון מאָסקווע, וועלכער האָט אַנגענומען דעם יידישן גלויבן, און קעגן דעם ייד ברוך לייבאָוו, פון דובראָווע, וועלכער האָט אים צו דעם צוגערעדט. לויט דעם באַשלוס פון דער קייזערין אַננאַ יאַאַנאַוונאַ, זיינען זיי בידע דעם 15טן יולי פאַרברענט געוואָרן אין פּעטערבורג אויף אַ שייטערהויפן.

די קייזערין יעליזאַוועטאַ פּעטראָוונאַ איז אין איר פינצטערער פאַנא־טישקייט ניט אָפּגעשטאַנען פון דער גרויזאַמער אַנען. זי האָט עס אין יאָר 1742 אַרויסגענעבן דעם באַפעל וועגן פאַרטרייבן אַלע יידן פון גאַנץ רוסלאַנד, סיי פון די שטעט, סיי פון די דאָרפישע געגנטן (אַ קלייניע צאָל יידן זיינען געווען פאַרבליבן אין אוקראַינע, נאָכדעם ווי רוסלאַנד האָט אייניגעמען אָט די פּראָווינץ). דער סענאַט האָט אין יאָר 1743 פאַרגעלייגט דער קייזערין צו דערלויבן יידן צו קומען צייטווייליק צוליב געשעפט קיין רוס־לאַנד, אַנווייזנדיק אויף דעם גרויסן נוצן, וואָס די רוסישע מדינה קאָן פון

דעם האבן. האט יעליזאוועטא פעטראוונא דאן געשטעלט איר טרויעריק־בארימטן באשלוס: „פון קריסטוסעס שונאים פארלאנג איך ניט קיין נוצן." אין איר צייט האט אין פעטערבורג געלעבט און געדינט אין די מעדיצינישע רעגירונגס־אנשטאלטן דער באַרימטער דאקטאר אנטאניא ריביידא סאנכעץ, א מאראן, פון פארטוגאל. ער איז געווען א באוואוסטער געלערנטער, און פאר זיין אוועקפאר צוריק קיין אויסלאנד האט די רוסישע וויסנשאפטלעכע אקאדעמיע אים אויסגעקליבן פאר אירן אן ערן־מיטגליד. אבער ווען די קייזערין יעליזאוועטא האט זיך מיט עטלעכע יאר שפעטער דערוואוסט, דאס ער איז א געווען־נער יידּ, האט זי אים אויסגעשלאסן און דערביי דערקלערט, אז זי וויל דורכאויס, אז די מיטגלידער פון איר אקאדעמיע זאלן זיין טרייע קריסטן. אין אויסלאנד האט מען געוואוסט מכוח יעליזאוועטאס פיינטלעכער באציאונג צו יידן און וועגן די צרות, וואס זיי שטייגן אויס אין רוסלאנד. דער קעניגסבערגער רב, ר' אריה לייב עפשטיין, האט דאן געשריבן אין זיין ספר „הפרדס", אז דער אויבערשטער אליין האט באשערט, אז יידן זאלן ניט וואוינען אין פעטערבורג; וויל איבער די דארטיקע „וויסע נעכט", ווען עס איז ליכטיק ווי בייטאג, קאן מען אין פעטערבורג ניט וויסן געווי די צייט, ווען מען מעג זיך שטעלן דאוועגען „שחרית" . . .

ווי מיר האבן שוין פריער אנגעוויזן, האט רוסלאנד אין דער צייט פון יעקאטערינא דער גרויסער (1762—1796) געירשנט פון פוילן פראווינצן מיט א גרויסער יידישער באפעלקערונג. יידן פון ווייס־רוסלאנד, ליטע און פון אנדערע געווענע פוילישע געגנטן איז געווען פארבאטן דער צוטריט אין די אינערלעכע רוסישע גובערניעס. אבער מענטשן מיט ענערגיע, מיט אונטערנעמונג, פלעגן דאך רייזיקירן צו קומען קיין „ראסייע" און דא פארפירן געשעפטן. אין יאר 1773 האט יעקאטערינא אין א בריוו צו דעם באוואוסטן פראנצויזישן שריפטשטעלער דידרא, געשריבן, אז אין פעטערבורג לעבן 3־4 יידן, זיי האלטן זיך אויף ביי איינעם פון אירע גלחים; מען שטערט זיי ניט צו לעבן דא, כאטש לויטן געזעץ האבן זיי דערויף קיין רעכט ניט, און „מען מאכט זיך ניט וויסנדיק וועגן זיי". דאס איז געווען אן איינפאל, צו באזעצן זיך גראד ביי דער קייזערינס א גלח; יענער האט געהאט פון דעם א זייטיקן פארדינסט, און דער יידּ האט זיך דא ביי אים אין הויז געפילט פולקום זיכער. יידן פלעגן אבער פאלן איך אויף אנדערע המצאות, און זייער צאל איז וואַרשיינלעך אין פעטערבורג געווען באדייטנדיקער, איידער די קייזערין האט אנגעווייזן אין איר בריוו. די פעטערבורגער פאליצי־האט זיי קיין שווערקייטן ניט געמאכט. אין די אפיציעלע דאקומענטן ווערן דערמאנט יידן דאקטוירים, וואס זיינען פון אויסלאנד געקומען קיין פעטערבורג, דא געהאלטן עקזאמען און געקראגן רעגירונגס־שטעלעס. מיר טרעפן אויך יידישע נעמען צווישן די פעטערבורגער פאבריקאנטן.

אין סוף פון 18טן יאָרהונדערט האָט זיך אין פּעטערבורג באַזעצט אברהם פּערעץ, דער איידעם פון דעם באַוואוסטן שקלאָווער גביר און למדן ר׳ יהושע צייטלין. אינאיינעם מיט אים איז קיין פּעטערבורג געקומען זיין חבר, לייב נעוואַכאָוויטש, וועלכער האָט אין 1803 פּאַרפאַסט דאָס ערשטע רוסיש־יידישע וואָרק, וועגן דער טרויעריקער לאָגע פון די יידן אין רוס־לאַנד (דאָס זעלבע ביכל האָט ער אָפּגעדרוקט אין יאָר 1804 אויך אין העברעאיש, אין שקלאָוו). פּערעץ האָט אין פּעטערבורג דערוואַרבן וויכ־טיקע באַקאַנטשאַפטן אין די רעגירונגס־קרייזן, פּאַרפירט גרויסע געשעפטן און פּארנומען אַ באַדייטנדיקן אָרט אין דער רוסישער פינאַנץ־וועלט. אומ־געפער אין איין צייט מיט אים איז קיין פּעטערבורג אַריבערגעפּאָרן דער באַוואוסטער שקלאָווער סוחר און שתדלן ר׳ נאָטע נאָטקין.*

אין אָנהייב פון 19טן יאָרהונדערט האָט פּעטערבורג שוין געהאַט אַ היפּש הייפל יידן, מייסטנס אָנגעפּאָרענע פון שקלאָוו, מאָהילעוו און פון אַנדערע וויס־רוסלענדישע שטעט. זיי האָבן דאָ געהאַט אַ שוחט, אַ מוהל און, פּאַרשטייט זיך, אויך אַ מנין. אין יאָר 1802 האָט די דייטשישע לוטעראַ־נישע געמיינדע זיי פּאַרדונגען אויף איר בית־עלמין 160 קלאַפטער ערד אויף מקבר צו זיין זייערע געשטאָרבענע. די יידן האָבן זיך פּאַרפליכטעט צו צאָלן דער דייטשישער געמיינדע 10 רובל פּאָר יעדע באַערדיקונג. גלייך נאָך דעם איז אין פּעטערבורג געגרינדעט געוואָרן אַ חברה־קדישא, און זי האָט געפירט, ווי געווינלעך אין יידישע שטעט, אירע אַ שריפּטלעכע כרא־ניק — אַ פּנקס.

קיין גרויסע שטערונגען האָבן יידן אין פּעטערבורג נישט געליטן אויך אין דער צייט פון קייזער אַלעקסאַנדער דעם 1טן, און זייער צאָל איז דאָ געשטיגן. אין די רעגירונגס־קרייזן האָט מען נאָך געדענקט יענע טרייקייט און הילף, וואָס די יידן אין ליטע און וויס־רוסלאַנד האָבן אַרויסגעוויזן צו דער רוסישער מאַכט אין דער צייט פון איר מלחמה מיט נאַפּאָלעאָנען אין יאָר 1812. דר. מאַקס ליליענטאָל, וואָס איז געווען באַוואוסט אַלס בילדונגס־טויער צווישן יידן אין רוסלאַנד און דערנאָך אַלס רעפּאָרם־ראַבינער אין אַמעריקע, דערציילט אין זיינע דעראינערונגען וועגן רוסלאַנד, אַז דער פּעטערבורגער גענעראַל־גובערנאַטאָר מילאָראַדאָוויטש, איינער פון די הויפּט־העלדן פון דעם רוסיש־פּראַנצויזישן קריג, האָט זיך צו יידן פּאַרהאַלטן זייער פריינטלעך. ער האָט זיי דערלויבט צו וואוינען אין פּעטערבורג, נישט אַכטנדיק אויפן געזעצלעכן פּאַרבאָט. „אָן די יידן וון זייער הילף", פלעגט ער זאָגן, „וואָלטן מיר נאָפּאָלעאָנען ניט באַזיגט, און אויך איך וואָלט ניט

---

* וועגן פּערעצן און נעוואַכאָוויטש — זעט דעם באַזונדערן אַרטיקל וועגן זיי אין באַנד „משומדים".

געקראָגן די אויסצייכענונגען, וואָס איך טראָג!". דר. ליליענטאַל דערציילט אויך, אַז די פּעטערבורגער פּאָליציי האָט זיך אינמאָל באַקלאָגט פאַר מילאָראָדאָוויטשן, דאָס יידן האָבן אויף יום־טוב אויסגעבויט פאַר זיך סוכות; האָט דער גענעראַל־גובערנאַטאָר אָפּגעגעבן אַ פאַראָרדענונג, מען זאָל די סוכות אַראָפּנעמען אין פאַרלויף פון אַ וואָך. מעגלעך, אַז דאָס איז ניט קיין פּאַקט, נאָר בלויז אַן אַנעקדאָט; אָבער עס איז אַלנפאַלס כאַראַקטעריסטיש פאַר דער באַציאונג פון מילאָראָדאָוויטשן צו יידן.

די לאָגע האָט זיך אָבער פאַרערגערט אין די לעצטע יאָרן פון אַלעקסאַנדער דעם 1טן, ווען אים האָבן באַהערשט רעאַקציאָנערע שטימונגען און מיסיאָנערישע שטרעבונגען. מען האָט זיך אָנגעהויבן שטרענגער צו פאַראַלטן קעגן יידן, וואָס פלעגן קומען קיין פּעטערבורג, און אפילו דער קייזער אַליין האָט זיך אין איינצלנע פאַלן אינטערעסירט מיט דעם, צי זיי האָבן דאָס רעכט צו וואוינען. אַזוי, צום ביישפּיל, האָט אַלעקסאַנדער דער 1טער, אין סעפּטעמפּער, 1825, פאַרנדיק דורך אַ דאָרף לעבן פּעטערבורג, באַמערקט דאָ עטלעכע יידן. האָט ער גלייך געהייסן אויספאָרשן, ווער זיי זיינען, פון וואַנען זיי זיינען געקומען און ווער עס האָט זיי דערלויבט דאָ אויפצוהאַלטן זיך. געענדיקט האָט זיך די זאַך מיט דעם, וואָס מען האָט די עטלעכע יידן, וואָס האָבן געהאָט דאָס אומגליק צו וואַרפן זיך דעם קייזער אין די אויגן, באַלד אַרויסגעשיקט, און דער פּעטערבורגער גובערנאַטאָר האָט שטרענג פאַרגעשריבן דער פּאָליציי, מען זאָל מער אין קיין פאַל ניט דולדן אַזעלכע אומגעוויצלעכע זאַכן.

צווישן די יידן, וואָס האָבן זיך אין אַלעקסאַנדערס צייטן באַזעצט אין פּעטערבורג, האָט מען באַזונדערס געאַכט דאָקטאָר משה עלקאָן, וואָס האָט געשטאָמט פון טולטשין. אַ חוץ זיינע גרויסע קענטענישן אין מעדיצין, איז ער אויך געווען אַ באַדייטנדיקער למדן און אַ העברעאישער שריפטשטעלער. ער האָט אין יאָר 1811 אָפּגעדרוקט אַ שיר לכבוד אַלעקסאַנדער דעם 1טן, אין העברעאיש, מיט אַ פראָנצויזישער איבערזעצונג. עלקאָן איז געשטאָרבן אין יאָר 1822 און דער נאָטיץ וועגן זיין טויט איז געווען דער לעצטער אין דער שריפטלעכער כראָניק פון דער פּעטערבורגער חברה־קדישא — מיט דעם נאָטיץ האָט זיך פאַרענדיקט דער פּנקס, וואָס איז פאַרבליבן פון יענער צייט. עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז יידן זייגען געווען צווישן די ערשטע ציין־דאָקטוירים, וואָס האָבן זיך אין אַלעקסאַנדערס צייט באַוויזן אין פּעטערבורג. קיין אייגענע שטודירטע דענטיסטן האָט רוסלאַנד דאָן נאָך ניט געהאָט. זיי פלעגן קומען פון אויסלאַנד, כדי צו פּראָקטיצירן אין רוסלאַנד, דערהויפּט אין פּעטערבורג. באַזונדערס פלעגן זיי זיך רימען מיט דעם, וואָס זיי שטעלן ניט אַריין נאָטירלעכע ציינער, אַרויסגעריסענע ביי טויטע, נאָר קינסטלעכע, וואָס זיינען געמאַכט פון אַ

באַוונדער מאַטעריאַל, און פֿאַרלירן ניט דעם קאַליר און גיבן ניט קיין געדוך. אַנפאַנגס פלעגן זיי זיך דערוועגן אַרייַנצושטעלן נאָר אייַנצלנע ציינער. אין יאָר 1822 האָט דער יידישער דענטיסט פון אויסלאַנד א. ראָזענטאָל, וואָס האָט זיך באַזעצט אין פעטערבורג, אָפּגעדרוקט אין דער דאָרטיקער צייטונג א פובליקאַציע, דאָס ער שטעלט אַריין אי אייַנצלנע ציינער, אי גאַנצע געביסן. דאָס איז געווען א גרויסער אויפטו, א זעלטענע נייס, און מען האָט וועגן דעם פיל געדעדט. זייער אויסגעצייכנט אין פעטערבורג האָט זיך אין יענער צייט אויך אַן אַנדער יידישער ציין־דאָקטאָר — ד. וואַלנשטיין. ער האָט געהאַט א גרויסע פּראַקטיק צווישן דעם אַריסטאָקראַטישן פובליקום, אויך אין די הייפישע קרייזן, און מען האָט אים אפילו געדימט אין די בלעטער פאַר זיין געשיקטקייט און אויפמערקזאַמקייט צו די קראַנקע.

די שטרענגקייטן קעגן יידן אין פעטערבורג, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן צו מערקן אין די לעצטע יאָרן פון אַלעקסאַנדער דעם 1טן, האָבן זיך באַזונדערס פאַרשטאַרקט אין דער צייט פון ניקאַלאַי דעם 1טן. עס זיינען אַרויס־געגעבן געוואָרן פאַראַדנונגען וועגן דעם אויפהאַלט פון יידן אין פעטערבורג און אין די אינערלעכע רוסישע גובערניעס בכלל. אויף צו קומען אַהין אויף א קורצער צייט האָבן זיי באַדאַרפט קריגן פון די גובערנאַטאָרן אין די יידישע געגנטן באַזונדערע פאַספאָרטן; דעם פאַס האָט מען געדאַרפט צושטעלן אין פאַליציי גלייך ביים אָנקומען אין די רוסישע שטעט, און די פאַליציי האָט געמוזט אַכטונג געבן, זיי זאָלן דאָ ניט פאַרבלייבן לענגער פון דעם געזעצלעכן טערמין. ניקאַלאַי דער 1טער האָט כסדר געפאַדערט, מען זאָל ניט דערלויבן יידן אומגעזעצלעך אויפצוהאַלטן זיך אין פעטערבורג. פאַליציי פלעגט מאַכן אַבלאַווע (הויז־זוכונגען), ביינאַכט באַפאַלן די וואוינונגען, אויף וועלכע עס איז געווען א פאַרדאַכט. די יידן, וואָס מען האָט אין פעטערבורג אָנטדעקט אָן געהעריקע פאַספאָרטן, פלעגט מען ניט בלויז גלייך אַרויסשיקן פון שטאָט, נאָר אפילו, לויט ניקאַלאַיס באַפעל, אפּגעבן פאַר סאַלדאַטן אַדער אין אַרעסטאַנטסקע ראָטעס. באַזונדערס גרויס איז געווען דער חורבן, וואָס האָט זיך אויסגעמאַסן אויף די פעטערבורגער יידן אין יאָר 1838. דר. ליליענטאָל, וואָס איז געקומען צופאַרן פון אויס־לאַנד קיין פעטערבורג מיט א יאָר שפעטער, שרייבט, אַז צוליב די פאַר־פאַלגונגען האָבן די מייסטע דאָרטיקע יידן זיך געמוזט טויפן, און אַז מען האָט איבערגעלאָזט אויף וויייטער אין פעטערבורג בלויז דריי יידישע הויז־געזינדן (צווישן זיי אויך דעם אויבן־דערמאָנטן ציינדאָקטאָר וואַלנשטיין). גרויסע רדיפות אויף יידן זיינען געווען אין פעטערבורג אויך אין יאָר 1844, און עטלעכע מאָן זיינען דאָן אויף ניקאַלאַיס באַפעל אָפּגעגעבן געוואָרן פאַר סאַלדאַטן, דערפאַר וואָס זיי זיינען אין פעטערבורג געקומען אָן געהעריקע דאָקומענטן.

די אַלע שטרענגקייטן האָבן אַבער ניט געהאָלפן, אָן די צאָל יידן, וואָס האָבן זיך „אומגעזעצלעך" אויפגעהאַלטן אין פעטערבורג, איז געוואַקסן אפילו אין די גרויזאָמע צייטן פון ניקאָלאַי דעם 1טן. יידן קומען אַהין פיל אָפטער, אַיידער קיין מאָסקווע. דאָרטן האָבן זיי נאָר אינגעקויפט פאָרשיידענע סחורות ביי די רוסישע פאָבריקאַנטן און גרויסע סוחרים. פעטערבורג אָבער איז געווען ניט נאָר אַ וויכטיקער האַנדלס־פונקט, נאָר אויך די הויפטשטאָט פון גאַנץ רוסלאַנד. דאָ זיינען געווען אַלע מיניסטער־יומס, די הויפּט־גערייכטן, אַלע צענטראַלע פאָרוואַלטונגען. יידן פלעגן קומען קיין פעטערבורג ניט נאָר אײַנצוקויפן סחורות, נאָר אויך צוליב די עסקים, וואָס זיי האָבן געהאַט אין סענאַט, אין פאָרשיידענע מיניסטעריומס און אין די העכערע רעגירונגס־אַנשטאַלטן. אין פעטערבורג האָבן זיך שטענדיק אויפגעהאַלטן יידישע פאָדרייַדשיקעס, וואָס פלעגן קומען צו די „טאַרגעס" (פאָרשטייגערונגען), אַדער צוליב חשבונות מיט פאָרשיידענע פאָרוואַלטונגען. אַהער פלעגן אויך קומען יידישע שתדלנים, באַפולמעכטיקטע פון פריוואַטע לייט אַדער פון גאַנצע יידישע קהילות, און זיי האָבן געפירט פאָרהאַנדלונגען מיט רעגירונגס־לייט און מיט פאָרשיידענע באַאַמטע.

נאָר וויניקע פון זיי האָבן פאָרמאַגט אַ געזעצלעך רעכט צו וואוינען אין דער הויפטשטאָט, אַבער מען פלעגט זיך וויי עס איז דאָ אינאַרדענען. נאָכדעם וויי עס איז אין יאָר 1827 אײַנגעפירט געוואָרן די מיליטער־פליכט, די „רעקרוטשינע" פאָר יידן, פלעגן קיין פעטערבורג יעדעס יאָר אָנקומען אַ גרויסע צאָל יידישע סאָלדאַטן. אַ סך פון זיי זיינען געווען פאָרהיראָטע. זיי אַליין פלעגן לעבן אין די קאָזאַרמעס, אַבער זייערע פרויען האָבן זיך געמוזט אויפהאַלטן אין פריוואָטע וואוינונגען. די יידן, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין כשר וואוינרעכט אין פעטערבורג, פלעגן וואוינען ביי אַט די סאָלדאַטקעס אָן זיך ביי זיי שפּייזן. פאָר זיי איז דאָס געווען באַקוועם, אָן פאָר די אָרעמע סאָלדאַטקעס איז דאָס געווען אַ פאַרדינסט. אָנדערע פלעגן זיך באַהאַלטן ביי קריסטלעכע הויז־באַזיצער. עס זיינען אויך געווען אָזעלכע, וואָס האָבן געוואוינט אין די דערביאיקע דערפער — אין דער פרי פלעגן זיי קומען אין שטאָט אָן אויף דערנאכט פלעגן זיי זיך אומקערן צוריק אין דאָרף.

בעסערע צייטן זיינען אָנטשטאַנען פאָר יידן אין פעטערבורג, וועָן עס איז אויפן טראָן אַרויף אין יאָר 1855, אַלעקסאַנדער דער 2טער. אין די ערשטע ליבעראַלע יאָרן פון זיין הערשאַפט האָבן יידן סחרים, וואָס האָבן אַ געוויסע צייט געאָזלט גילדיע, האָנטווערקער, אויסגעשטודירטע אינטעליגענטן און אויך אויסגעדינטע ניקאָלאַיעווסקע סאָלדאַטן באָקומען דאָס רעכט שטענדיק צו וואוינען אין די רוסישע שטעט. פעטערבורג האָט געהאַט אַ באַוונדערע צוציאונגס־קראַפט, און די יידישע באַפעלקערונג האָט דאָ גענומען שטאַרק וואַקסן. די ערשטע יאָרן האָבן דאָ אין אַלע קהלשע,

אָנגעלעגנהייטן די הויפּטראָלע געשפּילט די אָמאָליקע ניקאָלאַיעווסקע סאָל־דאָטן, זיי האָבן געפּירט די גרענדע, געהאָט די גרעסטע דעה. זיי האָבן פּאָר־פּירט אַזעלכע פּראָצעדקעס, צו וועלכע זיי זיינען געווען פון זייער יוגנט געוואוינט אין די קליין־שטעטלדיקע קהל־שטיבלעך. מיט דער צייט אָבער האָט זיך דאָס אַלץ געענדערט. אין פּעטערבורג קומען־צו וואָס ווייטער אַלץ מער גרויסע סוחרים, אינטעליגענטן, און די אויבערהאַנט אין די געזעל־שאַפטלעכע ענינים גייט באַלד אַריבער פון די אַפּגעשטאַנענע ניקאָלאַיעווסקע סאָלדאָטן צו זיי. די אָרגאַניזאַציע פון דער קהילה באַקומט אַ לייטיש, אייראָ־פּעאיש פּנים.

דער חלק ערד, וואָס די דייטשישע געמיינדע האָט אויף איר בית־עלמין אויסגעטיילט פּאָר יידן, האָט זיי געדינט גאָנצע 60 יאָר. דער לעצטער, וועמען מען האָט דאָ מקבר געווען, איז געווען דער ווילנער דרוקער, דוד ראָם, וואָס איז אין יאָר 1862 געשטאָרבן אין פּעטערבורג. (זיין פּרוי, דבורה ראָם, האָט עס נאָך זיין טויט פּאָרגעזעצט און פּאָרבייטערט די באָוואוסטע יידישע דרוקעריי און פּאָרלאָג אין ווילנע, אונטער דער פירמע „אלמנה והאחים ראָם"). מער קיין אָרט פּאָר קברים איז שוין דאָ ניט געווען. איז די דייטשישע געמיינדע ווידער געקומען צו הילף און פּאָרדונגען די יידן נאָך אַ שטיק ערד. אַזוי האָט עס זיך געצויגן ביזן יאָר 1874, וועז די פּאָר־וואַלטונג איבער די בית־עולמס אין פּעטערבורג איז אַריבער פון די גלחים צו דער שטאָט־אַדמיניסטראַציע. האָט די יידישע קהילה באַקומען אַ גרויסן גרונט שטיק, גאָנצע 7 דעסיאַטין פּאָר אירן אַן אייגענעם בית־עולם, וואָס עקזיסטירט נאָך ביז איצט.

צוגלייך מיט דעם וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג זיינען אָנט־שטאַנען אין פּעטערבורג אייניקע בתי־מדרשים און מניינים. אין יאָר 1869 האָט אַלעקסאַנדער דער 2טער דורך אַ באַזונדער באַפעל דערלויבט צו בויען אין דער הויפּטשטאָט אַ כאָר־שול. אויסצונוצן די קייזערלעכע דערלויבעניש איז אָבער געווען ניט גרינג, איבער די גרויסע שטערונגען, וואָס די באַאַמטע האָבן דערביי געמאַכט. ערשטנס, האָט מען זיך געמוזט רעכענען מיט דעם געזעץ, וואָס האָט געפּאָדערט, אז אַ יידישע שול זאָל זיך ניט געפינען נעענטער ווי 50 קלאָפטער פון אַ צערקוו; בייַ דער גרויסער צאָל קירכן אין פּעטער־בורג איז דאָס געווען אַ גרויסע שטערונג. צווייטנס, פלעגן די באַאַמטע ניט איינוויליקן, מען זאָל בויען די שול אין צענטער שטאָט, אויף אייגער פון די הויפּט־גאַסן. און אויסערדעם פלעגן זיי פאָרבראָקירן די פלענער פון דעם בנין, וואָס די קהילה פלעגט צושטעלן — די באַאַמטע האָבן ניט געוואָלט, אַז די שול זאָל זיין אַ שייגע, און זי זאָל חלילה ניט האָבן אַזאַ קופּאָל, וואָס זאָל זיין צו הויך און צו קענטיק. אויבער אָט די אַלע שוערי־קייטן האָט זיך די זאָך שטאַרק פאַרצויגן; די פּעטערבורגער קהילה האָט

זיך אַ היפש ביסל יאָרן געמוזט באַגעגענען מיט אַ צייטווייליקער געבידע, און די גרויסע כאר־שול איז געעפנט געוואָרן ערשט אין יאָר 1893.

שוועריע יאָרן האָבן יידן אין פּעטערבורג איבערגעלעבט אין דער צייט כּוח דעם דאָרטיקן גראָדאָנאַטשאַלניק, דעם באַוואוסטן רשע געגנעראָל גרעסער. עס האָבן זיך אָנגעהויבן אָבלאָווע אויף יידן, אַן עכטער געיעג אויף זיי. ווי געווינלעך, אפילו אין די ערגסטע צייטן, פלעגן יידן זיך סטאַרען מאַכן גרינ־גער דאָס האַרץ, מען פלעגט זיך וויצלען, למשל: „ווער איז גרעסער — ה חזיר אָדער אַ הונט?" אָבער צרות האָט מען געהאַט איבערגענוג. דאָס קומען און אויפהאַלטן זיך אין פּעטערבורג אַן ענינגדיקע רעכט איז געוואָרן זייער שווער. מען פלעגט „ניט־כשרע" יידן כאָפן אויף די גאַסן און גלייך ארויסשיקן. אַ פאַרביסענער אָנטיסעמיט, האָט דער גראָדאָנאַטשאַלניק גרעסער אָנגעוועגדט אָלע מיטלען, כדי צו שאַדן און דערנידעריקן אויך יענע יידן, וואָס האָבן פאַרמאָגט לויטן געזעץ וואוינרעכט אין פּעטערבורג. אָזוי, צום ביישפיל, האָט ער אָפּגעגעבן אַ פאַראָרדענונג, אַז אין די יידישע פּאַספּאָרטן זאָל די רעליגיע באַצייכנט ווערן מיט רויטע טינט, אָדער אַז די יידישע קרעמער זאָלן אויף די שילדן פון זייערע געשעפטן אָנווייזן ניט בלויז זייער פאַמיליעס, נאָר אויך זייערע נעמען, אָזוי ווי זיי זיינען פאַרשריבן געווען כּמעט שטענדיק פאַרקריפלט אין די פאַספּאָרטן: „יאָשקע, יאָנקל" אד"ג.

יידן אָבער האָבן איבערגעלעבט דעם מטורף גרעסערן, און די פּעטער־בורגער קהילה האָט געמוען שטאַרק וואַקסן. דער קעניגסבערגער רב, וועלכן מיר האָבן פריער ציטירט, איז אפּנים געווען וויניק באַהאָוונט אין דעם אויבערשטנס פלענער מכוח יידן אין פּעטערבורג. לויט די אָפיציעלע ציפערן האָט פּעטערבורג קיינמאָל ניט געהאַט מער ווי 25 טויזנט יידן. אין דער ווירקלעכקייט אָבער איז זייער צאָל געווען אַ סך גרעסער. אויסער די אָפיציעל צוגעשריבענע, פלעגן זיך אין פּעטערבורג אויפהאַלטן זייער פיל יידן, אפילו מיט זייערע הויז־געזינדן, אַן שום וואוינרעכט. מען פלעגט ווי עס איז דורכקומען מיטן „דוואָרניק" (דזשעניטאָר), מיט דער פאַליציי, און מען האָט געלעבט אַן שטערונג, געפירט עסקים. עס זיינען געווען עטלעכע גרויסע הייזער, אויך האָטעלן („אָלט־ריגע", „מאַלינאָווסקיס איינפאַרהויז" א"א), וואו עס האָבן שטענדיק געלעבט אַ גרויסע צאָל יידן אַן „פראָווע", און די פאַליציי פלעגט פון דעם אָפלאָקן אַ פעט ביינדל.

און מערקווירדיק איז געווען דער גיכער אויפשטייג פון דער פּעטער־בורגער יידישער געמיינדע. פון אַ ישוב, וואָס האָט באַטראַפן עטלעכע צענדליק מענטשן, איז אין פאַרלויף פון אַ 70 יאָר, ניט געאַכט אויף אָלע שטערונגען, געוואָרן אַ גרויסע און רייכע קהילה. זי האָט פאַרמאָגט ביי זיך אַ פאַרמעג־לעכן מיטל־קלאַס, פיל האַנטווערקער, גרויסע און רייכע קאָמערסאַנטן, וואָס

האָבן געפֿירט מיליאָנענדיקע געשעפֿטן און דערגרייכט גאָר אַ הויכע לאָגע אין דער פּינאַנציעלער וועלט. נאָך אין אַנהייב פֿון די 60קער יאָרן האָט די שטעל פֿון דעם „רב" אין פּעטערבורג פֿאַרנומען אַ ניקאָליאָווסקער סאָלדאָט, וואָס האָט געדינט אין דער פּייערלעשער־קאַוואַלעריע. מען קען זיך גרינג פֿאָרשטעלן די לומדות פֿון אַזאַ מין „כלי־קודש". און שוין גאָר אין גיכן האָט די פּעטערבורגער קהילה געהאַט ביי זיך גאָר גרויסע רבנים, ווי ר' יצחק בלאָזער, ר' זלמן לאָנדוי און ר' דוד טוביה קאַצנעלענבויגן. וועגן איך בין אין יאָר 1886 געקומען קיין פּעטערבורג, האָט דאָרטן ערגעץ אין אַ ווינקל פֿון שטאָט געלעבט, אָן עלנדער און פֿון אַלעמען פֿאַרגעסענער, דער ערשטער יידישער סטודענט אין רוסלאַנד — דער אַלטער לעאָן מאַנדעלשטאַם, וואָס האָט אין יאָר 1844 געענדיקט פּעטערבורגער אוניווערסיטעט, און אין פֿאָרלויף פֿון נאָר עטלעכע צענדליק יאָר איז דאָ אין פּעטערבורג אויפגעוואַקסן אַ גרויסע, צאָלרייכע יידישע אינטעליגענץ — געלערנטע, שריפטשטעלער, דאָקטוירים, יוריסטן, אינזשענירן, וואָס אייניקע פֿון זיי האָבן זיך געשאָפֿן אַ גרויסן נאָמען אויפֿן וויסנשאַפֿטלעכן געביט, און עטלעכע האָבן אפֿילו פֿאַרנומען באַדייטנדיקע, אָנפֿירנדיקע רעגירונג־אָמטן.

קורץ פֿאַר דעם וועלט־קריג, אין קנאַפּע הונדערט יאָר, איז פֿון דעם יידישן קיבוץ דאָ געווארן אַ גרויסע רייכע יידישע קהילה, מיט אַ באַדייטנדיקן סוחרים־קלאַס, מיט אַ פֿאַרשיידנאַרטיקער דיפֿלאָמירטער אינטעליגענץ, מיט גרויסע לומדים, מיט פיל שולן, בתי מדרשים, מיט חדרים, און אפֿילו מיט רייסעריין צווישן חסידים און מתנגדים. אָבער די גרויסע ראָלע אין דער רוסיש־יידישער וועלט האָט פּעטערבורג פֿאַרנומען, ניט ווייל זי זאָל האָבן פֿאַרמאָגט אַ גרויסע יידישע באָפֿעלקערונג. ווילנע, אָדעס האָבן געהאַט פיל מער יידן; וועגן וואַרשע איז אָפּגערעדט; — זי איז דאָך געווען די גרעסטע יידישע געמיינדע אין גאַנץ אייראָפּע. און דאָך איז פּעטערבורג געווען דער אָנפֿירנדיקער צענטער פון רוסישן יידנטום, און דערין איז געלעגן די גרויסע באַדייטונג.

פּעטערבורג בכלל איז געווען דער מיטלפונקט פון דער גאַנצער רוסישער רעגירונגס־פֿאַרוואַלטונג, דער צענטר פון רוסישן פֿאָליטישן, געזעלשאַפֿטלעכן און גייסטיקן לעבן. און דאָס האָט זיך, נאַטירלעך, געמוזט אָפּשפּיגלען אויף דער יידישער פּעטערבורג. דאָ זיינען געווען קאָנצענטרירט די וויכטיקסטע פֿאַרטרעטער פון יידישע כלל־אינטערעסן. די באַדייטנדיקסטע יידישע אינטעליגענטע כוחות און טורן; דאָ, אין דער הויפּט־שטאָט איז געפירט געווארן די יידישע פֿאָליטיק, אָנגעגאַנגען דער שטרייט פֿאַר יידישע רעכט. די יידישע כלל־אינטערעסן און אַלגעמיינע באַדערפֿענישן פלעגן דאָ קומען צום אויסדרוק קלאָרער און דייטלעכער, ווי ערגעץ־וואו אַנדערש אין רוסלאַנד. מאָסקווע, וואַרשע, קיעוו האָבן אויך געהאַט אַקטיווע יידישע כלל־

טוער, אבער זיי האבן זיך פארנומען מיט ארטיקע אינטערעסן און אנגע־
לעגנהייטן. נישט שטענדיק זיינען זיי געווען מסכים מיט דער פאליטיק
און מיט די ענגע פון די פעטערבורגער יידישע טוער; אבער וואו עס האט
זיך געהאנדלט וועגן א גרויסער נויט, אדער וועגן אן אלגעמיין־יידישן
ענין, האט מען זיך שטענדיק געווענדט קיין פעטערבורג, געזוכט ביי די
דארטיקע טוער עצות, און הילף. דארטן האט מען מער געוואוסט, געהאט
מער נייטיקע פארבינדונגען און געווען מער באהאונט אין געזעלשאפטלעכע
אנגעלעגנהייטן.

א צענטראלן כאראקטער האט אויך געהאט די יידישע פרעסע אין
פעטערבורג. די רוסיש־יידישע וואכנשריפט: „ראזסוועט", „רוסקי יעווריי",
„וואסכאד", דער העברעאישער „המליץ", דער יידישער „פריינד", — זיי
אלע האבן פארטראטן די אלגעמיינע יידישע אינטערעסן, בשעת די יידישע
צייטונגען אין וואַרשע, ווילנע אפילו די בעסטע צווישן זיי, האבן געהאט
אן ארטיקן בייגעשמאק; זייער לעזער־קרייז איז געווען אן ארטיקער, אבער
די פעטערבורגער יידישע בלעטער האט מען געלייענט אומעטום צווישן די
רוסישע יידן. עס ווט קיינעם ניט אינפאלן צו פארגלייכן אין מינדסטער
מאס דעם רעדאקטאר פון „המליץ", א. צעדערבוים, אלס זשורנאליסט אן
שריפטשטעלער, מיט דעם רעדאקטאר פון „הצפירה", נ. סאקאלאוו און דאך
איז דער „המליץ" פארט געווען א צענטראל־יידישער ארגאן, און אויף דער
„הצפירה" איז געווען דער שטעמפל פון פראווינציאלישקייט, א ספעציפיש
וואַרשעווער שטעמפל. די ארומיקע פאליטישע, געזעלשאפטלעכע און קול־
טורעלע אטמאספערע האט דא געמוזט ווירקן.

אין דעם אלגעמיינעם חורבן, וואס די באלשעוויסטישע איבערקערניש
האט געבראכט אויפן רוסישן יידנטום, איז חרוב געוואָרן אויך די יידישע
פעטערבורג. די מערסטע פון די אמאליקע פעטערבורגער יידישע טוער זיינען
אויף יענער וועלט; די וויניקע, וואס זיינען נאך געבליבן לעבן, זיינען
צעוואַרפן און צעזייט איבער פארשיידענע לענדער. דער נייער דור וויס
שוין וויניק וועגן דעם אמאליקן יידישן פעטערבורג און זיינע טוער. מען
דערמאנט וועגן זיי זעלטן און וויניק. עס ווערט מיט דעם באגאנגען א גרויס
אומרעכט. וואַרעם צווישן זיי זיינען געווען מענטשן מיט גרויסע מוחות,
מיט געהויבענע מאראלישע אייגנשאפטן און גייסטיקע אינטערעסן, מיט
טיפער איבערגעגעבנקייט צום יידישן פאלק; מענטשן מיט גרויסן אידע־
אליזם, וואס האבן זייער גאנץ לעבן אפגעגעבן אויף צו פארטיידיקן זייער
פאלק, אויסבעסערן זיין מאטעריעלע לאגע און העכערן זיין קולטורעלן גראד.
זייערע שטרעבונגען און טעטיקייטן זיינען פעסט צוגעוויגעפלאכטן מיט דער
געשיכטע פון דעם רוסישן יידנטום, זיי אליין זיינען א וויכטיקער טייל, פון
אונדזער נאענטער פארגאנגענהייט.

דעם גרעסטן טייל לעבן, מיינע בעסטע יאָרן, האָב איך פֿאַרבראַכט אין דער אַמאָליקער רוסישער הויפּט־שטאָט. איך האָב באַאַבאַכט דעם יידישן פּעטערבורג און מיטגעלעבט מיט אים אין זיין אויפבליי־צייט, איך האָב געזען זיין טרויעריקע גסיסה און בין געווען בייַ זיין אונטערגאַנג. איך האָב געקענט די דאָרטיקע יידישע טוער, זיך באַטייליקט אין זייער אַרבעט. צו אייניקע פון זיי בין איך געשטאַנען נאָענט, געווען מיט זיי באַפרײַנדט. איך טראַכט וועגן זיי מיט טיפֿער ליבע און אַכטונג. זייערע נעמען טאָרן נישט פֿאַרגעסן ווערן; זייער אָנדענק מוז אויפגעפֿרישט ווערן.

# געלערנטע, שרייבער, כלל־טוער*

* די צען אַרטיקלען וויגען אָנגעשריבן געוואָרן אין סאָרשידענע צייטן און זיי קומען
נאָר אריין אין אַן אלף־בית סדר.

# יוליאַן באַק: גרינדער פון „רעטש"

די פּעטערבורגער יידישע טויער, וועגן וועלכע איך דערצייל דאָ אין מיינע דעראינערונגען, זיינען כמעט אַלע געבוירן געווארן אין די פערציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, וועו דער אַלטער יידישער לעבנסשטייגער אין רוסלאַנד איז נאָך געווען פעסט, ער איז נאָך ניט צעטרייסלט געווארן דורך דעם ווייטערדיקן לעבנסגאַנג. זיי האָבן געקראָגן אַ יידישע דערציאונג, אוו אייניקע פון זיי האָבן שוין אין דער יוגנט דערוואַרבן גרויסע יידישע קענטענישן. זייער אַלגעמיינע בילדונג האָבן זיי באַקומען שוין אין די זעכציקער יאָרן, וועו אין רוסלאַנד האָבן אַנגעהויבן צו בלאָזן נייע, פרייערע ווינטן, וועו אין דער רוסישער פּרעסע האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ בעסערע, מער ליבעראַלע באַציאונג צו יידן, אוו די יידישע לאָגע איז טיילוויים פאַרגרינגערט געווארן. אויף זיי אַלעמען איז געלעגן דער אידעאַליסטישער שטעמפּל פון יענער אַלגעמיין־רוסישער געזעלשאַפט־לעכער באַוועגונג, וואָס האָט אין די זעכציקער יאָרן פאַרכאַפט אויך די יידישע אינטעליגענץ. כמעט אַלע זיינען זיי אַרויס פון אַרעמען יידישן קלאַס, זיי האָבן אויף זיך אין דער יוגנט געשפּירט דעם טעם פון יידישן דלות אוו פון דער יידישער רעכטלאָזיקייט. זיי האָבן אַלזאָ גוט געפילט די נויטוועגדיקייט אויסצובעסערן די יידישע עקאָנאָמישע לאָגע, אוו מאָנכע פון זיי האָבן אין אָט דער ריכטונג פיל געאַרבעט. אָבער דאָך איז אין צענטער פון זייער אויפמערקזאָמקייט געשטאַנען די פראַגע וועגן „השכלה", אויפקלערונג פאַר יידן. זי האָט פאַרנומען דעם הויפּט־אָרט אין זייער פּראָגראַם אוו אין זייערע שטרעבונגען.

די יידישע פּעטערבורג האָט אָבער מיט דער צייט באַקומען אויך אַ נייעם, יינגערן דור געזעלשאַפטלעכע טויער — יענע, וואָס זיינען געבוירן געווארן אין די זעכציקער יאָרן. אין זייער דערציאונג האָט דער יידישער עלעמענט שוין ניט געשפילט אַזאָ באַדייטנדיקע ראָלע. די מייסטע פון זיי איז שוין ניט אויסגעקומען צו פירן אַ האַרבן קאַמף פאַרן רעכט צו לערנען זיך, הגם זיי האָבן געקראָגן זייער העכערע בילדונג אין צייט פון דער שארפער פּאָליטישער רעאַקציע, אין די אַכציקער יאָרן. אין פילע הינזיכטן זיינען זיי געווען פּראָקטישער פון דעם פריערדיקן דור. די עקאָנאָמישע פראָגעס פון יידישן לעבן האָבן זיי שטארקער אינטערעסירט,

אידער זייערע פארגעגנער. און אויך מיט די אלגעמיין רוסישע אינטערעסן זיינען זיי געווען פעסטער פארבונדן. וועז עס איז אין רוסלאנד, אין צוזאמענהאנג מיט דעם אויפשוואונג פון דער פרייהייטלעכער באוועגונג, אנטשטאנען די מעגלעכקייט פון פאליטישער ארבעט, פון אפענע אפאזיציע־נעלע פארטייען, זיינען ניט וויניקע פון אט די נייע יידישע טויער אינגאנצן אזוינ אין דער אלגעמיין־רוסישער פאליטיק. דאס האט ניט באדייט, אז זיי האבן פולשטענדיק פארגעסן אן זייער פאלק. זיי זיינען בלויז געווען איבערצייגט, אז מיט דער אינארדענונג פון א ניי לעבן אין רוסלאנד בכלל, וועט שוין ממילא אלץ ווערן רעכט אויך מיט יידן. ערשט נאך דעם דורכפאל פון דער רעוואלוציע פון יאר 1905 האבן זיי זיך צוריק אומגעקערט צו די יידישע אינטערעסן און וויידער אנגעהויבן צו ארבעטן אויפן יידישן געביט.

צווישן אט דעם יינגערן דור טויער זיינען אבער געווען אויך אזוינע מענטשן, וואס האבן אלעמאל, ביי אלע פאליטישע אומשטענדן, פארשטאנען הארמאניש צו פאראייניקן זייער אלגעמיין־רוסישע שטרעבונגען מיט דער טיפסטער איבערגעבנהייט צו די יידישע אינטערעסן. זיי האבן געזומען אן ענערגישן אנטייל אין דער רוסישער פרייהייטס־באוועגונג; אבער זיי האבן גלייכצייטיק קיינמאל נישט אויפגעהערט צו זארגן וועגן אונדזערע פאלקס־אינטערעסן, מיען זיך צו פארגרינגערן די שווערע יידישע לאגע. באזונדערס האט זיך דערין אויסגעצייכנט דער אזוי פרי פארשטארבענער יהודה (יוליאן באריסאוויטש) באק. א דאנק זיין אומגעוויינלעכער איבערגעבנקייט צום יידנטום, זיין ענערגיע בנוגע צו אלץ, וואס האט געהאט א שייכות צום יידישן שיקזאל, זיין מערקווירדיקער גוטסקייט און מענטשלעכקייט, איז זיין נאמען געווען ארומגעריגלט מיט אומגעוויינלעכער אכטונג און ליבע. מען קען אן שום איבערטרייבונג זאגן, אז י. באק איז געווען איינע פון די ליכטיקסטע פערזענלעכקייטן, וואס די יידישע פעטערבורג האט פארמאגט אין די יארן פאר דעם וועלט־קריג. און זיין אומגעריכטער דראמאטישער סוף האט ביי אלעמען נאך פארגרעסערט דאס געפיל פון סימפאטיע און פארערונג צו זיין אנדענק.

י. באק האט געשטאמט פון שטעטל סוועניציאן, ווילנער גובערניע, און איז געבוירן געווארן אין יאר 1860. פאראן אייניקע שטעט, וואס האבן אין אמאליקע צייטן ביי יידן געקראגן א באזונדער שם, באזונדערע רעפו־טאציעס. מ'רעדט, צום ביישפיל, וועגן „כעלמער נאראנים", „שקלאווער חשבונות", „סלוצקער בעלי־גאווהניקעס", „ווילנער נאשער", אא"וו סוועניציאן האט זוכה געווען צן אנדער כבוד: מען רעדט אפט וועגן „סוועניציאנער איידלייט". אין מיין לעבן איז מיר אויסגעקומען צו טרעפן זיך מיט פילע מענטשן, וואס זיינען געבוירן געווארן אין סוועניציאן, און די מערסטע פון זיי האבן אין זיך טאקע פארמאגט עפעס א באזונדער מין איידלקייט, גייסטיקע

פּינקייט און י. באק האט דעם נאמען פון זיין שטעטל ניט פארשוועכט; פארקערט, ער האט מיט זיין גאנצער טעטיקייט פיל מיטגעהאלפן צו הייבן די רעפוטאציע פון זיין געבורטס־שטאט.

ארויסגעקומען איז ער פון א מיטל־באלעבאטישער און גאנץ אינטעליגענטער משפחה. נאכן ענדיקן די רעאל־שול האט ער שטודירט אין פעטערבורג, אין אינסטיטוט פאר אייזנבאן־אינזשענירן. דאס איז געווען א מין פריוויילעגירטע הויכשול. מיט א באגרענעצטער צאל סטודענטן, וואס פלעגן נאכן ענדיקן מאכן א גוטע קאריערע. אלס באאמטע ביי דער רעגירונג אדער אינזשענירן ביי פארשיידענע פריוואטע אייזנבאנען. מייסטנס האבן זיך דא געלערנט קינדער פון רוסישע אייזנבאן אינזשענירן, וואס האבן געבילדעט עפעס ווי א באוונדער קאסטע, אן אריסטאקראטיע צווישן די רוסישע „טשינאווניקעס". יידן פלעגט מען אהער אנגעמען זייער ווייניק, און איז סוף 80־ער יארן האט מען פאר זיי אינגאנצן פארמאכט דעם צוטריט אהער. פאר יידישע אייזנבאן־אינזשענירן האבן די פריוויילעגיעס פון זייערע רוסישע חברים ניט געגאלטן; זעלטן וועט אימיצן פון זיי פלעגט געלינגען דערשלאגן זיך צו עפעס א רעכטער שטעלונג.

שוין אלס סטודענט האט באק ארויסגעווויזן אן ערנסטן אינטערעס צו געזעלשאפטלעכע אנגעלעגנהייטן. סטודענטישע ארגאניזאציעס זיינען דאן אין רוסלאנד בכלל געווען פארווערט. אין פעטערבורג האט אבער עקזיסטירט א געהיימע „ליטוויש־יידישע לאנדסמאנשאפט", צו וועלכער עס האבן אנגעהערט יידישע סטודענטן פון פארשיידענע הויכשולן. איר אויפגאבע איז געווען ארויסצוהעלפן מאטעריעל די נויטבאדערפטיקע חברים. אויך צו זארגן וועגן זעלבסט־בילדונג, דורך רעפעראטן, געמיינזאמע לעזונגען, באטראכטן פארשיידענע געזעלשאפטלעכע פראגעס, אד"גל. באק איז געווען איינער פון די גרינדער פון אט דער סטודענטישער לאנדסמאנשאפט און איר הויפט־טוער. ער איז געווען אן אויסגעצייכנטער רעדנער, און זיינע ארויסטרעטונגען אויף פארזאמלונגען האבן שטענדיק געהאט גרויס דערפאלג. אין די סטודענטישע קרייזן איז ער געווען זייער פאפולער און געאכט. אט די לאנדסמאנשאפט, מיט וועלכער ער האט פאקטיש אנגעפירט, האט שפעטער פון זיך ארויסגעגעבן א היפש ביסל נוצלעכע געזעלשאפט־לעכע טוער.

נאכן ענדיקן דעם אינסטיטוט האט באק איין צייט געדינט אלס אינזשעניר ביי אן אייזנבאן, אבער אלס ייד האט ער דא ניט געהאט פאר זיך קיין שום אויסזיכטן. דערביבער האט ער זיך אינגיכן אפגעזאגט פון דעם אמט אזן איז אריבער צו געשעפט. ער האט אנגעהויבן צו ארבעטן אלס פאדריאטשיק ביי אייזנבאן בויער, און דערביי ארויסגעווויזן גרויסע פראקטישע פעאיקייטן. ביסלעכווייז איז ער אריבער צו זעלבסטשטענדיקע אונ־

טערנעמונגען, שוין אַליין געבויט טיילן פון נייע אייזנבאַן־ליניעס און גע־ווארן אַ גרויסער אייזנבאַן־טור. אַ מענטש מיט גרויס ענערגיע, מיט פראַקטישן פאַרשטאַנד און איניציאַטיוו, האָט ער דערוואַרבן אַ גרויסן קאַפי־טאַל און אויסער די אייזנבאַן אונטערנעמונגען אַנגעפירט אויך מיט אַנדערע באַדייטנדיקע געשעפטן (איינס פון זיי איז געווען זיין גרויסע מעטאַל פאַבריק אין רעווע). פאַרגרעסערנדיק נאָכאַנאַנד זיין קאַמערציעלע טעטיקייט, איז י. באַק אין גיכן געוואָרן איינער פון די אַנגעזעענסטע יידישע געשעפטסלייט אין פעטערבורג. און עס מוז דאָ אונטערשטראָכן ווערן, אַז זיין גאַנצע לאַגע האָט ער געהאַט צו פאַרדאַנקען נאָר זיך אַליין, זיין אונטערנעמונגס־גייסט און ענערגיע.

אָבער י. באַק איז ניט פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער לוידנשאַפט צו רייכ־קייט, געלט, ווי דאָס טרעפט זייער אָפט מיט אויפגעקומענע גבירים. עס זיינען פאַראַן מענטשן, וואָס ווערן ווי געבוירן מיט אַ שטאַרקן געזעלשאַפט־לעכן אינטערעס, און אַזאַ איינער איז געווען באַק. זיינע גרויסע פאַרצווייגטע געשעפטן האָבן אים ניט געגעבן קיין פולשטענדיקע מאַראַלישע באַפרידי־קונג, זיי האָבן אים ניט אינגאַנצן פאַרשלונגען. עס האָט אים שטענדיק געצויגן צו כלל־אַרבעט. עס איז ניט געווען קיין יידישע אָנשטאַלט אין פעטערבורג, קיין יידישער ענין, וואָס ער זאָל ניט שטיצן מיט אַ ברייטער האַנט. אָבער מיט געלט געבן איז ער נישט יוצא געווען, אין איניקע געזעל־שאַפטלעכע אונטערנעמונגען האָט ער אייפעריק געאַרבעט, ניט שאַנעוועדיק קיין צייט און מי. באַזונדערס טעטיק איז ער געווען אין דעם פעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט פון „איקא" (יידישע קאָלאָניזאַציאָנס־געזעלשאַפט), ווען דער קאָמיטעט איז אַריבער צו קאָנסטרוקטיווער אַרבעט אין רוסלאַנד גופא.

דער צענטראַל קאָמיטעט האָט אין באַזק פערזאָן געהאַט איינעם פון זיינע ענערגישסטע טוער. אַ דאַנק באַזק איניציאַטיוו זיינען פאַרגענומען געוואָרן איקאס פיל וויכטיקסטע שריט, וועלכע האָבן געהאט דעם צוועק צו הויבן די עקאָנאָמישע לאַגע פון די אידן אין רוסלאַנד, באַשאַפן פאַר זיי נייע צווייגן פון אַרבעט. דאָ איז ער באַזונדערס נוצלעך געווען מיט זיין קלאָרן, פראַקטישן פאַרשטאַנד און מיט זיין גרויסער געשעפטלעכער באַהא־וועניקייט. אין אָט דעם זינען איז ער געווען אייגער פון די בעסטע פעטער־בורגער געזעלשאפטלעכע ארבעטער. יעדע ערנסטע און נוצלעכע יידישע זאַך פלעגט ביי אים געפינען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג. וועז עס איז ענטשטאַנען דער פראַיעקט צו באַשאַפן אין פעטערבורג די „געזעלשאפט פאר יידישע וויסנשאפטלעכע אויסגאַבן", איז באַק געווען דער ערשטער וואָס איז צוגע־שטאַנען צו דעם פּלאַן. און ער האָט פיל מיטגעווירקט, די זאַך זאָל טאַקע פאַרווירקלעכט ווערן. און ארבעטן מיט אים אינאיינעם איז טאַקע געווען אַן אמתער נחת: ער האָט פאַרמאָגט אין זיך פיל טאַקט, געלאַסנקייט; ער

האָט זיך באַצויגן מיט גרויס טאָלעראנץ צו פרעמדע מיינונגען, כאָטש ער איז געווען א מענטש מיט פעסטע איבערצייגונגען, וועלכע ער האָט געקאָנט רואיק, אָבער ענערגיש פארטיידיקן.

פיל האָט באַק אויפגעטאָן אויך פאַר זיין געבורטסשטאָט סווענציאַן. ער האָט דאָ געשאַפן אַ גאַנצע רייע צדקה אַנשטאַלטן און האָט זיי שטענדיק מיט אַ בריייטער האַנט געשטיצט. וועג נאָטאָריטעטשע פעטערבורגער צייטונג „נאָוואָסטי" האָט געהאַלטן ביים אונטערגיין, איז באַק געקומען איר צו הילף. ער האָט דאָס געהאַלטן פאר דורכאויס נויטיק אי פון אַלגעמיין־פּאָליטישן שטאַנדפונקט, אי פאַר די יידישע אינטערעסן. „נאָווָאָסטי" איז דאָך אין יענע יאָרן געווען די אינציקע גרויסע רוסישע צייטונג אין פעטערבורג, וועלכע האָט פאַרטראָטן די ליבעראַלע ריכטונג, און זי פלעגט וועג עס איז פאַרטיידיקן יידן פון בלבולים אין דער אַנטיסעמיטישער פרעסע. באַק האָט אויף נאָטאָריטעטשע בלאָט אויסגעגעבן אַ מאָסע געלט, און אויסקגעלייגט פיל ארבעט און מי. און אויב עס איז אים ניט געלונגען צו דערהאַלטן די „נאָווָאָסטי" ביים לעבן, איז דאָס אַלנפאַלס געווען ניט זיין שולד. נאָטאָריטעט האָט מיט זיין צייטונג קיינמאָל קיין מזל ניט געהאט, און ער אליין האָט מיט זיין גאַנצער האַנדלונג פיל מיטגעהאָלפן זי צו באַגראָבן.

א באַוונדערס גרויסע אָקטיוויטעט האָט באַק אַרויסגעוויזן אין יענע יאָרן, וועג די פרייהייטלעכע באַוועגונג אין רוסלאַנד איז געווען אין איר אויפשוואונג. דערצויגן אויף דער רוסישער ליטעראָטור, אויף אירע אידעאַלן פון פרייהייט און גלייכהייט, איז ער, לויט זיינע פּאָליטישע אנזיכטן, געווען אַ ראַדיקאַל, אַ רעפּובליקאַנער, אן אַנהענגער פון יענער ריכטונג וואָס האָט דערנאָך באַקומען איר אויסדרוק ביי דעם לינקן פליגל פון דער קאַנסטי־טוציאָנעל־דעמאָקראָטישער פּארטיי (קאַדעטן). ער איז געווען אַן ענער־גישער מיטגליד פון דער קאַדעטישער צענטראַלער אָרגאַניזאַציע; ער האָט מיטגעווירקט אי מאָטעריעל, אי מיט זיין מאָראַלישער אויטאָריטעט, און איז געווען זייער אָנגעזעהן אין די קאַדעטישע קרייזן.

גלייכצייטיק האָט ער אָבער ניט פאַרגעסן אַן די יידישע צרות און ענינים. ווי באַוואוסט, האָבן די ערשטע טעג פון דער רוסישער „פרייהייט", אין יאָר 1905, געבראכט א שרעקלעכן חורבן אויף יידן. נאָך די שטו־רעמדיקע געשעענישן און דעם גענעראל סטרייק אין העָרבסט, 1905, האָט די צאַרישע רעגירונג געמוזט נאָכגעבן. דעם 17טן אָקטאָבער, 1905 איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער קייזערלעכער מאַניפעסט, וואָס האָט פאַרשפּראָכן אייַנצופירן קאָנסטיטוציאָנעלע פרייהייטן מיט אַ געזעצגעבערישן פאַרלא־מענט — די גאָסודאַרסטוועגע דומע. דער איניציאָטאָר פון דעם מאַני־פעסט איז געווען גראָף ס. ווִיטע, ער איז אויך גלייכצייטיק באַשטימט געוואָרן אָלס פּרעמיער־מיניסטער. און שוין דעם 18טן אָקטאָבער זיינען

אין איניקע יידישע געגנדן אויסגעבראַכן פאַגראַמען, און אין פאַרלויף פון די נעקסטע צוועלף טעג האָט זיך די כוואַליע פון פאַגראַמען אויסגעגאָסן איבער מער ווי 600 יידישע שטעט און שטעטלעך. עס פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז ניט געווען קיין צופעליקייט. די פאַגראַמען זיינען געווען אַרגאַניזירט פון צענטר, פון פעטערבורג; מען האָט געוואָלט אין יידיש בלוט דערטרינקען די אַרויסגעצוואונגענע „קאַנסטיטוציע".

דער הויפּט אַרגאַניזאַטאָר פון אָט דער בלוט־באָד איז געווען דער שעף פון דער רוסישער פּאָליציי, גענעראַל טרעפּאָוו. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעשטעלט פון די באַוואוסטע ענטפלעקונגען, וואָס דער גע־ווען ערשטער גהילף־מיניסטער פון אינערן, אורוסאָוו, האָט געמאַכט אין דער ערשטער גאָסודאַרסטוועט דומע, איז ביים פּאָליציי־דעפּאַרטמענט געווען א גהיימע דרוקערייַ, וואו מען האָט פאַבריצירט פּאַגראָם פראָקלאַמאַציעס און פון דאַנען זיי פארשפרייט איבער גאַנץ רוסלאַנד (די זאַך האָט מען גהאַלטן בסוד פון דעם פּרעמיער־מיניסטער וויטע און וון ער דערשטוינט געוואָרן). אין די פראָקלאַמאַציעס איז געווען אָנגעוויזן, אז שולדיק אין די אלע מהומות און אומגליקן זיינען די יידן. די אַרטיקע אַדמיניסטראַציע האָט לויט די אינסטרוקציעס, וואָס זי האָט געקראָגן פון פעטערבורג, אויך ענערגיש גע־העצט קעגן יידן. די פאַגראָמען, וואָס זיינען אויף אַזאַ אופן צוגעגרייט געוואָרן, זיינען אומעטום פאַרגעקומען אויף איין און דעם זעלבן שטייגער; איבער די גאַסן זיינען אינגעאַרדנט געוואָרן „פאַטריאָטישע" דעמאָנסט־ראַציעס פון באַנדעס שוואַרצע־חברהניקעס, וואָס האָבן געטראָגן „איקאָנעס" (הייליקע בילדער) און פאַרטרעטן פון דעם צאַר, און באַלד דערויף פלעגט מען אָנהויבן ברעכן יידישע פענצטער, ראָבעווען יידישע קראָמען, שלאָגן און טויטן יידן.

דער יידישער שאָדן, ניט רעכענדיק די מענטשלעכע קרבנות, האָט באַטראָפן פילע צענדליקע מיליאָנען רובל. פון כּמעט אלע שטעט האָבן זיך קיין פעטערבורג געטראָגן וויי־געשרייַען און יללות. עס איז נויטיק געווען צו באַשאַפן וואָס גיכער הילף. און מערקווירדיק: די מייסטע פעטער־בורגער יידישע טוער זיינען אין יענעם מאָמענט געווען אזוי שטאַרק פאַרטאָן אין דער אַלגעמיין־פּאָליטישער ארבעט און אין די פאַרטייאישע ענינים, דאָס זיי האָבן זיך לפּי ערך וויניק פאַראינטערעסירט מיט אָט דער הילפס־טעטיקייט. די גאַנצע ארבעט איז כּמעט אינגאַנצן געפאַלן אויף באַראָן האָראָץ גינזבורג, זיין טרייַ־איבערגעבענעם מיטהעלפער ה. סליאָזבערג און אויף י. באַק. עס איז גלייך געשאַפן געוואָרן א צענטראַלער הילפס־קאָמיטעט אין פעטערבורג, וועלכער איז אריין אין פאַרבינדונג מיט די אויסלענדישע יידישע ארגאַניזאַציעס און האָט דורך דעם בערלינער „הילפס־פאראיין"

באקומען אַרום פינף מיליאָן רובל פון ענגלאנד, דייטשלאנד, פראנקרייך און אַמעריקע; אַ האַלב מיליאָן רובל איז געזאַמלט געוואָרן אין רוסלאנד גופא. הילפס־קאָמיטעטן זיינען געגרינדעט געוואָרן אויך אין מאָסקווע און אין פּראָווינציאַנעלע שטעט, און דורך זיי איז פאַרטיילט געוואָרן די שטיצע אויף די ערטער. אין אָט דער ארבעט האָט י. באק געזומען זייער אַן ענער־גישן אַנטייל.

צוליב די אַנגעלעגנהייטן פון דעם צענטראַלן הילפס־קאָמיטעט, וואָס פלעגט זיך אַנשטויסן אויף שטערונגען פון דער אַדמיניסטראַציע, איז ה. סליאָזבערגן אויסגעקומען אָפט צו באַזוכן דעם פרעמיער־מיניסטער וויטע. איינמאָל אין א געשפּרעך מיט אים, האָט וויטע ארויסגעזאָגט דעם געדאַנק, אז מען וואָלט געדאַרפט אָפּריכטן אַ דעפוטאַציע פון יידן צום צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן, אָפּצודאַנקען אים פאַר דעם אָקטאָבער מאַניפעסט. דערביי האָט ער פאַרזיכערט, אז דער קייזער וועט אוּן יידישע דעפוטאַציע אויפנעמען זייער גינסטיק, און דאָס וועט אין אַ געווּיסער מאָס איינשטילן די אַנטי־סעמיטישע העצעריי פון די „עכט־רוסישע" שוואַרצע אָרגאַניזאַציעס. פון יענעם זיכערן טאָן, מיט וועלכן וויטע האָט געערעדט וועגן דער פריינטלעכער אויפנאמע, וואָס די דעפוטאַציע וועט האָבן, האָט מען געקאָנט דרינגען, אז דער צאַר האָט געוואוסט וועגן דער זאַך און דערויף צוגעשטימט. ה. סליאָזבערג האָט וויטען דערקלערט, דאָס אוּן מין דעפוטאַציע וואָלט געווען אומפאָסיק, נאָכדעם ווי די רעגירונג האָט מיט קיין זאַך ניט ארויסגעווּיזן כאָטש עפּעס מיטגעפּיל צו די יידן, וואָס האָבן אזוי געליטן פון די שרעקלעכע פּאָגראָמען, און דאָס ביי אזעלכע אומשטענדן וואָלט אַ יידישע דעפוטאַציע געווען פאַלקאָם אומפּאַרשטענדלעך.

די זאַך איז געווען קלאָר: די רוסישע רעגירונג האָט דאָן פאַרהאַנדלט וועגן אַן אויסלענדישער הלוואה; איז גראַף וויטע אויסן געווען דורך פאַרשטעלן אַ יידישע דעפוטאַציע און דורך עטלעכע פריינטלעכע וועדטער פון דעם קייזער ביי אָט דער געלעגנהייט צו מאַכן דעם נויטיקן אייndרוק אויף די יידישע פינאַנציעלע קרייזן אין אויסלאַנד און געווינען זייערע סימפּאַטיעס. דער געדאַנק וועגן אַ יידישער דעפוטאַציע האָט אים שטאַרק פאַרנומען, און כאָטש סליאָזבערג האָט אים קלאָר ארויסגעזאָגט זיין מיינונג, פלעגט וויטע ביי יעדער באַגעגעניש ווידער זיך אומקערן צו דער זעלבער פראַגע.

אין יאַנואַר 1906, איז אין פּעטערבורג אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ דעלעגאַטן־צוזאַמענפאָר פון די פּראָווינציעלע הילפס־קאָמיטעטן. ניט אומעטום איז זייער ארבעט געגאַנגען גלאַט, מיט דער געהעריקער סיסטעם, און צוליב דעם איז צוזאַמענגעזעצט געוואָרן די פאַרזאַמלונג פון די דעלעגאַטן. מען האָט באַטראַכט פארשיידענע ענינים פון דער הילפס־ארבעט, און עס איז אויך מיטגעטיילט און באַטראַכט געוואָרן וויטעס פּאַרשלאָג וועגן א דעפוטאַציע

צום צאָר. די שטימונג איז געווען זייער אַ געדריקטע. פון אַלע שטעט האָט מען דערציילט, אז צווישן יידן הערשט כמעט אַ פאַרצווייפלונג, מען איז צערודערט און מען שרעקט זיך פאַר וויטערדיקע פאַגראָמען. א טייל דעלעגאטן זיינען געווען גענוידט אַנצונעמען וויטעס פלאן. זייער מיינונג איז געווען, אז מען מוז עטוואָס טאָן, כדי כאָטש עפעס צו באַרואיקן די יידישע באָפעלקערונג, און אז אין אָט דעם זינען קאָן די דעפוטאַציע ברענגען אַ וואָסערן עס איז נוצן. אַנדערע האָבן זיך שארף ארויסגעזאָגט קעגן דעם. פאַר פילע פון די אַנגעשראָקענע דעלעגאטן איז די פראגע געווען זייער א האַרבע. און ענטשידן די זאך האָט באָקס ארויסטרעטונג.

ער האָט געהאַלטן א גלענצנדע רעדע. דעם שטענדיק רואיקן, איינגע־האַלטענעם באָקן איז ניט געווען צו דערקאַנען. ער האָט גערעדט מיט פייער, מיט ברען. יעדעס וואָרט איז געווען אַנגעזאָפט מיט יידישן שטאָלץ, וויטיק און צאָרן. ער האָט אַנגעוויזן אז יענער, צו וועמען מען שלאָגט אונז פאַר צו שיקן אַ דעפוטאַציע, סימפאַטיזירט אָפן מיט די גראָמילעס און שוואַרצע באַנדעס, און אַז זיין רעגירונג האָט אפילו אויף אַ האָר ניט ארויסגעווייזן קיין מיטגעפיל צו די טויזנטער און טויזנטער יידישע קרבנות. צי איז דען ניט קלאָר, וואָס דער פרעמיער־מיניסטער מיינט דאָ? מען רעדט אונדז צו, מיר זאָלן דאַנקען פאַר דעם אָקטאָבער מאַניפעסט. אָבער דאָס איז דאָך דערווייל בלויז אַ שטיקל פאַפיר, נאָר אַ צוזאָגעניש. און ווען אפילו די פיינע פאַרשפרעכונגען זאָלן דערפילט ווערן, וועט אויך דאָן דערפאַר ניט קומען קיין דאַנק; און ניט מיר, יידן, וועלן דאַרפן קריכן מיט אונדזער דאַנק. אָדער אפשר זאָלן מיר ברענגען אונדזער דאַנק פאַר די הונדערטער צעראַבירטע יידישע שטעט; פאַר די דערהרגעטע, צעקאַליעטשעטע און פאַר־אומגליקטע אָן אַ צאָל? ניין, וועגן א דעפוטאַציע קאָן קיין רייר ניט זיין. יידן וועלן אונדז דאָס קיינמאָל ניט מוחל זיין, און די יידישע געשיכטע וועט אונדז אזא פאַלשן, דערנידעריגנדיקן שריט קיינמאָל ניט פאַרגעסן!

באָקס רעדע האָט אויף אַלעמען געמאַכט אַ טיפן אינדרוק, און די פראָגע וועגן דער דעפוטאַציע איז גלייך אַראָפגענומען געוואָרן פון דער טאָג־אָרדנונג. אנשטאָט דעם איז באַשלאָסן געוואָרן שיקן צו גראָף וויטע, אַלס פרעמיער־מיניסטער, אַ דעלעגאציע, וואָס זאָל אים קלאָר אַרויסזאָגן, אַז די אָקטאָבער־פאַגראָמען זיינען אַרגאַניזירט געוואָרן לויט דעם אויפטו פון דער רעגירונג און מיט איר הילף, און אַז עס מוזן אַנגענומען ווערן ענער־גישע מיטלען, כדי אַזויגס זאָל זיך מער ניט ווידערהאַלן. עס איז אויסגע־אַרבעט געוואָרן אין אָט דעם זין אַ שאַרפע שריפטלעכע העקלאַראַציע. אַ דעפוטאַציע, אין וועלכער עס זיינען אַדיין ה. סליאָזבערג, דער מאַסקווער ראַבינער י. מזא"ה, דער קיעווער רב אַרנסאָן און נאָך איניקע פראָווינציעלע דעלעגאַטן, האָט באקומען אָן אויפיינע ביי גראָף וויטע און אים איבערגעגעבן

די שריפט. ער האָט גלייך, דאָ אויפן אָרט דורכגעלייענט די דעקלאַראַציע, און כאָטש ער האָט דאָן שוין געוואוסט וועגן טרעפאָווס פאָגראָם־מאכינאציעס און מכח דער געוועזענער געהיימער דרוקעריי אין פאָליציי דעפארטמענט, — האָט ער דאָך געמאכט אַן אָנשטעל און אַ פרעג געטאָן: „וועך־זשע פון דער רעגירונג איז, לויט אייער מיינונג, פאראָנטוואָרטלעך פאַר די פאָגראָמען? ניט שוין־זשע האָט עס דער גענעראל טרעפאָוו אָרגאָניזירט פאָגראָמען?"

מיט אמאל האָט וויטע זיך אַ קער געטאָן צו סליאָזבערגן און געפרעגט:

— און וואָס איר באַשלאָסן וועגן דער דעפוטאַציע, וועגן וועלכער איך האָב מיט אייך גערעדט? דער קייזער ריכט זיך אויף איר, און איך גאַראַנטיר אייך אַ גינסטיקן אויפנאם.

די פראָגע איז געקומען גאַנץ אומגעריכט, אָבער סליאָזבערג האָט זיך ניט פאַרלאָרן און געענטפערט:

— מיר שעצן זייער דעם קייזערס גוטווילליקייט אויפצונעמען אַ דעפוטאַציע. די שווערישקייט באַשטייט פאַר אונדז אין דער פראגע: וואָסערע דערקלערונגען דארפן מיר מאַכן פאר דעם קייזער? צי זאָלן מיר זאָגן דעם קייזער דאָס וואָס ענטהאלט זיך אין אונדזער דעקלאַראַציע, וועלכע מיר האָבן אָפאַרשט אייך איבערגעגעבן? צי קאָנען מיר אַרויסטרעטן אלס באשולדיקער קעגן די פאַרשטייער פון דער רעגירונג, וואָס האָבן געבראָכט די לעצטע אומגליקן אויף יידן?

— ס׳פאַרשטייט זיך, אז ניט, האָט געענטפערט וויטע.

— הייסט עס, אַז מיר דארפן אויסדריקן אונדזער טריי־אונטערטעניקע געפילן, מיר דארפן ארויסזאָגן אונדזער דאנק פאר די געשאַנקענע רעפארמען. אָבער דערווייל זיינען מיר איצט קרבנות, איבער וועלכע עס זיינען באַגאַנגען געוואָרן פאר דער גאַנצער וועלט אין די אויגן בלוטיגע געוואלטטאטן. מיר קאָנען נאָך ניט זיין דורכגעדרונגען בלויז מיט אַ געפיל פון דאנקבארקייט. אונדזערע קליידער זיינען צעריסן, אונדזערע קעפ זיינען באַדעקט מיט אש, אלס צייכן פון טרויער...

נאָכדעם ווי גראָף וויטע האָט אויסגעהערט דעם ענטפער, האָט ער אַ מאָל געטאָן מיט די הענט און באמערקט: „יאָ, איך פארשטיי אייך." און מיט דעם האָט זיך די פראָגע וועגן דער דעפוטאַציע געענדיקט.

ווי מיר האָבן געזען, האָט מען געהאט צו פארדאָנקען דערהויפט באַקן און זיין אייגפלוס, וואָס עס איז אויסגעמידן געוואָרן די דעפוטאַציע, וועלכע וואָלט יעדנפאלס פאַרשאַפט וויניק כבוד דעם רוסישן יידנטום. פיל אידלמוט האָט י. באַק ארויסגעוויזן אויך אין יענער שווערער צייט וואָס די פּעטערבורגער פּרעסע האָט איבערגעלעבט אין דעצעמבער 1905. אין אָנהייב פון יענעם יאָר, אין סאָמע ברען פון דער פרייהייטלעכער באַוועגונג, איז ענטשטאַ־

נען אַ פּאַראייניקונג צווישן אַלע פּעטערבורגער רעדאקציעס. מען האָט דאָך באַדאַרפט אַנגעמען אין געוויסע פאַלן געמיינזאַמע שריט און באַשלאָסן, צוזאַמען באַטראַכטן אקטועלע פראַגן, ארויסטרעטן מיט קאָלעקטיווע דערקלערונגען, א. אז. וו. די נויטוועגדיקייט פון אַזאַ פאַרבאַנד איז געווען אזוי גרויס און קלאָר פאר אלעמען, אַז אפילו די אויסגעשפּראָכן־רעאַקציאָנערע „נאַוואָיע וורעמיא" איז צו אים צוגעשטאַנען. די זיצונגען פלעגן טאָקע מייסטנס פאָרקומען אין דעם רייכן לאָקאל פון סאוואָרינס צייטונג. אין די ברויזנדע געשעענישן פון הערבסט 1905 האָט דער פאַרבאַנד פון די פּעטערבורגער רעדאקציעס אַפּגעשפּילט א גאַנץ באַדייטנדע ראָלע. לויט זיין באַשלוס, האָבן אַלע רעדאַקציעס אויפגעהערט צוצושטעלן זייערע בלעטער אין צענזור; עס זיינען פאָרגענומען געוואָרן אייניקע געמיינזאַמע עפּנטלעכע ארויסטרעטונגען, וועלכע האָבן געטראָגן אַן אָפּן רעוואָלוציאָנערן כאַראַקטער, און אז. וו. אויפן אָנדערן טאָג נאָכן מאַניפעסט פון 17טן אָקטאָבער (וועז דער אַלגעמיינער סטרייק האָט נאָך אָנגעהאַלטן) האָט דער פּרעמיער־מיניסטער וויטע אייניגעלאָדן צו זיך אַלע פּעטערבורגער רעדאַקטאָרן און זיי געבעטן תיכף אָפּצושטעלן זייער סטרייק און אָנהויבן ארויסצולאָזן די צייטונגען. אָבער דער פאַרבאַנד איז דערויף ניט אייניגעגאַנגען. לויט זיין באשלוס, האָבן די פּעטערבורגער צייטונגען אָנגעהויבן צו דערשייַנען ערשט אין סוף אָקטאָבער, און זיי אַלע זיינען ארויס מיט א פאָדערונג פון אַמנעסטיע פאר אלע פאָליטישע קעמפער, וואָס האָבן זיך געמאַטערט אין סיביר אָדער אין די טורמעס.

די אַלע, וואָס האָבן באַוואוסטזיניק איבערגעלעבט די דעמאָלטיקע געשעענישן, געדענקען גוט, אַז שוין אין נאָוועמבער 1905 איז פאַרגעקומען אַ שאַרפער איבערברוך אין דער גאַנצער שטימונג אין לאַנד. נאָך דער גרויסער, העלדישער אָנשטרענגונג פון די פאָלקס־כוחות אין פאַרלויף פון אַ רייַע מאָנאַטן, האָט זיך קלאָר אָנגעהויבן צו שפּירן א געוויסע מידקייט, אָפּהענטיקייט. צו דער אייניקייט פון דעם אָפּאָזיציאָנעלן פראָנט איז געקומען אַ סוף. דער צווייטער אלגעמיינער סטרייק אין אָנהייב דעצעמבער 1905 האָט שוין ניט געפונען כמעט קיין אָפּקלאַנג. דער ארבעטער־אויפשטאַנד אין מאָסקווע איז דערשטיקט געוואָרן. עס איז שוין געווען קלאָר, אז די רעוואָלוציע פון יאָר 1905 איז דורכגעפאלן. די צאַרישע רעגירונג איז ווידער געקומען צו זיך און איז געוואָרן מיט יעדן טאָג אַלץ דרייסטער. די גרינגקייט, מיט וועלכער זי האָט אַן שום ווידערשטאַנד אַרעסטירט דעם פּעטערבורגער „ראָט פון די אַרבעטער־דעפוטאַטן", איז געווען דער בעסטער באוויז, אז די קרעפטן פון דער רעוואָלוציע זיינען שוין אויסגעשעפט. עס איז, אמת, אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייער ראָט, אָבער ער האָט קיין שום באַדייטנדע ראָלע ניט געשפּילט, גאָרניט געקאָנט אויפטאָן.

ביי אט דער געדריקטער שטימונג און צעשפאלטנקייט פון די כחות האט דער פעטערבורגער „ראט פון ארבעטער־דעפוטאטן" אין סוף נאוועמבער אויסגעארבעט אן אויפרוף צום לאנד, מיט אומגעפער פאלגענדן אינהאלט: די צארישע רעגירונג האלט ביי א באנקראט, זי האט געמאכט פון דער מדינה א תל; די פויערים הונגערן, די פאבריקן שטייען אן ארבעט, קיינער איז ניט זיכער מיט דעם מארגנדיקן טאג. אלע אינקונפטן פון דער מלוכה ווערן פארוועגדט אויפן מיליטער, כדי צו קעמפן קעגן דעם אייגענעם פאלק; דער בודזשעט ווערט געפעלשט, א. אז. וו. דאס איינציקע מיטל צו ראטעווען דאס לאנד, איז — אראפוארפן די רעגירונג. אפנעמען ביי איר אלע פינאנציעלע קוואלן פאר איר וויטערדיקער עקזיסטענץ. מחמת דעם ווערט דאס גאנצע לאנד אויפגעפאדערט, מען זאל אויפהערן אריינצוטראגן אלע אפצאלונגען און צינזען. ארבעטער, באאמטע און בכלל אלע, וועמען עס קומט געלט פון דער רעגירונג, מוזן פאדערן, מען זאל זיי צאלן מיט גאלד. אלע מוזן ארויסגעמען זייערע דעפאזיטן פון די שפאר־קאסעס און פון דער מלוכה־באנק, און דערביי אויך פאדערן, מען זאל זיי צאלן מיט גאלד, א. אז. וו.

דעם 2טן דעצעמבער האבן אכט פעטערבורגער צייטונגען, וועלכע זיינען געשטאנען אין נאענטער פארבינדונג מיט דעם ארבעטער־ראט, אפגעדרוקט ביי זיך אט דעם רעוואלוציאנערן אויפרוף. די נומערן זיינען תיכף קאנ־פיסקירט געוואָרן. די רעגירונג האט גלייכצייטיק אפגעשטעלט די אלע צייטונגען, פארפירט א פראצעס קעגן די רעדאקטארן, און זיי באפרייט פון ארעסט נאר אונטער א פאדערונג פון 10,000 רובל ערבות פאר יעדערן. זיבן רעדאקטארן זיינען ניט געווען אימשטאנד צוצושטעלן אזעלכע סומען, — האט י. באק פאר זיי אלעמען אריינגעטראגן דאס געלט אין געריכט. דעם זעלבן טאג האט דער פארבאנד פון די פעטערבורגער רעדאקציעס אפגעהאלטן א זיצונג, אויף צו באטראכטן די לאגע. מען קאן ניט זאגן, אז די שטימונג איז דא געווען א געהויבענע. כמעט פאר אלעמען איז געווען קלאר, אז דער אויפרוף וועט קיין שום רעזולטאטן ניט האבן, ער וועט ניט טרעפן קיין אפקלאנג אין לאנד, ער וועט בלייבן בלויז א זשעסט, אן שום רעאלע פאלגן. נאך א לאנגער באראטונג איז מען געקומען צו אזא באשלוס: אויף יעדער צייטונג ליגט די פליכט צו באקענען אירע לעזער מיט אלע דערשיינונגען פון לעבן, אומאפהענגיק פון איר באציאונג צו זיי; דערביבער זיינען אלע צייטונגען, וואס באטייליקן זיך אין דעם פארבאנד, מחויב אפצודרוקן אין זייער נעקסטן נומער דעם אויפרוף.

אבער שפעט אין דער נאכט האט די רעדאקציע פון „נאוואיע וורעמיא" פאנאנדערגעשיקט צו אלע צייטונגען א מעלדונג, אז זי האט באשלאסן נ י ט צו דרוקן דעם אויפרוף. האבן אלע אנדערע רעדאקציעס דעריבער אפגעלייגט דאס דרוקן, ביז עס וועט זיין א נייע פארזאמלונג פון דעם פארבאנד. די

דאָזיקע זיצונג איז פאַרגעקומען דעם 5טן דעצעמבער, און מיט א מערהייט פון עלף צייטונגען קעגן צען איז אָנגענומען געוואָרן די באשטימונג ניט צו דרוקן דעם אויפרוף. דער פאַרבאַנד איז צוליב דעם בטל געוואָרן. פאַר מיר, אלס רעדאקטאר פון „פרייַנד", איז ענטשטאַנען די פראַגע, וויַ אזוי צו האַנדלען אין אָט דעם פאַל. קיין אלגעמיינע פאַרזאַמלונגען איז שוין מער ניט געווען, בין איך אוועק צו קאַראַלענקאָ, דעם רעדאקטאר פון „רוסקאָיע באַגאַטסטוואָ", זיך מישב צו זיין מיט אים און פרעגן זיין מיינונג. איך האָב געפונען דעם באַרימטן שריפטשטעלער אין זייער א געדריקטער שטימונג. ער האָט וויניק געהאַלטן פון דעם אויפרוף, אָבער ער האָט מיר געזאָגט, אז ער האַלט פאַר זיין מאַראַליש פליכט צו די קאָלעגן, די אכט רעדאַקטאָרן, וואָס האָבן שוין אויף זיך א פראָצעס, איבערצודרוקן דעם אויפרוף, און ער וועט עס טאָן.

קאַראַלענקאָס מיינונג איז פאַר מיר געווען איבערצייגנד, האָב איך דעם 7טן דעצעמבער פאַרעפנטלעכט אין „פרייַנד" דעם אויפרוף פון דעם ארבעטער־ראַט. דאָס זעלבע האָבן געטאָן נאָך איניקע פּעטערבורגער רעדאַקציעס. אויך פאַר זיי האָט באָך אריינגעטראָגן צו 10,000 רובל ערבות. אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען מיך שוין אַרויסגערופן צום ערשטן פאַרהער אין געריכט. איך האָב געוואוסט, אז אויב איך וועל ניט צושטעלן 10,000 רובל, וועל איך אויפן אָרט ארעסטירט ווערן ביז דער געריכטס־פאַרהאַנדלונג, וואָס וועט פאַר־קומען אפשר ערשט אין א האַלב יאָר אָרום אדער נאָך שפּעטער. פארמאָגט אָבער האָב איך נאָר 5,000 רובל, האָב איך געמוזט זאָרגן וועגן דער איבעריקער סומע. וועגן זיך וועגן דעם צו באַקן האָט זיך מיר ניט געוואָלט; מען קאָן זיך דאָך ניט אָנזעצן אויף איין מענטשן, ער זאָל אריינטראָגן געלט פאר אלע פּעטערבורגער רעדאַקטאָרן! האָב איך באַוואָכט אינעם זייער א רייכן יידישן געזעלשאפטלעכן טוער, אן אַדוואָקאַט מיט דער גרעסטער פראַקטיק אין פּעטערבורג; אָבער יענער האָט מיר רויאיק אָפּגעזאָגט אויף דעם גרונד, אז ער האָט נעביך ניט קיין 5,000 רובל... האָב איך קיין אָנדער אויסוועג ניט געהאַט און איך בין אַוועק מיט שווערן מוט צו י. באַקן. איך האָב אים דערקלערט, אז ער ריזיקירט דאָ מיט קיין זאָך ניט; איך וועל ניט אַנטלויפן פון געריכט, זיין געלט וועט זיין גאַנץ. האָט ער מיך גלייך איבער־געשלאָגן: „וועגן וואָס איז דאָ פאַראַן צו רייַדן: איך בין דערין פאַלקאָם זיכער! איך וועל פון אייך ניט באַהאַלטן, דאָס גראָד איצט איז מיר שווער אָבער מען קאָן דאָך ניט דערלאָזן, מען זאָל אייך אריינזעצן אין טורמע!" ער האָט גלייך ארויסגערופן צו זיך זיין בוכהאלטער און אָפּגעגעבן א פאַר־אָרדנונג, ער זאָל שוין מאָרגן אין דער פרי צושטעלן אין געריכט די נויטיקע סומע. אזוי בין איך, ווי פילע אנדערע פּעטערבורגער רעדאקטאָרן, א דאָנק באַקן באַפרייט געוואָרן פון אומפארמיידלעכן אַרעסט.

אין יאָר 1905 האָט י. באַק געגרינדעט די גרויסע רוסישע אָפּאָזיציאָנעלע צייטונג „רעטש", וואָס איז באַלד דערנאָך געוואָרן, אונטער פּ. מיליוקאָווס רעדאַקציע, דער צענטראל־אָרגאַן פון דער קאַדעטישער פּארטיי. עס פּאַר־שטייט זיך, אז ער האָט דאָ קיין פּאַרדינסטן ניט געזוכט. דאָס איז געווען אַ ריין־אידייאישע אונטערנעמונג, און ער איז געגאַנגען אויף גרויסע פּאַר־לוסטן. די צייטונג האָט אים אָפּגעקאָסט ביז 300,000 רובל. מיט א זעלטענער ברייטקייט פלעגט באַק שטיצן ניט בלויז געזעלשאפטלעכע יניניים, נאָר אויך איינצלנע מענטשן, וואָס האָבן זיך געוויטיקט אין הילף. אַ מאָדערנער מענטש, איז ער געווען אַ גרויסער בעל־צדקה אויפן שיינעם אַלטמאָדישן שטייגער. און גוטס האָט ער געטאָן באַהאַלטענערהייט, אַן שום לייַרעם, אויסווייכנדיק יעדע רעקלאַמע. עס איז געווען באַקאַנט, אז אַ היפש ביסל יונגעלייט־סטודענטן קריגן פון אים שטיצע. אָבער ערשט נאָך זיין טויט האָט מען זיך דערוואוסט, אז אויף זיין רעכענונג האָבן זיך גאַלערנט נאָך א סך מענטשן אין פּאַרשידענע שולן, אז ער פלעגט אויפהאלטן פיל געפאלענע מענטשן מיט זייערע הויזגעזינדן. און אויך זיין באַציאונג צו די אָנגעשטעלטע און גע־שעפטלעכע מיטארבעטער איז געווען א זעלטן אידעלע, מענטשלעכע. זיי פלעגן אים פאַרגעטערן.

אומגעוויינלעך דראַמאַטיש איז געווען דער סוף פון אָט דעם פיינעם געזעלשאפטלעכן טויער און מענטשן. אין צוזאַמענהאנג מיט די אלגעמיינע פינאַנציעלע שווערקייטן אין רוסלאנד, האָט זיך באַקס לאַגע אין יאָר 1908 פאַרערגערט. זיינע געשעפטן האָבן באַקומען א צו־גרויסן שוואונג, ער איז פאַראיינגט געוואָרן אין גלעלט־מיטלען און האָט געהאַלטן ביי באַנקראָטירן (ווי עס האָט זיך שפּעטער ארויסגעשטעלט, איז דאָס געווען בלויז א צייט־ווייליקער צושטאַנד, זיין פאַרמעגן איז נאָך געווען גענוג גרויס). באַק האָט זיך געוועגדט צו איינעם א דירעקטאָר פון אַ גרויסער פּעטערבורגער באַנק, אַ ייד, ער זאָל אים אויסהעלפן מיט אַ רעכטן קרעדיט, און האָט אים פאַרגע־לייגט געהעריקע באַווארענישן. אָבער יענער האָט זיין בקשה ניט דערפילט. איז באַק אריינגעפאלן אין פאַרצווייפלונג און האָט זיך געטומען דאָס לעבן. ער איז נאָך ניט אַלט געווען קיין פולע 48 יאָר.

אין אַ כמאַרנעם, נאַסן אפּריל־טאָג, אין יאָר 1908, האָט פּעטערבורג אים באגלייט צו זיין אייביקער רו. ער איז געווען אומגעוויינלעך באַליבט און געאַכט אי ביי יידן, אי ביי דער רוסישער אינטעליגענץ. די לויה איז געווען זייער רירנד. טויזנטער מענטשן האָבן אים אָפּגעגעבן דעם לעצטן כבוד. אויך דער טרוקענער באַנק־דירעקטאָר איז דאָ געווען. ניט־ווילנדיק האָבן זיך אַנדערע דערמאָנט אַן אַן ענלעכן טרויעריקן פאַל, וואָס איז מיט צוואַנציק יאָר פריער פאַרגעקומען אין פּעטערבורג; דער באַוואוסטער פּא־דריאַטשיק אברהם וואַרשאַווסקי, וועלכער איז געווען זייער פאָפולער אין

פּעטערבורג, האָט אין א שוועדער מינוט געבעטן געלט־קרעדיט ביי זיין מחותן, דעם גרויסן מיליאָנער שמואל פּאָליאַקאָוו, אָבער האָט באקומען אַן אָפּזאָג. האָט וואַרשאָווסקי עס ניט געקענט אַריבערטראָגן און זיך אויפגע־האַנגען. ביי זיין לויה איז פּאָליאַקאָוו געווארן אזוי צערודערט, דאָס ער איז אויפן אָרט געשטאָרבן פון אַ האַרץ־אַטאַקע.

די גאַנצע צייט אויפן בית־עולם איז נעבן מיר געשטאַנען מיינער א באַקאַנטער אינזשעניר, באַקס אַ שול־חבר, אַן אינטימער פרייַנד, און וויינקעניק אויף דעם אָנגעכמורעטן באַנק־דירעקטאָר, האָט ער מיר אַלץ געשעפּטשעט: „נו, וועָן וועט עס מיט אים געשען, ווי דאָן מיט פּאָליאַקאָוון? וועָן וועט דאָס שוין קומען?"

אָבער דער באַנק־דירעקטאָר האָט ווי עס וויייזט אויס, פּארמאָגט פעסטערע נערוון און אַ שטאַרקערע האַרץ, ווי פּאָליאַקאָוו.

# י. ברוידאָ: געלערנטער און כלל־עסקן

געווייגלעך איז אַנגענומען די מיינונג, אַז די סביבה און די דער־ציאונג זיינען די הויפּט־כוחות, וואָס שאַפן די פערזענלעכקייט און כאַ־ראַקטער פון אַ מענטשן. נאָר אויב מען וואָלט באַדאַרפט נאָך מער באַווייזן, אַז אָט דער כלל איז ניט שטענדיק דורכאויס ריכטיק, וואָלט פאַר דעם, ווי אַ גוטער ביישפּיל, געקאָנט דינען אַ. א. ברוידאָ.

ער איז געבוירן געווארן אין אַסימילירטער יידישער פאַמיליע, וועמען עס זיינען פרעמד געווען יידישע ענינים. זיין יוגנט האָט ער גאָר פאַרברענגט אין דער עכט־רוסישער שטאָט וולאַדימיר — ווייט פון שלים־מזלדיקן יידישן „תחום". אין וולאַדימיר האָט ער ניט געהאַט קיין יידישע חברים און בכלל זיך זעלטן באַגעגנט מיט יידן. יידישקייט האָט געשפּילט גאָר אַ קנאַפּע ראָלע אין זיין דערציאונג. העברעאיש האָט ער ניט געקאָנט און אָפילו מיט יידיש איז ער געווען אינגאַנצן אומבאַקאַנט. ווי מען זעט, איז ביי ברוידאָן עפּעס אַלץ אַזוי אויסגעקומען, אַז ער וואָלט באַדאַרפט אויסווואַקסן אַן אַסימילירטער ייד, וואָס איז אינגאַנצן אָפּגעריסן פון זיין פאָלק. אָבער אויסגעלאָזט האָט זיך אַנדערש. יידישע אינטערעסן זיינען אים געווען זייער נאָענט און זייער טייער.

איך נעם דאָ אַריין אין חשבון ניט נאָר זיין אומדערמידלעכן אַנגע־שטרענגטן קאַמף פאַר יידישער גלייכבאַרעכטיקונג, זיין שטענדיקן קאַמף קעגן די אַלע בלבולים און זלזולים, וואָס אַ באַשטימטער טייל פון דער רוסישער פּרעסע און רעאַקציאָנערע קרייזן האָבן געהאַלטן אין אייַן שיטן אויף די רוסישע יידן. פאַר יידן וואָלט ער במילא זיך איינגעשטעלט, ווען ער אַליין וואָלט אָפילו קיין ייד ניט געווען, וויייל ער איז געווען אַ הומאַניסט אין בעסטן זין פון וואָרט. ברוידאָ איז געווען אַ פאַליטישער טויער, וואָס איז געווען טיף איבערגעגעבן די פּרינציפּן און טראַדיציעס פון פרייהייט, רעכט און גלייכהייט — וואָלט ער במילא זיך אָפּגערופן און רעאַגירט אויף די יידישע פאַרפאַלגונגען. עס איז געווען, למשל, צו דערמאָנען זיין אַקטיוון מיטגעפיל מיט די פינלענדער אָדער פאָליאַקן אין זייער קאַמף פאַר בא־פרייאונג פון צאַרישן יאָך.

וועו איך רעד וועגן ברוידאָס איבערגעבנקייט צו יידישע אינטערעסן, האָב איך אויך אין זינען, וואָס ער איז געווען אַזוי טיף פאַראינטערעסירט

אין יידישע ליטעראַטור־פראַגן, אין יידישער קונסט און יידישער קולטור בכלל. מען מוז צוגעבען, אַז דאָס איז געווען עפעס מערקווירדיקס, וועל מען דערמאָנט זיך אין וואָס פאַר אַ סביבה ער איז דערצויגן געוואָרן. ווייזט אויס, אַז אין אים איז געלעגן עפעס אַן אינגעבוירענער כוח, וואָס האָט גובר געווען אַלע אומגינסטיקע אומשטענדן און אַרויסגעבראָכט אַ פרעכטיק געשטאַלט פון אַ מענטשן — אַ דורכגעדרונגענעם מיט די בעסטע טראַדיציעס פון דער אייראָפּאישער קולטור, און וועלכער איז צו דער זעלביקער צייט אינגאַנצן געווען איבערגעגעבן די יידישע אידעאַלן — אַ מענטש, וואָס האָט זייער שטאַלץ געהאַלטן זיין יידישקייט.

וואַרשיינלעך, וויסן בלויז געציילטע פון דעם מערקווירדיקן כאַראַקטעריסטישן עפיזאָד פון ברוידאָס לעבן. וועג אַ. א. ברוידאָ האָט זיך גע־לערנט אין אוניווערסיטעט אין דערפט, האָט אים אינמאָל אַ דייטשישער בורש־קאַראַפאַנט באַלײדיקט ווי אַ יידן. אַליין אַ טיפישער רוסישער אינטעליגענט, איז ברוידאָ, פאַרשטייט זיך, געווען בכלל אַ קעגנער פון דועלן. אָבער אין דעם פאַל, וועג ער האָט באַדאַרפט זיך איינשטעלן פאַר זיין כבוד ווי אַ ייד, האָט ער געהאַלטן פאַר אוממעגלעך ניט אַרויסצורופן זיין באַלײדיקער אויף אַ דועל, וואָס דאָס איז געווען דער אָנגענומענער מנהג בײַ די דערפטער בורשן. דער דועל איז פאַרגעקומען און ברוידאָ איז אַוודי געפערלעך פאַרוואונדעט געוואָרן אין ברוסט, אַז ער איז פון דער וואונד שיער ניט אומגעקומען.

באַקאַנט האָב איך זיך מיט ברוידאָן אין 1890, בעת איך האָב גע־אַרבעט אויף מיין קאַנדידאַט־דיסערטאַציע אויף דער טעמע: צו דער גע־שיכטע פון „פאַרצייגער־פּאַפּירן" (חוב־דאָקומענטן ניט אויפן נאָמען פון אַ געוויסן קרעדיטאָר נאָר צאָלבאָר צו דעם ווער ס׳פרעזענטירט זיי דעם בעל־חוב). ברוידאָ איז שוין דעמאָלט געווען אָנגעשטעלט אין דער עפּנטלעכער ביבליאָטעק, וואו ער האָט צו יענער צייט אָנגעפירט מיט דער אָפּטיילונג פון יורידישער ליטעראַטור אויף פּרעמדע שפּראַכן. מיר איז דערייבער אויסגעקומען די גאַנצע צייט זיך אַליין וועגנדן צו אים פאַר פאַרשיידענע ביכער און ביבליאָגראַפישע ידיעות. עס איז איבעריק צו דערציילן, וואָס פאַר אַ פריינטלעכע אויפמערקזאַמקייט איך האָב ביי אים שטענדיק געטראָפן. אַלע די וועמען עס איז נאָר אויסגעקומען צו קומען מיט אים אין באַרירונג פאַר די צען יאָר, וואָס ער איז געווען אין דער עפּנטלעכער ביבליאָטעק, וויסן גוט וועגן דעם דאָזיקן כאַראַקטער־שטריך בײַ ברוידאָן — זיין שטענדיקע גרייטקייט יעדן צו באַהילפיק זיין מיט זיין בריטן וויסן און גרויסער ביבליאָגראַפישער דערפאַרונג. דאָ וויל איך בלויז פאַרצייכענען איין אינטערעסאַנטן שטריך: וועג אַ טייל פון מיין דיסערטאַציע איז אין קורצן אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „וועסטניק פראַוו", האָט מיר ברוידאָ

אויסגעדריקט זיין שטאַרקע צופרידנקייט, וואָס איך האָב אין קאַפּיטל אַפּ־
געגעבן דער תלמודישער געזעצגעבונג פון „אינערהאָבער־פאַפירן" (ממרון).

איך מוז זיך מודה זיין, אַז דאָס האָט מיר דאַן אַ ביסל פאַרוואונדערט.
איך בין דעמאָלט מיט אים געווען נאָך זייער וויניק באַקאַנט און איך האָב
אים באַטראַכט פאַר אַ מענטשן, וואָס איז אינגאַנצן גלייכגילטיק צו פּראַגן
פון יידישער ליטעראַטור און וויסנשאַפט. אָבער גאָר אין קורצן האָב איך
געהאַט די געלעגנהייט זיך צו איבערצייגן אין מיין טעות. די געמיינזאַמע
אַרבעט אין דער חברה „מפיצי השכלה" האָט מיר באַווייזן מיט וואָס פאַר אַן
אויפמערקזאַמקייט און אינטערעס ער האָט זיך באַצויגן צו פראַגן פון
יידישער קולטור. ער איז געווען איינער פון די איניציאַטאָרן פון דער
היסטאָריש־עטנאָגראַפישער קאָמיסיע ביי דער חברה „מפיצי השכלה" און
אַ סך מיטגעווירקט, אַז איר טעטיקייט זאָל אויסגעברייטערט ווערן. עס
דאַרף אויך פאַרצייכנט ווערן יענער אינטערעס, וואָס ברוידאָ האָט אַרויס־
געווייזן צום סוף פון 1905 צו די ענינים פון דער פּעריאָדישער העברעאישער
און יידישער פּרעסע. בעת די באַוואוסטע קאָמיסיע אונטערן פאָרזיץ פון
קאָבעקאָ האָט זיך פאַרנומען מיט אויסאַרבעטן דעם פּראָיעקט פון אַ נייעם
געזעץ וועגן דער פּרעסע, איז אויפגעקומען די מורא, אַז די יידישע פּרעסע
וועט מען איבערלאָזן אונטער די פריערדיקע צענזור־באַדינגונגען, מחמת
פאַר די מיטגלידער פון דער קאָמיסיע איז געווען אינגאַנצן אומבאַקאַנט
דער כאַראַקטער פון דער יידישער פּרעסע. ברוידאָ האָט גלייך אויסגע־
נוצט זיין נאָענטע באַקאַנטשאַפט מיט קאָבעקאָ, וועלכער איז געווען דער
דירעקטאָר פון דער „קייזערלעכער עפנטלעכער ביבליאָטעק" און צו די
זיצונגען פון דער קאָמיסיע זיינען איינגעלאָדן געוואָרן צווייי פּראָפעסאָרן:
פון דער „הצפירה" — נחום סאָקאָלאָוו, און איך, ווי דער רעדאַקטאָר פון
„פּרייַנד". דער רעזולטאַט איז געווען, אַז אין דעם נייעם געזעץ האָט מען
פאַר דער יידישער פּעריאָדישער פּרעסע ניט געמאַכט קיינע אויסנאָמען.

נאָך אין 1902, בעת איך האָב זיך באַמיט צו באַקומען אַ דערלויבעניש
אויף אַרויסצוגעבן דעם „פּרייַנד", האָט ברוידאָ מיר צוגעהאָלפן דורך זיינעם
אַ חבר פון דערפּטער אוניווערסיטעט, וועלכער האָט פאַרנומען אַן אייַ־
פלוסרייכן פאָסטן אין דער הויפּט־פאַרוואַלטונג איבער די ענינים פון דער
פּרעסע. פון ברוידאָן איז דאָס געווען ניט בלויז אַ פריינטלעכע טובה, נאָר
ער האָט דערביי געהאַט מאָטיוון פון אַ געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער. הגם
אַליין האָט ער ניט געקאָנט קיין יידיש, האָט ער אָבער זייער גוט באַגריפן,
ווי וויכטיק עס איז אין קולטורעלן און פּאָליטישן זין צו געבן די יידישע
מאַסן אַ טעגלעכע צייטונג אין זייער אייגענער שפּראַך. ער איז שוין
געבליבן אַ פּריַנט פון „פּרייַנד" די גאַנצע צייט, וואָס דער „פּרייַנד" האָט

עקסיסטירט. ער איז שטענדיק באַהילפיק געווען דעם „פריינד" מיט אַן עצה, מיט אַנווייזונגען און מיט מאַראַלער הילף בכלל.

עס איז גאָרניט נייטיק אויסצורעכענען די אַלע איינצלנע פאַקטן וועגן ברוידאָס טיפן אינטערעס אין דער יידישער ליטעראַטור און וויסנשאַפט. אַן אים האָט מען קיין אײַן נייע ליטעראַרישע אונטערנעמונג נית אָנגעהויבן. און אומעטום האָט ער אַרײַנגעבראַכט אַ סך איניציאַטיוו, אויפמערקזאַמקייט און פּראַקטישן וויסן. און נאָך אַ זעלטענערע אײַגנשאַפט האָט ער פאַר־מאָגט: די פעאיקייט אויסצוגלייכן קאָנפליקטן, צו באַזייטיקן פּאַרטייאישע ווידערשפּרוכן און אויסצוזוכן דעם עלעמענט פון שלום. די געווענענע מיט־אַרבעטער פון „וואָסכאָד", „יעוורעיסקי מיר", אָדער פון פּאַרלאָג „ראָזום" וואָלטן געקאָנט אַ סך דערציילן אָט וועגן דער אײַגנשאַפט זײַנער, וועגן יענעם אויטאָריטעט וואָס זיין וואָרט האָט געבראַכט. כאָטש אַן אויסערלעכן גלאַנץ, האָט אָבער שטענדיק זיין וואָרט מיט זיך געטראָגן גאָר אַ טיפע אינערלעכע איבערצייגונג.

א. א. ברוידאָ האָט זיך באַזונדערס אינטערעסירט מיט דער געשיכטע פון די יידן אין רוסלאַנד (ער האָט אויך דער טעמע אָפּגעדרוקט אין „וואָסכאָד" אַ גרעסערע אַרבעט וועגן די וועלק פון פּראָפּ' ס. בערשאַדסקי). וועג עס איז אויפגעקומען אין 1908 דער געדאַנק אַרויסצוגעבן די זאַמל־ביכער „פּערעזשיטאָיע", וואָס זאָלן זיך אָפּגעבן מיט דער געשיכטע פון יידישער קולטור און געזעלשאַפטלעכקייט אין רוסלאַנד, איז ברוידאָ גלייך צוגעשטאַנען צו דעם רעדאַקציאָנעלן קריין, וואָס האָט ענגומען אויף זיך די אויפגאַבע. עס איז ניט איבערטריבן צו זאָגן, אַז ער איז געווען די נשמה פון דער גאַנצער אונטערנעמונג: ער פלעגט שאָפן די מיטלען, האָט זיך ענערגיש באַטייליקט אין אויסקלייבן דעם ליטעראַרישן מאַטעריאַל, און צוציען מיטאַרבעטער און אַזוי ווייטער. אַן זיין טרייער, הייסער איבער־געבנהייט וואָלט דורכאויס ניט געווען מעגלעך, אַז עס זאָלן דערשיינען אַזעלכע פיר וואָגיקע בענדער פון „פּערעזשיטאָיע".

מיט דער זעלביקער באַגייסטערונג האָט זיך ברוידאָ באַצויגן צו דעם געדאַנק וואָס איז אויפגעקומען אין 1914 וועגן אַרויסגעבן אַ פיל־בענדיקע „געשיכטע פון די יידן אין רוסלאַנד". א. א. ברוידאָ איז געווען אַן אָנטייל־נעמער און דער ליטעראַרישער פּאַרשטייער פון דעם מאָסקווער פּאַרלאָג „מיר" אין פּעטערבורג. א. א. ברוידאָ האָט פּאַרגעשלאָגן דעם פּאַרלאָג „מיר", צו נעמען אויף זיך די אויפגאָבע אַרויסצוגעבן די יידישע געשיכטע. דעם דעטאַלירטן פּלאַן פון דער פינף־בענדיקער „געשיכטע פון די יידן אין רוסלאַנד" האָט אויסגעאַרבעט פּ. ס. מאַרעק און איז באַטראַכט געווארן אויף אַ גאַנצער ריי זיצונגען פון דער רעדאַקציע־קאָלעגיע (א. א. ברוידאָ,

מ. י. קולישער, ס. ל. צינבערג, י. א. געסטין, ס. מ. גינזבורג און מ. ל. ווישניצער).

ברוידא און איך זיינען געפֿאָרן קיין מאָסקווע אויף אונטערהאַנדלונגען מיטן פֿאַרלאַג „מיר". עס איז געווען מערקווירדיק צו זען די ענדערונג אין די עקשנות, וואָס ברוידא האָט דאָ אַרויסגעוויזן. און אויב דער פֿאַרלאַג „מיר", וואָס האָט ביז דאָן קיין שייכות ניט געהאַט צו יידישער ליטעראַטור, האָט פּונדעסטוועגן געמוסען אויף זיך די שווערע אויפגאַבע מיט דער יידישער געשיכטע, האָט מען פֿאָר דעם געהאַט אין גאָר אַ גרויסער מאַס צו פֿאַרדאַנקען ברוידאָס איינפלוס. די אויסגאַבע פון דער „געשיכטע פון די יידן אין רוסלאַנד" האָט מען גאָר ברייט פֿאַרטראַכט ווי אַ קאָלעקטיווע אַרבעט, אין וועלכער עס דאַרפן נעמען אַן אָנטייל די בעסטע כוחות, אָלע בעסטע ספּעציאָליסטן פון רוסלאַנד און פון פּוילן. די רעדאַקציע פון די אויבנדערמאָנטע פערזאָנען האָט זיך געפונען אין פּעטערבורג און אין דער דאָזיקער רעדאַקציע, פונקט ווי אין „פּערעזשיטאָיע", האָט אַן אָנגעזעענע ראָל געשפּילט ברוידא, צוליב זיין ערנסטקייט, טיפקייט, פּראַקטישער דערפֿאָרונג און זיינע בריוֹטע ליטעראַרישע פֿאַרבינדונגען. אָזא ערנסטע קאָלעקטיווע אויסגאָבע האָט געפֿעדערט, פֿאַרשטייט זיך, אַ לענגערע צוגרייטונגס־צייט. אין 1915 איז דערשינען דער ערשטער באַנד און מען האָט שוין אָפּגעגעבן אויפצוזעצן דעם גרעסטן טייל פון צווייטן באַנד. מען האָט שוין אויך געהאַט באַשטעלט אַ סך אַרטיקלען פֿאַרן דריטן באַנד. צום גרויס באַדויערן, האָט דער אָנגעפֿלויגענער שטורעם פון רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אומגעבראַכט אָט די וויכטיקע אונטערנעמונג. מער ווי דער ערשטער באַנד איז ניט דערשינען.

באַזונדערס שטאַרק געדענקט זיך ברוידאָס אָנטייל אין די אַרבעטן פון דער קאָמיסיע אויסצוארבעטן אַ פּלאַן פון „אַ העכערער שולע פון יידישן וויסן". די בעסטע פֿאַרשטייער פון דער יידישער אינטעליגענץ האָבן שוין לאַנג געהאַט געטראַכט וועגן שאַפֿן אַזאָ צענטער פון יידישן וויסן אין רוס־לאַנד. אָבער פֿאַרווירקלעכן אָט דעם געדאַנק איז מעגלעך געוואָרן ערשט נאָך דער פעוראַל־רעוואָלוציע פון יאָר 1917. ביי דער חברה „מפּיצי השכלה" האָט זיך דענסטמאָל ארגאַניזירט אַ קאָמיסיע אויסצוארבעטן אַ פּלאַן און אַ פּראָגראַם פון דער פּראַיעקטירטער העכערער שול. די קאָמיסיע אונטערן פֿאָרזיץ פון מ. א. קולישער, איז געווען ניט קיין גרויסע, אָבער אַן אייניהייטלעכע און זייער אַן ארבעטספּעאיקע. אויך אין דער קאָמיסיע האָט ברוידא געמוסען אַן ענערגישן אָנטייל, און באַזונדערס ביי דער אַרבעט האָט זיך קלאָר אַרויסגעוויזן זיין ברייטער בליק אויף זאַכן, זיין האַרציקער אינטערעס אין יידישע קולטור־פראָגן, זיין טיפער ערנסט, און זיין פּאַיקייט אויסצוגלייכן און צו באַזייטיקן שאַרפע ווידערשפּרוכן. די קאָמיסיע האָט

זייער ענערגיש געאַרבעט. אין אַ פאַרהעלטניסמעסיק קורצער צייט האָט זי באַוויזן אויסצוארבעטן דעם גאַנצן פלאַן פון אַ יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט אין פּעטערבורג. דאָס פאַלן פון דער צייטווייליקער רעגירונג און דאָס אויפקומען פון דער באָלשעוויסטישער מאַכט, האָט צום באַדויערן, אוממעגלעך געמאַכט, אַז דער וויכטיקער פלאַן זאָל פאַרווירקלעכט ווערן.

איך האָב דאָ געוואָלט אויף וויפל ניט איז געבן אַן אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק פון ברוידאָן דעם יידן, ווייל זעלטן וועט האָט זיך עמעצן אייניגעגעבן צו פאַראיניקן אין זיך אַזוי האַרמאָניש דאָס אַלוועלטלעכע מיט דאָס פאַלקסטימלעכע, דאָס אַלמענטשלעכע מיט דאָס נאַציאָנאַלע, ווי דאָס האָט זיך איינגעגעבן אַ. א. ברוידאָן.

ביי אַלע יענע מענטשן, וואָס האָבן געהאַט די גרויסע פרייד אים נאָענט צו קענען און מיט אים צוזאַמען אַרבעטן, וועט ברוידאָס געשטאַלט שטענדיק פאַרבלייבן אין זייער זכרון ווי די בעסטע פאַרקערפערונג פון אַ מענטשן און אַ יידן.

(דער אַריגינאַל פונעם אַרטיקל איז געשריבן געוואָרן אין רוסיש, פארן זאַמלבוך צום אָנדענק פון א. א. ברוידא, וואָס איז דערשינען אין פאַריז אין יאָר 1937, אין פאַרלאָג פון „קריז פון רוסיש־יידישער אינטעליגענציע". ספעציעל פאַר דער איצטיקער אויסגאבע פון שאול גינזבורגס שריפטן איז דער אַרטיקל איבערזעצט געוואָרן אין יידיש דורך יעקב קרעפליאַק).

# י. ל. גאָרדאָן און די רעדאַקציע פון „וואָסכאָד"

זיינע ניט־פאַרעפנטלעכטע בריוו

## א.

דער באָרימטער העברעאישער דיכטער און פובליציסט יהודה ליב גאָרדאָן פלעגט אויך שרייבן און דרוקן אין דייטש, יידיש און רוסיש. ער האָט אין צייט פאַרעפנטלעכט בריוו אין דער דייטשישער „אַלגעמיינער צייטונג דעס יודענטומס", וועלכע עס האָט אַרויסגעגעבן דר. ל. פיליפסאָן. ווי עס איז צו זען פון פיליפסאָנס בריוו, וואָס זיינען פאַרבליבן אין גאָרדאָנס אַרכיוו, האָט ער זייער געשעצט גאָרדאָנס מיטאַרבעטערשאַפט און ער פלעגט אים אפילו צאָלן האָנאָראַר — אין יענע ווייטע צייטן איז דאָס געווען אַ זעלטנהייט. גענוי פעסטצושטעלן י. ל. גאָרדאָנס אַרטיקלען אין פיליפסאָנס צייטונג איז שווער, ווייל מייסטנס פלעגט ער זיי ניט אונטערשרייבן מיט זיין נאָמען. יעדנפאַלס קאָן מען רעכענען, אַז זייער צאָל איז ניט געווען גאָר גרויס. ניט פיל האָט גאָרדאָן געשריבן אויך אין יידיש. אָלע זיינע יידישע לידער זיינען אַריין אין קליין ביכל, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אונטערן נאָמען „שיחת חולין".

אַ פיל גרעסערן פאַרנעם האָט אָבער י. ל. גאָרדאָנס טעטיקייט אָלס רוסיש־יידישער שריפטשטעלער. אין רוסיש האָט גאָרדאָן קיין פאָעטישע און בכלל קיין בעלעטריסטישע ווערק ניט געשריבן, אויך האָט ער דאָ כמעט ניט באָרירט קיין אַקטועלע פראָגעס פון טעגלעכן לעבן. ער פלעגט אין רוסיש באַהאַנדלען דערהויפט ליטעראַריש־היסטאָרישע, קריטישע און וויסנשאַפטלעכע ענינים. גאָרדאָנען האָט שטענדיק געצויגן צו היסטאָריע, באָזונדערס צו דער רוסישער. ער איז אָלע מאָל געווען אַ פלייסיקער לעזער פון די רוסישע היסטאָרישע זשורנאָלן. ער האָט נאָכגעפאָלגט די וויכטיקסטע נייע ווערק אין דער רוסישער היסטאָרישער ליטעראַטור און געזאַמלט פון זיי מאַטעריאָלן וועגן דער געשיכטע פון יידן אין רוסלאַנד, פאַר וועלכער ער האָט געהאָט באָזונדערס גרויס אינטערעס.

פאַר אונדזערע ביבליאָגראָפן שטייט נאָך די אויפגאָבע צו שאַפן אַ פול־שטענדיקע רשימה פון גאָרדאָנס רוסישע שריפטן, וואָס זיינען צעוואָרפן אין

פּאַרשיידענע זשורנאַלן, זאַמלביכער און צייטונגען. איך בין ניט אויסן צו נעמען אויף זיך אַזאַ זאַך; די איינציקע אַנדייטונגען, וואָס איך גיב דאָ, זיינען בלויז אַ מאַטעריאַל פאַר דער ביבליאָגראַפיע פון גאַרדאָנס רוסישע שאַפונגען. אָבער־הויבן שרייבן אין רוסיש האָט י. ל. גאַרדאָן פרי, וועלן ער איז נאָך געווען אַ לערער אין דער פּראָווינץ. אין דער אַדעסער רוסיש־יידישער וואָכנבלאַט „סיאָן" האָט ער אין יאָר 1861 (נומ׳ 17), אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל „די העברעאישע שפּראַך בײַ די רוסישע יידן". אין דערזעלבער וואָכנבלאַט געפינען מיר אין יאָר 1862 (נומ׳ 40) זײַן אַרטיקל „וועגן דער באַדייטונג פון אייניקע יידישע נעמען אין תלמוד". גאַרדאָן האָט זיך באַטייליקט אויך אין דער רוסישער ביילאָגע צום ווילנער „הכרמל" (1866) און אין דער אַדעסער רוסיש־יידישער וואָכנבלאַט „דיען" (1870). אין זיינע דעראינערונגען דערציילט ער, אַז אין די 60ער יאָרן פלעגט ער צושיקן בריוו צו דער גרויסער ליבעראַלער רוסישער צייטונג „גאָלאָס", וואָס איז אַרויס אין פּעטערבורג. אין ערשטן און צווייטן באַנד פון זאַמלבוך „יעווראיסקאַיא ביבליאָטעקאַ" („יידישע ביבליאָטעק"), וואָס אַדאָלף לאַנדוי האָט אין 1871 און 1872 אַרויסגעגעבן אין פּעטערבורג, זיינען געדרוקט גאַרדאָנס זייער וועכטפולע „איבערזיכטן פון דער ניי־העברעאישער ליטעראַטור". אין רוסיש האָט י. ל. גאַרדאָן געשריבן אויך די מייסטע דעראינערונגען, וואָס זיינען פאַרבליבן צווישן זיינע מאַנוסקריפּטן, און וואָס איך האָב מיט אַ צייט שפּעטער פאַרעפנטלעכט טיילווייז אין אַריגינאַל אין 4טן באַנד „פערעזשיטאַיע" (פּעטערבורג, 1913), אויך אין „יעוורעיסקי וועסטניק" (לענינגראַד, 1928), און טיילווייז אין יידישער איבערזעצונג — אין „צוקונפט" (1931־1932).

אין יוני 1872 האָט י. ל. גאַרדאָן זיך באַזעצט אין פּעטערבורג, וואו ער האָט געקראָגן די שטעל פון סעקרעטאַר בײַ דער דאָרטיקער יידישער קהילה און גלייכצייטיק בײַ דער יידישער בילדונגס־געזעלשאַפט „מפיצי השכלה". דאָס איז געווען אַ וויכטיקער עטאַפּ אין זיין לעבנס־געשיכטע. אין דער פּראָווינץ האָט ער זיך געפילט גייסטיק אייזאָם און געדריקט. אין אַ בריוו צו מ. פּראָזערן, פון 6טן יוני 1870, געשריבן פון דעם פאַרוואָרפענעם פינצטערן שטעטל טעלז, באַקלאָגט ער זיך: „אינעם שטעטל, וואָס איז מער געגליכן צו אַ דאָרף, לעב איך שוין יאָרן לאַנג אין פולקומענער אייזאמקייט. קיינער פאַרשטייט דאָ ניט מיינע אָנזיכטן, ניטאָ מיט וועמען זיך מיישב צו זיין, ווען דאָס איז נייטיק. מיט מיין ליטעראַרישער אַרבעט בין איך דאָ, ווי אַ פאַרוואָרפענער אין אַ וויסטן מדבר. ניטאָ קיין איין מענטש, וועמען איך זאָל קאָנען באַווייזן מיינע שאַפונגען, כדי אויסצוהערן זיך מיינונג און פרעגן זיין עצה. און נאָך קיינמאָל אין לעבן האָב איך דאָס ניט געפילט אַזוי שאַרף, ווי איצט, ווען די נויטוועندיקייט האָט געבראַכט, אַז מען מוז

עפּנטלעך אַרויסטרעטן וועגן רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע אָנגעלעגנהייטן, וואו איך וועל טראָגן די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר יעדן וואָרט״[1]. פֿאַר גאָר־דאָנען האָט געהאַט אַ גאָר גרויסע באַדייטונג די נייע קולטורעלע סביבה, וואָס עס האָט געטראָפֿן אין דער רוסישער הויפּט־שטאָט. דער אויפשוואונג פון זיין שאָפונג איז טאַקע געפֿאַלן אויף די ערשטע זיבן יאָר פון זיין לעבן אין פּעטערבורג. דאָן האָט עס אָנגעשריבן זיינע בעסטע העברעאישע פּאָעמעס, וואו עס באַהאַנדלט די יידישע ווירקלעכקייט מיט אירע ליידן, פּיין און צרות.

אין פּעטערבורג האָט זיך, נאָטירלעך, שטאַרק פֿאַרבריימטערט אויך גאָרדאָנס ליטעראַרישע טעטיקייט אין רוסיש. אַלס סעקרעטאָר פון דער יידישער עמיינדע און פון דער בילדונגס־געזעלשאַפט, פֿלעגט ער צונויפֿ־שטעלן און דרוקן די יערלעכע באַריכטן פון די ביידע אָנשטאַלטן. גאָרדאָן האָט זיך אינאיינעם מיט ל. לעוואָנדע און י. גערשטיין באַטייליקט אין דער רוסישער איבערזעצונג פון חומש, וואָס די בילדונגס־געזעלשאַפט „מפיצי־השכלה״ האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר 1875. ער האָט רעדאַקטירט די דריי בענדער פון דעם זאַמלבוך „די וועלט אָנשויאונג פון די תלמודיסטן״, וואָס דיזעלבע געזעלשאפט האָט פֿאַרעפנטלעכט אין 1874־1876 (דאָס בוך האָבן צונויפֿגעשטעלט ש. י. פין און ח. ל. קאַצענעלנבויגן, און איבערזעצט אין רוסיש האָט עס ל. לעוואָנדע). צווישן גאָרדאָנס מאָנוסקריפּטן, וואָס זיינען פֿאַרבליבן נאָך זיין טויט, געפֿינט זיך זייַנע אַ רוסישע איבערזעצונג פון די „קינות״[2]. אין זיין פֿאַרעפנטלעכן טאָגבוך פֿאַרן יאָר 1892 דערמאָנט ער, אַז ער האָט געמאַכט אַ רוסישע איבערזעצונג אויך פון „קהלת״. די ביידע איבערזעצונגען זיינען ניט געדרוקט געוואָרן. גאָרדאָנען, אַלס דעם סעקרעטאָר פון „מפיצי השכלה״, איז אויסגעקומען צו פֿאַלע־מיזירן מיט דעם טרויעריק־באַרימט משומד י. בראָפמאַן, וועלכער פלעגט אַרויסטרעטן מיט שמוציקע בלבולים און ווילדע מסירות קעגן דער יידישער בילדונגס־געזעלשאַפט. גאָרדאָנס אַרטיקלען קעגן בראָפמאַנס ליגנס זיינען דערשינען אין 4טן באַנד „יעוורעיסקאַיא ביבליאָטעקא״ (1873) און אין דער צייטונג „גאָלאָס״ (1875, נומ׳ 156). עס איז כדאי צו פֿאַרצייכענען אויך

---

[1] אגרות י. ל. גאָרדאָן, ב׳ 1, ז׳ 155.

[2] איך וויל דאָ, אגב, ברענגען אַ פּערזענלעכע דעראינערונג. זומערצייט 1883 האָט גאָרדאָן זיך געהיילט אין מאַריענבאַד (בעמען). איך, אַ יונגער גימנאַזיסט, בין דאָן מיט מיין מוטער אויך געווען אין דעמזעלבן קוראָרט. תשעה־באב איז מיר אויסגעקומען זיצן אין דער דאָרטיקער שול לעבן גאָרדאָנען. בין איך נשתומם געוואָרן, וויַ ער האָט אויף אויסווייניק אָפּגעזאָגט אַלע „קינות״ פון אָנהייב ביז סוף. אַזוי קלאָר איז י. ל. גאָרדאָן געווען אין דער גאַנצער העברעאישער ליטעראַטור, און אַזאַ מערקווירדיקן זכרון האָט ער פֿאַרמאָגט.

גאַרדאַנס אינטערעסאַנטן אַרטיקל: „אין וואָס סטיל דאַרף געבויט ווערן די שול אין פּעטערבורג?" דער אַרטיקל אין דערשינען אין „ראַזסוועט" אין יאָר 1879 (נומ׳ 5), ווען עס איז באַשלאָסן געווארן אויפצובויען אין פּעטערבורג אַ גרויסע, אימפּאָזאַנטע שול, און ער האָט אַרויסגערופן אַן ענטפער פון דעם באַוואוסטן רוסישן קונסט־קריטיקער ו. סטאַסאָוון.

אַבער, ווי שוין פריער געזאָגט, פלעגן גאַרדאַנען באַזונדערס אינטערעסירן ליטעראַטור־היסטאָרישע און געשיכטלעכע טעמעס. ער איז געווען ניט בלויז אַ גאָט־געבענטשטער פּאָעט און גלענצנדיקער פובליציסט, נאָר אויך אַ באַדייטנדיקער וויסנשאַפטסמאַן. גאַרדאַנס אַרטיקלען אויף אָט־דעם געביט וויזן אַרויס זיין גרויסע ערודיציע, זעלבסטשטענדיקייט פון געדאַנק און וויסנשאַפטלעכע געוויסנהאַפטיקייט. י. ל. גאַרדאָן האָט זיין גאַנץ לעבן ניט אויפגעהערט צו לערנען, באַרייכערן זיך מיט קענטעניש, און ער האָט טאָקע דערוואַרבן אזא וויסנשאַפטלעכע בילדונג, ווי קיין אַנדער העברעישער שרייבער פון זיין דור. עס איז ווירקלעך טיף רירנדיק צו זען פון זיין טאָגבוך פאַרן לעצטן יאָר פון זיין לעבן, ווי גאַרדאָן איז אפילו אויך דאָן פאַרטאָן אין שטודירן, כאָטש ער וויס קלאָר, אַז ער איז שטערבלעך קראַנק און אַז זיינע טעג זיינען שוין געציילט און אָפּגעמאָסטן. פּעאיק אויף אַזוינס זיינען נאָר גרויסע פערזענלעכקייטן.

נאָך לעבנדיק אין דער פּראָווינץ האָט י. ל. גאַרדאָן פאַרפאַסט אין רוסיש אַ גרויסע און זייער וויכטיקע אָפּהאַנדלונג וועגן דער געשיכטע פון משלים (פאַבלען) ביי יידן. זיין טיפע באַהאַונקייט אין דער גאַנצער העברעאישער ליטעראַטור און זיין גרינטלעכע באַקאַנטשאַפט מיט די וויכטיקסטע יידיש־וויסנשאַפטלעכע ווערק וווייזן זיך דאָ אַרויס אין גאָר אַ גרויסער מאָס. גאַרדאָנס אָפּהאַנדלונג האָט געזאָלט דערשיינען אינעם וויסנשאַפטלעכן זאַמלבוך, וואָס די יידישע בילדונגס־געזעלשאַפט האָט אַרויס־געגעבן אין 1866־1867 (עס זיינען אַרויס צוויי בענדער מיט אַרטיקלען פון דר. א. האַרקאַווי, פּראָפ. ד. כוואָלסאָן, א. אַרשאַנסקי, ס. לעווין און מ. מרגליות). גאַרדאָנס אַרטיקל וועגן די משלים האָט אָבער ניט געשטימט מיט דער קריסטלעכער טראַדיציע, דעריבער האָט די רוסישע רעליגיעזע צענזור אים פאַרווערט. די אַלע באַמיאונגען אַראָפּצונעמען דעם פאַרבאָט האָבן צו גאָרנישט געבראַכט, און גאַרדאָנס גלענצנדיקע אָפּהאַנדלונג איז פאַרבליבן ניט געדרוקט. אַן אויסגעצייכנטע אַרבעט האָט גאַרדאָן פובלי־קירט אין יעוורעיסקאַיא ביבליאָטעקאַ" (ב׳ 8, 1880) וועגן דעם העברעאישן פּאָעט און משכיל אב. לעבענסאָן און זיין צייט. אין דעמזלעבן זאַמלבוך האָט ער (אונטערן נאָמען „—אן—") אָפּגעדרוקט אַן אינטערעסאַנטן אַרטיקל וועגן אַן עפּיזאָד פון דער יידישער געשיכטע אין די יאָרן פון צאַר אַלעק־סאַנדער דעם ערשטן.

די מיטאַרבעט אין דער „יעוורעיסקאיע ביבליאָטעקא" האָט גאָרדאָנען דערנעענטערט און באַפרייַנדט מיט איר אַרויסגעבער, אַדאָלף לאַנדוי. יענער האָט אַ צייט לאַנג געזוכט צו פאַרוואַנדלען זיין זאַמלבוך אין אַ מאַנאַטלעכן זשורנאַל; ער האָט זיך ענערגיש געמיט צו באַקומען דערויף אַ דערלויבעניש פון דער רוסישער רעגירונג, אָבער אָן שום דערפאָלג. ערשט אין סוף יאָר 1880 איז אים ענדלעך געלונגען צו קריגן די באַוויליקונג אויף אַרויסצוגעבן אין פּעטערבורג דעם מאַנאַטלעכן רוסיש־יידישן זשורנאַל „וואָסכאָד". א. לאַנדוי האָט געהאַט אַ פיינע אַלגעמיין־ליטעראַרישע ביל־דונג, ער איז געווען אַ געניטער, באַגאָבטער זשורנאַליסט און אָן אויסגע־צייכנטער רעדאַקטאָר. אָבער זיינע קענטענישן אין העברעאיש, אין יידישער ליטעראַטור און געשיכטע זיינען געווען ניט גרויס. אַ באַשיידענער מענטש בכלל, האָט ער גוט פאַרשטאַנען און געוואוסט, אַז ער קאָן זיך ניט באַגיין אָן אַ מיט־רעדאַקטאָר אין אַלץ, וואָס באַלאַנגט צו יידישער ליטעראַטור, געשיכטע און וויסנשאַפט. ווי עס ווייזט אויס, פלעגט גאָרדאָן אויך פריער דערין אים מיטהעלפן ביים רעדאַקטירן פון צייט צו צייט די „יעוורעיסקאיע ביבליאָטעקא". איצט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ רעגולערן מאַנאַט־לעכן זשורנאַל, איז אַזאַ מיטהילף געוואָרן באַזונדערס נייטיק. גאָרדאָן, מיט זיין גרויסער יידישער בילדונג און ערודיציע, איז דערויף געווען דער פאַסיקסטער מענטש. פון די אונטערהאַנדלונגען מכוח דעם צווישן א. לאַנדוי און י. ל. גאָרדאָן איז פאַראַן אַ שפּור אין די פּאַפּירן, וואָס זיינען פאַר־בליבן נאָך לאַנדויס טויט.

איך מוז דאָ זאָגן עטלעכע ווערטער וועגן דעם שיקזאַל פון א. לאַנדויס אַרכיוו. כמעט גאַנצע דרייסיק יאָר איז לאַנדוי געווען אַ רוסיש־יידישער פאַרלעגער און רעדאַקטאָר: צען יאָר האָט ער אַרויסגעגעבן די „יעוורעי־סקאיע ביבליאָטעקא" און אַכצן יאָר — דעם „וואָסכאָד". פופצן יאָר כסדר איז דער „וואָסכאָד" געווען דער אינציקער פאַרטרעטער פון דער רוסיש־יידישער פּרעסע, און אין אים האָט זיך דאָן קאָנצענטרירט די גאַנצע יידישע ליטעראַטור אין דער רוסישער שפּראַך. אין לאַנדויס ביידע אויסגאַבעס האָבן זיך באַטייליקט כמעט אַלע רוסיש־יידישע שריפטשטעלער: א. ארשאַנ־סקי, ל. לעוואַנדע, דר. א. האַרקאַווי, י. ל. גאָרדאָן, מ. מרגליות, בן־עמי, ש. פרוג, י. ל. קאַצענעלסאָן, ש. דובנאָוו, דר. ש. גרוזענבערג, פּראָפּ. נ. באַקסט און נאָך פילע אַנדערע. לאַנדוי האָט צו זיינע אויסגאַבעס צוגעצויגן אויך אַ גאַנצע רייַ באַדייטנדיקע רוסישע שריפטשטעלער און געלערנטע, ווי פּראָפּ. ס. בערשאַדסקי, וו. סטאַסאָוו, וו. קאַרש, ר. סעמענטקאָווסקי, ד. מאַר־דאָווצעוו, פּ. ווייַנבערג אאַז"וו. מיט אַלע זיינע מיטאַרבעטער איז לאַנדוי שטענדיק געשטאַנען אין שריפטלעכע פאַרבינדונגען. עס איז אַלזאָ גרינג צו פאַרשטיין, וואָס פאַר אַ רייכער און אינטערעסאַנטער אַרכיוו עס האָט

זיך ביי אים אַנגעזאַמלט אין פֿאַרלויף פון די צענדליקער יאָרן. לאָנדוי איז געשטאַרבן אין יאָר 1902, פון אַ האַרץ־אַטאַקע, אין בערלין. וועג איך האָב מיך מיט עטלעכע יאָר שפּעטער פֿאַראינטערעסירט מיט דעם שיקזאַל פון דעם שריפטלעכן אוצר, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אין פּעטערבורג, האָט מיר זייַן זון, ג. לאָנדוי, דערציילט די פֿאלגנדיקע טרויערדיקע געשיכטע: נאָכן פֿאַטערס טויט האָט ער באַאויפֿטראָגט דעם יונגן יידישן שרייבער י. מעלניק, וואָס האָט זיך דאָן אויפֿגעהאַלטן אין פּעטערבורג, צו ברענגען אין אָרדענונג דעם אַרכיוו. מעלניק האָט זיך געמוטשעט צו דער „אַרבעט", און דער סוף איז געווען, אַז דער גאַנצער אַרכיוו איז אונטער זיינע הענט פֿאַר־שוואונדן געוואָרן. פון א. אַרשאַנסקיס בריוו זיינען אַרויסגעריסן געוואָרן די אונטערשריפטן; פון די הונדערטער בריוו, וואָס א. לאָנדוי האָט אין פֿאַרלויף פון צוואַנציק יאָר געקראָגן פון ל. לעוואַנדע, איז ניט געבליבן אפילו קיין אינציקער. אַלץ איז געמאַכט געוואָרן צו נישט. אָט אַזוי איז דורך די הענט פון אַן עכטן וואַנדאַל אומגעקומען אייגער פון די וויכטיקסטע ליטעראַרישע אַרכיוון, וואָס מיר האָבן פֿאַרמאָגט אין רוסלאַנד.

געבליבן גאַנץ זיינען בלויז דריי בריוו פון מ. מרגליות, ש. דובנאָוו און ד. מאַרדאָוויצוי, אויך אַ פּעקל בריוו פון י. ל. גאָרדאָן. לאָנדוס זון האָט זיי מיר דאָן איבערגעגעבן, און זיי געפינען זיך ביי מיר. אַלע פערצן בריוו און צעטלעך פון י. ל. גאָרדאָן געהערן צו דער צייט פון זיין מיט־אַרבעט אין „וואָסכאָד", און זיינען אַדרעסירט צו א. לאָנדוי. זיי האָבן אַ ביאָגראַפישן און ליטעראַטור־היסטאָרישן אינטערעס. געשריבן זיינען זיי אין רוסיש, און איך גיב זיי דאָ אין מיין יידישער איבערזעצונג, מיט די נייטיקע דערקלערונגען.

י. ל. גאָרדאָן איז אין זיין קאָרעספּאָנדענץ געווייגלעך געווען זייער פּינקטלעך. ער פלעגט גענוי באַצייכענען אין בריוו די פולע דאַטעס. דאָ אָבער, אין די בריוו, וואָס מיר פּובליקירן איצט, באָגנגט ער זיך מייסטנס מיט דאַטירן דעם טאָג און מאָנאַט, ניט אָנרופֿנדיק דאָס יאָר. אפשר האָט ער דאָס געהאַלטן פֿאַר איבעריק דערפֿאַר, ווייל ער און זיין קאָרעספּאָנדענט האָבן ביידע געלעבט אין פּעטערבורג. די פּעלנדיקע ציפֿערן פון די יאָרן האָב איך אָבער פעסטגעשטעלט, דרינגענדיק פון יענע אומשטענדן, וואָס ווערן אין די בריוו דערמאָנט. אין אַזעלכע פאַלן זיינען די יאָרן גענומען אין קלאַמערן.

צוטרעטנדיק צום אַרויסגעבן דעם זשורנאַל „וואָסכאָד", האָט א. לאָנדוי אין נאָוועמבער 1880 פֿאַרפֿירט אונטערהאַנדלונגען וועגן מיטאַרבעטערשאַפט מיט גאָרדאָנען. ער האָט יענעם פֿאַרגלייגט: 1) געבן אין דעם זשורנאַל יעדן מאָנאַט איבערזיכטן פון דער יידישער ליטעראַטור, און 2) רעדאַקטירן די ווייסנשאַפֿטלעכע אָפּטיילונג, ד"ה אַלץ, וואָס קער זיך אָן צו יידישער

ליטעראַטור און היסטאָריע. וועגן אָט־די אונטערהאַנדלונגען שרייבט י. ל. גאָרדאָן אין זיין ערשטן בריוו צום רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד“:

21טן נאָוועמבער, 1880.

„פיל געשעצטער אַדאָלף יעפימאָוויטש.

„כדי אויסצומיידן אַלע מיספֿאַרשטענדעניש, האַלט איך דאָ פֿאַר ניט־איבעריק אָנצורופן די ציפערן. איך רעכן צו באַקומען פון אייך פֿאַר רעדאַק־ציאָנעלע אַרבעטן צו 50 רובל (מאָנאָטלעך) און אַזוי פיל אויך פֿאַר די ליטעראַרישע איבערזיכט. די צאָל דרוק־זייטן פון דער איבערזיכט דאַרף אָבער ניט זיין שטרענג באַשטימט. אָמאָל קען זי האַלטן אָ גאַנצן דרוק־בויגן, אָן אָנדערש מאָל עטוואָס מער אָדער ווייניקער. פֿאַר מיינע אָנדערע אַרטיקלען בין איך מסכים צו באַקומען האָנאָראַר גלייך מיט אָנדערע מיט־אַרבעטער. איך מיין, אַז מיינע פֿאָדערונגען זיינען נישט איבערטריבן“.

אויף גאָרדאָנס בריוו געפינט זיך אָ נאָטיץ פון א. לאָנדוי: „22 נאָוו. 50 רוב. פֿאַרן אַרטיקל, 25 רוב. פֿאַר רעד.“ דאָס איז געווען דער אינהאַלט פון דעם ענטפֿער, וואָס ער האָט שוין אויפֿן אָנדערן טאָג געגעבן אויף גאָרדאָנס בריוו. דער אַרעסט און די פֿאַרשיקונג, וואָס דער באַרימטער העברעאישער דיכטער אין אין יאָר 1879 אויסגעשטאַנען מחמת דער מסירה פון זיינע חסידישע שונאים, האָבן רואיניירט זיין מאַטעריעלע לאָגע. ער האָט פֿאַרלאָרן זיינע אָמטן אין די ביידע פּעטערבורגער יידישע אָנשטאָלטן, און האָט זיך געגייטיקט אין אַרבעט. דערצו נאָך האָט ער בכלל געהרן געשריבן אין רוסיש. האָט גאָרדאָן אָנגענומען א. לאָנדויס באַדינגונגען, בפרט אַז וועדליק די דעמאָלטדיקע אומשטענדן אין דער יידישער ליטע־ראָטור זיינען זיי געווען ניט שלעכט. ער האָט זיך גלייך אָנגעהויבן ענערגיש גרייטן צו דער אַרבעט. דאָס זעען מיר פון די פֿאָלגנדיקע בריוו:

3טן דעצעמבער (1880)

„ליבער אַדאָלף יעפימאָוויטש.

„מיין אַרטיקל וועגן די יידן אין פּעטערבורג איז פֿאַרטיק; זייט אַזוי גוט, שיקט נאָך אים.

„איך וואָלט וועלן וויסן, פֿאַר וועמען וועלן געשריבן ווערן אין „וואָס־כאָד“ די ליטעראַרישע איבערזיכטן: פֿאַר יידן, אָדער פֿאַר ניט־יידן? אין לעצטן פֿאַל וועט מען זיי דאַרפן שרייבן מער צוגענגלעך. צי קאָנט איר מיר ניט צושיקן אָ וואָסער ס׳איז פון די רוסישע גרויסע זשורנאַלן, וואו ס׳ווערן געגעבן גוטע ליטעראריש־קריטישע אַרטיקלען?

„קיין העברעאישע זשורנאַלן האָב איך ביז איצט ניט באַקומען. צי קאָנט איר ניט אויסשרייבן פון ווילנע בן יעקבס „אוצר הספרים“? דאָס בוך קאָסט 4 רובל און וועט זיין נוצלעך ביי מיין אַרבעט. וועגן דעם אַרטיקל מכוח דער יידישער מאַראָל, וואָס איך האָב איך איבערגעגעבן, מיין איך

אַזוי: אויב דער פּאַרפּאַסער וועט ניט אויסבעסערן דעם חסרון, אויף וועלכן איך האָב אָנגעוויזן (לויט מיין מיינונג, קאָן ער דאָס טאָקע ניט טאָן), דאָן קאָן די רעדאַקציע צוגעבן פון זיך יענע אָנמערקונג, וואָס איר האָט אין זינען. די אָנמערקונג וועט ניט שטימען מיט דעם פּאַרפּאַסער אין געוויסע אינצלהייטן; אָבער דאָס איז ניט קיין בייז, ווייל דער רעדאַקציע איז אין דעם הויפּט־אינהאַלט מיט אים אייניק.

„דעם אַרטיקל פון ש. הורוויץ האָב איך דורכגעקוקט. ער שרייבט עם־הארצדיק; קענטיק, ער פּראָווט זיך ערשט.

„שיקט מיר איבער מיינע ביכער, וואָס געפינען זיך ביי אייך. ביי מיר איז צייטיק געווארן דער פֿלאָן וועגן אַ גרויסער יידיש־וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט אין רוסיש. ביים טרעפן זיך פּערזענלעך וועל איך זיך מיישב זיין מיט אייך. צי איז ביי אייך פּאַראַן דאָס בוך „די וועלטאַנשויאונג פון די תלמודיסטן“? אויב ניט, נעמט דאָס אין דעם קאָמיטעט פון „מפיצי השכלה“. אייער אינגאַנצן ל. גאָרדאָן.“

„פּ. ס. אין פּאַריז איז די טעג דערשינען אַ נייע דראַמע, וואָס איר אינהאַלט איז געוונומען פון אַלט־יידישן לעבן. זי וועט באַלד אויפגעפּירט ווערן און וועט וואַרשיינלעך געשפּילט ווערן אין גאַנץ אייראָפּע. פּרעגט זיך נאָך וועגן איר אין מעליעס פּראַנצויזישער בוכהאַנדלונג אויף ניעווסקי פּראָספּעקט. די דראַמע הייסט „שמגר“. פּאַרוואָס איז אין דער פּוילישער צייטונג „איזראַעליטע“ ניטאָ קיין פּובליקאַציע וועגן „וואָסכאָד“? אין פּוילן זיינען דאָך שוין איצט פּאַראַן לעזער פון רוסישע זשורנאַלן.“ —

דער אַרטיקל „וועגן דעם כאַראַקטער פון דער יידישער מאַראַל און איר באַדייטונג“ איז געווען געשריבן פון פּ. פּייוועל געטץ (געבאָרן 1853 אין זשאַמוט, געשטאָרבן אין ריגע) איז געווען אַן אַרטאָדאָקסישער שרייבער און זשורנאַליסט אין העברעאיש, רוסיש און דייטש. זיינע קאָנסערוואַטיווע אָנזיכטן האָבן, נאָטירלעך, ווייט ניט געשטימט מיט גאָרדאָנס ראַדיקאַלע אָנשויאונגען. מיט געטצעס נאָמען וועלן מיר זיך נאָך טרעפן אין די ווייטער־דיקע בריוו. פון דעצעמבער האָבן מיר נאָך אַ בריוו:

19טן דעצעמבער 1880.

„ליבסטער אַדאָלף יעפּימאָוויטש.

„מיין ליטעראַרישע כראַניק (אַזוי לייג איך פּאָר זי אָנצורופן) איז פּאַרטיק. איך האָב גערעכנט היינט אין אָוונט אייך ברענגען דעם אַרטיקל; ד. פּיינבערג[3] איז אַן עדות, אַז איך האָב זיך מיט אים צונויפּגערעדט צו טרעפן זיך ביי אייך. איצט אָבער זע איך, אַז איך וועל ניט האָבן די מעג־

[3] דוד פּיינבערג, באַוואוסטער יידישער כלל־טוער, הויפּט סעקרעטאַר פון פּעטער־בורגער צענטראַל קאָמיטעט פון „איקאַ“. וועגן אים — זעט אַרטיקל אין דעם זעלבן באַנד.

לעכקייט היינט צו זיין ביי אייך. דעריבער בעט איך אייך צו שיקן עמיצן מאָרגן אין דער פרי נעמען ביי מיר דעם אַרטיקל. ער איז אַרויס זייער אַ גרויסער, שיר ניט אַנדערטהאַלבן בויגן.

„מיר דאַרפן זיך דורכשמועסן. אויב איר האָט ניט אויף מאָרגן אין אָוונט קיין בעסערע זאַך, קומט צו פאָרן צו מיר. עס וועט, אגב, ביי אונדז זיין אַ „ווינט״, צו אַ פערטל קאָפיקע. אויב אָבער איר קאָנט ניט קומען, וועל איך קינפטיקע וואָך זיין ביי אייך, נאָר ניט פריער פון דינסטיק. סטאַניסלאָווסקיס קליינער אַרטיקל איז, באמת, ניט געניגעדיק און שעפט ניט אויס דעם גאַנצן ענין, דאָך קאָן מען אים דרוקן, בפרט אַז ער האָט אַ געוויסן צוזאַמענהאַנג מיט מיין אַרטיקל, וואו עס וועלט אויך דערמאָנט וועגן לעווינען. איך האָב אין סטאַניסלאָווסקיס אַרטיקל אַרייננעגעבן אייניקע הוספות, אָבער אין סטיליסטישער הינזיכט דאַרף מען אים נאָך שטאַרק אויסבעסערן. איך לייג פאָר אָפצודרוקן אין ערשטן נומער „וואָסכאָד״ אַזאַ פובליקאַציע: „די פאַרפאַסער און פאַרלעגער פון יידישע ביכער, וואָס ווילן, אַז וועגן זיי זאָל דערמאָנט ווערן אין דער „ליטעראַרישער כראָניק״, ווערן געבעטן צוצושיקן זייערע אויסגאָבעס צו דער רעדאַקציע.״ אין מיין איצטיקער „כראָניק״ ווערן באַהאַנדלט פאַרשיידענע ביכער. וועגן זשורנאַלן וועל איך שמועסן אין דעם פאַלגנדיקן אַרטיקל. איך האָב הינטיקע וואָך זיך שוין געריכט אויף קאָרעקטורן.

„אייערער אינגאַנצן ל. גאָרדאָן.״

ש. סטאַניסלאָווסקיס אַרטיקל וועגן דעם באָוואוסטן משכיל און שריפט־שטעלער מענדל לעווין, וואָס ווערט דערמאָנט אין גאָרדאָנס בריוו, איז דערשינען אין „וואָסכאָד״ 1881, נומער 3.

פירן רעגלמעסיק די „ליטעראַרישע כראָניק״ אין „וואָסכאָד״ איז די ערשטע צייט געווען ניט גאַנץ גרינג, ווייל די מחברים און פאַרלעגער פלעגן ניט צושיקן פינקטלעך זייערע אויסגאָבעס. דערויף באַקלאָגט זיך י. ל. גאָרדאָן אין זיין פאַלגנדיקן בריוו צו לאָנדוי:

17טן אַפּריל (1881).

„ווען פרעה האָט געפרעגט ביי די יידן, פאַרוואָס זיי שטעלן ניט צו קיין ציגל צו דער באַשטימטער צייט, האָבן זיי אים געענטפערט, אַז זיי האָבן ניט גהאַט קיין שטרוי אויף אויסצוארבעטן ציגל. ווען פרעה וואָלט געווען אַן אַרויסגעבער פון אַ זשורנאַל, און די יידן — שרייבער פון אַ „ליטעראַרישער כראָניק״, וואָלטן זיי אים געענטפערט, אַז זיי האָבן ניט גהאַט קיין ביכער אויף צו באַטראַכטן. איר פאָדערט אויך, אַז איך זאָל

[4] אַזאַ קאָרטן־שפּיל, וואָס איז אַמאָל געווען זייער פאָפולער אין רוסלאַנד.

אַליין זאָמלען שטרוי פאַר די ציגל. היינטיקס מאָל איז מיר נאָך געלונגען צו קריגן עטלעכע ביכער; ערשט די וואָך האָב איך באַקומען און באַוויזן דורכצולייענען פּ. מאַרגאָלינס בוך („דריי יידישע רייזענדער פון 11טן און 12טן יאָרהונדערט", פּעטערבורג, 1881), אויך נאָך עטוואָס, און איך שרייב איצט וועגן דעם. שבת און זונטיק וועל איך זיין פאַרנומען, דעריבער קאָן איך מיין „ליטעראַרישע כראָניק" ניט צושטעלן פריער ווי דינסטיק אָדער אַפילו מיטוואָך אין דער פרי. אויב איר ווילט ניט זיין וויידער אומפינקט־לעך און אַרויסלאָזן דעם נומער פריער פאַר סוף אַפּריל, וועט מען מוזן אים אַרויסלאָזן אָן מיין „ליטעראַרישער כראָניק". אַלנפאַלס וועט איר מוזן זען אויף להבא באַזייטיקן אָט די אומבאַקוועמלעכקייט; ווייל אַז ניט, וועל איך אַליין מוזן פאַרפאַסן ביכער און אַליין וועגן זיי שרייבן אַ באַריכט.

„טיילט מיר מיט, צי וועט מיין „כראָניק" נאָך אַריין אין אַפּריל־נומער, אויב איך וועל דעם אַרטיקל צושיקן מיטוואָך? אויב ניט, וועל איך אָפּלייגן דאָס שרייבן; איך בין איצט אַ ביסל פאַרנומען, און דערצו פיל איך מיך זייער ניט גוט. „אייער ל. גראָדאָן."

## ב.

אין פֿאַרלויף פון יאָר 1881, זיינען אין מאַנאַטלעכן „וואָסכאָד" דער־שינען גאַרדאָנס עלף ליטעראַרישע איבערזיכטן (געפֿעלט האָט זיין אַרטיקל בלויז אינעם נאָוועמבער־נומער). אונטערשרייבן זיי פלעגט ער מיט דעם נאָמען „מבקר" („קריטיקער"). גאַרדאָנס איבערזיכטן זיינען געווען ערנסטע מייסטערווערק פון וויסנשאַפֿטלעכער קריטיק. אין זיי וויזט זיך פולקום אַרויס זיין גרויסע ערודיציע און וויסנשאַפֿטלעכע געווויסנהאַפֿטיקייט. אָפֿט־מאָל אויך זיין שאַרפֿער הומאָר. יידישע שריפֿטשטעלער נעמען זייער נאָענט צום האַרצן, וואָס רעצענזענטן זאָגן אַרויס וועגן זייערע ווערק, און זיי ווערן גאָנץ אָפֿט שטאַרק ברוגז אויף די קריטיקער. דאָס זעלבע איז געווען אויך אין אַמאָליקע צייטן. מחברים פלעגן האָבן קעגן גאַרדאָנעס האַרבע פֿרע־טענזיעס, — ניט נאָר יונגע אָנהייבער, וועלכע זאָרגן באָזונדערס וועגן זייער ליטעראַרישן „כבוד", נאָר אפילו באַהאָוונטע שריפֿטשטעלער מיט סאָלידע נעמען אין דער ליטעראַטור. דאָס קאָן מען זען פון גאַרדאָנס קאָרעספּאָנדענץ מיט אַדאָלף לאָנדוי.

אין זיין ליטעראַרישער איבערזיכט אין „וואָסכאָד", אין יאָר 1881, נומ׳ 4, האָט גאַרדאָן אָפּגעדרוקט א רעצענזיע וועגן דעם רוסיש־יידישן ווערטערבוך" פון י. שטיינבערג[5]. אין נומער 5, האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט א קריטישן באַריכט וועגן מ׳ עלקאָנס לערבוך פון יידישער היסטאָריע, וואָס ז. מינאָר[6] האָט איבערזעצט פון דייטש און צו אים צוגעגעבן זיינע הוספות. י. שטיינבערג און ז. מינאָר זיינען געבליבן העכסט אומצופֿרידן מיט דער קריטישער אָפּשאַצונג, וואָס גאַרדאָן האָט געגעבן וועגן זייערע ווערק, און יעדערער פון זיי האָט באַלד צוגעשיקט אַן ענטפער דעם קריטיקער. א.

---

[5] י. שטיינבערג (1830—1908) — באַוואוסטער פֿאַרשער פון העברעאיש, לעקסי־קאָגראַף און פּעדאַגאָג; לאַנג־יאָריקער אינספּעקטאָר פון יידישן לערער־אינסטיטוט אין ווילנע.

[6] ז. מינאָר (1826־1960) — ראַביינער אין מינסק און דערנאָך אין מאָסקווע, פֿאַר־פאַסער פון א רייַ אַרטיקלען וועגן דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן, אין רוסלאַנד, אויך פון וויסנשאַפֿטלעכע ווערק.

לאַנדוי האָט זייערע הכחשות איבערגעגעבן גאַרדאָנען אויף צו באַשיידן, צי מען זאָל זיי פאַרעפנטלעכן אין „וואָסכאָד". דערויף האָט גאַרדאָן שריפט־לעך געענטפערט דעם רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד":

„26טן יוני, 1881[7].

„מינאָרס אַרטיקל איז געשריבן אין אַן איינגעהאַלטענעם טאָן; שטיינ־בערג, אַבער, איז זייער היציק אָן אין זיין ענטפער איז ער נישט געראָטן. אויב איר רעכנט בכלל דרוקן אין „וואָסכאָד" קאָנטר־קריטיק (מיט דער צייט קאָן דאָס פאַדערן פיל אָרט), דאָן קאָנט איר אַפדרוקן מינאָרס ענט־פער; קיין אָנמערקונגען וועל איך צו אים ניט דאַרפן מאַכן, וויל מינאָר פאַרהאַלט זיך צו דער זאַך אַרענטלעך, געוויסנהאַפט. וואָס אָנבאַלאַנגט אָבער שטיינבערגן, איז מיין עצה, איר זאָלט אים אָנשרייבן, אַז אין זיין אי־צט־קער פאַרם קאָן זיין אַרטיקל ניט געדרוקט ווערן. זאָל ער ענדערן דעם טאָן, אויך אויסשליסן די האַרבע אויסדרוקן און די באַליידיקנדיקע ווערטער. ער וויס הפנים, אַדער ער שטויסט זיך אָן, ווער אזוינס דער „מבקר" איז. זיינע הכחשות זיינען גרונטלאָז, זיי האָבן אַ פערזענלעכן כאַראַקטער; און וועז זיין אַרטיקל וועט אָנגענומען ווערן, וועל איך צוגעבן אייניקע קורצע אָנמער־קונגען.

ל. גאַרדאָן".

7. מינאָרס ענטפער איז דערשינען אין „וואָסכאָד", 1881, נומ' 6. י. שטיינבערגס געענדערטע הכחשה איז געדרוקט אין נומ' 8, און ל. גאַרדאָן האָט אים אָפגעענטפערט אין זיין ליטעראַרישער איבערזיכט אין „וואָסכאָד", נומער 10.

אויסער די עלף קריטישע איבערזיכטן פון דער יידישער ליטעראַטור, האָט י. ל. גאַרדאָן אין יאָר 1881, פאַרעפנטלעכט אין „וואָסכאָד" (נומ' 1 און 2), אַ גרויסן אַרטיקל, אונטערן נאָמען „צו דער געשיכטע פון דעם יידישן ישוב אין פּעטערבורג". דאָס איז איינע פון די בעסטע אַרבעטן, וואָס ער האָט ווען עס איז געשריבן אין רוסיש. דער אַרטיקל איז געבויט אויף נייע, אומבאַקאַנטע מאַטעריאַלן, און ער האָט נאָך ביז אויף היינטיקן טאָג ניט פאַרלאָרן דעם אינטערעס און באַדייטונג פאר דעם היסטאָריקער פון דער געוועזענער יידישער קהילה אין פעטערבורג.

די רעדאַקציאָנעלע אַרבעט פאַרן „וואָסכאָד", האָט ביי גאַרדאָנען אָפגענומען פיל צייט און מי. וועגן דעם דערוויסן מיר זיך פון זיינע בריוו צו אַדאָלף לאַנדוי. איינער פון זיי קער זיך אָן צום אַרטיקל „די רעליגיעזע פראָגע ביי רוסישע יידן", פון פ. געטץ. דער פאַרפאַסער איז געווען אָן אויסערסט אַרטאַדאָקסיש־געשטימטער שריפטשטעלער אין העברעאיש, דייטש

---

[7] דאָס יאָר איז אין בריוו ניט אָנגעוויזן; אָבער פון זיין אינהאַלט איז קלאָר, אַז ער קער זיך אָן צו 1881.

און רוסיש. גאַרדאָנען פלעגט אויסקומען צו פֿאַלעמיזירן קעגן אים אין „המליץ". ס'פֿאַרשטייט זיך, אַז געטצעס אַרטיקל האָט גאָר וויניק געשטימט מיט גאַרדאָנס אָנזיכטן. דאָך אָבער האָט ער געוויסנהאַפט אים אויסגעבעסערט און צוגעגרייט צום דרוק. מיר ברענגען דאָ גאַרדאָנס בריוול צו לאַנדוי:

„2טן אָקטאָבער, 1881.

„ליבער אַדאָלף יעפימאָוויטש!

„איך בין ווי עס איז צו־רעכט געוואָרן מיט געטצעס נייע אויסבעסערונגען. עס איז שווער צו ווערן קלאָר אין זיין אומוויסנדיקער שמירעריי. אין איין אָרט, למשל, האָט ער אין דער קאָרעקטור אויסגעשלאָסן עטלעכע שורות, ניט אַריינשטעלנדיק קיין אָנדערע. איך האָב זיי געמוזט ווידער אַריינשטעלן ווייל אָן זיי איז נישטאָ קיין שום צוזאַמענהאָנג און קיין שום זין. דעם זעצער, ווערמען איר ווען געבן אויסבעסערן די קאָרעקטור, זאָלט איר אַפֿריער באַשפּריצן מיט הייליקע וואַסער, אַניט ווען ער אין אָט דעם מישמאַש זיך ברעכן האַלדז און נאַקן. זאָל ער אויסבעסערן. מאָנטיק, אַ זיגער 12, ווען איך צו אייך פֿאַרפֿאָרן און נאָכאַמאָל דורכקוקן. די קאָרעקטור וואָס איז געווען ביי געטצן, לאָז איך איבער ביי מיר. איך וועל זי מיטברענגען מאָנטיק. זאָל מען ביז דעמאָלט אָפּזעצן אויך די אָנמערקונגען.

„אייער ל. גאַרדאָן".

פ. געטצעס אַרטיקל איז געווען געדרוקט אין „וואָסכאָד", 1881, נומ׳ 10, מיט אַ סך „אָנמערקונגען פון דער רעדאַקציע", ווי אויך מיט אירן אָן אויספירלעכן ענטפֿער צו דעם פֿאַרפֿאַסער. עס פֿאַרשטייט זיך, אַז אי די אָנמערקונגען, אי דעם באַזונדערן ענטפֿער האָט געשריבן י. ל. גאַרדאָן. פ. געטץ איז געוואָרן פול מיט כעס, און ער האָט צוגעשיקט צום „וואָסכאָד" אַ הכחשה. האָט גאַרדאָן מכוח דעם געשריבן צו לאַנדוי פֿאָלגנדיקס:

„10טן דעצעמבער, (1881).

„ליבער אַדאָלף יעפימאָוויטש!

„ה' געטץ קייט איבער ווידער אָמאָל זיינס. ער גיט ניט צו קיין שום נייעס, קיין שום איבערציגנדיקן מאָטיוו. די רעדאַקציע האָט אים ניט וואָס צו ענטפֿערן, ווייל אַלע אַרגומענטן, וואָס זיינען קעגן אים אַרויסגעשטעלט געוואָרן, בלייבן גילטיק, ווי פריער. פֿאַלעמיזירנדיק מיט ה' געטצן מינדלעך, קאָן מען אָנהייבן שפּייען מיט בלוט. הייבט ווי ווילט איר פירן מיט אים אָ פֿאַלעמיק אין דעם זשורנאַל? מיין עצה איז, איר זאָלט ניט דרוקן זיין איצטיקן ענטפֿער. זאָלן בעסער זייטיקע מענטשן אַרויסזאָגן זייער מיינונג. אין דעם מאָנוסקריפּט האָב איך אויף די זייטן געמאכט מיט א בליישטיפט איניקע באַמערקונגען. וועט איר וועט דעם מאָנוסקריפּט אומקערן, בעט איך אייך הייסן זיי אויסצומעקן.

„אייער, ל. גאַרדאָן".

צו גאַרדאַנס רעדאַקציאָנעלע אַרבעט קער זיך אָן נאָך אין בריוו זיינער צו לאַנדוי. אין אים האַנדלט זיך וועגן דעם אַרטיקל „די באַדייטונג פון תלמוד פֿאַר די קריסטלעכע טעאָלאָגן", וואָס א. וואַהל[8], פון ווילנע האָט צוגעשיקט דער רעדאַקציע פון „וואָסכאָד". גאַרדאָן האָט דורכגעקוקט דעם מאַנוסקריפּט און שריפטלעך מיטגעטיילט דעם רעדאַקטאָר זיין מיינונג. דער בריוו איז ניט דאַטירט, ס'איז אין אים בלויז אַנגעוויזן: „שבת צו־נאַכט". וויל וואַהלס אַרטיקל איז דערשינען אין „וואָסכאָד", 1881, נומ' 12, איז קלאָר, אַז גאַרדאָנס בריוו קען זיך אָן צום סוף יאָר 1881:

„ליבער אַדאָלף יעפימאָוויטש:

„ה' וואַהלס אַרטיקל איז זייער אינטערעסאַנט, און מען דאַרף אים גלייך אָפדרוקן. אמת, ער אַנטהאַלט אין זיך אייניקע ריזיקירטע היפּאָטעזן אָבער דאָס איז ניט שייך צו דער רעדאַקציע. אָבער איין היפּאָטעזע איז שוין צופיל אומגלייבלעך: ער וויל געפינען אין ר' יוחנן בר נפחא עפּעס אַן אַנצוהערעניש אויף יוחנן המטביל. אָבער דער ערשטער (וועלכן מען האַלט פֿאַר דעם רעדאַקטאָר פון תלמוד ירושלמי) האָט דאָך געלעבט אין אַנהייב פון 3טן יאָרהונדערט נאָך קריסטוסעס געבורט. דעריבער איז מייך עצה, איר זאָלט זיך צונויפשרייבן מיט ה' וואַהל, אפשר וועט ער איינשטימען אויסצושליסן דעם גאַנצן פּאַראַגראַף וועגן ר' יוחנן בר נפחא. פֿאַר־איינס בעט אים, ער זאָל מיטטיילן, וואו אין מדרש געפינט זיך די ציטאַטע וועגן שמעון בן יוחי, וועמען ער האַלט פֿאַר דעם אַפּאָסטאַל פּעטער? און פון וואָסער אויסגאָבע ציטירט ער: „מדרש בראשית, 79"? איך געפין ניט דאָרטן די שטעל, וואָס ער ברענגט אין זיין אַרטיקל. איך האָב געמאַכט אייניקע אָנמערקונגען אין נאָמען פון דער רעדאַקציע. דעם מאַנוסקריפּט שיק איך אייך ניט אָפּ, וויל ער וועט ניט אַריין אין בריווקאַסטן. שיקט עמיצן נאָך אים, אַז ניט וועט איר איר אים ניט קריגן פריער פון דינסטיק. דער אַרטיקל וועט באַזונדערס אויסגעמען ביי טעאָלאָגן. צי ער האָט עפּעס אַ שייכות צו דער אַרבעט פון דער קאָמיסיע (וועגן דער יידנפראַגע), און צי מען דאַרף אפשר אַ ביסל ענדערן זיין אַריינפיר, — דאָס איז אַן אַנדער פראַגע. וועגן דעם וועלן מיר שמועסן, ווען מיר וועלן זיך טרעפן פערזענלעך.

אייער ל. גאַרדאָן."

דאָס ערשטע יאָר (1881) פון „וואָסכאָד" איז געווען דאָס פרוכטבאַרסטע אין גאַרדאָנס מיטאַרבעט. ווי עס וויזט אויס האָט זי פון אים געפאַדערט צופיל צייט און מי. גאַרדאָן האָט ניט געוואָלט בלייבן אויפן פאַלגנדיקן

---

[8] א. וואַהל — היסטאָריקער און פּעדאַגאָג, פֿאַרפאַסער פון לערביכער פון יידישער געשיכטע. דער פֿאַרשטאַרבענער וואַהל איז אַ צייט מיט יאָרן געווען לערער אין ווילנער לערער־אינסטיטוט.

יאָר ביי די פּריערדיקע באַדינגונגען, און ער האָט זיך וועגען דעם שריפּט־לעך געוענדט צו א. לאַנדוי.

צי האָט דער רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד" אַנגענומען גאָרדאָנס פּאָר־שלאָג אָדער נישט, דאָס איז אונדז ניט באַוואוסט. אין גאָרדאָנס און לאַנדויס פּאַפּירן איז פון דעם קיין שפּור ניט געבליבן. אָבער פּאַרן יאָר 1882 זיינען אין „וואָסכאָד" געווען געדרוקט בלויז צוויי ליטעראַרישע איבערזיכטן, געשריבן פון ל. גאָרדאָן אין נומ׳ 7—8 און 9—10) אויסער דעם, איז אין נומ׳ 7—8 דערשינען גאָרדאָנס אַן אַרטיקל „דער פּאַרזוך פון אַ רעליגיעזער רעפּאָרם ביי יידן". דער אַרטיקל האָט באַהאַנדלט דאָס בוך פון עמ. בן־ציון „יידן־רעפּאָרמאַטאָרן", וואָס איז אַרויס (אין רוסיש) אין יאָר 1882. אונטער דעם פּאַרשטעלטן נאָמען „עמ. בן־ציון" האָט זיך באַהאַלטן דער גרינבערג פון דער טרויעריק־באַוואוסטער אָדעסער סעקטע „נייער ישראל", דער שפּעטערדיקער משומד און מיסיאָנער יעקב פּרילוקער. אין דעם בוך האָט ער געזוכט צו געווינען סימפּאַטיעס פּאַר זיין סעקטע. גאָרדאָן האָט דעם אינהאַלט פון בן־ציונס ווערק געוויידמעט אַן אויספירלעכן אַרטיקל. און עס איז אינטערעסאַנט דאָ אונטערצושטרייכן: כאָטש גאָרדאָן איז אין דער רעליגיעזער פּראָגע געווען זייער ראַדיקאַל געשטימט, האָט ער בן־ציונס בוך באַהאַנדלט פיל אייניגעהאַלטענער, אידער ש. דובנאָוו, וועלכער האָט אין דעמזעלבן „וואָסכאָד" אויפגענומען דיזעלבע שריפּט מיט באַגייסטערונג.

נאָכן יאָר 1882 געפינען מיר מער ניט גאָרדאָס אַרטיקלען אין „וואָס־כאָד". עס איז מעגלעך, אַז די אַרבעט פון רעדאַקטירן דעם העברעאישן „המליץ" האָט אים אַלץ מער פּאַרכאָפּט און ניט איבערגעלאָזט קיין צייט אויף צו שרייבן פּאַר דעם „וואָסכאָד". אָבער גאָרדאָן האָט ניט אויפגעהערט ווייטער צו רעדאקטירן די ווייסנשאַפּטלעכע אָפּטיילונג אין לאַנדויס זשורנאַל. פון יאָר 1883 האָבן מיר נאָר אײן בריוו צו אים פון גאָרדאָנען:

17טן מאַי (1883).

„פּילגעשעצטער אַדאָלף יעפּימאָוויטש!

„זייט אַזוי גוט, דרוקט אָפּ אין דער כראָניק פון „וואָסכאָד" מיין בייגעלייגטע דערקלערונג, אַז אין בין אַרויסגעטראָטן פון דער רעדאַקציע פון „המליץ"... אויב ביי אייך געפינט זיך עטוואָס דורכצוקוקן פּאַר די קומענדיקע נומערן פון „וואָסכאָד", שיקט מיר דאָס צו; אין יוני פּאַר אין אַוועק קיין אויסלאַנד. אייער ל. גאָרדאָן".

ווי באַוואוסט, איז י. ל. גאָרדאָן אין יאָר 1885 ווידער געוואָרן מיט־רעדאַקטאָר פון „המליץ" און איז פּאַרבליבן ביז 1888. פון יולי 1886 אָן איז דער „המליץ", וואָס פלעגט פריער אַרויסגיין נאָר צוויי מאָל וואָכנטלעך, פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טעגלעכע צייטונג. אין די פּריערדיקע יאָרן פלעגט א. צעדערבוים, דער ארויסגעבער פון „המליץ", גאנץ אָפט זיך דער־

לויבן איבערדרוקן ידיעות פון „וואַסכאָד", ניט אַנווייזנדיק פון וואַנען ער האָט זיי געזומען. לאַנדוי איז מיט דעם שטענדיק געווען שטאַרק אומצו־פרידן. איינמאָל איז אַזאַ זאַך געשען אינעם טעגלעכן „המליץ", שוין אונטער גאַרדאַנס רעדאַקציע. צו אָט דעם צופאַל האָט אַ שייכות גאָרדאַנס פאַלגנ־דיקער בריוו:

„24טן פעברואַר (1887).

„פילגעשעצטער אַדאַלף יעפימאָוויטש.

„איך האָב געמאַכט אַן אויספאָרשונג וועגן אייער מעלדונג, אוּן עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז איר זענט אייגנטלעך גערעכט. אָבער דאָס מאָל איז ניט געווען יענע בייזוויליקע עקספלואַטאַציע, וואָס אין די פריער־דיקע יאָרן. די אָפּטיילונג „צווישן צייטונגען" פירט (אין „המליץ") אַ נייער מיטאַרבעטער, אַ יונגערמאַן פון דער פּראָווינץ, וואָס איז נאָך ניט גאָר באַהאָוונט אין די רעדאַקציאָנעלע מנהגים. און כאָטש איך בין ניט נאָר דער יורידישער, נאָר אויך דער פאַקטישער רעדאַקטאָר, דאָך אָבער קום איך גאָנץ זעלטן אַריין אין דער רעדאַקציע. ביי דער שווערער אַרבעט פון פירן אַ טעגלעכע צייטונג אין דער הילצערן־העברעאישער שפּראַך[9], איז אוממגעלעך אויפצופאַסן אויף יעדער קלייניקייט. איך בין אייך פון גאָנצן האַרצן דאַנקבאַר דערפאַר, וואָס איר האָט זיך געווענדט צו מיר, און איך פאַרשפּרעך אייך, אַז להבא וועט אַזוינס ניט פאַרקומען. אויב עס וועט דאָך געשען עפּעס, אַ נייע מיספאַרשטענדעניש, האַף איך, אַז איר וועט אויך דאָן אַרויסווייזן דיזעלבע פריינטלעכקייט און איר וועט זיך וועגדן צו מיר נאָך אַן אויפקלערונג.

„דערקלערן אייך אויספירלעך, ווי אַזוי דער היינטיקער צופאַל איז פאַרגעקומען, ווי אויך בכלל קלאָר מאַכן אייך מיין באַציאונג צום „המליץ", דאָס וועל איך קאָנען נאָר פּערזענלעך. ביז איצט איז מיר ניט געלונגען פאַרפאָרן צו אייך. איך האַף מאָרגן אַריינגיין צו אייך פון שול אויף אַ האַלב־שעה, צווישן 7 און 8 אין אָוונט. אַלזאָ, ביז ווידער זען זיך. אייער אויף שטענדיק,

ל. גאָרדאָן".

„24טן סעפּטעמבער (1891).

„געשעצטער אַדאַלף יעפימאָוויטש.

„איך שיק אייך אַן עקזעמפּליאַר פון מיינע פּראָזאַישע דערציילונגען. פּרוּוּ שאַליטס בוך לייענ איך איצט. איך וועל עס אייך אָפּשיקן, ווען איך וועל ענדיקן. מיין אַרויסגעבער האָט אויך מיר ביז איצט ניט דערצאָלט

---

[9] דאָ איז אינעם רוסישן טעקסט פון דעם בריוו אַ וואָרטשפּיל, וואָס לאָזט זיך ניט ניט איבערזעצן: „דערעוויאַנאַ־יעוורעיסקי" אַנשטאָט „דרעוונע־יעוורעיסקי".

30 רובל. עס זיינען אייגנטלעך געווען צוויי אַרויסגעבער. אייגער פון זיי האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע און אָפּגעשטעלט די צאָלונגען. מיט דימינ־סקיס בוך וועל איך מיך די טעג פאַרנעמען. די טעג האָף איך אויך צו קאָנען אַרויפצוקומען צו אייך. אייער איבערגעבענער,

ל. גאַרדאַן".

ש. דימינסקיס בוך, וואָס ווערט דערמאָנט אין גאַרדאָנס בריוו, איז דערשינען אין יאָר 1891, אין רוסיש, און האָט אָנטהאַלטן אין זיך די ווילדסטע באַשולדיקונגען קעגן דעם יידישן גלויבן. דאָס בייזוויליק־אָנטי־סעמיטישע ווערק איז געווען באַזונדערס שעדלעך, ווייל זיין פאַרפאַסער איז געווען אַ רוסישער טעאָלאָג און האָט כלומרשט „וויסנשאַפטלעך" באַ־האַנדלט די פראָגע וועגן דער יידישער אמונה. גאַרדאָן האָט זיך אָפּנים געקליבן צו שרייבן אין „וואָסכאָד" אַ קריטישן אַרטיקל וועגן דימינסקיס בוך. אָבער ער איז שוין געווען געפערלעך קראַנק און האָט ניט באַוויזן דאָס צו טאָן.

אַז גאַרדאָן האָט אויך אין די לעצטע יאָרן, ווען ער איז געווען זייער אָפּט צוגעשמידט צום בעט, ניט אויפגעהערט צו רעדאַקטירן די וויסנשאַפט־לעכע אָפּטיילונג פון „וואָסכאָד", דאָס איז צו זאָגן פון הערמאַן הענקעלס דעראיינערונגען[10]. ה. הענקל (אַ קריסט) האָט געענדיקט די העברעאיש־אַראַבישע אָפּטיילונג פון פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. זוכנדיק ליטע־ראָרישע אַרבעט, האָט ער זיך אין 1891 געווענדט צו אַדאָלף לאַנדוי. דער רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד" האָט אים אָפּגעשיקט מיט אַ צעטעלע צו גאַר־דאָנען. יענער האָט אים אויסגעפרעגט, זיך איבערצייגט, אַז ה. הענקעל פאַרמאָגט וויסקלעך געניגנדיקע יידישע קענטענישן, און ער האָט אים פאַרגעלייגט אָנצושרייבן אַן אויספירלעכע קריטיק אויף דימינסקיס ווערק. יענער האָט אויף זיך גערן געזונמען די אַרבעט. גאַרדאָן איז מיט איר געבליבן צופרידן,[11] און אַזוי איז ה. הענקעל געוואָרן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון „וואָסכאָד". צו גאַרדאָנס רעדאַקציאָנעלער אַרבעט פאָרן „וואָסכאָד" געהער אַן אויך זיין פאָלגנדיקער בריוו:

„20טן פעברואַר, 1892.

„ליבער אַדאָלף יעפימאָוויטש.

„איך שיק אייך אָפּ צוריק דעם אַרטיקל פון שערעשעווסקי[12]. איך

[10] ה. הענקעל. „אין אַלטן וואָסכאָד" (אין רוסיש). „יעוור. לעטאָפּיס", ב׳ 2 (לענינגראַד, 1923).

[11] ה. הענקעלס קריטישע איבערזיכט פון דימינסקיס בוך, (אונטערגעשריבן: „אַ ניט־יד"), איז געווען געדרוקט אין „וואָסכאָד" 1892, נומ׳ 4־5.

האָב געווען אַנגעהויבן עטוואָס אויסבעסערן, נאָר איך האָב מיך איבער־צייגט, אז עס לוינט זיך ניט די מי. זיין ארבעט האָט אַ קנאַפּן וויסנשאַפט־לעכן וועדט, אָבער זי אַנטהאַלט אין זיך אַ שמוציקן בלבול קעגן דעם יידנטום. וועג מען זאָל דעם אַרטיקל פאַרעפנטלעכן, קאָן דאָס אונז פאַרשאַפן אַ גרויסן שאָדן. דאָס איז אַ פשוטע קאָמפּילאַציע פון טעקסטן, אָן אַ געהע־ריקער קריטישער באַלייכטונג און אָן ברענגען די אָנזיכטן פון די היינטיקע פאָרשער, למשל, פון וויס און אַנד. ענטפערן אויף שערשעווסקיס אויס־פירונגען, דאָס וואָלט באַדייט: אַנשרייבן אַ גאַנצן נייעם אַרטיקל און אויפ־הייבן פיל שטויב פון רבנישער געלערזאַמקייט. איך וואונדער מיך, ווי אַזוי עס האָט געקאָנט פאַרפאַסן אַזא זאַך אַ מענטש, וואָס האָט געשריבן קעגן בראַפמאַנס בלבולים. זי איז הונדערט מאָל ערגער פון בראַפמאַנס „קניגאַ קאָהאַלאַ". מיין עצה איז, איר זאָלט דעם אַרטיקל אינגאַנצן אַרויסוואַרפן. אייער איבערגעבענער,

ל. גאָרדאָן".

דאָס איז געווען זיין לעצטער בריוו צום רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד". דעם 16טן סעפּטעמבער, 1892, איז י. ל. גאָרדאָן געשטאָרבן.

---

[12] אליהו שערשעווסקי (געשטאָרבן אין 1890, אין ווילנע) — אַ העברעאישער און רוסישער שריפטשטעלער, מיטאַרבעטער פון „הכרמל". אין 1872 האָט ער אַרויסגעגעבן אין רוסיש אַ בוך קעגן י. בראנפמאנס „קניגאַ קאָהאַלאַ". אין 5טן באַנד „יעוורעיסקאַיאַ ביבליאָטעקאַ" איז געדרוקט זיינער אַן אַרטיקל וועגן דער יורידישער באַדייטונג פון דער שבועה בייַ יידן.

# יעקב האַלפערן: הויכער באַאַמטער און כלל־טוער

איינער פון די שענסטע פערזענלעכקייטן צווישן דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ, מיט וועלכער די רוסישע יידן האָבן מיט רעכט געקענט שטאָל־צירן, איז געווען יעקב האַלפערן.

געשטאָרבן איז יעקב האַלפערן נאָך אין 1914, אָבער צוזאַמען מיט דעם אַמאָליקן יידישן פּעטערבורג, שוועבט אויף גלייך אין זכרון די ליכטיקע געשטאַלט פון האַלפערן, פול מיט פערזענלעכן צויבער. די שענסטע דער־אינערונגען פון יענע פאַרגאַנגענע יאָרן זיינען ביי מיר פאַרבונדן מיט אים, מיט דער אַרבעט, וואָס מיר איז באַשערט געווען יאָרן לאַנג צו פירן האָבן אין האָנט מיט אים. געווייסע לעבנס־אומשטענדן און באַדינגונגען האָבן מיטגעווירקט אויסצופורעמען פון אים אַן אומגעוויינלעך פיינע צוציענדיקע פערזענלעכקייט. י. האַלפערן איז געבוירן געווארן אין יאָר 1840, אין אַן אַרעמער האַרעפאַשנער משפחה. זיין פאָטער איז געווען אַ בעל־מלאכה, ער האָט שווער געאַרבעט, ביז שפעט אין דער נאַכט און מיט גרויס מי קוים געשפייזט זיין הויז־געזינט.

האַלפערנס קינדער יאָרן און זיין יוגנט זיינען פאַריבער אין ווילנע — אין יענער אַלטער ווילנע, צו וועלכער ער איז אויף שטענדיק פאַרבליבן טיף צוגעבונדן, און וועגן וועלכער ער פלעגט אַלע מאָל דערמאָנען מיט וואַרעמקייט און ליבע.

און נאָך אַ דריטער וויכטיקער עלעמענט אין האַלפערנס לעבנס־גאַנג: זיינע סטודענטישע יאָרן, וועו עס אַנטוויקלט זיך דעם מענטשנס כאַראַקטער, זיינען גראָד אויסגעפאַלן אויף די 60ער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט. נאָך דער טויטער, דריקנדיקער צייט פון ניקאָלאַי דעם ערשטן איז דאָן אין רוס־לאַנד אויפגעקומען אַ שטאַרקע געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג, וואָס איז געווען דורכגעדרונגען מיט הומאַניזם, מיט שטרעבונג צו פראָגרעס און פרייהייט.

די אַלע דריי ווירקונגען — פון דער פאַמיליען־אומגעבונג אין דער קינדהייט, פון דער אַלטער ווילנע און פון די סטודענטישע יאָרן — האָבן אין אים געפונען אַ זעלטן גינסטיקן באָדן. האַלפערן איז געווען באַשאַנקען מיט אויסגעצייכנטע פעאיקייטן, מיט אַ קלאָרן זעלבסטשטענדיקן פאַרשטאַנד. ער האָט ווי פאַרמאָגט אין זיך אַן אומאויסשעפלעכן קוואַל פון גוטסקייט,

פון מענטשלעכער באציאונג און אויפמערקזאמקייט צו דעם אנדערנס נויט און קומער. מערקווירדיק איז געווען זיין שטענדיקע געלאסנקייט, טאקטישע האלטונג, זיין אכטונג צום מענטשן, אומאפהענגיק פון יענעמס ראנג און פון יענעמס געזעלשאפטלעכער שטעלונג. ער אליין האט געהאט פעסטע איבערצייגונגען; אבער ער האט געקאנט זיך באציען מיט אכטונג צו דעם אנדערנס מיינונג, ווי פרעמד זי זאל אים ניט פארקומען.

יעקב האלפערן האט שטודירט יוריספרודענץ און אין יאר 1869 האט ער געענדיקט אוניווערסיטעט. דאס איז געווען עטלעכע יאר נאך דעם, ווי אין רוסלאנד איז דורכגעפירט געוואָרן די יוסטיץ־רעפארם. עס זיינען באשאפן געוואָרן נייע געריכטלעכע אנשטאלטן, מיטן אנטייל פון פארשטייער פון דער באפעלקערונג. עס איז אינגעפירט געוואָרן א מאדערנע פראצעס־ארדענונג, וועלכע האט ניט געוואוסט פון יענעם פארמאליזם און פון יענער גרויזאמקייט, וואס האבן גהערשט אין די פריערדיקע געריכטן. ס׳איז אויך אינגעאָרדענט געוואָרן א פרייע אומאפהענגיקע אדוואקאטור, וואס האט פריער אין רוסלאנד ניט עקזיסטירט. די יוסטיץ־רעפארם איז געווען די סאמע ליבעראלע פון די אלע רעפארמען, וואס זיינען פארגענומען געוואָרן אין דער צייט פון אלעקסאנדער דעם 2טן. בנוגע צו יידן האט זי ניט געוואוסט פון קיין אויסנאמס־באשטימונגען אדער באגרענעצונגען. אין די ערשטע יארן פלעגט מען אנגענומען אויך יידן אויף דער יוסטיץ־דינסט; דאס איז געווען דער אינציקער אָרט, וואו דער יד האט גהאט צוטריט צו א רעגירונגס־שטעל.

א דריי צענדליק יידישע יוריסטן האבן אין די ערשטע יארן נאך דער רעפארם געקראָגן אמטן אין די קאנצעלאריעס פון פארשיידענע געריכט־לעכע אנשטאלטן און אפילו פון דעם העכסטן געריכט אין לאנד — פון סענאט. עטלעכע יידן זיינען באשטימט געוואָרן פאר „סלעדאוואטעלעס״ (קרימינעלע אויספארשער), אויך פאר געהילף־פראקוראָרן. אבער די מיסטע יידישע יוריסטן פלעגן וועלן אדוואקאטן. י. האלפערנען האט צו אדוואקאטור ניט געצויגן. איז ער נאכן ענדיקן אוניווערסיטעט אוועק צום יוסטיץ־מיניסטער, גראף פאלען, און דערלאנגט אים פערזענלעך א שריפטלעכע בקשה וועגן א שטעל. אין רוסלאנד איז מען געווען געוואוינט, אז ווען עמיצער קומט בעטן וועגן עטוואס, מוז ער מיטברענגען א רעקאמענדאציע פון א וויכטיקן פערזאן. האט גראף פאלען אים געפרעגט: „ווער רעקאמענ־דירט אייך?״ האלפערן האט דערויף, אן שום קונצן, געזאגט: „מיין דיפלאם, וואס איך האב געקראָגן פון אוניווערסיטעט. קיין שום אנדערע רעקאמענ־דאציעס האב איך ניט.״ דעם גראף פאלען איז זיין פשוטער ענטפער געפעלן געוואָרן, און ער האט אים אנגענומען אויפן דינסט צו זיך, אין דער צענט־ראלער פארוואלטונג פון יוסטיץ־מיניסטעריום.

האַלפערן איז געווען דער איין־אייניציקער ייד, וואָס האָט וועלן עס איז אין דעם מיניסטעריום פֿאַרנומען אַן אָמט. ער האָט געהאַט אויסגעצייכנטע פּעאיקייטן, גרויסע יורידישע קענטענישן; געווען פֿלייסיק און געוויסנהאַפֿט אין זיין אַרבעט. האָט ער דערפֿאַלגרייך אַוואַנסירט, און אין יוסטיץ־מיניס־טעריום איז ער אָנגערקענט געוואָרן פֿאַר אַ פֿאַרטרוילעכן און באַאַמטן אָמטן. אין יאָר 1882, וועלן האַלפערן האָט שוין פֿאַרנומען אַ באַדייטנדיקע רעגירונגס־שטעל, איז ער אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַר אַ מיטגליד אין קאָמי־טעט פון דער פּעטערבורגער ייִדישער בילדונגס־געזעלשאַפֿט („מפיצי השכלה"). גאָנצע צוויי און דרייסיק יאָר, ביזן טויט, איז ער דאָ געווען טעטיק. פֿאַר די לעצטע זיבעצן יאָר האָב איך מיט אים געאַרבעט אינאיינעם, פֿריער אַלס סעקרעטאַר פון דער געזעלשאַפֿט און דערנאָך אַלס מיטגליד פון איר קאָמיטעט. איך האָב אַלזאָ גענאָט די מעגלעכקייט נאָענט צו באַאַכטן האַלפֿערנס געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט. פֿאַקטיש איז ער געווען, צוגלייך מיט באַראָן האַראַץ גינזבורג, דער הויפּטפֿירער פון דער ייִדישער בילדונגס־חברה, און נאָך יענעמס טויט איז ער געוואָרן איר אָפּיציעלער פֿרעזידענט.

צו דער ייִדישער אויפֿקלערונג איז האַלפערן געווען טיף איבערגעגעבן. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ קלאָרן פֿראַקטישן פֿאַרשטאַנד, און אַ גרויסע לעבנס־געניטקייט. ער פֿלעגט זיך גרינג אַריענטירן און פֿאַנאַנדערקלייבן אין די סאַמע פֿאַרוויקלטע פראַגעס און אומשטענדן; ער האָט פֿאַרזיכטיק געוואויגן יעדן געזעלשאַפֿטלעכן שריט, אָבער צוגלייך געהאָט אויך אַ קלאָרן חוש פֿאַר די נייַע אויפֿגאָבעס, וואָס די צייט רופט אַרויס. אָט די אַלע אייגנשאַפֿטן האָבן פון אים געמאַכט דעם פֿאַסיקסטן פירער פֿאַר דער ייִדישער בילדונגס־געזעלשאַפֿט. אונטער זיין לייטונג איז זי פון אַ קליינעם פֿאַראיין אויף אויסצוהעלפן ייִדישע סטודענטן געוואָרן די גרעסטע, סאַמע אָנגעזעענע און באַדייטנדיקע ייִדישע אַרגאַניזאַציע אין רוסלאַנד. באַזונדערס וויכטיק איז געווען האַלפֿערנס ראָלע נאָכן שטורעמדיקן יאָר 1905, וועלן אין דער בילי־דונגס־געזעלשאַפֿט האָבן זיך פֿאַרשאַרפט מיינונגס־פֿאַרשיידנקייטן און עס זיינען אָנטשטאַנען פֿאַרטייאישע רייסעריין. האַלפֿערנען האָבן אַלע, אַן אונ־טערשייד פון ריכטונגען, הויך געשעצט און געאָכט. צו זיין רואיקן און וואָגיקן וואָרט האָבן זיך אַלע צוגעהערט, און ער האָט בעסער ווי יעדער אַנדערער געקאָנט באַשאַפֿן אייניקייט און שלום.

ער האָט אין זיך פֿאַרמאָגט דאָס, וואָס איז ניט יעדערן באַשערט: די חכמה, געניטקייט פון אַ זקן — און גלייכצייטיק די גייסטיקע רירעוודיקייט, פֿרישקייט פון אַ יונגמאַן. און דאָס פלעגט אים צוגעבן אַ באַזונדער צויבער. „זיין ליבע צו אויפֿקלערונג, — האָט נאָך האַלפֿערנס טויט געשריבן דר. י. ל. קאַצענעלסאָן, — זיין אויפֿריכטיקע פֿרייַנטלעכקייט צו יעדערן, זיין מערק־ווירדיקע פֿעאיקייט צו באַזייטיקן אַלע סכסוכים, — דאָס אַלץ פלעגט פֿאַר־

וואַנדלען די געמיינזאַמע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט מיט אים אין אַן עכטן נחת, אין אַן אמתן יום־טוב". און אומגעוויינלעך צוציענד איז געווען זיין באַשיידנקייט. אַלץ אין לעבן: זיין הויכע געזעלשאַפטלעכע לאַגע, די אומ־געווײנלעכע קאַריערע, וואָס ער האָט געמאַכט אין מיניסטעריום, פאַרבלייב־דיק אַ ייִד, די טיפע אַכטונג מיט וועלכער אַלע האָבן זיך צו אים פאַר־האַלטן, — דאָס אַלץ האָט ער געהאַט צו פאַרדאַנקען נאָר זיך אַליין, זיינע פעאיקייטן, זיין אַרבעט און פלייס. און דאָך האָט יעדערער געמוזט באַוואונ־דערן זיין אויסערגעווײנלעכע ענווות. די באַשיידנקייט איז בייַ אים ניט געווען קיין קינסטלעכע, געמאַכטע, נאָר אַ גרונט־אייגנשאַפט פון זיין גאַנצער נאַטור; קיינמאָל פלעגט ער ניט אונטערשטרייכן זיין נאָמען, זיינע געזעל־שאַפטלעכע פאַרדינסטן. ער האָט באמת פיינט געהאַט כבוד און פלעגט פון אים שטענדיק אַנטלויפן.

אָט די הויפּ־שטריכן פון האַלפערנס פערזענלעכקייט פלעגן זיך קלאָר אַרויסווייזן סיי אין זיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט און סיי אין זיין ליטעראַ־רישער טעטיקייט. ער איז ניט געווען קיין פּראָפעסיאָנעלער שריפטשטע־לער, דערוויף האָט ער געהאַט צו ווייניק פרייַ צייט. שרייבן פלעגט ער קאַנען נאָר צופעליק, זעלטן. אָבער ער האָט געהאַט אַ פיינעם, עלעגאַנטן רוסישן סטיל, און געוויסע טעמעס פלעגן אים שטאַרק אינטערעסירן. אייב־מאָל האָב איך בייַ אים געבעטן אַן אַרטיקל פאַרן רוסיש־יידישן היסטאָרישן זאַמלבוך „„פערעזשיטאָיע", וואָס מיין פרייַנט י. צינבערג און איך האָבן אַמאָל רעדאַקטירט אין פּעטערבורג. מיט זיין געווײנלעכער באַשיידנקייט האָט האַלפערן געענטפערט: „וואָס פאַר אַ שרייבער בין איך, דאָס איז דאָך ניט מיין פאַך!" נאָך פילע בקשות האָט ער מיר ענדלעך געזאָגט: „פאַראַן בייַ מיר אַ היסטאָרישער אַרטיקל, אָבער איך ווייס ניט, צי ער האָט עפּעס אַ ווערט וועדליק זיין אינהאַלט און פאָרם. נעמט, לייענט אים דורך און זאָגט אויפריכטיק, צי ער טויג עפּעס". עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דאָס איז אַן אויסגעצייכנטע, זייער גרינטלעכע היסטאָרישע אָפהאַנדלונג וועגן דעם אַנטייל פון יידן אין דעם רוסישן יוסטיץ־וועזן, געבויט אויף אַ רייכן, אומבאַוואוסטן אַרכיוו־מאַטעריאַל און גלענצנדיק באַאַרבעט (דער אַרטיקל איז געדרוקט אין 3טן באַנד „פערעזשיטאָיע", מיט דער אונטער־שריפט „ג. ליטאַווסקי"). און דער באַשיידענער האַלפערן האָט נאָר גע־צווייפלט צי דער אַרטיקל האָט עפּעס אַ באַדייטונג, און אים יאָרן לאַנג געהאַלטן בייַ זיך אין שרייב־טיש!

היסטאָרישע טעמעס האָבן אים בכלל זייער אינטערעסירט, און ער האָט אויף אָט דעם געביט פאַרעפנטלעכט אייניקע זייער פיינע אַרטיקלען. אין זיי האָט ער פאַרשטעמפלט עטלעכע טויזר פון דער אַמאָליקער יידישער פאַרגאַנגענהייט אין רוסלאַנד, וואָס פלעגן אונטער דער מאַסקע פון כלומרש־

טער זאָרג פאַר דעם יידישן כלל זוכן פאַר זיך מאַטעריעלע נוצן אָדער כבוד. ביים כאַראַקטעריזירן אָט די טוער, וועלכע ער האָט אַרויסגעפונען פון די אַלטע אַרכיוו־דאָקומענטן, פלעגט ער ניט שאַנעווען קיין איראָניע. דער־פאַר אָבער איז געווען אַן אָנדער טיפּ מענטשן, וועלכע האַלפערן האָט שטענ־דיק אַרויסגעזוכט מיט ליבע און האַרציקייט. „עס זיינען פאַראַן מענטשן, וועמעס לעבן עס צייכנט זיך ניט אויס מיט גאָר גרויסע האָנדלונגען אָדער מיט הילכיקע דערפאָלגן, — האָט האַלפערן געשריבן, — זייער לעבן פליסט ווי אַ שטילער שטראָם, קוים צו מערקן. אָבער זיי לאָזן איבער קענטיקע שפורן פון זייער גוטער ווירקונג. גרויס איז דער צויבער פון אַזוינע מענטשן — גאָנצע, רייַנע, וואָס זיינען צוֹאַרט אין זייערע נשמות און שטאַרק אין זייער אַרבעט. זיי גיבן פיל דעם לעבן — און נעמען פון אים גאָר ווייניק. זיי בלייבן שטענדיק אין שאָטן, אין די הינטערשטע רייען. זיי זוכן ניט קיין כבוד, קיין פאָפולאַריטעט, עס וואַרט אויף זיי ניט קיין באַרימטקייט און ניט קיין רייכטום. זייער אינציקע באַלוינונג איז דער באַוואוסטזיין, אַז זיי האָבן ערלעך דערפילט זייער פליכט, און אַז זייער מי וועט ניט זיין אומזיסט". אָט די שטילע נשמות, די באַשיידענע מאַראַלישע מענטשן זיינען האַלפערנען געווען באַזונדערס נאָענט צום האַרצן, און ער פלעגט זיך אין זיינע אַרטיקלען אָפט אויף זיי אָפשטעלן מיט ליבע און באַגייסטערונג.

די ליבעראַלע ריכטונג אין יוסטיץ־מיניסטעריום האָט אָנגעהאַלטן ניט לאָנג. שוין אין די 70ער יאָרן האָט מען אויפגעהערט אָנצונעמען יידן אויפן יוסטיץ־דינסט. די פאָר צעגנדליק יידן, וואָס האָבן דאָ פריער באַקומען אָמטן, האָבן ניט אַוואַנסירט. איניקע פון זיי האָבן זיך געטויפט, כדי צו קריגן אַ העכערע שטעל. די אָנדערע, ניט זעענדיק פאַר זיך קיין שום אויסזיכט, האָבן רעזיגנירט און זיינען אַריבער צו דער אָדוואָקאַטור. אַזוי אָרום זיינען ענדלעך געבליבן נאָר צוויי יידישע יוסטיץ־באַאַמטע: י. האַלפערן אין יוס־טיץ־מיניסטעריום און י. טייטל — דער מיטגליד פון דעם קריץ־געריכט אין סאַראַטאָוו.

האַלפערן האָט אָפגעדינט אין יוסטיץ־מיניסטעריום מער ווי פערציק יאָר. ווען ניט זיין יידישקייט וואָלט ער ביי זיינע פעאיקייטן און געוויסנ־האַפטער אַרבעט דערגרייכט די העכסטע שטופע אויפן ביוראָקראַטישן לייטער. ווי. קאָקאָווצעוו, וועלכער האָט אין צייט געדינט אונטער האַלפערנס לייטונג און איז געווען יינגער פון אים, איז דאָך געוואָרן פינאַנץ־מיניסטער און דער־נאָך פּרעמיער־מיניסטער. דער משומד א. האַסמאַן, האַלפערנס לאַנדסמאַן פון ווילנע, איז אויף דער עלטער געוואָרן געהילף־מיניסטער פון יוסטיץ. פאַר האַלפערנען איז, פאַרשטייט זיך, אַזאַ קאַריערע געווען געשלאָסן. אָבער ער האָט דערגרייכט דאָס העכסטע, וואָס פאַר אַ יידישן באַאַמטן איז געווען

מעגלעך אין יענער צייט. ער איז געווען וויצע־דירעקטאָר אין יוסטיץ־מיניסטעריום און האָט דאָ פֿאַרוואַלטעט איבער יענעם דעפּאַרטמענט, וואָס האָט געהאָט די אויפֿזיכט איבער זייער פֿאַראַנטוואַרטלעכע אָנגעלעגנהייטן. גלייכצייטיק איז ער אויך געווען אַ מיטגליד אין דער אַזוי־גערופענער „קאָנ־סולטאַציע" בײַם יוסטיץ־מיניסטעריום, וואו עס זיינען געווען קאָנצענטרירט די וויכטיקסטע געזעצגעבערישע און גאָריכטלעכע ענינים. האַלפֿערנס שטע־לונג אין מיניסטעריום איז געווען זייער אַן אָנגעזעענע. ער האָט פֿאַרמאָגט הויכע אויסצייכענונגען און ער איז געווען דער אייניקער ייד אין אָמעליקן רוסלאַנד, וועלכער איז פֿאַר זיין רעגירונגס־דינסט באַלוינט געוואָרן מיט דעם טיטול „געהיימראַט". פֿאַר זיין צייט האָבן זיך געביטן פֿיר יוסטיץ־מיניסטאָרן, און זיי אַלע האָבן זיך צו אים פֿאַרהאַלטן מיט גרויס אָכטונג און צוטרוי; זיי פֿלעגן אים שטענדיק געבן סאָמע פֿאַראַנטוואַרטלעכע אויפ־טראָגן, וויבאַלד זיי האָבן געוואוסט, אַז אויף זיין ערנסטקייט, ערלעכקייט און געווויסנהאַפֿטיקייט קאָן מען זיך זיכער פֿאַרלאָזן.

געוענדערט האָט זיך די לאָגע אין אייניקע יאָרן נאָכדעם, ווי יוסטיץ־מיניסטער איז געוואָרן דער טרויעריק־באַרימטער שצעגלאָוויטאָוו. אַ געווע־זענער ליבעראַל, איז ער געוואָרן אַן אומפֿאַרשעמטער לאָקיי פון דער רעאַקציע און אַ טרייער דינער פון די שוואַרצע באַנדעס. קיינער האָט ניט אַזוי דערנידעריקט די יוסטיץ אין רוסלאַנד, ווי שצעגלאָוויטאָוו. ער האָט עס, כדי אויסצונעמען בײַ די שוואַרץ־חברהניקעס, אַרגאַניזירט דעם קיעווער בלוט־בלבול, כאָטש ער האָט געוואוסט גאַנץ קלאָר, אַז מענדל בייליס איז פולקום אומשולדיק. שצעגלאָוויטאָוו האָט עס פֿאַרוואַנדלט דעם יוסטיץ־מיניסטעריום אין אַן אָפּטיילונג פון דעם פֿאָליציי־דעפּאַרטמענט. שצעגלא־ווויטאָוו האָט דערפילט מיט דער גרעסטער נאָכגעביקייט יעדן, סאָמע אומגע־זעצלעכן פֿאַרלאַנג פון די פּירער פון די שוואַרצע מאות, וועלכע האָבן באַלעבאַטעוועט בײַ אים אין מיניסטעריום, ווי בײַ זיך אין דער היים.

דעם פּינצטערן שצעגלאָוויטאָן האָט דער אין־אייניקער יידישער באַ־אַמטער אין יוסטיץ־מיניסטעריום געריסן די אויגן. אַ היפּשע צייט האָט ער זיך געקווינקלט, רעכענענדיק זיך מיט האַלפֿערנס לאַנג־יאָריקער קרישטאַל־רייניר דינסט און מיט זיין הויכער שטעלונג. אָבער ענדלעך האָט ער זיך אָנטשלאָסן. אין האַרבסט 1910 איז בײַ אים פֿאַרגעקומען אַ געשפֿרעך מיט האַלפֿערנען אונטער פֿיר אויגן. וואָס שצעגלאָוויטאָוו האָט אים געזאָגט, דאָס האָט האַלפֿערן ניט דערצײלט אפֿילו זיינע נאָענטסטע פֿרײַנט. אָבער דער געשפֿרעך האָט זיך געענדיקט מיט דעם, אַז דער צערודערטער האַלפֿערן איז געפֿאַלן אין חלשות, און מען האָט אים אַ באַוואוסטלאָזן אַרויסגעטראָגן פון דעם מיניסטעריום קאָבינעט און אָפּגעפֿירט אין אַ קראַנקער — און דערנאָך האָט ער רעזיגנירט פון זיין 10 איז ער געלעגן אַ קראַנקער — און דערנאָך האָט ער רעזיגנירט פון זיין

אמט. דער איינציקער יידישער יוסטיץ־באאמטער, וואס איז נאך פארבליבן, י. טייטעל, האט ניט אזוי געשטאכן די אויגן. ער האט געדינט ערגעץ ווייט אין סאראטאוו. אבער מיט א יאר שפעטער האט שצעגלאוויטאוו אויך אים דערווייטערט פון זיין שטעל, און דער יוסטיץ־מיניסטעריום איז איצט געווארן אינגאנצן „ריין" פון יידן.

נאכן רעזיגנירן, האט האלפערן זיך פולשטענדיק אפגעגעבן צו דער ארבעט אין דער יידישער בילדונגס־געזעלשאפט. באזונדערס האט ער זיך פאראינטערעסירט מיט דער טרויעריקער מאטעריעלער לאגע פון די יידישע פאלקס־לערער. ער האט זיך ארומגעטראגן מיט דעם פלאן וועגן א גרויסן געלט־פאנד אויף צו שטיצן זיי אין דער צייט פון נויט און באזארגן זיי אויף דער עלטער. די ווייטערדיקע שטורעמדיקע געשעענישן אין רוס־לאנד האבן ליידער אט די באמיאונגען געמאכט צו נישט. אין גיכן האט האלפערן אנגעהויבן צו קרענקען. דאס הארץ איז שטארק אפגעשוואכט געווארן, די פיס האבן געמומען שלעכט דינגען, און אין יאר 1912 האבן זיך ביי אים באוויזן סימנים פון מאגן־טובערקולאז. דער פעטערבורגער קלימאט איז פאר אים געווארן געפערלעך, און ער האט געמוזט אוועקפארן אין א ווארעמען ארט, אין דרום־פראנקרייך. די נאכריכטן, וואס פלעגן אנקומען פון דארטן וועגן זיין געזונט־צושטאנד, זיינען ניט געווען קיין פריילעכע.

די יידישע בילדונגס־געזעלשאפט איז געווען די עלטסטע יידישע ארגא־ניזאציע אין רוסלאנד, זי איז געגרינדעט געווארן אין יאר 1863. אין סוף דעצעמבער 1913 האט מען אין פעטערבורג געפייערט איר פופציק־יאריקן יובילי. האלפערן האט דורכאויס געוואלט זיין ביים יום־טוב פון יענער געזעלשאפט, וועלכער ער האט יארן־לאנג טריי געדינט, אפגעגעבן אזוי פיל ארבעט און געדאנק. די דאקטוירים האבן אים פון דעם אפגערעדט, ווארנדיק אז דאס קאן פאר אים ווערן געפערלעך. עס האט אבער ניט געהאלפן, און האלפערן איז געקומען צופארן פון ניצע (פראנקרייך) אין דעם קאלטן און נאסן פעטערבורג. דאס איז געווען דאס לעצטע מאל, וואס מיר האבן אים דא געזען. דער יובילי איז פאריבער זייער פייערלעך און באגייסטערט. ער האט געדויערט עטלעכע טעג און איז געווען פארבונדן מיט פארזאמלונגען, באנקעטן, אומציליקע דעפוטאציעס און באגריסונגען פון אלע יידישע שטעט און ארגאניזאציעס. האלפערן איז געווען זייער שוואך, אבער ער האט זיך אומעטום באטייליקט. ער איז געווארן זייער מיד, אויסגעמאטערט און האט געמוזט גלייך אוועקפארן צוריק קיין ניצע. און אין צווי חדשים ארום, אין פעברואר, 1914, איז אנגעקומען די ידיעה, אז ער איז דארטן געשטארבן, אין עלטער פון 74 יאר.

# ל. מאַנדעלשטאַם: ערשטער יידישער סטודענט אין רוסלאַנד

עס זיינען פאַראַן משפחות, וואָס האָבן פון זיך אַרויסגעגעבן אַ באַזונדערס גרויסע צאָל באַדייטנדיקע שאַפער אויף די געביטן פון ליטעראַטור, וויסנשאַפט, קונסט, פאָליטיק אד"גל. אין פראַנקרייך, למשל, האָט די פאַמיליע פּואַנקאַרע זיך אויסגעצייכנט מיט אַ רייע גרויסע וויסנשאַפטסלייט און פאָליטיקער. די רוסישע פאַמיליע קאָוואָלעווסקי האָט צווישן אירע מיטגלידער געהאַט זייער פיל באַרימטע געלערנטע, שריפטשטעלער און געזעלשאַפטלעכע טוער. ביי יידן זיינען אויך געווען אַזעלכע משפחות. די אַמאָליקע יידישע וועלט האָט, צום ביישפּיל, געהאַט צו פאַרדאַנקען דער אַלטער משפחה לורייע זייער פיל געלערנטע, תלמודיסטן, רבנים און כלל-טוער. אין דער נייעסטער צייט איז אין רוסלאַנד באַזונדערס באַרימט געווואָרן די פאַמיליע מאַנדעלשטאַם דורך אַ גאַנצער רייע באַוואוסטע געלערנטע, גרויסע דאָקטוירים, שרייבער, אַדוואָקאַטן. פון דער זעלביקער פאַמיליע האָט געשטאַמט אויך דער ערשטער יידישער סטודענט, וואָס האָט געענדיקט אַ רוסישן אוניווערסיטעט — דער באַוואוסטער לעאָן מאַנדעלשטאַם. ער האָט דערלעבט ביז צו אַ הויכער עלטער. איך האָב אים נאָך געטראָפן אין פּעטערבורג, וועו איך בין אַהין געקומען שטודירן אין יאָר 1887. דאָס איז געווען איינע פון די סאַמע אינטערעסאַנטסטע, פאַרבנרייכע פּיגורן אין דעם אַמאָליקן יידישן פּעטערבורג.

לעאָן מאַנדעלשטאַם איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1819 אין דעם שטעטל ניי-זאַגער, ווילנער גובערניע (דערנאָך איז דאָס זעלבע שטעטל אַרי-בער צו קאָוונער גובערניע). אַ דאַנק איר געאַגראַפישער לאַגע האָט ניי-זאַגער און די אַרומיקע געגנט געשפּילט אַ באַזונדערע ראָלע אין דער בילדונגס-געשיכטע פון די רוסישע יידן. אין דערבייאיקן קורלאַנד האָט געהערשט די דייטשישע קולטורעלע ווירקונג, און וועו עס האָט זיך אין סוף 18טן יאָרהונדערט אָנגעהויבן אין בערלין די אויפקלערונגס-באַוועגונג צווישן די דייטשישע יידן, האָט זי אינגיכן באַקומען אַן אָפּקלאַנג אין ניי-זאַגער און אין די אַנדערע אַרומיקע שטעט. מען קען זיכער זאָגן, אַז דאָס האָבן זיך באַוויזן די ערשטע שפּראָצן פון השכלה צווישן די רוסישע יידן. לעאָן מאַנדעלשטאַמס פאָטער, יוסף, איז געווען אַ הענדלער, און צוליב געשעפּט פלעגט אים אָפט אויסקומען צו זיין אין דייטשלאַנד. דאָס האָט געהאָט אויף

אים אַ געוויסן איינפלוס. די משפחה איז געווען אַ שטרענג רעליגיעזע, פרומע. די זין האָבן געשמאַק געלערנט גמרא, אָבער דער פאָטער האָט גאָרנישט געהאַט קעגן דעם, אַז זיי זאָלן באַקומען אויך אַלגעמיינע בילדונג.

אין הויז איז געווען מענדעלסאָנס דייטשישע איבערזעצונג פון חומש, אויך אַנדערע דייטשישע ביכער, און דער יונגער לעאָן פלעגט אין זיי אַרייַנ־קוקן, אָפּרייסנדיק צייט פון לערנען גמרא. פרי האָט ער אָנגעהויבן אַרויס־ווייזן גרויסע פעאיקייטן, אויך פיל פלייס, און צו צוועלף יאָר האָט ער שוין געשמט פאָר אַן „עילוי". קיין לערער האָט ער ניט געהאַט. אַלגע־מיינע קענטנישן האָט ער געמוזט דערוועלבן אַליין, אַן סיסטעמאַטישער הילף, און זיין זעלבסטבילדונג איז געגאַנגען אַן שום אַרדענונג. אין מאַטע־מאַטיק האָט ער גהאַט גאָר אַ קנאַפּע ידיעה, דערפאָר אָבער האָט ער זיך געגריבלט אין די מיטלאַלטערלעכע העברעאיש־פילאָסאָפישע ווערק און אפילו אין שפּינאָזאָס סיסטעם. כאָטש יוסף מאַנדעלשטאַם האָט זיך שוין געפונען אונטער אַ געוויסן איינפלוס פון השכלה, דאָך איז דער דרוק פון דעם אָלטן לעבנסשטייגער געווען אַזוי שטאַרק, אַז ער האָט מיט זיין זון שוין צו 16 יאָר געטאָן אַ שידוך. עס איז געקומען צופֿאָרן אַ פֿאַרמעגלעכער סוחר פון קיידאָן, פֿאַרהערט דעם בחור און געבליבן מיט אים צופרידן — לעאָן האָט די כלה אפילו אין די אויגן ניט געזען — און מען האָט גע־שריבן תנאים.

נאָך דער חתונה, אויפן 17טן יאָר, איז ער אַריבערגעפֿאָרן אויף קעסט קיין קיידאָן. בייַ שווער און שוויגער אין הויז איז די אַטמאָספערע געווען שוין גאָר אַן אַנדערע, אַן אַלטפרענקישע. פון בילדונג האָט מען ניט געהערט און ניט געוואָלט וויסן. דער שווער האָט גהאָפט, אַז דער איידעם וועט ווערן אַ רב. יענער האָט, אמת, פֿאַרגעזעצט לערנען וווייטער גמרא, אָבער ער פלעגט אויך אַריינקוקן אין „זייטיקע" ביכלער, און דאָס האָט די שוויגער־עלטערן אויפגעבראַכט אויפן העכסטן גראַד. מען איז אים דערגאַנגען די יאָרן. פיל אויסגעשטאַנען איז ער אויך פון זיין יונגער, פאַנאַטיש־פרומער פרוי. לאנג אויסהאַלטן אַזאָ לעבן האָט ער ניט געקאָנט. ער איז אַוועק פון קיידאָן און זיך אומגעקערט צוריק צו זיין פאָטער אין נייַ־זאָגער. דאָ האָט ער פריי אָפּגעאָטעמט און זיך ווידער געזונמען צו בילדונג. ער האָט זיך באַקענט מיט דער נייַ־העברעאישער אויפקלערונגס־ליטעראַטור, וואָס איז דאָן אָנטשטאַנען אין דייטשלאַנד און גאַליציע, און עס האָט זיך אים פֿאַרגלוסט אַליין צו שרייבן. נאָכמאַנדיק די משכיילישע שרייבער, פלעגט ער פֿאַרפאַסן אומציילקע העברעאישע שירים, דראַמעס, דערציילונגען. נאָטירלעך, זיינען דאָס געווען קינדישע שאַפונגען, אָן שום ערנסטן ווערט. און וואָרשיינלעך וואָלט פון אים געווארן איינער פון יענע מליצה־שרייבער, פֿאַרפאַסער פון אָנגעבלאָזענע שירים לכבוד דער „געטלע־

כער אויפקלעדונג", מיט וועלכע עס האָבן געווימלט די דעמאָלטיקע משכילישע קרייזן — וועו ניט אַ צופאַל, וואָס שפּילט אָפט אַ גרויסע ראָלע אין מענטשלעכן לעבן.

ביי זיין פּאָטער אין הויז איז געווען אַ ווייניקעלער מיט אַ ביליאַרד, וואוהין עס פלעגן אָפט אַרייַנקומען דאָרטיקע אָפיצערן. רוסישע אָפיצערן אין יענער צייט, באַזונדערס אין פּאָרווערפענע פּראָווינציעלע שטעט, זיינען מייסטנס געווען אומווויסנדיקע מענטשן, שיכורים און הולטאַיעס. זעלטן ווען עס פלעגן זיך צווישן זיי טרעפן ערנסטע, פיינע מענטשן. צום גליק, זיינען צווישן די אַרייַנגייער אין מאָדעלשטאָמס קעלער געווען אַ פּאָר געבילדעטע רוסישע אָפיצערן. זיי האָבן זיך פּאָראינטערעסירט מיט דעם יונגן, פּעאיקן לעאָן, געלערנט מיט אים געוויסע קעגנשטאַנדן, באַקענט אים מיט דער רוסישער ליטעראָטור, געהאָלפן אים לערנען פּראָבצויזיש (די דייטשע שפּראָך האָט ער שוין גוט געקענט פון פריער). עס האָט זיך אין אים דערוועקט אַ דורשט נאָך קענטעניש, אַ שטרעבונג צו באַקומען אַ סיסטעמאַטישע, געשולטע בילדונג. ער באַשליסט אַנצוקומען אין אניוווערסיטעט. ער גט זיך מיט זיין פרוי און פּאָרט אַוועק צו 20 יאָר, אין 1839, קיין ווילנע, כדי אַרייַנצוטרעטן אין דאָרטיקן אוניוווערסיטעט. אָבער דאָ דערוויסט זיך מאָדעלשטאָם, אַז דער ווילנער אוניוווערסיטעט ווערט, אין צוזאַמענהאָנג מיט דעם פּוילישן אויפשטאַנד פון יאָר 1831, געשלאָסן אויף שטענדיק.

לויט די פּאָראָדעגונגען, וואָס האָבן דעמאָלט געגאָלטן אין רוסלאַנד, האָבן אָלע יונגעלייט, אָפילו די וואָס האָבן געענדיקט גימנאַזיע, געמוזט ביים אַנקומען אין אוניוווערסיטעט האַלטן אַ באַזונדערן אייגנטריט־עקזאָמען. לעאָן מאָדעלשטאָם וויל אָנקומען אין מאָסקווער אוניוווערסיטעט. קיין גימנאַזיע האָט ער אָבער ניט דורכגעמאַכט, און פּאָרן קיין מאָסקווע עקזאָמינירן זיך קאָן ער ניט, מען גיט אים דערויף קיין פּאַספּאָרט נישט, וויל ער האָט דאָרטן קיין וואויבערשט ניט. האָט ער דערלאַנגט צום קוראַטאָר פון ווילנער בילדונגס־ראַיאָן אַ בקשה מ'זאָל אים דערלויבן האַלטן ביי דער גימנאַזיע אין ווילנע עקזאָמען אויף אַרייַנצוטרעטן אין מאָסקווער אוניוווערסיטעט. דאָס איז געווען אין יענער צייט, וועו דער באַוואוסטער מיניסטער אוואוואַראָוו האָט אויסגעאַרבעט זיין פּלאָן וועגן בילדונג פּאָר די רוסישע יידן, וועגן גרינדן רעגירונגס־שולן פּאָר זיי און בכלל צוציען זיי צו אויפקלערונג. אַ יידישער זאָלן וועלן באַקומען העכערע בילדונג, אָנקומען אין אַ הויכשול — דאָס איז דאָן געווען אַ נאָווינע, אָן אומגעהערטע זאַך אין רוסלאַנד און עס איז אָלזאָ קיין וואונדער ניט, וואָס דער ווילנער קוראַטאָר האָט אַרויסגעווייזן גרויס מיטגעפיל צו מאָדעלשטאָמס פּאַרלאַנג.

אָבער דעם יונגן מאָדעלשטאָמס בקשה האָט ניט געשטימט מיט די דעמאָלטיקע געזעצן. דער קוראַטאָר אַליין האָט דאָס ניט געקאָנט דער־

לויבן, האָט ער זיך אין אויגוסט 1839 וועגן דעם געוועזנדט צום בילדונגס־מיניסטער אואוואַראָווו. ער האָט גערימט מאַנדעלשטאַמס פּעאיקייטן, זיין שטרעבונג צו בילדונג, וואַרעם געשטיצט זיין בקשה און געבעטן דעם מיניסטער געבן אים די נייטיקע דערלויבעניש. אויך בײַם מיניסטער האָט די זאַך אַרויסגערופן סימפּאַטיע, און ער האָט גלייך, אַלס אויסנאַם פון די גילטיקע פֿאַראַרדנונגען, דערלויבט דעם יונגן מאַנדעלשטאַמען צו עקזאַמינירן זיך אין ווילנע. און ס'איז זייער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די דעמאַלטיקע שטימונגען אין די רעגירונגס־קרייזן: אין אַ יאָר אַרום, אין אויגוסט 1840, האָט דער בילדונגס־מיניסטער געמאַכט אַן אָנפֿראָגע בײַם ווילנער קוראַטאָר, צי מאַנדעלשטאַם האָט געהאַלטן עקזאַמען אין ווילנע, און וואָס מיט אים איז געווארן בכלל. אַזוי ערנסט האָט אואוואַראָוו זיך פֿאַראינטערעסירט מיט אָט דעם פֿאַל. דערויף האָט אים דער ווילנער קוראַטאָר געענטפֿערט, אַז מאַנדעלשטאַם האָט אין האַרבסט 1840 געהאַלטן עקזאַמען בײַ דער ווילנער גימנאַזיע און איז איצט אַוועקגעפֿאָרן שטודירן אין מאָסקווע.

אָט די אינטערעסאַנטע קאָרעספּאָנדענץ צווישן דעם קוראַטאָר און מיניסטער האָב איך, אין אָפּיציעלע קאָפּיעס, געפונען צווישן לעאָן מאַנדעלשטאַמס פּאַפּירן, וואָס זיינען נאָך זיין טויט טיילווייז אַריבער צו מיר. זיי גיבן אונדז אַ באַגריף וועגן דעם ווי סימפּאַטיש און האַרציק מען האָט זיך דאָן פֿאַרהאַלטן צו דער שטרעבונג פון יידישע יונגעלייט צו בילדונג. וועגן מען דערמאָנט זיך וועגן די האַרבע באַגרענעצונגען בנוגע צו דער יידישער בילדונג, וואָס זיינען אָנטשטאָנען שפּעטער, אין דער צייט פון אַלעקסאַנדער דעם דריטן, גלייבט זיך קוים, אַז אַמאָל, און נאָך פֿאר אזא קיסר, ווי ניקאָלאַי דעם ערשטן, האָט געקאָנט זיין גאָר אַנדערש.

ווי שוין פריער געזאָגט, איז מאַנדעלשטאַם אין האַרבסט 1840 אָנגעקומען אין מאָסקווער אוניווערסיטעט. דאָס איז געווען דער ערשטער יידישער סטודענט אין אַ רוסישן אוניווערסיטעט. אין ווילנער אוניווערסיטעט און אין דאָרפּאָטער האָבן זיך שוין פריער געלערנט עטלעכע יידן, אָבער די ביידע אָנגערופענע אוניווערסיטעטן זיינען ניט געווען קיין רוסישע הויכשולן: די ווילנער איז געווען אַ פּוילישע, און די דאָרפּאָטער — אַ דייטשישע. אמת, אין קיעווער אוניווערסיטעט איז אין 1836 אָנגעקומען אַ יידישער סטודענט, חיים צימערמאַן, אָבער שוין אין אַ יאָר אַרום האָט ער זיך געשמדט. לעאָן מאַנדעלשטאַם איז אַלזאָ געווען דער ערשטער יידישער, וואָס האָט געענדיקט אוניווערסיטעט אין רוסלאַנד. כמעט אין אייך מיט אים האָט אַ יידישער יונגערמאַן פון ווילנע, יוסף כוואַלסאָן (וואָס איז געווען אין איינע יאָרן מיט מאַנדעלשטאַמען) אויך באַשלאָסן צו שטודירן, אָבער ער איז צוליב דעם אַוועק קיין אויסלאַנד. נאָכן באַקומען דעם דאָקטאָר־טיטל אין לייפּציג, האָט ער זיך אומגעקערט קיין רוסלאַנד, זיך

געשמדט, אַנגענומען דעם נאָמען „דניאל" און איז געוואָרן פּראָפעסאָר אין פּעטערבורג.[1] מאַנדעלשטאַם וואָלט אויך געקאָנט זיך אוועקלאָזן שטודירן קיין אויסלאַנד. דאָס וואָלט געווויס געווען גרינגער ווי בייקומען די אַלע פּאַרמאַלע שטערונגען, אויף וועלכע מיר האָבן אויבן אָנגעוויזן, אָבער ער האָט געהאַט ערנסטע מאָטיוון כדי דאָס ניט צו טאָן.

פון זיינע איבערגעבליבענע יוגנט־פּאָפּירן, וואו ער פּאַרצייכנט זיינע דעמאַלטיקע געדאַנקען און שטימונגען, זעען מיר, אַז ער האָט ניט געהאַלטן פּאַר מעגלעך צו פאַרלאָזן זיין היימאָט, אָפּרייסן זיך פון זיינע ברידער, די רוסישע יידן. דער יונגער סטודענט איז געווען באַהערשט פון דער שטרעבונג צו דינען זיין אייגן פֿאָלק, העלפֿן אים צו באַטרעטן אַ נייעם, ליכטיקערן וועג, מיטווירקן, אַז זיין לעבן זאָל ווערן לייטישער, פרייער. „דער שיקזאָל האָט מיר ביז איצט — שרייבט ער אין זיין טאָגבוך — ניט געגעבן קיין פֿערזענלעך גליק, אָבער אויב עס וועט מיר באַשערט זיין מיטצוואוירקן, אויפצוקלערן און דערהייבן די רוסישע יידן, וועל איך מיך ניט באַקלאָגן אויף מיין מזל, וואָס האָט מיך באַשאָפן פּאַר אַ זון פון דער יידישער נאַציע". אַלע זיינע קרעפטן און פּאָטענציעלן וויל דער יונגער ענטוזיאַסט אָפּגעבן אויף צו דינען זיין פֿאָלק. און עס איז דערביי אינטערעסאַנט צו אונטערשטרייכן דעם כאַראַקטעריסטישן אונטערשייד, וואָס טיילט אָפּ מאַנדעלשטאַמען פון די מייסטע דעמאַלטיקע משכילים, וועלכע האָבן זיך פּאַרהאַלטן פיינטלעך צו דעם תלמוד: ער פּאַרשטייט קלאָר די גרויסע היסטאָרישע ראָלע, וואָס די תלמודישע לערע האָט געשפּילט ביים אויפהאַלטן די יידישע נאַציאָנאַלע עקזיסטענץ און ער באַציט זיך צום תלמוד מיט גרויס אָכטונג און פּאַרערונג.

מאַנדעלשטאַמס באַשלוס צו שטודירן איז געווען אַ נאָוויגע ניט נאָר פּאַר רוסן. אויך צווישן יידן האָט דאָס אַרויסגערופן אַ געפיל פון וואונדער, און ביי אַנדערע אָפּילו אַ פּאַרדאַכט: צי וועט ער זיין אימשטאַנד בייצוטשטיין דעם מעגלעכן נסיון? צי וועט ער ניט אַוועק פון זיין פֿאָלק? די רייזע פון ווילנע ביז קיין מאָסקווע איז געווען אַ לאַנגע. קיין אייזנבאַן איז נאָך ניט געווען. מען איז געפֿאָרן מיט אַ פּור, און דאָס האָט געגנומען פיל צייט. מאַנדעלשטאַם האָט אונטערוועגנס פּאַרצייכנט זיינע באַאָבאַכטונגען, באַגעגענישן מיט מענטשן, אייגדרוקן. אין מינסק האָט ער זיך געטראָפן מיט דער דאָרטיקער באַרימטקייט, סענדער דער חזן. יענער האָט קיינמאָל ניט שטודירט מוזיק, ניט געקענט קיין נאָטן, אָבער ער איז געווען באַוואוסט אין גאַנץ ליטע מיט זיינע וואונדערלעכע קאָמפּאָזיציעס. ביים געזעגענען זיך האָט דער באַרימטער חזן מיט פּאַרוואונדערונג ge־

[1] זעט ארטיקל וועגן ד. כוואָלסאָן אין דעם קומענדיקן באַנד: „משומדים".

פּרעגט ביי מאַנדעלשטאַמען: ווי אַזוי לאָזט ער עס זיך אַוועק קיין מאָסקווע, וואו ער וועט מוזן אַראָפּנעמען פון זיך די יידישע קליידונג און פּירן כּמעט אַ גויאיש לעבן?

— יעדערער פון אונדז מוז שטרעבן צו עטוואָס העכערס, שענערס, צו אַ אידעאַל — האָט אים געענטפערט מאַנדעלשטאַם — און דאָס איז מיין לעבנסציל.

— אָבער איר וואָלט דאָך געקאָנט ווערן איינער פון די ערשטע ביי אייער אייגן פּאָלק, און איר ווּאַרפט איצט אַוועק אַלץ, כּדי . . .

— כּדי צו ווערן דער לעצטער ביי די געלערנטע קריסטן — האָט אונטערגעכאַפּט מאַנדעלשטאַם — צי האָבן ניט אונזערע אייגענע חכמים געזאָגט, אַז עס איז בעסער צו זיין דער לעצטער ביי לייבן, איידער דער ערשטער ביי האָזן?

— יונגערמאַן, איר זייט נאָך צו ווייניק דערפאַרן. אַ קוואַל זעטיקט דעם דאָרשטיקן נאָר דאָן, ווען ער געפינט זיך אויף דער ערד. אין ים האָט ער קיין באַדייטונג ניט. די לבנה אַנטציקט אונדזער בליק נאָר ביינאַכט. בייטאָג איז זי בלויז אַ בלייכער פלעק אויפן הימל. אָפּגעריסן פון פּאָלק, פון זיין אייגנאַרטיקייט, ווערט מען בטל . . .

— אַ מענטש מיט אַ פּעסטן ווילן און כּאַראַקטער האָט ניט וואָס מורא צו האָבן פּאַר פּרעמדע באַדינגונגען און ניט פּאַר נסיונות אין דעם נייעם לעבן — האָט אים געענטפערט מאַנדעלשטאַם — ערשט נאָכדעם ווי איך האָב מיך פולקום איבערצייגט, אַז איך פּאַרמאָג אָט די ווילנסקראָפט און שטאַנדהאַפטיקייט, האָב איך מיך אַנטשלאָסן צו באַטרעטן אָט דעם ווערק!

מאַנדלשטאַמס אידעאַליסטישע שטימונג האָט זיך אַרויסגעוויזן אויך ביים אויסקלייבן זיין פּאַך אין אוניווערסיטעט. כּמעט אַלע יידישע סטודענטן, וואָס פלעגן שפּעטער, נאָך אים, אַנקומען אין די אוניווערסיטעטן, האָבן שטודירט מעדיצין. ווערן אַ דאָקטאָר, דאָס איז געווען דער טרוים פון יעדן יידישן יונגנמאָן, ווייל די מעדיצין איז געווען דער אינציקער ווערק אויף צו באַקומען אַ זעלבסטשטענדיקע עקזיסטענץ, פּראַקטיש אייגנאַרדענען זיין לעבן. אַלע אַנדערע וויסנשאַפטן האָבן פּאַר דעם יידן דעמאָלט קיין רעאַלע באַדייטונג ניט געהאט. קיין מאָדערנע אַדוואָקאַטור איז נאָך דאָן אין רוסלאַנד ניט געווען. די פּראָפּעסיע איז פּאַר יידן געווען פולקום אויסגעשלאָסן, און אפילו קיין לערער־שטעל אין אַ גימנאַזיע האָט דער ייד ניט געקאָנט קריגן. קיין פּריוואַט־געלערנטע האָבן דאָן בכּלל אין רוסלאַנד ניט עקזיסטירט. אפילו דער באַגריף ווערן דעם איז געווען אומבאַקאַנט. אָבער מאַנדעלשטאַמען איז פּרעמד דער געדאַנק צו ווערן אַ דאָקטאָר. ער זוכט ניט אין אוניווערסיטעט קיין ברויט־פּראָפּעסיע, נאָר אַלגעמיינע בילדונג. ווי די מייסטע דעמאָלטיקע משכילים, האָלט ער אויך אַז די טרויעריקע

יידישע לאָגע נעמט זיך דערהויפּט פון אומוויסנקייט, און אַז העלפֿן קאָן דאָ מער ווי אַלץ — בילדונג, אויפקלערונג. דינען דעם יידישן פֿאָלק קען ער ניט מיט מעדיצין, נאָר מיט זיין אַלגעמיינער בילדונג. און מאַנדעלשטאַם קומט טאַקע אָן אויפן פילאָסאָפישן פּאָקולטעט, כדי צו שטודירן שפּראַך־וויסנשאַפֿט און ליטעראַטור.

אין מאָסקווע דרוקט ער אַפֿ אין יאָר 1840 זיין ערשט ווערק — אַ זאַמלונג לידער, וועלכע ער האָט פּריער אָנגעשריבן אין העברעאיש און איצט איבערזעצט אין רוסיש. אין זיין נאָטיץ־בוך געפינען מיר אינטע־רעסאַנטע פּאַראַלעלן צווישן דעם, ווי אומהיימלעך ער, דער אינציקער יידישער יונגער אינטעליגענט, האָט זיך די ערשטע צייט געפילט אין מאָסקווע, ווי מען האָט דאָ אין אוניווערסיטעט און צווישן זיינע רוסישע באַקאַנטע טשיקאַווע אויף אים געקוקט; ווי מען פלעגט אים שטענדיק פרעגן: צוליב וואָס שטודירט ער? — פונקט ווי אַ יידישער דאַרף האָבן עפּעס אַ באַזונדער גרונט, כדי ער זאָל שטרעבן צו בילדונג. אין מאָסקווע איז מאַנ־דעלשטאַם פּאַרבליבן ניט לאַנג, און ער איז אינגיכן אַריבער אין פּעטער־בורגער אוניווערסיטעט. צו יענער צייט האָט דאָס בילדונגס־מיניסטעריום שוין ענדגילטיק אויסגעאַרבעט דעם פּראָיעקט פון די רעגירונגס־שולן פאַר יידן. דער באַוואוסטער ד"ר מאַקס ליליענטאַל, וועמען אוואוַאַראָוו האָט פון אויסלאַנד צוגעצויגן צו זיין יידישן בילדונגס־פּלאַן, האָט צוויי מאָל באַרייזט די יידישע געגנטן, כדי צו פּראָפּאַגאַנדירן דעם געדאַנק וועגן די נייע שולן. אין יאָר 1843 איז אין פּעטערבורג צונויפגעקומען געוואָרן אַ „רבנישע קאָמיסיע", כדי צו באַטראַכטן דעם פּלאַן פון די יידישע לימודים אין די פּראָיעקטירטע שולן. מאַנדעלשטאַם האָט געהאַט די געלעגנהייט נאָך אַלס סטודענט צו נעמען אַ געוויסן אָנטייל אין דער אַרבעט פון דער „רבנישער קאָמיסיע". ד"ר ליליענטאַל האָט אים אינגעלאַדן צו דערפילן אין איר די פליכטן פון אַ סעקרעטאַר און איבערזעצער (ווייל איניקע פון די מיטגלידער פון דער קאָמיסיע האָבן כּמעט ניט פאַרשטאַנען קיין רוסיש; ליליענטאַל אַליין, וועלכער איז געבאָרן געוואָרן און האָט שטודירט אין דייטשלאַנד, איז געווען וויניציק באַהאַוונט אין דער רוסישער שפּראַך).

אין יאָר 1844 האָט לעאָן מאַנדעלשטאַם געענדיקט זיין שטודיום אין פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. פאַר זיין דיסערטאַציע ביים גראַדואירן האָט ער אויסגעקליבן אַ יידישע טעמע — וועגן די ביבלישע געזעצן (אַ טייל פון אָט דער גרויסער אַרבעט האָט ער דערנאָך אָפּגעדרוקט אין יאָר 1871).

באַלד נאָכן ענדיקן דעם אוניווערסיטעט, איז ער אַוועקגעפאָרן קיין אויסלאַנד, כדי צו פאָרפולקומענען זיך וויסנשאַפֿטלעך. ער האָט דאָ וויייטער שטודירט די סעמיטישע שפּראַכן, פילאָסאָפיע, היסטאָריע. ער האָט פיל

און פלייסיק געלערנט, געוואָרן אַ גרינטלעכער קענער פון כּמעט אַלע אייראָ־פעאישע שפּראַכן, זיך באַרייכערט מיט פילזייטיקער וויסנשאַפטלעכער בילדונג. צוריקגעקערט זיך קיין רוסלאַנד, האָט מאַנדעלשטאַם זיך פאַרנומען מיט איבערזעצן דעם חומש אין רוסיש. ער האָט זיין איבערזעצונג אָפּגע־דרוקט אין בערלין, אָבער אין יענער צייט איז אין רוסלאַנד געווען אין אומ־גאַנג נאָר דער סלאַוואָנישער טעקסט פון דער ביבל, עס איז געווען שטרענג פאַרוועדט צו איבערזעצן זי אין רוסיש. איבער אָט דעם פאַרבאָט האָט מאַנדעלשטאַמס אויסגאָבע אַ צייט מיט יאָרן ניט געקאָנט אַריינגעבראַכט ווערן קיין רוסלאַנד. ערשט אין יאָר 1869 האָט מאַנדעלשטאַם אויסגעווירקט אַ באַוונדער דערלויבעניש פאַר זיין איבערזעצונג אין רוסלאַנד, אי דאָס מיט דער באַדינג, אַז זי זאָל אָפּגעדרוקט ווערן אינאיינעם מיט דעם העברעאישן טעקסט.

אין צייט האָט מאַנדעלשטאַם פּראַקטירט אַרויסצוגעבן אין פּעטער־בורג אַ העברעאישן זשורנאַל, אונטערן נאָמען „הירח". ער האָט באַקומען דערויף אַ דערלויבעניש פון דער צענזור־פאַרוואַלטונג, אפילו אינגעלאדן מיטאַרבעטער. אין איינעם פון זייַנע בריוו פון יאָר 1846 שרייבט דער באַ־וואוסטער העברעאישער שריפטשטעלער מ. א. גינצבורג צו זיינעם אַ באַ־קאַנטן: „אונדזער פריינט לעאָן מאַנדעלשטאַם האָט געקראָגן פון בילדונגס־מיניסטער אַ דערלויבעניש אַרויסצוגעבן אין דער הויפּטשטאָט אַ העברעאישן זשורנאַל, און ער האָט מיך שוין אויפגעפאָדערט צו העלפן אים מיט מיינע שריפטן". עס איז אפילו פאַרבליבן צווישן מאַנדעלשטאַמס פאַפּירן אַן אויספירלעכער פראָספּעקט וועגן דעם „הירח", וועלכן ד"ר א. הרכבי האָט מיט אַ יאָר פופציק שפּעטער פאַרעפנטלעכט אין אַ העברעאישן זאַמלבוך. אָבער פון דעם פלאַן איז גאָרנישט געוואָרן. ווי עס וויזט אויס, איז די אורזאַך פון דעם געווען דאָס, וואָס מאַנדעלשטאַם איז אינגיכן אָנגעקומען אויף רעגירונגס־דינסט; דעריבער האָט ער שוין ניט געהאַט קיין צייט און קיין מעגלעכקייט אַרויסצוגעבן אַ זשורנאַל.

סוף יאָר 1845 האָט ד"ר ליליענטאַל, וואָס האָט אין בילדונגס־מיניס־טעריום פאַרוואַלטעט איבער דעם יידישן שולוועזן, פאַרלאַזן רוסלאַנד און עמיגרירט קיין אַמעריקע (דאָ איז ער געוואָרן אַ באַוואוסטער טוער אין דער יידישער רעפאָרם־באַוועגונג). אויף זיין אָרט האָט דער בילדונגס־מיניסטער אוואוראָוו, אין 1846, אייַנגעלאַדן מאַנדעלשטאַמען. אים איז אויסגעקומען דורכצופירן די אַרגאַניזאַציע פון די רעגירונגס־שולן פאַר יידן. לויט דעם אויפטראָג פון דעם בילדונגס־מיניסטער האָט ער פיל מאָל רעווידירט די יידישע שולן אין פאַרשיידענע ראַיאָנען און דאָ קאָנטראָלירט די יידישע לימודים. מאַנדעלשטאַם האָט אויך צונויפגעשטעלט אַ גאַנצע רייַע לער־ביכער (אויסצוגן פון רמב"ם, העברעאישע און רוסישע אָנפאָנגס־גראַמאַטיק,

חומש מיט אַ דייטשישער איבערזעצונג אד"גל), וואָס דאָס בילדונגס־מיניס־טעריום האָט אָפּגעדרוקט אין זייער אַ גרויסער צאָל עקזעמפלאָרן אויפן געלט פון דעם ליכט־שטייער און זיי איינגעפירט אין אַלע יידישע שולן. די לערביכער האָבן ניט אויסגענומען ביים עולם, און זיי האָבן אַרויסגערופן פיל טענות קעגן דער אויסגאָבע פון אַזעלכע גרויסע סומעס. גאָר אַ גרויס נוצן האָבן אָבער געבראַכט מאַנדעלשטאַמס העברעאישע־רוסישע און רוסיש־העברעאישע וועדטער־ביכער, וואָס זיינען אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן פון בילדונגס־מיניסטעריום. אַ דאַנק זיי האָבן גאַנצע דורות ישיבה־בחורים און אַנדערע יונגעלייט געקראָגן די מעגלעכקייט צו באַקומען די ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט דער רוסישער שפּראַך.

מאַנדעלשטאַמס אַרבעט אין בילדונגס־מיניסטעריום האָט געדויערט אַ יאָר צוועלף. אין יאָר 1857 האָט ער פאַרלאָזן זיין שטעלע. אין פּעטער־בורג האָט מען דערציילט, אַז שולדיק דערין איז געווען פּראָפעסאָר דניאל כוואָלסאָן. יענער איז געווען אַ גרויסער מקורב צו דעם בילדונגס־מיניסטער א. נאַראָוו, און אים האָט דאָס כוואָלסאָן געהאָט צו פאַרדאַנקען דעם אָנהייב פון זיין קאַריערע. כאָטש כוואָלסאָן אין שוין דאָן געווען געטויפט, האָט ער דאָך געהאַלטן פאַר מעגלעך און פּאַסיק צו מישן זיך אין יידישע דערציאונגס־אָנגעלעגנהייטן. אונטער זיין איינפלוס האָט דער מיניסטער נאַראָוו דער־וויטערט מאַנדעלשטאַמען, און כוואָלסאָן איז געוואָרן דער גאַנצער דעה־זאָגער אין דעם „קאָמיטעט פאַר יידישע לערביכער", וואָס האָט עקזיסטירט ביים בילדונגס־מיניסטעריום און פאַקטיש פאַרוואַלטעט איבער אַלע יידישע בילדונגס־ענינים.

נאָכן פאַרלאָזן די רעגירונגס־דינסט, האָט מאַנדעלשטאַם אַ לענגערע צייט געלעבט אין אויסלאַנד און זיך פאַרנומען מיט וויסנשאַפטלעכער אַרבעט. ער האָט אָפּגעדרוקט אין בערלין, אין דער דייטשישער שפּראַך, זיינע „ביבלישע שטודיען", „תלמודישע שטודיען" און אַנדערע ווערק, וואו ער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס ערשטקלאַסיקער געלערנטער אויפן פעלד פון שפּראַך־וויסנשאַפט און היסטאָריע. ער האָט אויך געאַרבעט אין דעם באַוואוסטן ענגלישן זשורנאַל „פאַרטנאַיטלי רעוויו". ער איז אַרויסגע־טראָטן אין דער רוסישער פּרעסע מיט אַרטיקלען וועגן דער אידן־פראַגע, אויך געשריבן אין דער באַוואוסטער צייטונג „מאָסקאָווסקיא וויעדאָמאָסטי" וועגן אַלגעמיינע עקאָנאָמישע און פינאַנציעלע ענינים. געפּרואוט האָט ער זיינע כוחות אויך אויף דעם פּאָעטישן געביט. אויסער זיינע רוסישע שירים, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט נאָך אַלס סטודענט, האָט ער אין לאָנדאָן אָפּגעדרוקט, אין 1880, זיין דייטשישע לידער־זאַמלונג „שטימען פון דער וויסטעניש". ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אין בערלין זיין רוסישע

דראַמע „די יידישע פאַמיליע", וואָס די צענזור האָט נישט דערלאָזט קיין רוסלאַנד פאַר איר „שעדלעכן און טענדענציעזן אינהאַלט".

מאַנדעלשטאַם האָט פרובירט צו פארנעמען זיך אויך מיט געשעפט, מיט בוי־אונטערנעמונגען. ער האָט דאָס באַשאַפן אַ נייע גאַס אין פּעטער־בורג — די „פּושקינסקע" גאַס, מיט אַ גאַנצער רייַ הויכע הייזער. איין צייט האָט אים אָפּגענאַלטן, אָבער אין גיכן האָט זיך דאָס רעדל אויבער־געדרייט און ער האָט פאַרלאָרן אַלץ. די אויסגאַבע פון דער רוסישער חומש־איבערזעצונג, וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט אין בערלין אין אַ קאַלאָסאַלער צאָל עקזעמפּליאַרן, און וואָס די רעגירונג האָט ניט דערלויבט צו ברענגען קיין רוסלאַנד, האָט מאַנדעלשטאַמען גענצלעך רואינירט. צווישן זיינע פאַפּירן געפינט זיך אַ טרויעריקער דאָקומענט — דער קאַטאַלאָג פון זיין גרויסער ביבליאָטעק, וואָס איז צונויפגעשטעלט געוואָרן לויט דער פאָדערונג פון געריכט און אָפּגעשריבן געוואָרן פאַר זיינע חובות. דער קאַטאַלאָג באַווייזט קלאָר, ווי ברייט און פילזייטיק מאַנדעלשטאַמס גייסטיקע אינטערעסן זיינען געווען. אַ חוץ שפּראַך וויסנשאַפט, היסטאָריע און ליטעראַטור, איז דאָ געווען אויך אַ רייכע זאַמלונג פון ביכער וועגן פילאָזאָפיע, קונסט, נאַטור־וויסנשאַפט, אאז"וו. מאַנדעלשטאַם איז געווען ניט בלויז אַ זאַמלער פון ביכער, נאָר ער האָט זיי גרינטלעך און קריטיש שטודירט. דער פאַרשטייער פון געריכט האָט אין דעם קאַטאַלאָג פאַרצייכנט, אַז די מייסטע ביכער אַנטהאַלטן אין זיך מאַנדעלשטאַמס אָנמערקונגען און הוספות (אַ טייל פון זיין גרויסער ביכער־זאַמלונג געפינט זיך איצט אין דער ניו־יאָרקער פּאָבליק לייבערי).

לעצן מאַנדעלשטאַם איז געווען אויסערָארדענטלעך באַגאַבט. דער פאַרשטאַרבענער מיכאל קולישער,* וואָס האָט פאַרמאָגט אַ פילזייטיקע געלערזאַמקייט און איז געווען אַ זעלטענער מבין אויף מענטשן, האָט אים נאָענט געקענט און ער האָט געהאַלטן מאַנדעלשטאַמען פאַר איינעם פון די גרעסטע מענטשן, וועלכע דאָס רוסישע יידנטום האָט אַרויסגעגעבן. אַ קאָמפּליצירטע נאַטור, האָט מאַנדעלשטאַם אין זיך פאַראייניקט פיל פאַר־שיידנאַרטיקע אייגנשאַפטן. אַ גרויסער געלערנטער מיט פילזייטיקע וויסנ־שאַפטלעכע אינטערעסן, האָט ער גלייכצייטיק געהאַט אַ שטאַרקע נייגונג צו פּאָעזיע און טרוימעריי. ער האָט אַרויסגעוויזן אָפּטמאָל פיל פּראַק־טישקייט, און צוגלייך האָט ער פאַרמאָגט אין זיך געוויסע שטריכן פון סענטימענטאַליזם. ער איז געשטאַנען מיט עטלעכע קעפּ העכער פון די משכילים פון די 30ער־40ער יאָרן, וואָס האָבן ניט געקאָנט, ווי ער, אַרויס־גיין אויפן ברייטן וועג פון אַיראָפּאישער בילדונג, וואָס האָבן מייסטנס

*) זעט ארטיקל וועגן מ. קולישער וויטער אין דעם באַנד.

אפילו ניט באַוויזן אַריינצוברענגען אַ סיסטעם, אַ גייסטיקע דיסציפלין אין זייערע יידישע קענטעניש. ער האָט אַלץ געהאַט צו פאַרדאַנקען זיך אַליין, זיין ענערגיע און פעאיקייט, און דאָס האָט אין אים פון דער יוגנט אָן אַנטוויקלט דאָס גענפיל פון זעלבסט אַכטונג. אָבער אין דער זעלבער צייט איז ער געווען דורכגעדרונגען מיט פריינטלעכקייט, וויכהאַרציקייט, געווען אָן עכטער דזשענטלמאַן.

אַ מענטש מיט אַ גרויסן גייסטיקן פאַרנעם, האָט מאַנדעלשטאַם בטבע פיינט געהאַט קליינינקע חשבונות, און אין אַלץ צו וואָס ער פלעגט זיך נעמען האָט ער אַריינגעטראָגן אַ בריייטן, ווייטן שוואונג. איך האָב שוין דערמאָנט, אַז עס זיינען געווען מענטשן, וועלכע האָבן אים באַשולדיקט פאַר די גרויסע סומעס, וועלכע דאָס מיניסטעריום האָט פון ליכט אָפּצאָל פאַרוועגדט אויף זיינע לערביכער. אָבער זיינע באַשולדיקער האָבן ניט געוואוסט, אַז דעמזעלבן גרויסן שוואונג פלעגט מאַנדעלשטאַם אַרויסוויזן אויך דאָן, ווען ער האָט אַליין, אויף זיינע אייגענע קאָסטן אַרויסגעגעבן זיינע ווערק. פאַרטיידיגדיק מאַנדעלשטאַמס אַנדענק, האָט דר. ל. קאַנטאָר, וואָס האָט אים גוט געקענט, ריכטיק אָנגעוויזן אין זיין אַרטיקל: ווען מאַנדעלשטאַם פלעגט צוטרעטן צו דרוקן זיינס אַ בוך, האָט ער קיינמאָל ניט געמאַכט קיין רעכענונגען, וויפל עקזעמפליאַרן עס קאָנען פאַרקויפט ווערן אין פאַרלויף פון אַזא און אַזא צייט. ער פלעגט געבן אַ פאַראַדענונג — דרוקן פינף, צען, צוואַנציק טויזנט שטיק און ווען די ביכער האָבן זיך ניט פאַרקויפט האָט דאָס ביי אים אַרויסגערופן ניט חרטה, נאָר אַ געפיל פון כעס אויף די מענטשן, וואָס זיינען ניט אימשטאַנד אייננעמען גוטס אין גרויסע פאַרציעס. און דרוקנדיק דערנאָך אַ ניי בוך, פלעגט ער ווידער האַנדלען פונקט אַזוי. ניט שוין־זשע וועט ער זיך אַרייגלאָזן אין קליינע קרעמערשע חשבונות צוליב דעם, וואָס מענטשן פאַרשטייען ניט, וואָס נוצלעך איז?! אַזא נאַטור האָט ער שוין געהאַט, און אַזוי האָט ער געהאַנדלט אין אַלץ.

זיין גאַסטפריינטלעכקייט, זיין גרייטקייט יעדערן צו העלפן האָט קיין ברעג נישט געהאַט. ווען ביי אים אין קעשענע איז געווען געלט, האָט ער עס געטיילט אויף רעכטס און לינקס, אָן שום רעכענונג. אייגמאָל פאַר פּסח, האָט זיך אים געמאַכט אַ רעכטער פאַרדינסט. האָט ער אייגעקויפט טישזילבער, אפילו זילבערנע געשיר און געמאַכט ביי זיך אַזא סדר, אַז די פילע געסט, וואָס ער האָט צו זיך פאַרבעטן, האָבן אַ צייט לאַנג דערציילט וועגן דער רייכקייט, מיט וועלכער ער האָט אָפּגעריכט דעם סדר. און שוין אין אַ וואַך אַרום איז דאָס גאַנצע זילבער געווען פאַרזעצט, וויל ער איז געבליבן אָן אַ גראָשן. אין זיין נאַטור זיינען בכלל געווען פילע שטריכן, וואָס האָבן דערמאַנט אָן אַ רוסישן „בארין", אָן אַ פריץ פון אַמאַליקן, אַלטן שניט. און מיט אָט־דעם אייגדרוק האָט אויך פולקום געשטימט זיין גאַנצע אויסער־

לעכקייט. וועז איך האָב מאַנדעלשטאַמען געטראָפן אין פּעטערבורג איז ער שוין געווען אַ זקן, ווייט איבער זעכציק יאָר. דערביי אין אַ גאָר ניט געהויבענער מאַטער־יעלער לאָגע. אָבער דאָס לעבן האָט אים ניט געבויגן; ער איז געווען שלאַנק, הויך, מיט אַ שיינעם קאָפּ, מיט לעבעדיקע נאָך יונגע אויגן, און אויף זיין גאַנצער געשטאַלט איז געווען אויסגעגאָסן אַן איידעלער שטאָלץ, אַן אמתע אַריסטאָקראַטישקייט.

די לעצטע יאָרן האָט מאַנדעלשטאַם געלעבט אין גרויס אַרעמקייט. עס האָט אים אָפטמאָל געפעלט דאָס סאַמע נייטיקע. די פּעטערבורגער קהילה איז באַגאַנגען אַ האַרבע זינד: דאָ אין שטאָט האָט זיך אויפגעהאַלטן אַ גרויסע יידישע פּערזענלעכקייט, אַ לעבעדיקער רעשט פון אַ וויכטיקער עפּאָכע אין דער רוסיש־יידישער קולטורעלער היסטאָריע; אַ מענטש, וואָס איז געשטאַנען ביים וויגעלע פון דער השכלה, וואָס האָט פיל מיטגעווירקט צו דער אויפקלערונג פון די רוסישע יידן. און צו אים האָט מען ניט אַרויס־געוויזן קיין שום אויפמערקזאַמקייט און זאָרג, וואָס ער האָט כשר פאַר־דינט. מען האָט אַן אים פולשטענדיק פאַרגעסן. רירנדיק איז געווען די באַציאונג צו מאַנדעלשטאַמען נאָר פון איין מענטשן. דאָס איז געווען זיין אַמאָליקער דינער, אַ רוס, וועמען מאַנדעלשטאַם האָט שוין לאַנג נישט געקאָנט אויסהאַלטן און מיט יאָרן צוריק געמוזט אָפזאָגן. דער אַמאָליקער דינער איז געווען צו אים איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן. ער האָט איצט געהאָט אַ שטעל אין אַן אַנדער הויז, אָבער ביי יעדער מעגלעכקייט פלעגט ער זיך אַרייננכאַפּן צו מאַנדעלשטאַמען, כדי אויפראַמען זיין צימער, אויפ־קאָכן אים עטוואָס וואַרעמס און בכלל זיין אים ווי עס איז באַהילפיק.

עלנט, איינזאָם, פון אַלעמען פאַרוואַרפן, האָט מאַנדעלשטאַם געלעבט ערגעץ אין עק שטאָט. די צופעליקע אַרבעט אין רוסישע און אויסלענדישע צייטונגען האָט נישט געקלעקט אויף ברויט. ער האָט אָבער מיט ווירדע געטראָגן זיין ביטערן שיקזאָל. ער פלעגט אויסמיידן מענטשן, ער האָט זיך פאַר קיינעם נישט באַקלאָגט. זיינע וויסנשאַפטלעכע אינטערעסן זיינען ניט אָפּגעשוואַכט געוואָרן. ער האָט זיך פליסיק פאַרנומען מיט אויספאָר־שונגען וועגן די העברעאישע וואַרצלען, וואָס זיינען פון אַלטע צייטן אַריין אין די איראָפּעאישע שפּראַכן (אויך אין רוסיש). צווישן זיינע פאַפּירן זיינען פאַרבליבן הונדערטע בויגנס מיט פאַרגלייכדיקע נאָטיצן און באַמער־קונגען אויף אָט־דער טעמע.

אַ זאַנדערבאַרע זאַך: צווישן זיינע פאַפּירן איז ניט געבליבן קיין איין בריוו, קיין איין אינציקער דאָקומענט, וואָס זאָל האָבן אַ שייכות צו זיינע פאַמיליען אָנגעלעגנהייטן. צי האָט ער זיי פאַרניכטעט? אמת, אין איינעם אַ העפט זיינען פאַראַן קאָפּיעס פון די בריוו, וואָס ער האָט נאָך

אַלס סטודענט געשריבן צו זיינע ברידער פון פּעטערבורג. אָבער קיין ווייטער־דיקע שפּורן פון זיין קאָרעספּאָנדענץ מיט זיי איז מער נישטאָ. באַזונדערס באַפרייַנדעט איז ער פון זיין יוגנט אָן געווען מיט זיין עלטערן ברודער, דעם שפּעטער באַוואוסטן העברעאישן שריפטשטעלער בנימין מאַנדעלשטאַם, וועלכע האָט זיך צו אים פֿאַרהאַלטן מיט גרויס ליבשאַפט (ער האָט אָפּגע־דרוקט אין „המליץ" זייער אינטערעסאַנטע דעראינערונגען וועגן לעאָנס קינדער יאָרן). בנימין מאַנדעלשטאַם איז געשטאָרבן אין יאָר 1886. זיי פלעגן זיך געוויס דורכשרייבן, אָבער אויך פון זייערע בריוו איז קיין שפּור נישט געבליבן. ווי מיר איז באַוואוסט, איז לעאָן מאַנדעלשטאַם געווען צום צווייטן מאָל פֿאַרהיראַט. מען האָט מיך דערציילט, אַז זיין ווייב איז געווען זייער געבילדעט; אין צייט האָט ער מיט איר געלעבט צוזאַמען אין ענג־לאַנד. ער האָט פון איר געהאַט אַ זון, וועלכער האָט שטודירט אין דאַרפּאַטער אוניווערסיטעט. צו יענער צייט, ווען איך האָב אין פּעטערבורג געזען מאַנדעלשטאַמען, האָט ער אָבער דאָ געלעבט אייגער אַליין, און וואָס מיט זיין פרוי און זון איז געווארן איז מיר אומבאַוואוסט.

אין די יונגע יאָרן איז מאַנדעלשטאַם געווען אַ מזלדיקער מענטש, אָבער שפּעטער איז זיין שיקזאַל געווען אַ גרויזאַמער, זיין גורל האָט אים ניט געשאָנעוועט אָפּילו נאָכן טויט. געשטאָרבן און באַערדיקט געווארן איז מאַנדעלשטאַם ביי גאָר אויסערגעווייניליעכע אומשטענדן.

אין יאָר 1889, דעם 31טן אויגוסט, איז אייגס פון די קליינע דאַמף־שיפלעך, וואָס פֿאַרבינדן פֿאַרשיידענע פּעטערבורגער שטאָט טיילן, געגאַנ־גען איבער דעם טייך „נעווא". צווישן די פֿאַסאָזשירן איז געווען אייגער אַ גרויער אַלטער מאַן. פֿלוצלונג איז אים ניט גוט געווארן, ער איז אַניידער־געפאַלן און אויפן אָרט געשטאָרבן. קיין פֿאַפּירן, וואָס זאָלן פעסטשטעלן זיין פֿערזענלעכקייט, האָט מען ביי דעם אומבאַקאַנטן זקן נישט געפונען. האָט מען דעם קערפּער אָפּגעפירט אין טויטן־קאַמער ביי דער פּאָליציי־פֿאַרוואַלטונג, אָפּגעהאַלטן דאָ, לויט דער געווייניליעכער אָרדענונג, דריי טעג; און ווייל קיינער האָט דעם קערפּער נישט דערקענט און נאָך אים איז קיינער נישט געקומען, האָט מען אים דעם 3טן סעפּטעמבער באַערדיקט אויף אַ פֿראַוואַסלאַווונעם בית־עולם. אינצווישן איז דעם „דוואָרניק" (דזשעניטאָר) פון דעם הויז, וואו מאַנדעלשטאַם האָט געוואוינט, געווארן אויפּפּאָלנד, וואָס מען זעט אים שוין אַ היפּשע צייט ניט. איז ער אַוועק און געמעלדעט דער פּאָליציי. מען האָט אָנגעהויבן צו פֿאָרשן, און אַזוי־אָרום איז מען נאָך די קליידער און נאָך דעם שליסל פון דער וואוינונג, וואָס מען האָט געפונען אין דער קעשענע, דערמאָנגען, אַז דער פֿלוצלינג געשטאָרבענער איז געווען דער 70־יאָריקער מאַנדעלשטאַם.

מען האָט וועגן דעם צופאַל מיטגעטיילט דער פּעטערבורגער קהילה. דאָ האָט זי צום ערשטן מאָל אַרויסגעוויזן צו מאַנדעלשטאַמען עטוואָס אַן אינטערעס: זי האָט דערלאַנגט צום אינערן מיניסטער אַ בקשה וועגן אַ דערלויבעניש צו באַערדיקן אים אויף דעם יידישן בית עלמין. דער מיניס־ טער האָט דאָס דערלויבט, און דעם 6טן סעפּטעמבער האָט מען מאַנדעל־ שטאַמס קערפּער אויסגעגראָבן און מקבר געווען צווישן יידן. י. ל. קאַצע־ נעלסאָן, וועלכער איז אַלס דאָקטאָר געווען ביים אויבערטראָגן די טרונע פון דעם פּראָוואָסלאַוונעם בית עולם, האָט דערציילט, אַז כאָטש עס איז שוין פאַריבער גאַנצע זיבן טעג זינט דעם טויט, איז מאַנדעלשטאַמס קערפּער געווען אומגעווינלעך פרישׁ, אפילו אויף אַ האָר ניט געירט. עס איז דעריבער אַנטשטאַנען אַ פּאַרדאַכט, צי איז דאָ נישט געווען געשען אַ צופאַל פון לעטאַרגיע (שיין־טויט) און צי מען האָט מאַנדעלשטאַמען ניט באַגראָבן אַ לעבעדיקן. קלאַנגען וועגן דעם זיינען דאָן געווען אויך אין דער פּרעסע.

# הענריך סליאָזבערג: שתדלן און כלל־טוער

הענריך סליאָזבערג איז געווען אייגער פון די שענסטע, איידלסטע פיגורן אויף וועלכע עס קאָן אָנווייזן די רוסיש־יידישע אינטעליגענץ. העכער ווי פערציק יאָר טרייע, אומאויפהערלעכע כלל־אַרבעט, דורכגעדרונגענע מיט אומענדלעכער ליבע צום יידישן פאָלק און איבערגעבנקייט צו זייַנע אינטערעסן, האָבן אים פאָרשאָפט אַ זעלטענע פאָפולאָריטעט ביי רוסישע יידן אָן אונטערשייד פון ריכטונגען און פאָרטייען.

הענריך סליאָזבערג איז געבוירן געוואָרן אין דער שטעטל מיר, מינסקער גובערניע, דעם 4טן שבט (31טן יאַנואַר), 1863. וועגן ער איז נאָך געווען גאָר אַ קליין קינד, זייַנען די עלטערן אַריבערגעפאָרן קיין פאָלטאָווע. זיין פאָטער האָט זיך באַשעפטיקט מיט מלמדות. פאָלטאָווע איז אין יענע צייטן נאָך געווען אַ פרומע יידישע שטאָט, און וועגן דער פאָטער האָט זיך דערוועגט אָפצוגעבן דעם זון אין גימנאַזיע, האָט דאָס שטאַרק געשאַדט זיין רעפוטאַציע אַלס מלמד. גאָטספאָרכטיקע יידן האָבן אים מער ניט געטרויט זייערע קינדער, און די צאָל תלמידים איז ביי אים גלייך געפאַלן. שוין פון דריטן קלאַס גימנאַזיע אָן האָט סליאָזבערג געמוזט געבן שטונדן, כדי אויסצוהעלפן דער משפחה. אַ מענטש פון פאָלק, וואָס האָט אַלץ צו פאָרדאָנקען נאָר זיך אליין און זייַנע פעאיקייטן, האָט ער שוין פון די יונגע יאָרן דערשפירט דעם טעם פונעם קאָמף פאָר עקסיסטענץ און זיך צוגעוויינט צו יענער ענערגישער, אומדערמידלעכער אַרבעט, מיט וועלכער עס איז פול געווען זיין גאַנץ ווייטערדיק לעבן.

פון פאָלטאָווער גימנאַזיע איז ער אַריבער אין פעטערבורגער אוניווערסיטעט און מיט אויסצייכענונג געענדיקט אַלס אַדוואָקאַט. עס האָט אים געצויגן צו וויסנשאַפטלעכער אַרבעט. אויך די פראָפעסאָרן האָבן אים צו דעם צוגערעדט. ער האָט פאָרבראַכט אייניקע יאָר אין דייטשלאַנד און פראַנקרייך, געאַרבעט אין די דאָרטיקע אוניווערסיטעטן, דערנאָך אומגעקערט זיך קיין פעטערבורג און אָפגעגעבן זיין העכערן עקזאַמען. אָבער די וויסנשאַפטלעכע קאַריערע איז פאָר אים, אַלס ייִד, געווען געשלאָסן. מען האָט אים פאָרגעלייגט צו שמדן זיך, כדי צו ווערן פּראָפעסאָר, אָבער ער האָט, ווי פריער פאָר אים די באָרימטע רוסיש־יידישע געלערטע יוריסטן אָרשאַנסקי און פאָסאָווער, מיט פאָראַכטונג אָפגעוואָרפן דעם שענדלעכן פאָרשלאָג.

סליאָזבערג ווערט איינער פון די טעטיקסטע מיטגלידער אין דער פעטער־בורגער „יורידישער געזעלשאפט" וואָס האָט געשפילט אַזא וויכטיקע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פון דער רוסישער רעכטס־וויסנשאַפט, ער רע־דאַקטירט אַ רייַ יאָרן דעם באַדייטנדסטן יורידישן זשורנאַל „וועסטניק פראָוואָ", דרוקט וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען, באַטיליקט זיך אין קאָנגרעסן פון אַדוואָקאַטן. ניט האָבנדיק די מעגלעכקייט פולשטענדיק אָפצוגעבן זיך דער וויסנשאַפטלעכער אַרבעט, פאַרנעמט ער זיך מיט אַדוואָקאַטור. אָבער אויך דאָ שטערט אים זיין יידישקייט. אין יאָר 1889 איז אַרויס אין רוסלאַנד אַ געזעץ, אז אויף צו ווערן אַ פולבאַרעכטיקטער אַדוואָקאַט, אַ „פריסיאָזשני פּאָווערעני", מוז אַ ייד באַקומען די ספּעציעלע דערלויבעניש פון דעם יוסטיץ־מיניסטער. פאַקטיש איז דאָס פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אַלגעמיינעם פאַרבאָט — אין פאַרלויף פון גאַנצע פופצן יאָר האָט אפילו קיין אייַ ייד קיין דערלויבעניש דערויף פונעם יוסטיץ־מיניסטער ניט געקראָגן. און כאָטש סליאָזבערג איז באַלד געוואָרן איינער פון די אַנגע־זעענסטע פּעטערבורגער אַדוואָקאַטן, האָט ער אָבער דעם טיטל „פריסיאָזשני פּאָווערעני" באַקומען ערשט אין יאָר 1904, נאָכדעם ווי ער איז מער ווי צוון יאָר אָפּגעווען געהילפּס־אַדוואָקאַט, מיט באַגרענעצטע רעכט אויף פראַקטישע אַרבעט אין די גערישט־אָנשטאַלטן.

אין סוף פון די אַכציקער יאָרן קומט סליאָזבערג אין פאַרבינדונג מיט דעם באָרימטן רוסיש־יידישן פילאַנטראָפּ, באָראָן האָראַץ גינצבורג, און ער ווערט פון דעמאָלט אָן זייַן נאָענטסטער מיטאַרבעטער און בעל־עצה אין אַלץ וואָס עס קערט זיך אָן צו דער רעכטלעכער לאָגע פון די יידן אין רוסלאַנד. לויט גינצבורגס פּאַרשלאָג, האָט ער אין יאָר 1891 באַאַרבעט און אַרויסגע־געבן די עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן וועגן די יידישע קאָלאָניעס אין כערסאָנער און יעקאַטערינאָסלאַוואָר גובערניעס, וואָס עס האָט געזאַמלט ל. בינשטאָק. דאָס ווערק האָט געהאָט דעם צוועק צו באַקעמפן די פיינטלעכע פאַראורטיילן קעגן דער יידישער פאַרמעריי, וואָס האָבן זיך דאָן אָנגעהויבן באַזונדערס שאַרף צו שפּירן אין די רוסישע רעגירונגס־קרייַזן. אין דעם זעלבן יאָר האָט סליאָזבערג דורכגעפירט זייער אַ וויכטיקע אַרבעט, וואָס האָט געהאט אן ערנסטע באַדייטונג בנוגע דער יידישער עמיגראַציע קיין אמעריקע נאָך פון די 80קער יאָרן. אין צוזאַמענהאַנג מיט די דעמאָלסט־דיקע פאַגראָמען און מיט דער פאַרגרעסרונג פון דער עקאָנאָמישער לאָגע, האָט די יידישע אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד זיך זייער שטאַרק פאַרגרעסערט. די צאָל יידישע עמיגרַנטן, וואָס פלעגן פון רוסלאַנד און פוילן אָנקומען אין די פאַראייניקטע שטאַטן, איז פון יאָר צו יאָר געשטיגן, און דאָס האָט אָנגעהויבן דאָ אַרויסרופן אין געוויסע קרייַזן אַ באַאומרואיקונג. ווי באַ־וואוסט, איז אין יאָר 1890 לויט דעם באשלוס פון דעם וואַשינגטאָנער קאָנ־

גרעס באַשטימט געוואָרן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע אויף אויסצופֿאָרשן די אורזאַכן פון דער וואַקסנדיקער יידישער עמיגראַציע פון רוסלאַנד. צוויי מיטגלידער פון דער קאָמיסיע, קוירנעל וועבער (איר פֿרעזידענט) און ד״ר קעמפּסטער זיינען אין אויגוסט 1891 געשיקט געוואָרן פון וואַשניגטאָן קיין רוסלאַנד, כדי דאָרט צו שטודירן די פֿראגע און צונויפּקלייבן די נייטיקע מאַטעריאַלן. אַנגעקומען קיין פּעטערבורג, זיינען זיי אַריין אין פֿאַרבינדונג מיט באַראָן גינצבורגן און דורך אים — מיט ה׳ סליאָזבערגן. אין אַ ריי געשפּרעכן האָט סליאָזבערג זיי אויספֿירלעך באַקאָנט מיט די רוסישע אויסנאַמס־גזעזן וועגן יידן. ווי טרויעריק עס איז אָבער ניט געווען דאָס בילד, וואָס ער האָט געגעבן די אַמעריקאַנער דעלעגאַטן, האָט זיך דאָך געשפּירט, אַז עס מאַכט ניט אויף זיי דעם געהעריקן אינדרוק. מענטשן פון אַ פּריי לאַנד, אויסגעוואַקסענע אין דער אַטמאָספֿערע פון גלייכהייט און רעכט, האָט זיך זיי ווי ניט געגלייבט, עס זאָלן מעגלעך זיין אַזעלכע אוממענטשלעכע געזעצן קעגן אייגענע בירגער, נאָר דערפֿאַר אַליין, וואָס זיי געהערן צו אַן אַנדער גלויבן; זיי האָט זיך ווי געדאַכט, אַז די זאַכן, וואָס מען דערציילט זיי, זיינען איבערטריבן, אַז דאָס בילד איז אויסגעמאָלט געוואָרן, מיט צו טונקעלע פֿאַרבן. אויף אַ באַראָטונג איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז וועבער און קעמפּסטער זאָלן באַזוכן איניקע יידישע געגנטן, כדי אויפֿן אָרט צו באַקענען זיך מיט דער ווירקונג פון די אומצייליקע געזעץ־באַגרענעצונגען קעגן יידן און מיט דער שרעקלעכער עקאָנאָמישער לאָגע, וואָס שטויסט די יידישע באַפֿעלקערונג צו עמיגרירן קיין אַמעריקע. סליאָזבערג האָט גערן אָנגענומען דעם פֿאָרשלאָג פון די אַמעריקאַנער דעלעגאַטן, ער זאָל זיי באַגלייטן אויף זייער רייזע (אַחוץ אים איז מיטגעפֿאָרן אויך דער פּעטערבורגער יידישער כלל־טוער און שריפּטשטעלער פּ. לעוונסאָן).

ראשית־כל איז מען געפֿאָרן קיין מאָסקווע. מיט אַ מאָל פּינף פֿאָר דעם, ווי ביידע אַמעריקאַנער זיינען געקומען קיין רוסלאַנד, אין מערץ 1891, איז אַרויס אַלעקסאַנדער דעם דריטנס באַוואוסטער באַפֿעל וועגן אַרויס־שיקן פון מאָסקווע און מאָסקווער גובערניע אַלע יידישע האַנטוועדלער מיט זייערע הויזגעזינדן (דערנאָך איז דיזעלביקע גזירה אָנגעוועדט געוואָרן אויך צו די אויסגעדינטע „ניקאָלאַיעווער״ סאָלדאַטן מיט זייערע משפּחות). וועג וועבער און קעמפּסטער מיט זייערע באַגלייטער זיינען אָנגעקומען קיין מאָסקווע, האָט דער יידישער גירוש דאָ געהאַלטן אין סאָמע ברען. סליאָזבערג, האָט געזאָרגט, אַז די אַמעריקאַנער דעלעגאַטן זאָלן האָבן די בריטסטע מעגלעכקייט זיך קלאָר צו איבערצייגן, מיט וואָס פֿאַר אַן אוממענטשלעכער גרויזאַמקייט דער באַפֿעל וועלט דורכגעפֿירט. זיי האָבן מיט זייערע אויגן געזען, ווי מען האָט רויאיניירט טויזנטער יידישע משפּחות, וואָס האָבן זיך

איינגעפונדעוועט אין מאָסקווע, ערלעך דאָ פאַרדינט זייער ברויט און גע־
געבן אויך אַנדערע צו פאַרדינען; ווי מען האָט חרוב געמאַכט יידישע
אונטערנעמונגען און געשעפטן, פאַרוואַנדלט פאַרמעגלעכע מענטשן אין
ביטערסטע אַרעמעלייט. זיי האָבן אויף יעדן שריט און טריט געזען אַזעלכע
סצענעס, וואָס האָבן דערמאָנט אָן די ערגסטע צייטן פון מיטלאַלטער; ווי
מען האָט מענטשן — אַלטע, קראַנקע, פרויען מיט קינדער, געפירט מיט
געוואַלד צום וואָקזאַל, ניט אַכטנדיק אויף קיינעמס יללות און טערער, אריינ־
געזעצט אין וואַגאָן און פאַרטריבן פון שטאָט; ווי ס׳איז געגאַנגען אָ געיעג
נאָך יידן, ווי נאָך ווילדע חיות, מען האָט זיי געכאַפט אויף די גאַסן און
געשלעפט אין פאָליציי, כדי דורכצוקוקן זייערע פאַספּאָרטן, צי מען דאַרף
זיי ניט אַרויסשיקן; ווי אומגליקלעכע מענטשן מיט פרויען און קינדער
שמאָכטן און וואַלגערן זיך טעג און נעכט אויפן וואָקזאַל, וואָרטנדיק אויף
אַן אָרט אין די פול־געפּאַקטע צוגן; ווי מען פלעגט יענע, וואָס האָבן ניט
באָווזן צו דערלידיקן זייערע געשעפטן און אַרויספּאָרן צום באַשטימטן
טערמין, אַריינזעצן אין טורמע, אָפּהאַלטן דאָ אָ לאַנגע צייט און דערנאָך
אָפּשיקן מיטן „עטאַפּ״, אָפּטמאָל געשמידטע, פונקט ווי זיי וואָלטן געווען
די ערגסטע פאַרברעכער. עס איז אָפילו געלונגען אַראָפּצונעמען אָ פאָטאָ־
גראָפּיע פון אָ יידן, וואָס מען האָט מיט קייטן אויף די הענט געפירט צום
וואָקזאַל, און וועבער האָט דאָס בילד מיטגענומען קיין אַמעריקע, אָלס
מאַטעריאָל פאַר זיין באַריכט.

די אַמעריקאַנער דעלעגאַטן האָט מען באָווזן דעם מאָסקווער שטאָ־
טייל „זאַריאַדיע״, וואָס איז פריער געווען דער הויפּט־פונקט פון דעם
יידישן האַנדל. ערשט גאָר ניט לאַנג צוריק האָט דאָ געקאָכט מיט לעבן,
און איצט האָט אין „זאַריאַדיע״ געהערשט אָ חורבן: קראָמען מיט פאַר־
מאַכטע לאָדנס, פוסטע וואוינונגען, טויטע גאַסן, וואו ס׳איז נאָר זעלטן
ווען געווען צו מערקן אָ פיגור פון אָ אויסגעמאַטערטן, פאַרווייַנטן יידן...
נאָך אָ פיל שרעקלעכערע בילד האָבן זיי דערזען אין מאָסקווער פאַרשטאָט
„מאַרינא ראַשטשאַ״. די פאָליציי איז דאָ שטענדיק געווען וווייניקער
שטרענג, און פאר עטלעכע קערבלעך האָט מען געווינלעך מיט איר גע־
קאָנט ווי עס איז דורכמאַכן. פלעגן וויניקער פאַרמעגלעכע יידן מאַנווייז
דאָ לעבן. בייטאָג האָנדלען אין מאָסקווע און אויף דער נאַכט אומקערן
זיך אַהער אַהיים. איצט, נאָך דעם יידישן גירוש, איז „מאַרינא ראַשטשאַ״
געווען ווי נאָך אָ פאָגראָם — אויסגעשטאָרבענע גאַסן און געסלעך, פאַר־
יתומטע, חרוב־געוואָרענע הייזער, אָ טויטע שטילקייט. און נאָך פיל,
אומענדלעך־פיל בלוטיקע פּיין, ליידן און צרות האָבן וועבער און קעמפּסטער
זיך אָנגעזעזן אין מאָסקווע. זיי האָבן זיך קלאָר איבערצייגט, אַז אַלץ, וואָס
מען האָט זיי אין פּעטערבורג דערציילט וועגן די רוסישע געזעצן קעגן

יידן, איז רייגער אמת, ווי אומגלייבלעך דאָס זאָל ניט אויסווייזן, אוּן אַז די ווירקלעכקייט איז אַפילו נאָך שרעקלעכער, איידער דאָס בילד, וואָס מען האָט זיי פריער פאָרגעשטעלט. מיט סליאָזבערגס הילף, האָבן די אַמעריקאַנער דעלעגאַטן אויך געהאָט די מעגלעכקייט פאַנאַנדערצופרעגן אַ גאַנצע מאַסע יידן, וואָס האָבן געהאַלטן ביים אַרויסגעשיקט צו ווערן פון מאַסקווע אוּן זיך באַקענען מיט זייער פריערדיקער טעטיקייט, ווי אויך מיט זייערע וויייטערדיקע פּלענער. די איינע האָבן אַנגעווייזן, אַז זיי ווילן פרואוון ווי עס איז זיך איינאַרדענען אין וואַרשע אָדער לאָדז, די אַנדערע (אוּן אַזעלכע איז געווען זייער פיל), אַז זיי ווילן אויסוואַנדערן קיין אַמעריקע. די דערקלערונגען אוּן אויסקונפטן פון די אַלע פערזאָנען, וואָס מען האָט אויף אַזא אופן געענדי אויסגעפאָרשט, זיינען שריפטלעך פאָרצייכנט געוואָרן, אוּן די ביידע אַמעריקאַנער האָבן פון מאַסקווע אַוועקגעפירט פיל מאַטעריאַל אויף צו באַלייכטן די פראַגע וועגן די אורזאַכן פון דער יידישער עמיגראַציע קיין אַמעריקע.

נאָך מאַסקווע זיינען די אַמעריקאַנער דעלעגאַטן, אינאייגעם מיט סליאָזבערגן אוּן לעווענסאָנען, אַוועקגעפאָרן אין יידישן וואויינראַיאָן, אין דער „טשערטאָ". זיי האָבן באַזוכט מינסק, סאמאַכוואַלאָוויטש, ווילנע, ביאַליסטאָק, גראָדנע אוּן וואַרשע. די אויסלענדער האָבן געהאָט די געלעגנהייט זיך צו איבערצייגן, ווי טרויעריק עס ווירקן אויף דעם יידישן עקאָנאָמישן צושטאַנד די ענדלאָזע רעכטלעכע באַגרענעצונגען, וואָס דריקן אוּן שטיקן דעם יידן, פּענטעווען אים אויף יעדן טריט, פאַרדעקן פאַר אים כמעט אַלע קוועלן פון פרנסה. דאָ האָט זיך פאַר זיי אָנטפּלעקט די שרעקלעכע אַרעמקייט פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן, דער מוראָדיקער דלות אוּן אַ ברעג, אוּן שום אויסזיכט אוּן האָפענונג. אין מינסק האָבן זיי געזען די יידישע געסלעך מיט די חושכדיקע הייזלעך, וואו עס דרינגען זיך אָפטמאָל צו צען־פופצן מענטשן אין איין קאַמער; די אומציליקע קרעמלעך, וואו די גאַנצע „סחורה" באַטרעפט אַ פאַר רובל; דעם מאַרק, וואו הונדערטער אויסגעהונגערטע מענטשן שטייען אָפּ גאַנצע טעג וואַרטנדיק אויף אַ וואָס סער עס איז אַרבעט, כאָטש אַ סאַמע שווערסטע אוּן בילליקסטע, אוּן גייען אַוועק מיט גאָרנישט. אין די ווילנער יידישע דרוקעריין האָבן זיי געזען בחורים, וועלכע דרייען מיט די הענט 13־14 שטונדן טעגלעך די דרוק־פּרעסן, באַקומענדיק דערפאַר 1 רובל אַ וואָך, אוּן זיי זיינען נאָך צופרידן, וואָס זיי האָבן כאָטש אַזא קאַטאַרזשנע ארבעט. זיי האָבן געטראָפן אומציליקע משפחות, וואָס האָבן ניט קיין שום חיובה, קומען אויס מיט ברויט אוּן הערינג, אוּן וואָס זייער אייניציקער געדאַנק איז: באַקומען פון אַן אַמעריקאַנער קרוב אַ שיפּסקאָרטע אויף צו עמיגרירן קיין ניו־יאָרק! אין ביאַליסטאָק האָבן זיי געזען יידישע וועבער, וואָס האָרעווען שווער ביי זיך

אין דער היים אויף האַנט־שטולן און פֿאַרדינען קוים אויף טרוקן ברויט; אין גראָדנע — יידן וואָס אַרבעטן ביי די פּליטן פון געהילץ אויפן טייך ניעמאַן, שטייענדיק שטונדן־לאַנג ביז האַלבן קערפּער אין וואַסער, און באַ־קומען דערפֿאַר עטלעכע קאָפּיקעס. און אַזעלכע זיינען נאָך געווען פון די „גליקלעכע", וואָרעם די מערסטע אַנדערע האָבן אַפּילו אַזוינע פֿאַרדינסטן ניט געקאָנט קריגן.

די ביידע דעלעגאַטן האָבן פֿאַרבראַכט נאָך אייניקע טעג אין רוסלאַנד, כדי מיט סליאָזבערגס הילף צו ברענגען אין אַרדענונג די רייכע מאַטע־ריאַלן, וואָס זיי האָבן צונויפגעקליבן, און דערנאָך זיינען זיי אַוועקגעפֿאָרן צוריק קיין אַמעריקע. ביים גיזעגענען זיך האָט וועבער דערקלערט סליאָז־בערן, אַז דורך די יידישע אימיגראַנטן אין ניו־יאָרק איז ער לכתחילה שוין געווען אינפֿארמירט מכוח דער יידישער לאָגע אין רוסלאַנד, און ער האָט ניט געקאָנט צווייפלען דערין, אַז די באַציאונג פון דער רוסישער רעגירונג צו יידן איז איינע פון די הויפּט־אורזאַכן, וואָס דופן אַרויס די יידישע עמיגראַציע; אָבער ער האָט קיינמאָל זיך ניט פֿאַרגעשטעלט עס זאָל מגלגלע זיין דאָס, וואָס ער האָט איצט מיט זיינע אויגן געזען אין רוסלאַנד, און פֿאַרט אַוועק מיט דער פּולער איבערצייגונג, אַז אַלץ, וואָס ער האָט געהערט אין ניו־יאָרק, איז בלויז אַ קלייענער טייל פון יענעם שרעק, וואָס ער האָט דאָ אויפן אָרט געהאַט די געלעגנהייט צו באַאַבאַכטן. צוריקגע־קומען קיין וואַשינגטאָן, האָבן וועבער און קעמפּסטער צוגעשטעלט דעם קאָנגרעס אַן אויספֿירלעכן באַריכט מיט ציפערן, סטאַטיסטישע טאַבעלן, אויסצוגן פון די רוסישע געזעצן וועגן יידן, און ער איז געווען אָפּגעדרוקט אין די קאָנגרעס־מאַטעריאַלן פון יאָר 1892. ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז די צאַרישע צענזור האָט ניט דערלאָזט קיין רוסלאַנד יענעם טייל פון דעם באַריכט, וועלכער קער זיך אַן צו דער אויספֿאַרשונג, וואָס וועבער און קעמפּסטער האָבן געמאַכט. שפּעטער איז זייער שריפּט אַרויס אין אַ פּראַנ־צויזישער איבערזעצונג, אַלס אַ באַזונדער בראָשור (אין בעלגיען), אָבער אויך זי איז פֿאַרווערט געוואָרן אין רוסלאַנד.

די רייזע איבער די יידישע שטעט, וואָס סליאָזבערג האָט געמאַכט אינאיינעם מיט די אַמעריקאַנער דעלעגאַטן, האָט אַפּגעשפּילט אַ וויכטיקע, אַנטשיידנדיקע ראָל אין זיין וויטערדיקער טעטיקייט. אויסגעוואָקסן אין מאַלאָראָסיע, וואו די יידישע עקאָנאָמישע לאָגע איז געווען עטוואָס גרינגער, איז ער איצט צום ערשטן מאָל געקומען אין באַנטער באַרירונג מיט דער שוידערלעכער אָרעמקייט, וואָס האָט געהערשט צווישן די יידישע פּאָלקס־מאַסן אין ליטע. די מוראדיקע נויט און פּיין, וואָס ער האָט דערזען אין די ליטווישע שטעט, האָבן אויף אים געמאַכט אַ טיפֿן, אומפֿאַרגעסלעכן אייני־דרוק. און וויל די גרונט־סיבה פון אָט דער שרעקלעכער לאָגע איז באַ־

שטאַנען אין דער יידישער רעכטלאַזיקייט, ווערט פון איצט אָן דער שטרייט פאַר יידישע רעכט דער הויפּט־מאַטיוו פון סליאָזבערגס אַרבעט. די רוסישע געזעצגעבונג איז געווען פול מיט האַרבע באַגרענעצונגען, אויף וועלכע דער ייד פלעגט זיך אָנשטויסן ביי יעדן טריט. איז דאָס אָבער נאָך ניט געווען גענוג. ביים אויסטייטשן און אָנווענדן די פאַרשיידענע אויסנאַמס־געזעצן פלעגן די גובערנאַטאָרן, די פּאָליציי און די גאַנצע אַדמיניסטראַציע נאָך באַשאַפן הונדערטער נייע באַגרענעצונגען, וואָס האָבן פיל פאַרערגערט די לאָגע און פאַרוואַנדלט דאָס יידישע לעבן אין אָפּקומעניש. ביי די דעמאָלטדיקע פּאָליטישע באַדינגונגען אין צאַרישן רוסלאַנד איז דער אינציקער וועג אויף צו שטרייטן פאַר יידישע רעכט געווען — ווירקן דורך פּערזענלעכע אונטערהאַנדלונגען אָדער שריפטלעכע דערקלערונגען אויף די פאַרשטייער פון דער רעגירונג, פּרואוון דערוועקן ביי זיי דאָס געפיל פון גערעכטיקייט, זוכן שוץ ביים סענאַט, זיך וועגן צו אים וועגן יעדע אומגעזעצלעכקייט, וואָס ווערט באַגאַנגען קעגן יידן. און סליאָזבערג טוט עס יאָרן־לאַנג מיט אומדערמידלעכער ענערגיע. אַמאָל גלעלינגט אים אָפּ־צושוואַכן דעם שרעקלעכן דרוק, און דאָס גיט אים, נאָטירלעך, אַ הויכע מאַראַלישע באַפרידיקונג. זייער אָפט אָבער בלייבן אַלע זיינע באַמיאונגען אומזיסט, און דאָך שטעלט דאָס ניט אָפּ זיין מוט, זיין ענערגיע. וויפיל ליבע צום אייגענעם פאָלק, וויפיל איבערגעבנהייט האָט מען געדאַרפט, כדי צענדליקער יאָרן טאָג־אויס, טאָג־אויס צו פירן אָט דעם שווערן שטרייט פאַר רעכט, פאַר די פּשוטסטע מענטשלעכע רעכט אויף צו אָטעמען, זיך באַוועגן, שפּייזן! און ס׳אַרא אומענדלעכן גלויבן אין יושר, אין זיג פון אמת און גערעכטיקייט האָט מען געדאַרפט באַזיצן, כדי ניט צו ווערן אָפּהענדיק, ניט קומען אין פאַרצווייפלונג!

וואָס ווייטער ווערט די יידישע לאָגע אין רוסלאַנד אַלץ ערגער. אין יאָר 1900 שפּרינגט אַרויס אין ווילנע דער באַוואוסטער פּראָצעס קעגן בלאָנדזשן (אַז ער האָט כלומרשט צוליב אַ רעליגיעזן צייל פאַר פּסח גע־פּרוואוט קוילענען אַ פּויליש מיידעל, גרודזינסקאָ). אינאיינעם מיט דעם באַרימטן יידישן אַדוואָקאַט גרוזענבערג האָט סליאָזבערג געלייגט פיל כוחות אויף צו דערווייזן בלאָנדעסע אומשולדיקייט, און אַ דאַנק זיינע באַמיאונגען האָט די מעדיציניש אויספּאָרשונג, וואָס איז געמאַכט געוואָרן דורך די באַדייטנדיקסטע רוסישע פּראָפעסאָרן, פעסטגעשטעלט די נישט־קייט פון דער גאַנצער באַשולדיקונג און אויפגעוויזן, אַז גרודזינסקאָ האָט עס אומישנע זיך אַליין צעדראַפּעט, כדי צו פאַרפירן דעם בלוט־בלבול. נאָך די פאַקטאָמען אין קעשינעוו, האָמעל און אַנדערע שטעט איז סליאָז־בערג אַרויסגעטראָטן אין גריכיכ אַלס געלטמאַכער פון דער אַדמיניסטראַציע פאַר דעם מאַטעריעלן שאָדן, וואָס די צעראַבירטע יידן האָבן געליטן.

זעלבסטפאַרשטענדלעך איז מען דערביי אויסן געווען ניט אויפצומאַנען עטוואָס פון די גובערנאַטאָרן, נאָר אויפצודעקן אויפן גערוכט זייער פאַר־ברעכערישן אויפפיר בעת די פאָגראָמען, זייער גלייכגילטיקייט צו די מערדעריי־ען, וואָס זיינען פאָרגעקומען פאַר זיי אין די אויגן. אָ וויכטיקן אָנטייל האָט ער געהאַט אויך אין דעם ביילים־פראָצעס, וואו ער האָט אָפּגעגעבן פיל כוחות און זאָרג אויף צו אָרגאַניזירן די פאַרטיידיקונג און די מעדיצינישע אויספאָרשונג, ווי אויך די וויסנשאַפטלעך־היסטאָרישע עקספּערטיזע. און אויב עס זיינען צום ביילים־פראָצעס צוגעצויגן געווארן אַלס פאַרטיידיקער און עקספּערטן די בעסטע גלענצנדיקסטע קרעפטן, וואָס די רוסישע וויסנשאַפט און אַדוואָקאַטור האָבן דאָן פאַרמאָגט, האָט מען עס אין פילע הינזיכטן געהאָט צו פאַרדאַנקען סליאָזבערגס ענערגישע באַ־מיאונגען. גלייכצייטיק פאַרעפנטלעכט סליאָזבערג אין „וואָסכאָד" און אין אַנדערע צייטונגען און זשורנאַלן אָ גאַנצע ריי אַרטיקלען וועגן פאַרשיידענע פראָגן פון יידישן לעבן; אין בוך־פאָרם דערשיינען זיינע וויכטיקע ווערק „די רעכטלעכע און עקאָנאָמישע לאָגע פון די יידן אין רוסלאַנד" און „סיסטעמאַטישע איבערזיכט פון די גילטנדיקע געזעצן וועגן יידן". אין דער יידישער הויכשול, וועלכע עס האָט אין פעטערבורג געגרינדעט באַראָן דוד גינצבורג, האָט ער אויך געהאַלטן פאַרלעזונגען וועגן דער געשיכטע פון דער רוסישער געזעצגעבונג מכוח יידן.

שוין ביים אָנהייב פון דער מלחמה מיט יאַפּאַן, אין יאָר 1904, האָט זיך קלאָר אַרויסגעוויזן מיט וואָס פאַר אָ פאַרברעכערישער לייכטזיניקייט די רוסישע רעגירונג האָט פאַרפירט דעם קריג, ניט זייענדיק צו אים צוגע־גרייט אין קיין שום הינזיכט. איין מפלה האָט געפאָלגט נאָך דער אַנדערער, און די פינאַנציעלע לאָגע איז געווארן קריטיש. עס איז אויף אַזוי וויים נייטיק געווען אָן אויסלענדישע הלוואה, דאָס אפילו פלעווע איז — ביי אָ געוויסער באַדינגונג — גרייט געווען אויף ערנסטע הנחות בנוגע צו יידן. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם איז פאַרגעקומען אָן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד, וועלכער איז וויניק באַוואוסט דעם בריטן פובליקום. פלעווע האָט געגעבן צו וויסן די פּעטערבורגער יידישע אָנפירער, אָז אויב די רוסישע רעגירונג זאָל קריגן אין אויסלאַנד ביי יידישע באַנקירן אָ הלוואה, וועט אַרויסגעגעבן ווערן אָ געזעץ, לויט וועלכן עס וועלן באַקומען וואוינרעכט אין גאַנץ רוסלאַנד אָלע אויסגעדינטע יידישע סאָלדאַטן (ניט נאָר די „ניקאָלאַיעווער") און אָלע יידן, וואָס האָבן געענדיקט אָ מיטלשול; געהאַנדלט האָט זיך אויך וועגן נאָך אייניקע הנחות, וואָס וואָלטן פיל פאַרגרינגערט די יידישע רעכט־לעכע לאָגע. סליאָזבערגן איז דאָן צוליב דעם אויסגעקומען צו פירן גע־שפּרעכן מיט פאַרשטייער פון די מערב־אייראָפּעאישע פינאַנציעלע קרייזן, ביי וועלכע די זאָך האָט קיין אָפּקלאַנג ניט געפונען. געזען האָט זיך

אויך מיט יעקב שיף, וועלכער איז דאָן גראָד געווען אין אייראָפּע. זייער אינטערעסאַנט זיינען די געדאַנקען, וועלכע עס האָט אים דערביי אַרויס־געזאָגט דער גרויסער יידיש־אַמעריקאַנער באַנקיר.

יעקב שיף האָט דערקלערט, אַז באַנקירן גיבן הלוואות נאָר אַזעלכע אונטערנעמונגען, וואָס זיינען קרעדיטפעאיק, ד״ה, וואָס מען קאָן זיי טרויען. די קרעדיטפעאיקייט פון אַן אונטערנעמונג וועגט זיך אַבער ניט בלויז אַן דעם גרויס פון איר קאַפּיטאַל, פון איר „אַקטיוו״ און „פּאַסיוו״, נאָר אויך אַן איר פֿאַרוואַלטונג און ווי אַזוי זי פירט דאָס געשעפט. „שטעלט אייך פֿאָר, — האָט געזאָגט שיף — אַז צו מיין באַנק וועגט זיך נאָך קרעדיט אַן אַקציען־געזעלשאַפט, וואָס האָט אַ רייכע אונטערנעמונג, מיט אַ גרויסן פֿאַרמעגן און מיט אַן אויסגעצייכנטן באַלאַנס. ווי געווײנלעך, וואָלט איך אַרויסגעפֿאָדערט אַ געוויסע באַריכט וועגן דער אַרבעט פון דער אַקציען־געזעלשאַפט. הייבט שטעלט אייך פֿאָר, אַז פון אָט דעם באַריכט וואָלט איך איינגעזען, אַז דער באַלאַנס איז דאָ אַ גינסטיקער ניט וויל די פֿאַרוואַלטונג איז גוט, נאָר כאָטש די פֿאַרוואַלטונג איז שלעכט; אַז, למשל, ביים אָנגעמען אָנגעשטעלטע דעכנט מען זיך ניט מיט זייער פּעאיקייט און געניטקייט, נאָר מיט זייער גלויבן, אָפּשטאָמונג און ד״גל. צי מיינט איר, אַז אַ באַנק, וואָס באַשיצט ערלעך די אינטערעסן פון אירע קליענטן (הלוואות גיבן דאָך די באַנק־דירעקטאָרן ניט פון זייער אייגענער קעשענע!), וועט לייגן געלט אָנאַ מין אונטערנעמונג, אָנערקענען אַזאַ מין אונטערנעמונג פֿאָר קרעדיטפעאיק? פֿאַרקערט, צי וועט דען די באַנק אין אַזאַ פֿאַל ניט באַשליסן, אַז כאָטש דער פֿאַרוואַלטונג איז נאָך דערווייל ניט געלונגען צו רואינירן די אונטערנעמונג, וועט דאָס געשעפט געוויס חרוב ווערן, אויב די פֿאַרוואַלטונג וועט זיך אויך ווייטער אויף אַזאַ מין אופן פירן?״

„ווי איך זאָל ניט שעצן די רוסישע פּינאַנציעלע מעגלעכקייטן, — אַזוי האָט אויסגעפירט יעקב שיף — קאָן איך דאָך ניט דעכענען רוסלאַנד פֿאָר קרעדיטפעאיק. אויב אויף צו מעגן אומעטום וואוינען אין רוסלאַנד מוז מען זיין כאָטשבי אַ געצן־דינער, נאָר ניט קיין ייד, איז דאָס אַ פֿאַלקאַמענער באָוויז, דאָס ביים גאַנצן רוסישן רייכטום וועלן די רעגירער אומבאַדינגט רוסלאַנד רואינירן, און דאָס אונטער אַזאַ פֿאַרוואַלטונג איז רוסלאַנד ניט קרעדיט־פעאיק. קויפן אַבער פֿאָר דעם געלט, וואָס אַמעריקאַנער האָבן מיין באַנק אָנפֿאַרטרויט, וואוינרעכט פֿאָר דעם אָדער יענעם טייל יידן, דאָרויף האָב איך קיין שום רעכט ניט, ווי גרויס עס זאָל ניט זיין מיין מיטגעפיל צו מיינע יידישע ברידער״. צום אומגליק איז שיפס נבואה פולקאָם מקוים געוואָרן. די צאַרישע רעגירונג האָט געבראַכט רוסלאַנד צו יענער שרעקלעכער קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט אפשר איר גלייכן ניט אין דער וועלט־געשיכטע.

נאָך דער פּאָגראָם־כוואַליע פון אָקטאָבער 1905 איז דורך בארגן ה. גינצבורגן און סליאָזבערגן אַרגאַניזירט געוואָרן אַ קאָמיטעט אויף אַרויס־צוהעלפן די יידן, וואָס זיינען צעראַבירט געוואָרן אין פיל צענדליקער שטעט. עס איז פאַרבויכט געוואָרן אויף הילף כמעט זעקס מיליאָן רובל, וואָס זיינען מערנסטנס אָנגעקומען פון אויסלאַנד און טיילוויז אויך געזאַמלט געוואָרן אין רוסלאַנד. נאָך אַ פיל גרעסערע הילפס־אַרבעט איז נייטיק געוואָרן מיט אַ יאָר צען שפּעטער, וועו עס האָט זיך נאָך דעם אויסברוך פון דעם וועלט־קריג אויסגעגאָסן אין רוסלאַנד די תוכחה אויף יידן. כדי צו פאַרדעקן איר פולשטענדיקע אומפּאיקייט און אַרויפצואַרפן אויף אַנדערע איר שולד פאַר די שרעקלעכע מפלות, האָט די רוסישע מיליטער־לייטונג באַשאַפן דעם בלבול וועגן „יידישער שפּיאָנאַריי". הונדערטער טויזנטער יידן זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון די געגנטן, וואָס האָבן זיך געגרענעצט מיט דעם קריגס־ראַיאָן. די נויט צווישן זיי האָט נישט געהאָט קיין ברעג. לויט סליאָזבערגס איניציאַטיוו איז באַשאַפן געוואָרן אין פּעטערבורג אַ צענטראַל־קאָמיטעט („יעקאָפּא"), מיט אָפּטיילונגען אין פיל פּראָווינציעלע שטעט — אַ גרויסע אַרגאַניזאַציע אויף צו העלפן און שפּייזן די אַרויסגע־טריבענע און „בעזשענצעס", אייגנטומער פאַר זיי אַרבעט, באַזאָרגן זייערע קינדער מיט שולן אאז"ו. דער קאָמיטעט האָט אויף זיין בריטער הילפס־אַרבעט אויסגעגעבן אומגעפער פופציק מיליאָן רובל. אין צוזאַמען־האַנג מיט די מיליטעריש געשעענישן און אַרויסשיקונגען, האָט אין יאָר 1915 סליאָזבערג אויסגעווירקט, עס זאָלן דורך אַ באַזונדערן באָפעל אָפּגע־שטעלט ווערן באַגרענעצונגען וועגן יידישן וואוינרעכט (אָחוז אייניקע געגנטן).

נאָך דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש איז סליאָזבערג, מיט אַנדערע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס זיינען ניט אַריבער אין קאָ־מוניסטישן לאַגער, אויסגעשטאַנען גרויסע פאַרפאָלגונגען פון די „יעווסעקן" (יידישע קאָמוניסטן). מען האָט אים געהעצט, גערודפט, אַרעסטירט. זיין אַרכיוו, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַ סך וויכטיקע דאָקומענטן און מאַטעריאַלן וועגן דער געשיכטע פון דער יידישער לאָגע אין רוסלאַנד, איז, ליידער, אומגעקומען. ווי פילע אַנדערע וויכטיקע אַרכיוון, איז ער אין דער צייט פון דעם מיליטערישן קאָמוניזם, וועו זעלנער און מאַטראָסן האָבן געבאַלע־באַטעוועט אין די פּעטערבורגער הייזער, וואַרשיינלעך פאַרברויכט געוואָרן אויף הייצן אויוונס. אין יאָר 1920 איז סליאָזבערגן געלונגען אַרויסצורייסן זיך פון דעם סאָוועטישן גיהנום, און ער האָט זיך באַזעצט אין פאַריז. טיף דורכגעדרונגען מיט איבערגעבנקייט צום יידנטום און צו זיינע אינטערעסן, שטעלט ער אויף דאָ נישט אָפּ זיין אַרבעט. ער האָט אין פאַריז געגרינדעט דעם הילפס־קאָמיטעט פון רוסישע יידן, די יידיש־רוסישע געמיינדע „אוהל

יעקב", דעם פֿאַרבאַנד אויף צו שטיצן באַדערפֿטיקע יידישע אינטעליגענטן־אויסוואַנדערער פון רוסלאַנד, און באַטייליקט זיך ענערגיש אין דער אַרבעט פון די פֿאַריזער יידישע אַנשטאַלטן. בעת זיין רייזע אין אַמעריקע, האָט ער, לויט דער אויפֿפֿאַדערונג פון פֿאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס, געהאַלטן אין ניו־יאָרק און דעטראָיט פֿאַרלעזונגען וועגן דער יידישער מאַראַל און מכוח דער לאָגע פון יידן אין אירופּע.

דער מאַנגל אין פּלאַץ דערלויבט אונדז ניט אָפּצושטעלן זיך אויספֿירלעך אויף סליאָזבערגס לאַנג־יאָריקער אַרבעט אין דער פֿאַרוואַלטונג פון דער אַמאָליקער פּעטערבורגער יידישער קהלה, אין דעם פּעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט פון דער יידישער קאָלאָניזאַציאָנס־געזעלשאַפֿט („איקא"), ווי אויך אויף זיין אַנטייל אין דער באַשאַפונג פון דער „אַרט"־אַרגאַניזאַציע, און אזוי וויטער. אָבער שוין דאָס ווייניקע, וואָס מיר האָבן דאָ אָנגעוויזן, גיט אַ געניגדיקן באַגריף וועגן דער גרויסער, פילזייטיקער אַרבעט, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט, דינענדיק איבער פערציק יאָר דעם יידישן פֿאָלק און זייַנע אינטערעסן. און וועַן מען נעמט נאָך אין אָנבאַטראַכט די פּער־זענלעכע אייגנשאפֿטן פון דעם פֿאַרדינסטפולן כלל־טוער, וואָס דערוועגן סימ־פּאַטיע און פֿאַרערונג ביי יעדן, וועט עס קומט מיט אים אין באַרירונג, וועט ענוג פֿאַרשטענדלעך, וואָס דער געדאַנק וועגן פּייערן סליאָזבערגס 70־יאָריקן יובילי אין פּאַריז האָט אַרויסגערופן גרויס מיטגעפיל אין אַלע קרייַזן פון יידישע אויסוואַנדערער פון רוסלאַנד. עס איז באַשאַפן געוואָרן אַ פֿאַנד פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכע צילן און צדקה־ענינים. דער יובילי־קאָמי־טעט האָט אַרויסגעלאָזן צוויי בענד פון סליאָזבערגס דעראינערונגען. זיי זיינען זייער אינטערעסאַנט און האָבן אַ גרויסע היסטאָרישע באַדייטונג, מחמת סליאָזבערגס לעבנסגאַנג און טעטיקייט איז פעסט פֿאַרבונדן מיט אַ גאַנצער רייַ וויכטיקסטע דערשיינונגען און געשעענישן אין דער געזעל־שאַפֿטלעכער און רעכטלעכער געשיכטע פון דעם רוסישן יידנטום פֿאַר כמעט גאַנצע פופציק יאָר צייט.

עס וואָלט געווען פֿאַלש צו באַטראַכטן סליאָזבערגן בלויז פֿאַר אַן „אַד־וואָקאַט פון רוסישן יידנטום", ווי אַנדערע פלעגן אים אָפּט כאַראַקטעריזירן. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ גרויס יידיש האַרץ. ער האָט געזאָרגט ניט נאָר פֿאַר יידישע רעכט, עס איז ניט געווען דער יידישער ענין, סיי אַ רעכט־לעכער אָדער קולטורעלער, אין וועלכן ער זאָל זיך ניט האָבן ענערגיש באַ־טייליקט. די יידישע טראַדיציע, די יידישע אידעאַלן זיינען אים געווען טייער. ישיבות, חדרים, יידישע דערציאונג, ליטעראַטור און וויסנשאפֿט, יידישע קולטורעלע באַדערפענישן זיינען אים שטענדיק געווען נאָענט צום האַרצן. זיינע ענערגישע באַמיאונגען האָבן מיר געהאָט צו פֿאַרדאַנקען דאָס באַוואוסטע געזעץ פון יאָר 1893, וואָס האָט גערעטעוועט די חדרים אין

רוסלאַנד פון יענער געפאָר, וועלכע איז דאָן איבער זיי געהאַנגען און האָט ענדלעך לעגאַליזירט זייער עקזיסטענץ. ער איז געווען טיף דורכגעדרונגען מיטן יידישן גייסט. מיט טרויער און וויטיק האָט ער צוגעזען, ווי אונדזער יוגנט גייט אַלץ מער אַוועק פון יידנטום. קורץ פאָר זיין טויט (יולי, 1937), אין לעצטן בריוו וואָס איך האָב געקראָגן פון אים, האָט ער מיר מיטגע־טיילט, אַז ער האָט פאַרענדיקט אַ ווערק וועגן די יידישע אידעאַלן, און ער זוכט פאָר אים אַ פאַרלעגער. „זאָל אונדזער יוגנט וויסן, — האָט ער מיר געשריבן, — וואָס דאָס יידנטום האָט געגעבן דער מענטשהייט!" דאָס איז געווען יענער געדאַנק, יענע זאָרג, מיט וועלכע ער איז אַוועק פון לעבן.

און סליאָזבערגס גרויס יידיש האַרץ איז גלייכצייטיק געווען אויך אַ גרויס מענטשלעך האַרץ, פול מיט ליבע און גוטסקייט. קיין מינדסטער הויך פון פאַרטייאישקייט, גדלות, איז אין אים ניט געווען. אין סליאָזבערגס מעמואַרן שפיגלט זיך דייטלעך אַפ זיין פערזענלעכקייט. ער האָלט ניט פון אַיין טראַכטן וועגן זיך, אין אַיין אַרויסרוקן זיך אויפן פאָדערשטן פלאַץ. זיין הויפט־אינטערעס ליגט אין כלל־ענינים, און וועגן זיך אַליין דערמאָנט ער בלויז אויף אַזוי פיל, ווי ער האָט געהאָט צו זיי אַ שייכות. ער משפט קיינעם ניט, ער איבערשאַצט ניט זיין אייגענע ראָלע, און אַפילו וועגן יענע, קעגן וועלכע עס איז אים אויסגעקומען צו קעמפן, רעדט ער מיט אַכטונג און באַשיידנקייט.

פונקט ווי האַראַץ גינצבורג, איז סליאָזבערג געווען אַ מין זשעני פון האַרציקייט, מענטשלעכקייט. צוליב דעם כלל פאַרגעסט מען זייער אָפט דעם יחיד מיט זיינע צרות און נויטן. סליאָזבערג איז דערין געווען אַ זעל־טענער אויסנאָם. יעדער מענטש איז אים געווען טייער, עס האָט אים געצויגן צו טאָן גוטס, און לינדערן דעם אַנדערנס ליידן, העלפן און שטיצן אים. צו יעדערן האָט ער זיך פאַרהאַלטן האַרציק, פריינטלעך, מענטשלעך. מען האָט געדאַרפט זען סליאָזבערגס אויפנאָם־צימער אין פאַריז. יעדערער פלעגט מיט זיינע צרות, טרויער און נויט גיין צו אים, וויסנדיק אַז בייַ אים וועט ער געפינען אַ וואַרעם, האַרציק וואָרט, טרייסט און הילף.

ניט אַלע האָבן מסכים געווען מיט סליאָזבערגס אַנזיכטן און שריט. עס פלעגט טרעפן אין געוויסע פאַלן, אַז ער האָט געהאָט קעגנער; אָבער קיין שונאים האָט ער קיינמאָל ניט פאַרמאָגט. מיט זיין באַשיידנקייט, מיט זיין גוט האַרץ, מיט זיין פריינטלעכקייט פלעגט ער יעדן באַצויבערן. נעבן אים האָט איר זיך געפילט אַזוי וואויל, אינטים, היימיש, און אָפטמאָל פלעגט ניט־ווילנדיק אויפקומען דער געדאַנק: ווי גוט איז עס וואָס עס זיינען פאַראַן אָט אַזעלכע מענטשן!

אין די לעצטע יאָרן איז סליאָזבערג געווען קראַנק. אויך זיין מאָטע־ריעלע לאָגע איז געוואָרן זייער ניט געהויבן, — און מער ווי אַלץ האָט

אים געזאָרגט, וואָס ער קאָן ניט, ווי פריער, אויסהעלפן די אומציליקע מענטשן, וואָס פלעגן זיך צו אים וועגדן נאָך שטיצע. די אומגליקן, וואָס האָבן זיך אויסגעגאָסן אין די מייסטע לענדער אויף יידן, האָבן אים נידער־געשלאָגן, ניט געגעבן קיין רו. ער, דער שטענדיקער אָפּטימיסט, וואָס איז ביי די ערגסטע אומשטענדן קיינמאָל ניט אַרײַנגעפאַלן אין פאַרצווײפלונג, האָט מיר לעצטנס געשריבן, אַז ער איז געוואָרן אַ פּעסימיסט, ער זעט ניט קיין פונק ליכט אין דער פינצטערניש, וואָס האָט איצט אַרומגענומען דאָס יידישע פאָלק.

אַ גרויסער יידישער טוער, אַ ליכטיקע מענטשלעכע פערזענלעכקייט איז געווען העכריך סליאָזבערג. זאָלן זיין נאָמען און זיין אָנדענק געבענטשט זיין.

## א. פֿאַסאָוער: באַרימטער יוריסט

גרויסע דיכטער און מוזיקאלישע קאָמפּאָזיטאָרס פֿאראיביקן זייער שאַפונג אין די געשריבענע ווערק, וואָס זיי לאָזן איבער נאָך זיך. זייער גייסט איז דעריבער אומשטערבלעך. הונדערטער און הונדערטער יאָרן וועלן פֿאָרי־בער; די גאַנצע וועלט וועט שוין באַקומען גאָר אַן אַנדער אויסזען, — און די מענטשהייט וועט נאָך אלץ שעפּן גייסטיקן געגנוס און גליק אין די שאפונגען פון האָמער אָדער געטהע, מאָצארט אדער בעטהאָווען. רעדנער, אפילו סאמע געניאלע, האָבן אָבער ניט אַזאַ מזל. זייער שאפן איז פעסט, אומטיילבאר פארבונדן מיט זייער לעבעדיקער פערזענלעכקייט. ווען זיי שטאַרבן, גייען זיי אַוועק פון דער וועלט אינאיינעם מיט אלעם דעם, וואָס זייער גייסט האָט פון זיך געגעבן. א געדרוקטע רעדע איז ניט מער ווי אַ בליבער שאַטן פון דער מינדלעכער. די אינטאָנאַציע, די אונטערשטרייכונג פון א געוויסן וואָרט אָדער געדאנק, דער פּאָסיקער זשעסט, די ווייבראַציע פון דער שטים, אפילו דער אויסדרוק פון געזיכט און נאָך אַנדערע אומציילקע שטריכן פון דער רעדנערשער קונסט הויכן אריין אין די ווערטער אַזאַ קראַפט און שיינקייט, פון וועלכער די געשריבענע פאָרם גיט אפילו ניט דעם מינדסטן באַגריף. לייענענדיק די געדרוקטע רעדעס אפילו פון די סאָמע באַרימטע פאָליטישע אָדער געריכטלעכע רעדנער, וואונדערן מיר זיך גאַנץ אָפט: אין וואָס אייגנטלעך איז באשטאנען זייער גרויסקייט, דער סוד פון דעם געוואלדיקן צויבער, מיט וועלכן זייער וואָרט האָט געווירקט? וואָס ווייסן מיר איצט וועגן דער אמתער רעדנער־קונסט, למשל, פון דעם גרויסן רוימער ציצעראָ אָדער פון דעם ניט וויניקער גרויסן פראנצויז מיראבאָ, כאָטש זייערע מייסטע רעדעס זיינען פאַרבליבן אין שריפטלעכער פאָרם.

נאָך ערגער איז עס מיט יונגע רעדנער, אפילו די מערקווירדיקסטע, וואָס האָבן ניט פאַרצייכנט און ניט געדרוקט זייערע שאפונגען. פון זייער קונסט בלייבט נאָך זייער טויט קיין שום שפור ניט. צוגלייך מיט דעם, ווי עס שטאַרבן אוועק יענע, וואָס האָבן געהאט דעם גענוס זיי צו הערן, וועלן זייער אָנדענק אלץ מער און מער אויסגעווישט. דאָס איז געשען אויך מיט דעם גרעסטן רוסישן אַדוואָקאַט, דעם ייד אַלעקסאנדער פּ א ס א ו ו ע ר. דער הייסטיקער דור ווייסט שוין כמעט גאָר ניט פון אים און פון זיין טעטיקייט, מיט וועלכער עס האָט אמאָל געקלונגען אין גאַנץ רוסלאנד. זיין

נאָמען טאָר אָבער ניט פאַרגעסן ווערן; וואָרים א צייט לאַנג איז פאַסאָוועך געווען אי דער באַרימטסטער אַדוואָקאַט אין רוסלאַנד, אי די סאַמע אייגנ־ארטיקע און אָריגינעלע פערזענלעכקייט אין אַמאָליקן יידישן פּעטערבורג.

אַלעקסאַנדער פאַסאָוועך איז געבוירן געווארן אין יאָר 1840, אין דער שטאָט אומאַן, קיעווער גובערניע. צווישן די דיפּלאָמירטע יידישע אינטע־ליגענטן אין רוסלאַנד האָט מען אים געקאָנט מיט רעכט האַלטן פאַר דעם גרעסטן יחסן. די רוסיש־יידישע אינטעליגענץ איז אויפגעקומען ערשט אין די 50—60 יאָרן פון פון 19טן יאָרהונדערט, און זי האָט אין געזעלשאַפט־לעכן לעבן פאַרנומען דעם אָרט פון די פּריערדיקע משכילים, וועלכע האָבן ניט פאַרמאָגט קיין שול־בילדונג, זיי האָבן זייערע קענטענישן געהאָט צו פאַרדאַנקען נאָר זיך אַליין. זעלטן וועט האָט איר אין אַ יידישער משפּחה אין רוסלאַנד געקאָנט טרעפן מער ווי צוויי דורות שטודירטע אינטעליגענטן. פאַסאָוועך איז אין אָט דער הינזיכט געווען אַ גלענצנדיקער אויסנאַם. ער האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דעם פערטן דור פון דיפּלאָמירטער אינטעלי־גענץ. שוין זיין עלטער זיידע פון מוטערס צד, יעקב אַבראַמסאָן, איז געווען אַ דאָקטאָר און האָט געענדיקט דעם מעדיצינישן פאַקולטעט אין לעמבערג (גאַליציע). ער האָט אויסגעוואַנדערט קיין רוסלאַנד, זיך באַזעצט אין נעמי־ראָוו, זיך דאָרט פאַרנומען מיט מעדיצינישער פראַקטיק און געווען הויף־דאָקטאָר ביי גראַף פּאָטאָצקין. זיין זון (פאַסאָוועכס זיידע), בערנאַרד אַבראַמ־סאָן, איז געבוירן געווארן אויך אין גאַליציע, אין יאָר 1798. ער האָט שטו־דירט מעדיצין אין קראַקע און אין בערלין; דערנאָך איז ער געקומען קיין רוסלאַנד, געקראָגן אין 1824 דעם דאָקטאָר דיפּלאָם אין פּעטערבורג און זיך באַזעצט אין אומאַן. אַן אויסגעצייכנטער און זייער געבילדעטער מעדיצינער, האָט ער באַלד דערוואָרבן אַ גרויסע פּראַקטיק. ער האָט אויך געקראָגן אַן אָנגעזעענע רעגירונגס־שטעלע אַלס מיליטערישער דאָקטאָר.

דר. בערנאַרד אַבראַמסאָן איז געווען אַ באַגייסטערטער אָנהענגער פון יידישער אויפקלערונג, און ער האָט געוואָלט באַשאַפן אין אומאַן אַ מאָדערנע שול פאַר יידישע קינדער. די דאָרטיקע פאָנאַטיקער האָבן זיך אָבער קעגן דעם שארף געשטעלט, און פון דער זאָך איז גאָרנישט געווארן. כדי צו פאַראַליזירן אַבראַמסאָנס באַמיאונגען, האָבן זיי אין יאָר 1838 דערלאָנגט אויף אים אַ מסירה קיין פּעטערבורג, אַז ער האָט כלומרשט געהיימע פאַר־בינדונגען מיט פּוילישע רעוואָלוציאָנערן. קיין שאָדן האָבן זיי אים ניט פאַרשאַפט, ווייל די פאַלשקייט פון זייערע באַשולדיקונגען איז באַלד אויס־געדעקט געווארן. אַ דאַנק די ידיעות, וואָס דער קיעווער גענעראַל־גובער־נאַטאָר האָט דאָן צוגעשטעלט קיין פּעטערבורג און וואָס זיינען פאַרבליבן אין די אַרכיוו־דאָקומענטן, האָבן מיר אינטערעסאַנטע אויסקונפטן וועגן דר. אַבראַמסאָן און זיין פאַמיליע. מיר דערוויסן זיך, למשל, אַז ער פלעגט דאָן,

מיט הונדערט יאָר צוריק, אויסשרייבן פון אויסלאַנד ניט נאָר מעדיצינישע זשורנאַלן, נאָר אויך אַלגעמיינע פּאָליטישע און ליטעראַרישע בלעטער. זיינע קינדער פלעגט ער דערציען אין דייטשלאַנד. ביי די פּוילישע פּריצים איז ער געווען זייער באַליבט און געאַכטט. שפּעטער האָט אַבראַמסאָן פון אומאַן איבערגעוואַנדערט קיין אָדעס. ער האָט דאָ געהאַט אַ גרויסע פּראַקטיק, אויך אַנטוויקלט אַ באַדייטנדיקע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. ער האָט פּאָר־פאַסט עטלעכע וויכטיקע מעדיצינישע ווערק. אין אָדעס איז ער געווען זייער אָנגעזען. געשטאָרבן איז ער דאָרט אין יאָר 1874.

דר. בערנאַרד אַבראַמסאָן האָט געהאַט איין זון און דריי טעכטער. די מיטעלע טאָכטער האָט ער אויסגעגעבן פאָר דעם דאָקטאָר אָדאָלבערט גאָלד־שמיד, וועלכער האָט געשטאָמט פון גאַליציע, דאָרטן שטודירט מעדיצין, זיך דערנאָך עקזאַמינירט אין מאָסקווע און געאַרבעט אַלס דאָקטאָר אין קיעווער גובערניע. די עלטערע טאָכטער האָט חתונה געהאַט מיט דעם דאָקטאָר יעקב פּאָסאָווער. ער איז אויך געווען אַ גאַליציאָנער, געבוירן געווארן אין בראָד און האָט שטודירט אין אויסלאַנד. קיין רוסלאַנד איז ער געקומען אין יאָר 1834, געהאַלטן עקזאַמען אין מאָסקווע און געווען מיליטערישער דאָקטאָר אין אומאַן. דאָ איז ביי אים געבוירן געווארן זיין זון, דער שפּעטער באַרימט־גערווארענער יורייסט. דר. אַבראַמסאָנס יינגסטע טאָכטער האָט חתונה געהאַט מיט דעם באַוואוסטן רוסיש־יידישן שריפטשטעלער און זשורנאַליסט יוסף ראַבינאָוויטש, (געב. 1817, געשט. 1869). זיינע בעלעטריסטישע ווערק „דער שטראָף־רעקרוט" און „דער ירושה־לאָמפּ" האָבן נאָך ביז איצט אַ גרויסן אינטערעס ווי קינסטלערישע בילדער פון די יידישע ליידן אין ניקאָלאַי דעם ערשטנס צייטן. באַזונדערס באַרימט האָט ראַבינאָוויטש זיך געמאַכט אַלס גרינדער פון דער ערשטער רוסיש־יידישער צייטונג — דעם וואָכנבלאַט „ראַזסוועט", וואָס איז דערשינען אין 1860 אין אָדעס. ראַבינאָוויטשעס צייטונג האָט עקזיסטירט בלויז איין יאָר; אָבער זי פאָרנעמט אַ באַדייטנדיקן אָרט אין דער געשיכטע פון דער רוסיש־יידישער פרעסע, אַ דאַנק איר מוטיקן, נאָבעלן טאָן און אויסגעהאַלטענעם ליטעראַרישן כאַראַקטער.

מיר האָבן זיך אומישנע אָפּגעשטעלט אויספירלעך אויף אַלעקסאַנדער פאָסאָווערס פאָמיליען־געשיכטע, כדי אָנצודייטן, וואָס פאָר אַן אויסנאָמס־אָרט זיין משפּחה האָט פאָרנומען אין דער געשיכטע פון דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ, און אין וואָסער גייסטיקער אַטמאָספּערע דער יונגער פאָסאָ־ווער איז אויסגעוואַקסן. שטודירט האָט ער יוריספּרודענץ אין מאָסקווער אוניווערסיטעט. אַלס סטודענט האָט ער זיך פאָרליבט אין זיין בילדשיינער קוזינע, די טאָכטער פון יוסף ראַבינאָוויטש. אָבער זיין געפיל האָט נישט געפונען קיין אָפּקלאַנג ביי איר. זי האָט חתונה געהאַט מיט אפרותי, וועל־כער איז שפּעטער געווארן אַ גרויסער מיליאָנער אין פאַריז. פאָר פאָסאָווערן

איז דאָס געווען אַ שמערצלעכער קלאַפּ, און ער איז ביזן טויט פֿאַרבליבן אַ בחור. שוין אין די סטודענטישע יאָרן האָט ער זיך אויסגעצייכנט דורך זייַנע מערקווירדיקע פּאַזיקייטן און קענטענישן. נאָכדעם ווי ער האָט אין יאָר 1861 געענדיקט אוניווערסיטעט, האָט דאָס בילדונגס־מיניסטעריום אים געשיקט קיין אויסלאַנד, ער זאָל זיך צוגרייטן צו ווערן אַ פּראָפעסאָר. פּאָסאָווער האָט פֿאַרבראַכט עטלעכע יאָר אין ענגלאַנד, פּראַנקרייך און דייטשלאַנד, פלייסיק אַרבעטנדיק אויפן וויסנשאַפֿטלעכן געביט. ,ווען ער איז אָבער צוריקגעקומען קיין רוסלאַנד, האָט דער בילדונגס־מיניסטער אים טאָקע פֿאַרגעלייגט די פּראָפֿעסור, נאָר מיט דער באַדינגונג, ער זאָל זיך אַפּריער טויפן, פֿאָסאָווער האָט דעם אָנבאָט מיט שטאָלץ אָפּגעווארפן.

אין יוסטיץ מיניסטעריום האָט מען דאָן נאָך נישט געהאַט קיין באַזונדערע פֿאַראורטיילן קעגן יידן. פֿאָסאָווער האָט דאָ געקראָגן אַ רעגירונגס־שטעל אָפּריער אין מאָסקוע און דערנאָך אין וולאַדימיר, וואו ער האָט פֿארנומען דעם אָמט פון אַ פּראָקוראָר־געהילף. די ליבעראַלע שטימונג אין יוסטיץ־מיניסטעריום האָט אָבער נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. פֿאָסאָווער האָט זיך איבער־צייגט, דאָס אַלס ייד וועט ער דאָ ניט קאָנען אַוואַנסירן; האָט ער, אין יאָר 1871, אויפגעגעבן זיין רעגירונגס דינסט, זיך באַזעצט אין אָדעס און איז דאָ אַריבער צו אַדוואָקאַטור. אין דעם זעלבן יאָר איז אין אָדעס פֿאַרגעקומען אַ פּאָגראָם. די דאָרטיקע אַדמיניסטראַציע האָט קיין זאָך נישט געטאָן, כדי אים באַצייטנס אָפּצושטעלן, זי האָט אויך נישט געשטערט די גראָמילעס אין זייער אַרבעט. אונטער פֿאָסאָווערס לייטונג האָבן אַ גרופּע יידישע יוריסטן צונויפגעשטעלט אַ גרויסן מאַטעריאַל וועגן דער פֿאַרברעכערישער האַלטונג פון דער אַדמיניסטראַציע. דערנאָך האָט פֿאָסאָווער אין נאָמען פון די צעראַ־בירטע יידן דערלאַנגט אין סענאַט אויף דעם אָדעסער גענעראַל־גובער־נאַטאָר און פון אים געמאַנט דעם געלט־שאָדן, וואָס זיי האָבן געליטן פון דעם פּאָגראָם איבער זיין נאַכלעסיקייט.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין רוסלאַנד, מען זאָל מאַנען דורכן געריכט יידישע פּאָגראָם־היזקות פון דער אַדמיניסטראַציע. די זאַך איז געווען יורידיש דורך פֿאָסאָווערן גלענצנדיק באַגרינדעט, אָבער קיין דערפֿאָלג האָט זי נישט געהאַט: די יידישע געלט־מאַנונג האָט דער סענאַט פּשוט „באַגראָבן" אין דער קאַנצעלאַריע, אפילו ניט באַטראַכט. אין אָדעס האָט פֿאָסאָווער געהאַט אַ גרויסע פּראַקטיק; אָבער ער האָט געפילט, אַז אָט דער אָרט איז פֿאַר אים צו קליין. אין 1874 באַזעצט ער זיך אַלס אַדוואָקאַט אין פּעטערבורג, און דאָרט פֿאַרבלייבט ער שוין ביזן סוף לעבן. די פּעטערבורגער אַדוואָקאַטור האָט דאָן פֿאַרמאָגט אַזוינע גלענצנדיקע פֿארשטייער ווי סאָ־סאָוויטש, קאַראַבטשעווסקי, אַלעקסאַנדראָוו, אַנדרעיעווסקי, אַרסענייעוו און

אנדערע. קאנקורירן מיט אזעלכע גרויסע אדוואקאטן איז געווען נישט גרינג, אבער פאסאוער פארנעמט גלייך דעם ארט אין דער ערשטער ריי.

אייניקע קרימענעלע פראצעסן, אין וועלכע ער איז ארויסגעטראטן, האבן אים באלד באשאפן גאר א גרויסן נאמען. באזונדערס האט ער זיך אויסגעצייכנט אין דעם באוואוסטן גרויסן פראצעס פון דער טאגאנראגער טאמאשענע (קאסטאם־הויז), וואס איז פארגעקומען אין כארקאוו און האט געדויערט גאנצע צוויי מאנאטן. פאר די דזשורי־לייט זיינען געשטעלט געווארן 1,500 פראגעס. אינאיינעם מיט פאסאוערן האבן זיך אלס פארטיידיקער באטייליקט אזעלכע פראמינענטע אדוואקאטן, ווי פלעוואקא, אלעקסאנדראוו, קראבטשעווסקי, אבער פאסאוער האט זיי אלעמען איבערגעשטיגן. ער איז געווען דער גלענצנדיקסטער שטערן אין אט דעם גרויסן פראצעס. פון קרימינעלע פאר־טיידיקונגען האט ער זיך אבער ביסלעכווייז התרווייטערט, און שפעטער פלעגט ער נאר אין זעלטענע פאלן נעמען אויף זיך אזעלכע אויפטראגן (ער האט, למשל, אין יאר 1909 פארטיידיקט אין סענאט דעם געווען דירעק־טאר פון פאליציי דעפארטמענט לאפוכין וועלכן מען האט געמשפט דערפאר, וואס ער האט ארויסגעגעבן דעם פראוואקאטאר אזעפן). פאסאוערס גרעסטער כוח, זיין שטארקסטע ווירקונג און אמתער בארוף איז געלעגן אין דיני־ממונות, אין ציווילע פראצעסן. זיינע אומגעווייניליך שארפע, פיל־זייטיקע קענטענישן אין אלע צווייגן פון דער רוסישע און אויך אויסלענדישער יוריס־פרודענץ, זיין אייזערנע לאגיק, מערקווירדיקע שארפזיניקייט, זיין זעלטענער זכרון, און דערצו נאך זיין אומפארגלייכלעכער רעדנערישער טאלאנט, — דאס אלץ האט באלד געבראכט צו דעם, אז ער איז געווארן דער ערשטער און סאמע בארימסטער אדוואקאט — ניט נאר אין פעטערבורג, נאר אין גאנץ רוסלאנד.

אין אויפקלערן דעם אמתן זין פון די געזעצן, אין פאנאנדערפלאנטערן די סאמע קאמפליצירטע רעכטלעכע פראגעס, האט פאסאוער אין רוסלאנד קיין גלייכן צו זיך ניט געהאט. סאמע באדיינדיקסטע יוריסטן, אדוואקאטן, רייכטער, פלעגן זיך מיט אים מישב זיין אין הארבע ענינים. פון אלע עקן רוסלאנד האבן צו אים געשטראמט קליענטן, זונכדיק ביי אים יורידישע הילף. רעגירונגס־אנשטאלטן, שטאטישע פארוואלטונגען, פלעגן אים באאויפ־טראגן צו פארטיידיקן זייערע אינטערעסן אין ערריכט. פאסאוער האט ניט אפגעדרוקט קיין איינע פון זיינע רעדעס, נאר ווער עס האט אים כאטש איין מאל געהערט אין ערריכט, דער פלעגט זיין גאנץ לעבן שוין ניט פאר־געסן דעם אינדרוק, — אזא לאגישער און צוגלייך קינסטלערישער גענוס איז דאס געווען. פאסאוער האט קיינמאל ניט געזוכט ווירקן אויפן געפיל פון די ריכטער. זיין וואפן איז געווען — געדאנק, וויסן, לאגישע איבער־צייגונג, אמאל אויך בייסנדיקע איראניע. אויב עס איז דא געווען פאטאס,

ליידנשאפט, איז דאס געווען דער ברען פון לאגיק. פאסאוועד האט געהויבן דעם צוהערער צו די ווייטסטע הייכן פון געדאנק: זיין רעדע האט געלויכטן מיט בליצן פון גייסט, און די סאמע פארפלאנטערטע פראגע פלעגט ווערן קלאר.

און דערביי דער אויסערגעווייגלעכער זכרון. צענדליקע געזעץ־ארטיק־לען, אנטשיידונגען פון סענאט, פלעגט פאסאוועד ציטירן אויף אויסווייניק: אומציליקע ציפערן, פאקטישע איינצלהייטן, עדות־זאגונגען פלעגט ער ברענ־גען, ניט האבנדיק פאר זיך קיין שום דאקומענט, קיין אייגיקע שריפטלעכע נאטיץ. אפילו קיין פארטפעל פלעגט ער קיינמאל ניט מיטברענגען, ווען ער האט באדארפט ארויסטרעטן אין געריכט. אלטע געניטע סענאטארן, מיטגלידער פון דעם העכסטן גע־ריכט אין לאנד, פלעגן זיך ווי פארגאפטע צוהערן צו פאסאוועד רעדעס. און מען קען אן שום איבערטרייבונג זאגן: אין פארלויף פון פערציק יאר איז כמעט די גאנצע פראקטיק פון סענאט, זייע ווייטקסטע פרינציפיעלע דערקלערונגען געווען געגרינדעט אויף יענע אנזיכטן, וואס פאסאוועד האט ארויסגעבראכט אין א ריי ציווילע פראצעסן, גאנצע דרייסיק יאר האט פאסאוועד אנגעפירט מיט די טעארעטישע באשעפ־טיקונגען פון די יונגע אדוואקאטן־געהילפן אין פעטערבורג. צו דער פרא־פעסור האט מען אים, צוליב זיין יידישקייט, ניט דערלאזט, — האט ער דא פאר זיך באשאפן זיין אוניווערסיטעט. ער האט דורך זיינע באלערונגען דער־צויגן א גאנצן דור פראקטישע יוריסטן, צווישן וועלכע עס האבן זיך געפונען א סך פון די באדייטנדיקסטע אדוואקאטן, ווי ווינאווער, גרוזענבערג, סליאס־בערג, קולישער און אנדערע.

פאסאוועד בילדונג איז געווען אן אויסערגעווייגלעכע, אן אמת ענצי־קלאפעדישע. ער האט אויסגעצייכנט געקענט כמעט אלע אירא־פעאישע שפראכן, דערין אויך די אלט־קלאסישע. די גאנצע וועלט־ליטעראטור איז פאר אים געווען אפן. וועגן דער יוריספרודענץ איז דאך שוין אפגערעדט. אויך אין היסטאריע, פילאסאפיע, ליטעראטור־געשיכטע, בכלל אין אלע הומאניטארע וויסנשאפטן, איז ער געווען איינער פון די גרעסטע קענער. און אלץ האט ער געוואוסט גרינדלעך, פון ערשטן קוואל, ניט פארלאזנדיק זיך אויף א „צווייטע האנט". אפילו אין נאטור־וויסנשאפט האט ער פארמאגט גרויסע קענטענישן. און מערקווירדיק: אט דער מענטש האט ניט פארפאסט קיין איין בוך, כמעט גארנישט אנגעשריבן. בלויז אין די יונגע יארן האט ער אפגעדרוקט א פובליציסטישן ארטיקל אין י. ראבינאוויטשעס צייטונג „ראזסוועט", און א קורצע וויסנשאפטלעכע אפהאנדלונג אין א מאסקווער זשורנאל. דער בארימטער אדוואקאט ספאסאוויטש האט צו אים אויף אן עפנטלעכער פארזאמלונג אמאל געזאגט: „איר זייט דאך ווי פושקינס „קאר־גער ריטער". איר פארמאגט אומציליקע גייסטיקע אוצרות, איר טיילט

זיך ניט מיט אַנדערע און איר גיט קיינעם ניט צו געניסן פון זיי!" און וועז איינער האָט אַמאָל ביי פאסאוערן געפרעגט, פארוואס ער שרייבט ניט, האָט ער דערויף געענטפערט: „מאַכן פון דריי־פיר גוטע ספרים אַ פינפטן, אַ שלעכטן, דאָס איז ניט קיין גרויסער קונץ"... צי איז דאָס געקומען פון שטאָלץ אָדער, פאַרקערט, פון ניט־זיכערקייט אין זיינע אייגענע כוחות? דאָס איז געווען זיין סוד.

פאַר אַ פסיכאָלאָג, וואָס שטודירט די דערשיינונגען פון גייסטיקער ירושה, איז פאסאוער געווען איינער פון די סאַמע אינטערעסאַנטסטע פערזענלעכקייטן. ווי מיר האָבן אויבן געזאָגט, זייגען פאַר אים שוין אין זיין משפחה געווען דריי דורות אייראָפּאיש־געבילדעטע, שטודירטע אינטעליגענטן. אָבער נאָך פריער האָט די משפחה פאַרמאָגט גאַנצע דורות גרויסע לומדים, וואָס האָבן אָפּגעגעבן זייער לעבן אויף לערנען תורה. אָט די גייסטיקע ענערגיע, וואָס האָט זיך אָנגעזאַמלט הונדערטער יאָרן לאַנג, און איז אַריבער פון פאָטער צו קינד, איז צו איר העכסטן אויסדרוק געקומען אין דעם לעצטן פארשטייער פון דער פאַמיליע. אַלעקסאַנדער פאסאוער איז געווען אַ מענטש מיט אויסערגעווינלעכער גייסטיקער קראָפט, מיט געניאַלן שכל. אָבער דאָס איז זיין שארפער בליק דורכגעדרונגען. ער האָט, ווי קיין אַנדערער, געקענט מענטשן, מיט אַלע זייערע חסרונות און שוואכקייטן. ער האָט געלייענט אין זייערע מוחות און הערצער, ווי אין אָפּענעם בוך. אָבער דאָס איז געווען די אומ־באַגרענעצטע אַלייניהערשאַפט פון געדאַנק. גובר זיין די האַרבסטע לאָגישע שווערקייטן, בייקומען די שווערסטע טעאָרעטישע אויפגאַבעס, — דאָס איז געווען פאסאוערס חיות, און דערין איז אייגנטלעך באשטאַנען זיין לעבנס־זין. פאַרן געביט פון גשפיל איז קיין אָרט ניט געבליבן; ער איז געווען אינגאַנצן אונטערגעאָרדנט דעם פארשטאַנד, דער לאָגיק.

מיט ווייטקייט, אָפּגעזונדערטקייט, האָט דערביבער געווייט פון פאסאוערן. אין אַמאָליקע צייטן פלעגן אָזעלכע, ווי ער, אינגאַנצן אָוועק פון מענטשן, אין מדבר אָדער אין מאָנאַסטיר. פאסאוער איז געווען צו מאָדערן, צו שטאַרק דורכגעדרונגען מיט דער איראָפּאישער קולטור, ער זאָל קענען ווערן אַ פרוש, אינגאַנצן אָוועקגיין פון מענטשלעכן לעבן, האָט ער זיין גאַנצע ווילנס־קראָפט אָנגעוועندט אויף נישט צו דערלאָזן קיינעם אין זיין קדשי־קדשים, אין זיין אינערלעכער וועלט, אויף צו באַוואָרענען זיין פערזענלעכקייט פון יעדער מינדסטער פרעמדער באַרירונג. אין דעם אומגאַנג מיט מענטשן איז ער געווען אויסערסט קאַרעקט, אָבער ווי פארשפילט אויף אַלע קנעפלעך. ער איז שטענדיק געווען פעסט אינגעשלאָסן אין זיך אַליין, קיינמאָל ניט אַרויסגעווויזן קיין מינדסטע אינטימקייט. ער האָט ליב געהאַט צו שמועסן מיט מענטשן, וואָס זיינען פאַר אים געווען אינטערעסאַנט, און דערביי געפינקלט מיט וויץ און אינפאַל. אָבער קיינמאָל האָט ער אין געשפּרעך

ניט געדעדט וועגן זיך אַליין, ניט באַרירט עפעס אַ ביאָגראַפישן שטריך, אַ פערזענלעכע איבערלעבונג. זייער געלונגען האָט אָפאָל באָמערקט ווינאָוועד, אַז עס איז בכלל שווער צו געפינען נאָך איינעם, ווי פּאָסאָוועד, ווָאס זאָל האָבן אַזוי וויניק געברויכט דאָס ווָארט „איך". וועג עמיצער האָט געפרוּאווט אין אַ שמועס מיט פּאָסאָוועדן צוטרעטן כאָטש אויף אַ האָר נעענטער, פלעגט פּאָסאָוועד אים גלייך צוריקווייזן מיט אַ וויץ, אַ גלייכווערטל, אָדער אַריבער־פירן דאָס געשפּרעך אויף אַן אַנדער טעמע.

אפילו זיין גאַנצע אויסערלעכע האַלטונג איז געווען טשיקאָווע. ער פלעגט שטענדיק, אי אין געריכט, אי אין יענע זעלטענע פאַלן, וועג ער איז ערגעץ־וואו געווען צו־גאַסט, טראָגן גראָע זעמשענע העמשקעס, פונקט ווי אים וואָלט זיך ניט געגלוסט צו באַרירן עמיצנס האָנט. אַן העמשקעס איז ער געווען נאָר בייַ זיך אין דער היים. פון עלף ביז אינס דעם זייגער אין דער פרי האָט ער אויפגענומען מענטשן, און דערנאָך פלעגט ער ווי פאַרשווינדן. עס האָט געמעגט דוגערן און בליצן, אָבער קיין צוטריט צו אים איז שוין מער ניט געווען. פאַר אַ דינסט האָט ער אויסגעקליבן אַ פינלענדערין, ווָאס האָט קיין רוסיש ניט געקענט. זי האָט געוואוסט נאָר צווי ווערטער: „ניעט דאָמאָ" (ניטאָ אין דער היים). זיין גאַנצער לעבנס־שטייגער איז געווען אַזוי געהיילט אין סודות. קיינער האָט ניט געוואוסט ווי אַזוי און ווען ער האָט פאַרברענגט דעם טאָג; אויף גאַנצע חדשים פלעגט ער פאַרשווינדן פון פּעטערבורג, און ווען ער געפינט זיך, איז געווען אומבאַקאַנט. ער האָט גע־האָט אַ וואוינונג אויך אין בערלין. מען האָט דערציילט, אַז ער פאַרענעמט זיך מיט אַדוואָקאַטור אויך אין לאַנדאָן.

בלויז איין לייַדנשאפט האָט פאָסאָוועד געהאָט: ביכער. אויף זיי פלעגט ער אויסגעבן אַ גרויסן טייל פון זיינע קאַלאָסאַלע פאַרדינסטן. אַנטיקווארן פון גאַנץ איראָפּע פלעגן אים צושטעלן די זעלטנסטע ביכער. מען האָט דערציילט, אַז איינמאָל האָט פאָסאָוועד, ניט־פאַרלאָזנדיק זיך אויף בוכ־העגדלער, געמאַכט אַ רייזע קיין אַמעריקע, כדי אינצוהאַנדלען אַן אַלט ווערק, ווָאס האָט אים געפעלט. זיינע ביידע וואוינונגען, אין פּעטערבורג און בערלין, זיינען אייגנטלעך געווען קאָלאָסאַלע ביבליאָטעקן. פאָסאָוועדס ביכער־זאַמ־לונג איז געווען אינע פון די רייכסטע פריוואַטע ביבליאָטעקן אין רוסלאַנד. פון יידישן שטאַנדפונקט, האָט אין פאָסאָוועדס ביבליאָטעק געהאָט אַ באַזונ־דערס גרויסן ווערט אַ זאַמלונג, ווָאס האָט איר גלייכן אין ערגעץ ניט געהאָט. דאָס איז געווען: די גאַנצע ליטעראַטור, וועגן דער יידנפראָגע אין אַלע איראָפּעאישע שפּראַכן, אַנהייבנדיק פון אַלטערטום ביז אונדזער צייט. פאָסאָ־ווער האָט אָט־די זאַמלונג געקליבן זיין גאַנץ לעבן, ניט זשאַלווענדיק קיין שום געלט, און דאָ האָט ניט געפעלט אפילו קיין אינציקע בראָשור וועגן

דער יידישער פראגע. זיין גאנצע ביבליאטעק האט פאסאוער פארן טויט אפגעשריבן דער וויסנשאפטלעכער אקאדעמיע אין פעטערבורג.

די פעטערבורגער אדוואקאטור איז געווען א זעלבסטשטענדיקע ארגאניזאציע, וואס אין איר שפיץ איז געשטאנען אן אויסגעקליבענער ראט פון די אנגעזעענסטע יוריסטן. יארן־לאנג איז צווישן זיי, נאטירלעך, געווען אויך פאסאוער. איז 1889 האט דער אדוואקאטן־ראט אין זיין יארלעכן באריכט אפגעדרוקט, אז פאסאוערס וויסן, אן אויסקונפט וועגן דער צאל אדוואקאטן־יידן. פאסאוער איז געווארן אזוי אויפגעבראכט, אז ער איז ארויס פון דעם ראט, און ניט אכטנדיק אויף אלע בקשות, האט ער שוין מער קיינמאל ניט געגעבן זיין צושטימונג מען זאל אים ווידער דערוויילן. איין צייט איז ער געווען מיטגליד אין דער פראוואלטונג פון דער יידישער בילדונגס־געזעלשאפט, אויך אין דעם פעטערבורגער צענטראל־קאמיטעט פון „איקא", און ער פלעגט שטענדיק אויפן פינקטלעכסטן אופן דערפילן די אויפטראגן, וואס מען האט אויף אים ארויפגעלייגט. אבער אים, דעם אויסגעשפראכענעם אינדיווידואליסט, האט די געזעלשאפטלעכע ארבעט צו זיך ניט געצויגן, און ער איז פון איר ענדלעך אינגאנצן אוועק. אין יאר 1881 איז פאסאוער געווען אין דער יידישער דעפוטאציע, וואס האט נאך די פאגראמען געקראגן אן אוידיענץ ביי אלעקסאנדער דעם דריטן. די דערקלערונג וועגן דער שווערער רעכטלעכער לאגע פון די יידישע פאלקס־מאסן, וואס ער האט דערביי ארויסגעזאגט, האט אויף דעם קייזער געמאכט א רושם, און ער האט געפרעגט: וואר אזוינס איז ער? וועלן פאסאוער האט געענטפערט, אז ער איז אן אדוואקאט, איז אלעקסאנדער דער דריטער, קענטיק, געווען אנטוישט. קיסרים האבן געווינלעך פיינט יוריסטן, און בכלל פארטיידיקער פון מענטשן־רעכט.

וועלן די אנטיסעמיטן־פאליאקן אין ווילנע האבן באשאפן דעם באוואוסטן בלוט־בלבול קעגן בלאנדעסן, האבן די פעטערבורגער יידישע כלל־טוער געוואלט פאסאוער זאל אויף זיך נעמען די פארטיידיקונג פון בלאנדעסן. פאסאוער האט אבער געהאלטן, אז פארטיידיקן דעם אומשולדיקן יידן מוז דורכאויס דער בארימטער אדוואקאט ספאסאוויטש, וועלכער איז געווען א פאליאק. אין פאסאוערס אויגן האט געהאט די וויכטיקסטע באדייטונג, עס זאל בלאנדעסן פארטיידיקן גראד דער גרעסטער פוילישער אדוואקאט. ספאסאוויטש איז געווען א גרויסער ליבעראל, אן שום פאראורטיילן. דאך האבן אנדערע געצוויפלט, צי ער וועט וועלן אפן ארויסטרעטן אין ווילנער בעריכט קעגן די דארטיקע פוילישע אנטיסעמיטן. מען האט פארפירט אוטטערהאנדלונגען מיט ספאסאוויטשן. פאסאוער האט מיט דער גרעסטער אומגעדולד געווארט אויף די רעזולטאטן פונעם געשפרעך. און וועלן דער באוואוסטער כלל־טוער יוריסט ה. סליאזבערג האט אים געבראכט די נאכ־

ריכט, אז ספּאַסאָוויטש האָט אָנגענומען דעם פּאָרשלאָג צו פּאַרטיידיקן בלאָנדעסן, איז מיט פּאַסאָוווערן געשען עטוואָס אויסערגעווייניקעס: אויף זיינע אויגן האָבן זיך פּלוצלונג באָוויזן טרערן פון פרייד! ער איז אָבער באַלד געקומען צו־זיך, און זיין פּנים איז ווידער באַדעקט געוואָרן מיט דער שטענדיקער מאַסקע פון גלייכגילטיקייט. געווים האָט אים דערנאָך גאָר שטאַרק פּאַרדראָסן די „שוואַכקייט", וואָס ער האָט דאָ אפשר דאָס איינציקע מאָל אין לעבן אַרויסגעוויזן...

געשטאָרבן איז פּאַסאָווער אין יאָר 1910, אין עלטער פון 70 יאָר. ניט־קוקנדיק אויף זיין באַרימטקייט און רייכטום, איז ער קוים געווען גליקלעך. אָן אַ הויז־געזינט, אָן פריינט, אַדער אפילו נאָענטע מענטשן, איז ער אין גרונט געווען עלנט, שרעקלעך איינזאַם. צופּיל וויסן, צופּיל פּאַרשטיין — דאָס ווערט אָפט פּאַרוואַנדלט אין אַ קוואָל פון ליידן און אומגליק. דער ניכטערער פּאַרשטאַנד, וואָס איז פול מיט ספקות, פּטרט אָפט אַוועק אַלץ, מיט וואָס דאָס לעבן איז שיין; ער לאָזט ניט איבער אָן אָרט פאַר קיין שום באַצויבערונג פאַר די מינדסטע אילוזיעס. און אפילו די העכסטע גייסטיקע אינטערעסן, וועלן זיי זיינען ניט באַפרוכפּערט דורך ליבע צו מענטשן, קענען זיי ניט געבן קיין פּולע באַפרידיקונג און גליק.

# דוד פיינבערג: גרויסער יידישער כלל־טוער

איינער פון די סאַמע פאָפולערסטע פעטערבורגער טוער איז געווען דוד פיינבערג. העכער פופציק יאָר האָט ער געפירט זיין ברייטע, פאַר־צווייגטע געזעלשאַפטלעכע ארבעט, געווען אַ טעטיקער, זעלטן ענערגישער מיטגליד כמעט אין אַלע פעטערבורגער יידישע אַנשטאַלטן, זיך באַטייליקט אין די וויכטיקסטע געזעלשאַפטלעכע אויפטואונגען. עס איז אין אַמאָליקן פעטערבורג ניט געווען דער ייִד, וואָס זאָל אים ניט האָבן געקענט. זייער באַוואוסט איז דוד פיינבערגס נאָמען געווען אויך אין דער יידישער פּרעָ־וועלט, וואוהין ער פלעגט זייער אָפט אָפּפּאָרן צוליב געזעלשאַפטלעכע אַנ־געלעגנהייטן. און אפילו אין אויסלאַנד איז פיינבערג, נאָך באַרימט האַראַץ גינצבורגן, געווען יענער רוסיש־יידישער כלל־טוער, וואָס האָט דערוואַרבן די גרעסטע פאָפולאַריטעט און דעם טיפן צוטרוי ביי די דאָרטיקע וויכ־טיקסטע יידישע פירער. ער איז געווען איינער פון די ערשטע אינטעלי־גענטן, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין פעטערבורג, און מיט זיין נאָמען און זיין לאַנגער טעטיקייט איז געווען פאַרבונדן אַ גרויס קאַפּיטל פון דער דאָרטיקער יידישער געמיינדע.

געבוירן געווארן איז דוד פיינבערג אין קאָוונע, אין יאָר 1840. זיין פאָטער איז געווען אַ קליינער סוחר, און דוד איז ביי אים געווען דער אייניקיקער זון. ווי געווינלעך אין יענער צייט, האָט ער אַ לאַנגע צייט געלערנט אין חדר און דערנאָך ביי אַ „שרייבער". אויף דער עלטער האָט פיינבערג אָנגעשריבן זיין אויספירלעכע לעבנס־געשיכטע; זי איז נאָך ניט פאַרעפנטלעכט געווארן און זי געפינט זיך אין מיין אַרכיוו אינ־אַיינעם מיט אַנדערע פאַפּירן, וואָס זיינען פאַרבליבן נאָך זיין טויט. אין די דעראינערונגען וועגן דער יוגנט דערציילט ער, אַז זיין פאָטער איז געווען אַ שלעכטער סוחר, אַן אידעאַליסט; עס האָט אים מער געצויגן צו גייסטיקע אינטערעסן, באַזונדערס צו מוזיק און פּאָעזיע. ער איז געווען באַפריינדעט מיט דעם בארימטן העברעאישן ראַמאַניסט אברהם מאַפּו, וועלכער האָט געלעבט אין קאָוונע. וועז דוד איז אַלט געווען בלויז פערצן יאָר, איז זיין פאָטער געשטאָרבן און האָט איבערגעלאָזט די פאַמי־ליע אָן שום מיטלען. דער בחור האָט געמוזט זאָרגן ניט נאָר וועגן זיך, נאָר אויך וועגן דער מוטער און צוויי שוועסטער.

ס׳איז אים, בכן, פרי אויסגעקומען צו באַטרעטן דעם פּראַקטישן לעבנס־וועג. זיין זיידע, וועלכער האָט געהאַנדלט מיט שניט־סחורה, האָט אים אַרײַנגענומען צו זיך אין געשעפט. דער בחור האָט אַרויסגעוויזן גוטע סוחרישע פּעאיקייטן, און צו זעכצן יאָר האָט ער שוין זעלבסטשטענדיק פֿאַרוואַלטעט מיט דער אָפּטיילונג פון דעם זיידנס געשעפט אין דענעבורג. נאָך דעם זיידנס טויט איז דער אַכצן־יאָריקער דוד פּינבערג געבליבן אַן אַרבעט און געלט־מיטלען. ניט געאַכט אויף זיינע יונגע יאָרן, האָט מען אין קאַוונע שטאַרק פון אים געהאַלטן, און אַ דאַנק דעם האָט זיך אים אננטערגעשאַרט אַ פֿאַרדינסט — גאַנצע 150 רובל. האָט ער איצט אָנגע־הויבן ערנסט זאָרגן וועגן זיין בילדונג. זיין לערער איז געווען אברהם מאַפּו, וועלכער איז, ווי באַוואוסט, געווען ניט נאָר אַ שריפטשטעלער, נאָר אויך אַ פּעדאַגאָג. פּיינבערג האָט אייפעריק געלערנט, באַזונדערס האָט אים געצויגן צו אויסלענדישע שפּראַכן. ער איז געווארן זייער באַהאַוונט אין פראַנצויזיש, גוט געקענט דייטש, און דאָס האָט אים פיל מיטגעהאָלפן אין זיין שפּעטערדיקער קאַריערע.

מען האָט אַבער געמוזט טראַכטן וועגן אַ תכלית. אין יענער צייט האָט אַ פראַנצויזישע אַקציע־געזעלשאַפט אָנגעהויבן בויען אַן אייזנבאַן־ליניע פון דער פרייסישער גרענעץ ביז פּעטערבורג. פּיינבערג האָט גע־קראָגן אַ שטעל ביי דער אייזנבאַן, גיך אַוואַנסירט, און איז דערנאָך געווארן דער שעף פון דער אייזנבאַן־סטאַנציע לאַנדוואַראָוואָ. עס זיינען געווען זיבעציק קאַנדידאַטן אויף אָט דעם אַמט, און פון זיי אַלעמען האָט מען אויסגעקליבן פּיינבערגן, כאָטש ער איז געווען אַ ייד און בלויז איין און צוואַנציק יאָר אַלט. מען מוז, אגב, דאָ באַמערקן, אַז דאָס איז געווען דער אינציקער פאַל אין צאַרישן רוסלאַנד, וואו אַ ייד האָט פאַרנומען די שטעל פון אַ שעף איבער אַן אייזנבאַן־סטאַנציע. ער האָט געהאָט זייער אַ גוטע רעפוטאַציע אַלס באַאַמטער; אָבער ווען פאַר אַ דירעקטאָר פון דער אייזנבאַן איז דערנאָך באַשטימט געווארן אַ דייטש — אַ פאַר־ביסענער אַנטיסעמיט, האָט פיינבערג געמוזט אַוועק פון זיין שטעלע.

פאַר זיין דריי־יאָריקער דינסט ביי דער אייזנבאַן האָט ער אָפּגע־שפּאַרט 500 רובל. איצט האָט ער באַשלאָסן צו שטודירן. אין יאָר 1863 איז ער צוליב דעם אַוועק קיין פּעטערבורג. באַקאַנטע סטודענטן האָבן אים געהאָלפן גרייטן זיך צו די עקזאַמענס, און אין אַ יאָר אַרום איז ער אַנגעקומען אין פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. ער האָט דאָ שטו־דירט יוריספרודענץ. די רוסישע געזעלשאפט האָט דאָן, אין אַנהייב פון די זעכציקער יאָרן, איבערגעלעבט די האַניק־צייט פון דער ליבעראַלער באַוועגונג. אין רוסלאַנד האָט זיך געפילט אַ שטאַרקע אויפלעבונג. די ליטעראַטור, פּרעסע און די בעסטע עלעמענטן פון דער רוסישער געזעל־

שאַפט זיינען געווען באַהערשט דורך די אידעאַלן פון פרייהייט און גלייכ־
הייט. צווישן די פאַרשיידענע פראַבלעמען, וואָס מען האָט געמוזט באַ־
טראַכטן פון א נייעם, ליבעראַלן און מענטשן־פריינטלעכן שטאַנדפונקט,
איז געווען אויך די אידן־פראַגע. ביי דעם סטודענט פיינבערג האָט אונ־
טער אָט די אַלע ווירקונגען זיך פאַרשטאַרקט דער אינטערעס צו דער
לאַגע פון זיין אייגן פאָלק. ער שטודירט אייפעריק די יידישע געשיכטע,
די רוסישע געזעצגעבונג וועגן יידן. וואָס ווייטער, ווערט ער אַלץ מער
צוגעבונדן צו די יידישע אינטערעסן.

דוד פיינבערג האָט דערלעבט ביז צו א גאַר טיפער עלטער, און
כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס ביזן טויט איז ער געבליבן אומפאַרהיראַט.
מען האָט געהאַט געשמועסט, אַז געשען איז עס איבער אַן אומגליקלעכער
ליבע, וואָס ער האָט אַמאָל איבערגעלעבט אין דער יוגנט. ווי עס איז
אַבער צו זען פון זיינע שריפטלעכע דעראינערונגען, איז אָט די דער־
קלערונג געווען ניט קיין ריכטיקע. שוין אין די סטודענטישע יאָרן איז ביי
אים רייף געוואָרן דער באַשלוס אָפצוגעבן אַלע זיינע כוחות אויף צו
דינען די יידישע אינטערעסן, און כדי קיין שום פאַמיליען־זאָרג זאָל אים
דערין ניט שטערן, האָט ער באַשלאָסן: קיינמאָל ניט חתונה צו האָבן.
אין יענער צייט האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו מערקן אין דער רעגירונגס־
פאָליטיק א רעאַקציאָנערע טענדענץ. נאָך די געוויסע פאַרגרינגערונגען
פאַר יידן, וואָס זיינען אינגעפירט געוואָרן אין די ערשטע יאָרן פון
אַלעקסאַנדער דעם צווייטנס מלוכה, האָט זיך די ליבעראַלע באַציאונג
צו דער יידישער באַפעלקערונג אויסגעוועפט, און די האָפענונגען אויף
וויטערדיקע רעפאָרמען בנוגע צו יידן האָבן זיך ניט פאַרווירקלעכט.

פיינבערג האָט פיל געטראַכט וועגן דער יידישער לאַגע אין רוסלאַנד
און וועגן דער נויטוועדיקייט צו קעמפן פאַר גלייכבאַרעכטיקונג. ער קומט
צום געדאַנק, אַז דער ערשטער שריט אין אָט דער ריכטונג מוז באַשטיין
דערין, אַז די יידן אין רוסלאַנד זאָלן באַקומען א געוויסע געזעלשאַפטלעכע
אַרגאַניזאַציע. אַן א געזעלשאַפטלעכער פאַרטרעטונג קען דאָך קיין רייד ניט
זיין אפילו וועגן א לעגאַלן קאַמף פאַר רעכט. די פאַריזער „אַליאַנס איזרא־
עליט" (די געזעלשאַפט „כל ישראל חברים") האָט שוין דאָן עקזיסטירט,
אָבער אין רוסלאַנד איז זי געווען פאַרווערט, די דאַרטיקע יידן האָבן זיך אין
איר ניט געטאָרט באַטייליקן. צופעליק איז פיינבערגן אין די הענט אַריינגע־
פאַלן א געדרוקטער באַריכט פון אָט דער געזעלשאַפט. אירע באַמיאונגען
מכוח די יידישע רעכט אין פאַרשיידענע לענדער, וועגן וועלכע ער האָט זיך
פון דאָנען דערוואוסט, האָבן אין אים נאָך מער באַפעסטיקט די איבערצייי־
גונג, אַז די יידן אין רוסלאַנד מוזן זיך אַרגאַניזירן, און אָנהייבן עס —
פון אינאַרדענען ביי זיך מער לייטישע געמיינדע־פאַרוואַלטונגען.

דער יונגער סטודענט פיינבערג האָט געפֿרואוט קומען אין פֿארבינדונג מיט די גרויסע פֿראַנצויזיש־יידישע טוער. ער האָט געשריבן, נאַטירלעך פֿארשטעלטערהייט, וועגן דער יידישער לאַגע אין רוסלאנד צו דעם באַ־וואוסטן נאַרסיס לעווין, וועלכער איז געווען אייגער פון די גרינדער פון „אַליאַנס איזראַעליט". אין יאָר 1867 איז דער קייזער אַלעקסאַנדער דער צווייטער געווען אין פֿאריז. צוליב דער וועלט־אויסשטעלונג, וואָס איז דאָן דאָרט פֿארגעקומען. האָט פיינבערג אָנגעשריבן צו דעם באַרימטן פראַנ־צויזיש־יידישן טוער, דעם געווען פראַנצויזישן יוסטיץ־מיניסטער אַדאָלף קרעמיע, ער זאָל זיך מיט אַ דעפוטאַציע פֿארשטעלן דעם רוסישן קייזער און דאָנקען אים פֿאר די פֿארגרינגערונגען, וואָס ער האָט געגעבן אייניקע גרופּן פון דער יידישער באַפעלקערונג. פיינבערג האָט געהאָפט, אַז דער רוסישער קייזער וועט דערביי געבן דער דעפוטאַציע געוויסע ליבעראַלע פֿארשפּרעכונגען, און אויב זיי זאָלן אפילו ניט דערפילט ווערן, וועט דאָס דאָך האָבן אַ גוטע ווירקונג אויף די באַציאונגען פון דער רוסישער אַדמי־ניסטראַציע צו יידן. אין זיין בריוו צו קרעמיע האָט פיינבערג אָבער ניט געקאָנט אָפּן אַרויסזאָגן זיין באַהאַלטענעם מאָטיוו, און דערביבער האָט דער באַרימטער יידישער פֿאָטריאָט זיין פֿארשלאָג ניט אָנגענומען.

אין דעם זעלבן יאָר 1867 האָט פיינבערג אָנגעשריבן צו קרעמיע אויך וועגן אַן אָנדער יידישער אנגעלעגנהייט. נאָך דעם באַוואוסטן סאַראַטאָווער בלוט־בלבול האָט זיך איינער פון זיינע קרבנות, דער 70 יאָריקער בלינדער יעקב יושקעוויטש, אויפגעהאַלטן אין דער טורמע אין סאַראַטאָוו. מען האָט אים פֿאַראורטיילט פֿארשיקט צו ווערן קיין סיביר, אָבער צוליב זיין עלטער און קראַנקייט האָט מען אים איבערגעלאָזט אין שפּיטאָל ביי דער סאַראַטאָווער טורמע. זיינע קינדער האָבן זיך יאָרן לאַנג געמיט וועגן זיין באַפרייאונג, אָבער דאָס האָט ניט געהאָלפן, און ענדלעך האָט מען זיי אפילו געצוואונגען צו געבן אַן אונטערשריפט, אַז זיי וועלן מכוח דעם מער קיין בקשות ניט דערלאָנגען. האָט זיך פיינבערג געווענדט צו קרעמיע, ער זאָל זיך אָננעמען פֿאר דעם אומגליקלעכן יושקעוויטשן. שוין אין עטלעכע טעג אַרום איז אָנגעקומען אַן ענטפער פון קרעמיע, דאָס ער האָט דורך דעם רוסישן אַמבאַסאַדאָר אין פֿאריז בודבערגן דערלאָנגט צו אַלעקסאַנדער דעם 2טן אַ בקשה וועגן באַפרייען דעם בלינדן קראַנקן קרבן. די זאָך האָט זיך אָבער עטוואָס פֿארצויגן. פיינבערג האָט געוואָלט פֿערזענלעך דורכריידן זיך מיט קרעמיע וועגן יושקעוויטשעס אָנגעלעגנהייט, ווי אויך וועגן זיין פריער־דיקן פֿארשלאָג. גלייכצייטיק האָט ער געהאָט אין זינען צו באַקענען זיך אויפן אָרט מיט דער אָרגאַניזאַציע פון די יידישע קהילות אין אויסלאַנד האָט ער באַשלאָסן צו מאַכן אַן אויסלענדישע רייזע. געלעבט האָט דער סטודענט פיינבערג פון דעם, וואָס ער פלעגט געבן „שטונדן" אין פריוואַטע

הייזער, און קיין געלט אויף צו פֿאָרן האָט ער, פֿאַרשטייט זיך, ניט פֿאַר־מאָגט. אויסגעהאַלפֿן האָט אים אָבער אינער אַ באַקאַנטער — ער האָט אים געליען 200 רובל מיט דער באַדינגונג אָפּצוגעבן דאָס מיט „שטונדן" צו זיינע קינדער.

צוערשט איז פיינבערג אַוועקגעפֿאָרן קיין בערלין. דאָ האָט ער זיך געזוכן מיט אייניקע וויכטיקע טוער און איז גרינטלעך באַקאַנט געוואָרן מיט די אינאַרדעמונגען אין די אַלע אַנשטאַלטן פון דער בערלינער יידישער געמיינדע, דערנאָך איז ער אַוועק קיין פּאַריז. אי נאַרסיס לעווען, אי אַדאָלף קרעמיע, וועלכע האָבן אים שוין געקענט פון זייַנע בריוו, האָבן אים אויפ־גענומען זייער פרייַנטלעך. געריידט האָט מען, פֿאַרשטייט זיך, וועגן דער שוועריקייט יידישער לאָגע אין רוסלאַנד. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צונויפ־רופן אַן אינטימע פֿאַרזאַמלונג פון די וויכטיקסטע פֿראַנצויזיש־יידישע טוער, וואו פיינבערג זאָל וועגן דעם מאַכן אַן אויספֿירלעכן באַריכט. אין אָנהייב דעצעמבער 1867 איז די זיצונג פֿאַרגעקומען אין קרעמיעס וואוינונג. דאָ זייַנען געווען די סאָמע באַוואוסטע פּערזענלעכקייטן פון פֿראַנצויזישן יידנטום, צווישן זיי באַרימטע פראַנצויזישע רעדנער און פּאָליטיקער. דער יונגער פיינבערג האָט זיך אָבער ניט פֿאַרלאָרן, ער האָט זיך נאָר אַנטשולדיקט, וואָס ער, דער רוסישער סטודענט, דערוואָגט זיך צו ריידן פֿראַנצויזיש פֿאַר אַזאַ גלענצנדיקער פֿאַרזאַמלונג. קרעמיע האָט דערויף מיט אַ פּריינטלעכן שמייכל באַמערקט: „הלואי וואָלט איך אַזוי געריידט רוסיש, ווי איר רעדט פראַנצויזיש!"

דער באַריכט וועגן די טרויעריקע יידישע אַנגעלעגנהייטן אין רוסלאַנד האָט געמאַכט אַ שטאַרקן אייndרוק. קרעמיע האָט געזאָגט, אַז ווען ער זאָל האָבן געוואוסט דאָס אַלץ פריער, וואָלט ער אויסגענוצט דעם קייסערס אַנוועזנ־הייט אין פּאַריז, כדי זיך אים פֿאַרצושטעלן אין די אינטערעסן פון די רוסישע יידן. „איר אָבער האָט מיר אין אייער בריוו פֿאַרגעלייגט, האָט ער געזאָגט, צו ברענגען דעם רוסישן קייזער אַ דאַנק פֿאַר די פֿאַרגרינגערונגען בנוגע צו זיינע יידישע בירגער. פֿאַר אַזעלכע זאַכן דאַנקט מען ניט. דאָס איז בלויז אַ חוב, פֿאַר וועלכן עס קומט ניט קיין דאַנק". נאָך דער זיצונג האָט פּיינ־בערג זיך ווידער עטלעכע מאָל מיט אים געזען און געהאָט אויספֿירלעכע געשפּרעכן. ער האָט אים צווישן אַנדערע זאַכן געזאָגט, אַז די רוסישע יידן וועלן אים זיין טיף דאַנקבאַר, אויב ער זאָל קומען צו פֿאָרן אין רוסלאַנד און אויסווירקן דאָ פֿאַר זיך אַן אויידיענץ ביים צאַר, כדי דערביי צו באַרירן די יידישע פֿראַגע. קרעמיע האָט דערויף געענטפֿערט, אַז ער איז אַלט און שוואַך; זיין פרוי, וועלכע באַגלייט אים שטענדיק אין זייַנע רייזעס, איז איצט קראַנק, און די זאַך אין דעריבער פֿאַר אים זייער שווער. דאָך האָט

ער זיך אינגאַנצן ניט אָפּגעזאָגט פון דעם פּלאַן; ער האָט באַמערקט, אַז אין פּרילינג 1868 וועט ער, האָפּנטלעך, קאָנען קומען קיין פּעטערבורג.

אין פּאַריז האָט פיינבערג זיך איניקע מאָל געזען מיט מ. מאַפּו (אַ ברודער פון דעם באַרימטן העברעאישן שריפטשטעלער), וועלכער איז געווען דער פּערזענלעכער סעקרעטאַר פון באַראָן יוזל גינצבורג. יענער האָט שוין דאָן געלעבט אין פּאַריז. מאַפּו האָט זיך אָלץ געוואָלט דערוויסן, צוליב וואָס פיינבערג איז דאָס געקומען קיין פּאַריז; אָבער יענער האָט גערעכנט פּאַר נייטיק צו האַלטן די זאַך בסוד. איז באַראָן גינצבורגס סעקרעטאַר געפּאַלן אויף אַ המצאה. „איצט ווייס איך שוין דעם צוועק פון אייער קומען אַהער, האָט ער אים אינמאָל געזאָגט: מען האָט מיר דערציילט, אַז איר זענט געקומען זען אַ כלה!" דער יונגער פיינבערג איז פון דעם אָזוי אויפגעקאָכט געוואָרן, דאָס ער האָט מאַפּון באָקענט מיט אַלע אינצלהייטן פון זיין אַרבעט אין פּאַריז און דערביי פון אים גענומען אַ וואָרט, אַז דאָס וועט בלייבן נאָר צווישן זיי ביידן. אָבער מאַפּו האָט דאָך יוזל גינצבורגן אַלץ דערציילט. יענעם האָבן פיינבערגס באַמיאונגען שטאַרק דערפרייט און ער האָט אים פּאַרבעטן צו זיך. פיינבערג, כאָטש ער איז נאָך געווען יונג, האָט אַרויסגעוויזן אַ גרויסע פּאַרזיכטיקייט. ער האָט דורך מאַפּון איבערגעגעבן באַראָן גינצבורגן פאָלגנדיקס: די געזעלשאַפט „אַליאַנס איזראַעליט" איז אין רוסלאַנד פאַראַנטן; פירנדיק אונטערהאַנדלונגען מיט אים, קאָן ער ריזיקירן מיט זיך פערזענלעך, אָבער ער וויל ניט וואַרפן אַ מגלעכן פאַרדאַכט אויף גינצבורגן. דעריבער טאָר ער זיך מיט אים ניט זען, כאָטש דאָס וואָלט זיך אים זייער געגלוסט. און ער האָט טאָקע יוזל גינצבורגן ניט באַזוכט.

פון פּאַריז האָט פיינבערג זיך אַריבערגעכאַפּט קיין לאָנדאָן. אים האָט זיך דורכאויס געוואָלט כאָטש אַ קוק טאָן אויף דעם אַלטן משה מאָנטעפיאָרע. אַ דאַנק יענעמס סעקרעטאַר איז דאָס טאָקע אים געלונגען. אין זיינע דערינערונגען באַשרייבט ער געוויס דעם טיפן, דערהיבענעם אייַנדרוק פון דעם מאָמענט, וועלן ער האָט זוכה געווען פּערזענלעך צו באַגריסן דעם באַרימטן זקן. מאָנטעפיאָרע איז שוין געווען צו שוואַך, מען זאָל קאָנען מיט אים האָבן אַ געשפּרעך. האָט פיינבערג געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט דעם באַוואוסטן ענגליש־יידישן טויער און פאָליטיקער פרענציס גאַלד־סמיד, און יענער האָט אים צוגעזאָגט אויפצוהייבן ביי יעדער געלעגנהייט זיין שטים לטובת די רוסישע יידן. פיינבערג האָט זיך פון לאָנדאָן אומגעקערט קיין פּאַריז. קיין געלט צו פּאָרן צוריק אַהיים האָט ער שוין ניט געהאַט. יוזל גינצבורג האָט דורך מאַפּון אים פּאַרגעלייגט אומצוקערן אַלע זיינע רייזע אויסגאָבן, אָבער פיינבערג האָט זיך פון דעם אָפּגעזאָגט. ער

האָט געליען ביי מאָפון פופציק רובל און אין סוף יאָנואָר, 1868 איז ער שוין ווידער געווען אין פעטערבורג.

פון דאָנען האָט ער פאָרגעזעצט זיין קאָרעספּאָנדענץ מיט קרעמיע וועגן יושקעוויטשעס ענין און וועגן אָנדערע געזעלשאַפטלעכע אָנגעלעגנהייטן. אין אַפּריל 1868 האָבן קרעמיעס באַמיאונגען ענדלעך געהאָט דערפאָלג: אַלעקסאַנדער דער 2טער האָט יושקעוויטשן באַגנאַדיגט, נאָכדעם ווי יענער האָט זיך אָפּגעמוטשעט אין טורמע גאַנצע 15 יאָר. די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן פאַרברענגט ער ביי זיינע קינדער אין כאַרקאָוו און איז דאָ געשטאָרבן אין יאָר 1880. פון פיינבערגס מעמואָרן דערוויסן מיר זיך וועגן אַן אינטערעסאַנטן פאַקט, וואָס איז דוכט מיר, נאָך ניט געווען באַקאַנט. ער איז דער־גאַנגען, אַז אין זומער 1868 וועט אַלעקסאַנדער דער 2טער פאַרברענגען אייניקע צייט אין דעם דייטשישן קוראָרט קיסינגען. האָט ער אָנגעשריבן צו קרעמיע, ער זאָל אויסנוצן די געלעגנהייט און זיך דאָן פאָרשטעלן דעם רוסישן קייזער. קרעמיע איז דערויף גערן אינגעגאַנגען; אָבער אָפּהיטנדיק זיין וועדע אַלס פרעזידענט פון דער „אַליאַנס איזראַעליט", האָט ער פריער זיך געוואָלט באַוואָרענען אַן אודיענץ, דורך דעם רוסישן אַמבאַסאַדאָר אין פאַריז. האָט אַלעקסאַנדער דער 2טער דאָס אָפּגעזאָגט; ער האָט דעם אַמבאַסאַדאָר געענטפערט, אַז צוליב דער יידישער פראָגע, „לוינט ניט צו באַאומרואיקן זיך, אונטערנעמען אַ לאַנגע און מיזאַמע רייזע, און אַז ער פערזענלעך איז פול מיט די בעסטע אָבזיכטן בנוגע צו זיינע יידישע אונ־טערטאַנען"...

גלייך נאָכן אומקערן זיך פון פאַריז האָט פיינבערג זיך אייפעריק געזוכט אויפצורעדנען די פעטערבורגער קהלשע ענינים. ער האָט איצט שוין געהאַט פאַר זיך אַ מוסטער — די אָרגאַניזאַציע פון די יידישע קהילות אין אויסלאַנד, מיט וועלכער ער האָט זיך אָקאָרשט פערזענלעך באַקענט. אין פעטערבורג איז שוין דאָן געווען אַ הייפל רייכע יידישע סוחרים און אינ־טעליגענטן, וועלכע האָבן זיך ניט געקאָנט באַפּרידיקן מיט יענע אַלט־פרענקישע פאָראָנדקעס, וואָס האָבן געהערשט אין די סאָלדאַטסקע מנינים. פיינבערג האָט זיי פאָרגעלייגט אויפצוארדענען אויף ימים נוראים אַ לייטישן גאָטעס־דינסט מיט אַ כאָר. זיי האָבן זיך אַן דעם אָנגעכאַפּט. ער האָט געדונגען אַ פּאָסיקן לאָקאַל, צונויפגעשטעלט אַ כאָר, געקראָגן אַ געשולטן חזן, און דערלאָנגט דעם פעטערבורגער אָבער־פאָליציימייסטער אַ בקשה וועגן דער דערלויבעניש. יענער האָט אָפּגעזאָגט. האָט זיך פיינבערג טעלע־גראַפיש געוועדט צום אינערן־מיניסטער, וועלכער איז דאָן ניט געווען אין פעטערבורג. מיט צוויי טעג פאַר יום כיפור איז אָנגעקומען אַן אָפּזאָג אויך פון דעם מיניסטער. אַלע „שטעט" זיינען שוין געווען פאַרקויפט, דער אינטערעס צום אויפטו איז געווען זייער גרויס, און ווען מען זאָל זיך דער־

וויסן וועגן דעם מיניסטערס אָפּזאָג, וואָלט אַרויס אַ גרויסע מהומה. האָט פיינבערג דעם דאָקומענט, וואָס איז אָנגעקומען פון מיניסטער, באַהאַלטן אין קעשענע, קיינעם ניט געזאָגט. דער עולם האָט פול אָנגעפאָקט די שול. פיינבערג איז די גאַנצע צייט געשטאַנען ביי דער טיר; ער האָט פעסט באַשלאָסן, אַז אויב די פּאָליציי וועט קומען, וועט ער די גאַנצע שולד נעמען אויף זיך אַליין. די זאַך איז אָבער אַראָפּ גלאַט, און די פּאָליציי האָט קיין שום שטערונג ניט געמאַכט.

אין האָרבסט, 1868, איז באַראָן האָראָץ גינצבורג געקומען צופּאַרן פון פּאַריז קיין פּעטערבורג. פיינבערג האָט אים פּאַרגעלייגט צו צונויפרופן אַ פּאַרזאַמלונג וועגן בויען אַ כאָר־שול אין פּעטערבורג. אַ בקשה וועגן דעם אויפן קיזערס נאָמען איז טאָקע דערלאַנגט געוואָרן אין נאָוועמבער. דער־ווייל האָט פיינבערג איינגעפירט אַ נייע, מער לייטישע אָרדענונג אין דער אָלטמאָדישער חברה קדישא. איצט האָט ער זיך דערלויבט אַן אָפּרו פון די געזעלשאַפטלעכע עסקים און געגומען טראַכטן וועגן ענדיקן זיין שטודיום אין אוניווערסיטעט. ער האָט זיך געדונגען אַ צימער אין עק שטאָט, קיינעם ניט מיטגעטיילט זיין אָדרעס, מען זאָל אים ניט שטערן, און האָט זיך געגומען גרייטן צו די עקזאַמענס. עטלעכע חדשים האָט ער פלייסיק געאַרבעט, אָבער דערנאָך האָט ער זיך געמוזט צוליב עפּעס אַן אָנגעלעגנהייט זיך דורכ־ריידן מיט באַראָן האָראָץ גינצבורגן. יענער האָט אים באַגעגנט מיט די ווערטער: „ענדלעך האָבן מיר אייך דערזען! שוין אַ צייט, אַז מיר זוכן אייך ממש ווי מיט ליכט. מיר האָבן דאָך געקראָגן די קייזערלעכע דער־לויבעניש אויף צו בויען אַ כאָר־שול, און ביז דער בנין וועט געענדיקט ווערן — צו האָבן אַ צייטווייליקע שול! מאָרגן וועט ביי מיר זיין וועגן דעם אַ זיצונג, מוזט איר דורכאויס קומען".

פיינבערג האָט געגומען טענהען, אַז ער דאַרף ענדיקן זיין שטודיום; ער קען זיך אַליין גאָנץ גוט; ער ווייס: זאָל ער איצט נאָר אָנהייבן ווידער אַרבעטן אין געזעלשאַפטלעכע ענינים, וועט ער זיך שוין אַזוי אַרייַנציען, דאָס וועגן זיינע עקזאַמענס וועט ער שוין אפילו ניט טראַכטן. אָבער האָראָץ גינצבורג איז דאָך באַשטאַנען דערויף, אַז פיינבערג זאָל קומען וויניקסטנס צו דער ערשטער זיצונג; אַן אים וועט גאָרנישט וועלן, און די זאָך איז צו וויכטיק. פיינבערג האָט נאָכגעגעבן, און זיך געגומען פאַר דער ארבעט מיט אַזאַ ברען און ענערגיע, דאָס ער האָט אַן די עקזאַמענס פולשטענדיק פאַרגעסן. צוליב דער פּעטערבורגער שול האָט ער טאָקע זיין שטודיום אין אוניווערסיטעט ניט פאַרענדיקט. עס וואָלט פאַרנומען צופיל אַרט אויס־צורעכענען אַלץ וואָס ער האָט אויפגעטאָן פאַר דער פּעטערבורגער קהילה, און וויפל ענערגיע, איבערגעבנקייט צו די אַלגעמיינע אינטערעסן ער האָט דערביי אַרויסגעוויזן. די איינאַרדענונג פון דער געמיינדע, דער אויפבוי

פון דער גרויסער כאר־שול, דער נייער בית־עלמן, די פולשטענדיקע רעאר־גאניזירונג פון דער חברה־קדישא, די מאדערנע תלמוד־תורה, דאס פרעכטיקע יתומים־הויז, — אט די און נאך אנדערע געזעלשאפטלעכע אנשטאלטן האט די יידישע פעטערבורג אין א גרויסער מאס געהאט צו פארדאנקען פייגבערגס איניציאטיוע און זיין אומדערמידלעכער ענערגיע.

מען דארף דערביי ניט פארגעסן, אז יעדער שריט איז, צוליב די אויס־נאמס־געזעצן וועגן יידן, אנגעקומען מיט מוראדיקע שווערישקייטן, די אדמי־ניסטראציע האט ניט אויפגעהערט צו מאכן די גרעסטע שטערונגען. צום ביישפיל, צען יאר זיינען פארשיבער ביז מען האט געקראגן די דערלוי־בענישן אויף צו קויפן א פלאץ פאר דער שול, וואס איז שוין דאך דערלויבט געווארן פון דעם קייזער אליין. וויפל מי האט פיינבערג געלייגט אויך אויף צו באקומען אן ארט פאר דעם נייעם יידישן בית־עלמין. די זאך איז דער־גאנגען ביז צום סאמע סינאד, ביז דער הויפט־פארוואלטונג איבער די פרא־וואסלאווע רעליגיעזע ענינים. דאס איז געווען אין יאר 1871, באלד נאך דעם פאגראם אין אדעס. האט דער אבער־סעקרעטאר פון סינאד געזאגט צו פיינבערגן: „דער ארט, וואס איר ווילט קריגן פאר אייער בית־עולם, געפינט זיך דאך לעבן דעם קריסטלעכן; האט איר דען פארגעסן, וואס עס איז ניט לאנג צוריק פארגעקומען אין אדעס?" — „ניין, איך האב ניט פארגעסן; דארטן האבן א פאגראם געמאכט לעבעדיקע קריסטן; מיר האפן אבער, אז די טויטע וועלן ליגן רואיק און אונדזערע מתים ניט רירן", האט אים פיינבערג געענטפערט. שווערישקייטן האט געמאכט אויך דאס אינערן־מיניסטעריום. פון די אומדערמידלעכע באמיאונגען און שטערונגען, איז פיינבערג געווארן אזוי נערוועז און אויפגערעגט, אז ער האט געזאגט דעם דירעקטאר פון דעם געהערישן דעפארטמענט אין מיניסטעריום: „מיר האבן שוין קיין כוח ניט, מיר קאנען מער ניט ווארטן; אויף דעם ביז־איצטיקן בית־עולם איז שוין ניטא מער קיין ארט אויף צו באערדיקן, און פאר אונדז בלייבט איין אויסוועג: וועט אימיצער ביי אונדז שטארבן, זאלן מיר דעם קערפער ברענגען צו אייך אין מיניסטעריום אריין, טוט מיט אים וואס איר ווילט!" דאס האט געווירקט, און אין א צייט ארום האבן די יידן אין פעטערבורג באקומען פאר זיך א נייעם גרויסן בית־עלמין.

אין פעטערבורג זיינען ביז דאן געווען א היפשע צאל זייער רייכע יידן, וואס פלעגן גערן געבן צושטייער אויף געזעלשאפטלעכע אנגעלעגנהייטן. עס איז אבער נייטיק געווען א מענטש מיט אן אונטערנעמונגס־גייסט, מיט א טיפן געזעלשאפטלעכן אינטערעס, וואס זאל מיט לייב און לעבן זיין איבער־געגעבן צו דער כלל־ארבעט. אזא מענטש איז געווען דוד פיינבערג. און עס איז ניט געווען קיין גוזמא, ווען אנדערע פלעגן אים רופן: „דער באשאפער פון דער יידישער געמיינדע אין פעטערבורג". דער באריטמער

העברעאישער פּאָעט י. ל. גאָרדאָן, וואָס איז אַ צייט מיר יאָרן געווען דער סעקרעטאַר פון דער פּעטערבורגער יידישער קהילה, און האָט גוט געקענט פיינבערגס טעטיקייט, האָט אים געווידמעט אַ שיר אין זיין יידישער לידער־זאַמלונג („שיחת חולין"). מיר ברענגען דאָ אייניקע שורות:

ניטאָ קיין עסק, קיין שום געשעפט,
וואָס נאָר כלל יידן באַטרעפט,
עס זאָל אים ניט אינטערעסירן;
אין אַלצדינג לייגט ער אַריין זיין מוח
און סטאַרשוועט זיך מיטן גאַנצן כוח
לטובת הכלל אים אויסצופירן.
וואָלטן מיר אין יעדער קהילה
און ביי יעדן קהלשן ענין
געהאַט ר׳ דודלעך אַ האַלב מנין,
אַדער כאָטש אַ מזומן אפילו, —
וואָלטן אַלצדינג מיר אוספּעיעט,
און איך קען זיך מיט אייך וועטן:
קיינער וואָלט ניט מער געסמעיעט ..
דעם ווינגאַרטן מיט פּיס צו טרעטן!

דיזעלבע איבערגעבנקייט און ענערגיע האָט פיינבערג אַרויסגעוויזן אויך דאָן, וועו עס איז אים דערנאָך אויסגעקומען צו אַרבעטן אויף אַ פיל ברייטערן געזעלשאַפטלעכן גענעט.

אין אָנהייב יאָר 1891, האָט באַראָן מאָריץ הירש געגרינדעט די יידישע „קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט" (איקא), אויף צו באַזעצן רוסישע יידן אין אַרגענטינע; ער האָט דער געזעלשאַפט מנדב געווען אַ קאָלאָסאַלן קאַפּיטאַל, וואָס האָט זיין גלייכן ניט געהאַט אין דער געשיכטע פון יידישער צדקה, — אַרום 200 מיליאָן פראַנק. אין דעמזעלבן יאָר, אין אַפּריל, איז קיין פּעטערבורג געקומען באַראָן הירשעס באַפולמעכטיקטער, דער ענגלישער זשורנאַליסט אַרנאָלד ווהאיט. זיין אויפגאַבע איז דאָ געווען — צו פירן אונטערהאַנדלונגען מיט דער רעגירונג וועגן דערלויבן דער „איקא" צו אַרבעטן אין רוסלאַנד, עפענען אַ צענטראַל־קאָמיטעט אין פּעטערבורג און אַרגאַניזירן אַ ברייטע אויסוואַנדערונג פון רוסישע יידן קיין אַרגענטינע. ווהאיט (ער איז געווען אַ קריסט) האָט מיטגעבראַכט רעקאָמענדאַציעס פון הויכגעשטעלטע פּאָליטישע טוער צום ענגלישן אַמבאַסאַדאָר אין פּעטערבורג, און יענער האָט אים באַקאַנט מיט די רוסישע מיניסטאָרן. די פּאָר־שטייער פון דער רוסישער מאַכט האָבן אים אויפגענומען העכסט פריינטלעך. זיי האָבן דאָך שוין לאַנג געטרוימט וועגן פּטור צו ווערן פון די יידן, און דאָ האָט ווהאיט צוגעזאָגט אַרויסצופירן פון רוסלאַנד קיין אַרגענטינע אין

פֿאַרלויף פון 25 יאָר דריי מיט אַ פערטל מיליאָן יידן! עס פֿאַרשטייט זיך, אַז די רוסישע מאַכט האָט זיך אָנגעכאַפּט פֿאַר אַזאַ פּראָיעקט.

וואָס האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַ רייזע איבער די יידישע געגנטן אין רוסלאַנד, כדי צו באַקענען זיך מיט דער עקאָנאָמישער לאָגע פון די יידן און גלייכצייטיק אויפצוקלערן, אויף ווי ווייט עס איז צווישן זיי פֿאַראַן אַ פֿאַסיקער עלעמענט פֿאַר דער גרויסער אַרגענטינער קאָלאָניזאַציע. כמעט אַלע פּעטערבורגער יידישע טוער זיינען געווען קעגן באַראָן הירשעס פּאָנטאַסטישן פּלאַן; זיי האָבן געהאַלטן, אַז די אויסוואַנדערונג קאָן ניט פֿאַרענטפערן די יידנפראָגע אין רוסלאַנד, מיליאָנען יידן וועלן דאָ שטענדיק פֿאַרבלייבן. פון פּאָליטישן שטאַנדפּונקט האָבן זיי געוואָלט פֿאַר שעדלעך דעם פּראָיעקט צו לעגאַליזירן און שטיצן די מאַסן־אימיגראַציע, וואָס האָט אַזוי געשטימט מיט די אַנטיסעמיטישע אַבזיכטן פון דער רוסישער רעגירונג. וואָס בלאָפּעריינ האָבן די פּעטערבורגער יידישע טוער טיף אויפגעבראַכט, אָבער וויבאַלד די רעגירונג האָט אַרויסגעוויזן אַזאַ גינסטיקע באַציאונג צו באַראָן הירשעס פּלאַן, האָבן זיי, נאָטירלעך, ניט געקאָנט בלייבן שטיין פון דערווייטנס.

פיינבערג האָט באַגלייט וואָס אויף זיין רייזע איבער די יידישע געגנטן און אים דאָ געגעבן די מעגלעכקייט געוואָר צו באַקאַכטן די שרעקלעכע יידישע אָרעמקייט. זיי האָבן באַזוכט מאָסקווע, פון וואָנען מען האָט דאָן אָנגעהויבן אַזוי גרויזאַם צו פֿאַרטרייבן יידן, טשערניגאָוער גובערניע, קיעוו, בעסאַראַבי, אָדעס, די יידישע קאָלאָניעס אין כערסאָנער גובערניע, יעקאַטערינאָסלאָוו, האָמעל און מינסק. נאָכן אומקערן זיך קיין פּעטערבורג, האָט וואָס פֿאַרגעזעצט זיינע פֿאַרהאַנדלונגען מיט די מיניסטאָרן. באַזונדערס אָפּט פלעגט ער זיך זען מיט דעם פינאַנצמיניסטער פון זיי, מיט דעם אַלמעכטיקן פֿאָבעדאָנאָסצעוון, וועלכער האָט מער ווי אַלע סימפּאַטיזירט מיטן פּלאַן וועגן באַפרייען רוסלאַנד פון יידן (פֿאַר דער רייזע האָט ער אפילו געגעבן וואָס אַרעמע שריפטלעכע רעקאָמענדאַציע צו די גובערנאַטאָרן). וואָס האָט דורך דעם הויף מיניסטער דערלאַנגט אלעקסאַנדער דעם 3טן אַן אויספירלעכע פּאַטיציע וועגן באַראָן הירשעס פּלאַן. צוליב דעמוזעלבן ענין איז ער נאָך צוויי מאָל געקומען קיין פּעטערבורג.

דעם 6טן מערץ, 1892, איז דער רעגלאַמענט וועגן דעם פּעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט און דער אַרבעט פון „איקא" אין רוסלאַנד, נאָך אַ באַראַטונג אין מיניסטאָרן־קאָבינעט, באַשטעטיקט געוואָרן דורך דעם רוסישן קייזער. מיט אַ קורצער צייט פריער האָט באַראָן הירש אַרויסגערופן פיינבערג צו זיך קיין פּאַריז און אים פֿאַרגעלייגט צו אָרגאַניזירן דעם פּעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט און נעמען אויף זיך דעם אָמט פון גענעראַל־סעקרעטאָר. פיינבערג האָט פון אים ניט באַהאַלטן, אַז די גאַנצע זאַך רופט

אַרויס גרויסע ספקות, און ער האָט זיך אָנפאַנגט אָפּגעזאָגט פון דעם פּאָר־שלאָג. אָבער באַראַן הירש איז באַשטאַנען אויף זיין פּאַרלאַנג און האָט אפילו דערקלערט, אַז אַן פיינבערגס מיטאַרבעט וועט ער זיך אינגאַנצן אָפּזאָגן פון זיין פּלאַן. פיינבערג האָט קיין ברירה ניט געהאַט, און ער איז געוואָרן דער גענעראַל־סעקרעטאַר פון דעם פּעטערבורגער צענטראַל־קאָ־מיטעט, מיט באַראַן האַראַץ גינצבורג אַן דער דער שפּיץ. אין סוף יאָר 1892 האָט ער זיך געמוסען אַרגאַניזירן די ערשטע ניין גרופּעס עמיגראַנטן פון בעסאַראַבער, כערסאָנער און פּאָדאָליער גובערניעס, אויף אַריבערצופירן זיי קיין אַרגענטינע. די זאַך איז צוגעגאַנגען שווער, ווייל מען האָט געמוזט מאַכן אַ שטרענגע וואַל און אָפּקלייבן אַזעלכע עלעמענטן, וואָס זאָלן זיין פּאַסיק פּאַר קאָלאָניזאַציע. ערשט אין פרילינג 1894 זיינען פון אַדעס אָפּגע־פּאָרן די ערשטע אויסוואַנדערער.

ווי באַוואוסט, האָט זיך די יידישע קאָלאָניזאַציע אין אַרגענטינע אין די ערשטע יאָרן אָנגעשטויסן אויף זייער גרויסע שוועריקייטן. עס איז געווען אַ שרעקלעכע אומגרעטעניש אויף די פּעלדער; די פּאַרוואָלטער פון די קאָלאָניעס זיינען געווען פּראָקטיש זייער אומבאַהאָוונט; צווישן די קאָלאָ־ניסטן און באַראַן הירשעס אַדמיניסטראַציע זיינען פּאָרגעקומען ערנסטע רייבונגען און קעגנזיטיקע באַשולדיקונגען. עס האָט זיך קלאָר אַרויסגע־שטעלט די גאַנצע פּאָנטאַסטישקייט פון וואַיטס ציפערן, ווי אויך פון די אַלע חשבונות, וואָס הירשעס אַדמיניסטראַציע האָט לכתחילה געמאַכט. אין סוף 1895 איז ד. פיינבערג אַוועקגעפאָרן קיין אַרגענטינע, כדי אויפן אָרט אויפצוקלערן די לאָגע. ער האָט דאָ פאַרבראַכט עטלעכע חדשים און איז געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז מען מוז אויף פיר־פינף יאָר אינגאַנצן אָפּשטעלן די וויטערדיקע איבערוואַנדערונג פון רוסלאַנד, און דערווייל גרינטלעך איינאָרדענען די קאָלאָניעס, וואָס זיינען שוין געגרינדעט געוואָרן. ווען ער האָט זיך שוין געקליבן צוריק קיין פּאַריז מיט זיין באַריכט, איז פלוצלינג אין אַפּריל 1896 אָנגעקומען די נאַכריכט וועגן באַראַן הירשעס טויט.

די בעלי־בתים איבער „איקאַ" זיינען איצט געוואָרן אייניקע גרויסע יידישע אַרגאַניזאַציעס אין ענגלאַנד, פראַנקרייך, דייטשלאַנד און בעלגיע, צו וועלכע באַראַן הירש האָט איבערגעגעבן זיינע רעכט. זייערע פּאָר־טרעטער האָבן געבילדעט דעם פּאַרוואַלטונגס־ראַט פון „איקא". דוד פיי־בערג איז גלייך אַוועקגעפאָרן קיין פּאַריז, כדי צו פאַרהאַנדלען מיט די נייע פירער פון „איקא". זיין פאַרשלאָג איז געווען: מען זאָל, ניט אָפּזאָגנדיק זיך אין גאַנצן פון דעם אַרגענטינער פּראָיעקט און שטיצנדיק די עקזיס־טירנדיקע קאָלאָניעס, אַנהייבן צו אַרבעטן אין רוסלאַנד גופא, אויסבעסערן די עקאָנאָמישע לאָגע פון די דאָרטיקע יידן און אָנווענדן דערויף די גרויסע

פינאַנציעלע מיטלען, וואָס די קאָלאָניזאַציאָנס־געזעלשאַפט פֿאַרמאָגט. אין דער זעלבער ריכטונג האָט זיך גלייכצייטיק געמיט אויך באַראָן האַראָץ גינצבורג. די זאָך איז צוגעגאַנגען זייער שוועך. די מייסטע מיטגלידער פון דעם פֿאַרוואָלטונגס־ראָט זיינען געווען אַנטשיידן קעגן אַזאַ ענדערונג פון פֿראָגראַם.

נאָך לאַנגע און שווערע פֿאַרהאַנדלונגען איז ענדלעך געלונגען בייצוקומען דעם וויידערשטאַנד. אין פֿאַריז איז פֿאַרגעקומען אַ זיצונג פונעם פֿאַרוואָלטונגס־ראָט, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט אויך פֿאַרשטייער פון דעם רוסישן יידנטום: באַראָן ה. גינצבורג, ל. פּאָליאַקאָוו, א. וואָוועל־בערג, א. גרינבערג און ד. פיינבערג. דאָ איז באַשלאָסן געוואָרן צוצוטרעטן צו דער אַרבעט אין רוסלאַנד. אין דער טעטיקייט פון דעם פּעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי און וויכטיק קאַפּיטל. די איבערוואַנדערונג קיין אַרגענטינע איז געבליבן אַן אַ זייט, און מען האָט געמוזט ערנסט זאָרגן וועגן קאָנסטרוקטיווער אַרבעט אין רוסלאַנד גופא. דער צענטראַל־קאָמיטעט האָט אַרגאַניזירט אין רוסלאַנד אַ גאַנצע נעץ יידישע פֿראָפּעסיאָנעלע שולן, וואָנט־קורסן פֿאַר בעלי־מלאכות. ער האָט אויך געזוכט צו הייבן און אויסצובעסערן די יידישע האַנטווערקעריי, געגרינדעט לאַנד־ווירטשאַפטלעכע פֿאַרמס; עס זיינען פֿאַרגענומען געוואָרן מיטלען אויס־צובעסערן דעם עקאָנאָמישן צושטאַנד פון די יידישע קאָלאָניעס אין רוסלאַנד. מען האָט באַשאָפן און באַזאָרגט מיט די נייטיקע מיטלען פיל הונדערטער ליי־ און שפּאָר־קאָסעס, וואו יידישע האַנטווערקער און קליינהענדלער פלעגן באַקומען ביליקן קרעדיט. מען האָט אַרגאַניזירט אין הונדערטער שטעט אויסקונפטס־ביוראָס פֿאַר יידן, וואָס עמיגרירן אויף זייער אייגענעם חשבון קיין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער. אין דובראָווע, מאָהילעווער גובער־ניע, האָט „איקא" געגרינדעט אַ גרויסע מאַנופֿאַקטור־פֿאַבריק, אויף צו געבן אַרבעט די דאָרטיקע יידישע וועבער; אין ווילנע זיינען אויסגעבויט געוואָרן הייזער מיט ביליקע היגיענישע וואוינונגען פֿאַר דער דאָרטיקער אַרעמער יידישער באַפֿעלקערונג, אאַז"וו. מיט איין וואָרט, עס איז אין פֿאַר־לויף פון כמעט צוואַנציק יאָר געפירט געוואָרן אַן אינטענסיווע, פֿאַרצוויגטע און נוצלעכע אַרבעט, וואָס האָט פיל מיטגעהאָלפן אויסצובעסערן די עקאָנא־מישע לאָגע פון די יידן אין רוסלאַנד.

אין אָט דער טעטיקייט האָט דוד פיינבערג, אַלס גענעראַל־סעקרעטאַר פון דעם פּעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט, געמוזט אַ גרויסן, ענערגישן אַנטייל. צו דער אַרגענטינער אַרבעט פון „איקא" אין רוסלאַנד האָט זיך די רוסיש־יידישע אינטעליגענץ אַנפאַנג פֿאַרהאַלטן לחלוטין קעגנעריש, צוליב יענע פּאָליטישע מאָטיוון, אויף וועלכע איך האָב אויבן אַנגעוויזן. אַבער נאָך דער גרונט־ענדערונג פון דעם גאַנצן פּראָגראַם זיינען צו דער טעטיקייט

פון „איקא" צוגעשטאַנען די בעסטע און סאַמע ענערגישסטע פאַרשטייער פון דער אינטעליגענץ. פיינבערג איז געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טוער פון אַמאַליקן שניט, אָבער דאָך האָט ער זיך אויסגעצייכנט צוגעפאַסט צו דער טעטיקייט פון אָט די נייע יונגע כוחות. ער האָט אַרויסגעוויזן פאַר־שטענדניש פאַר זייערע, מער דעמאָקראַטישע, שטרעבונגען. ער האָט שטענדיק פאַרמאָגט אַ גייסטיקע פרישקייט, און מערקווירדיק איז געווען זיין רירעוודיקייט, כמעט ביזן סאַמע טויט. צוליב די אָנגעלעגנהייטן פונעם צענטראַל־קאָמיטעט איז ער שטענדיק אַרומגעפאָרן. אָט איז ער איז פאַריז, אָט אין לאָנדאָן, בערלין אָדער גאָר אין אַרגענטינע, צי אין ארץ־ישראל. ס׳איז ניט געווען די יידישע שטאָט אין רוסלאַנד, וואוהין ער פלעגט ניט פאַרפאָרן וועגן „איקאָס" שולן, וואַרשטאַטן, פאַרמס אָדער קרעדיט־אַנשטאַלטן. באַראָן הירשעס אלמנה און אַנדערע יידישע פילאַנטראָפן פלעגן דורך אים טיילן מיליאָנען געלט פאַר נשרפים און אַנדערע אומגליכלעכע, וואָס האָבן באַדאַרפט הילף. וואו עס איז נאָר געווען עפעס אַ צרה, אַן אומגליק, פלעגט אַהין גלייך קומען פיינבערג, אויספאָרשן די לאָגע און ברענגען שטיצע פון די אויסלענדישע בעלי־צדקה, וועלכע האָבן געהאַט צו אים אַן אומבאַגרע־נעצטן צוטרוי.

ביז די לעצטע טעג איז ער שטענדיק געווען פריש, מונטער, אָלע מאָל אין באַוועגונג. אַ יונגער זקן. למשל, היינט אין דער פרי האָט דער צענט־ראַל־קאָמיטעט באַשלאָסן, אַז פיינבערג זאָל זיך צוליב דער אָדער יענער אָנגעלעגנהייט אַריבערכאַפן קיין פאַריז אָדער בערלין, און אין עטלעכע שעה אַרום איז ער שוין אין וואַגאָן. קיין לאָנגע פאַרבאַרייטונגען האָט ער קיינמאָל ניט געמאַכט: געגומען אַ קליינע וואָליזקע, אַ שטעקעלע אין האָנט — און פאַרטיק. קליידער אָדער וועש פלעגט ער כמעט ניט מיט־נעמען. ער האָט דאָס איינגעקויפט אין אויסלאַנד. און געקומען צוריק פון דער וויטער רייזע, פלעגט ער אין אַ שעה אַרום שוין זיצן ביי זיין דעסק אין צענטראַל־קאָמיטעט. אומעטיק איז אים געווען אין דער צייט פון וועלט־קריג, ווען צווישן פאַרשיידענע מלוכות זיינען אויסגעוואַקסן באַריערן און פאַרקאָנעס. געשטאַרבן איז דוד פיינבערג אין אַפּריל 1916, זעקס און זיבעציק יאָר אַלט.

# דר. י. ל. קאַצענעלסאָן („בוקי בן יגלי")

איינע פון די פיינסטע און אָנגעזעענסטע פערזענלעכקייטן צווישן די פּעטערבורגער יידן איז געווען לייב קאַצענעלסאָן. אַ באַוואוסטער דאָקטאָר מיט אַ גרויסער פּראַקטיק, אַ גרויסער געלערנטער, אַ באַאַבטער שריפט־שטעלער און געזעלשאַפטלעכער טוער, איז ער געווען אַרומגערינגלט מיט אַלגעמיינער ליבע און אַכטונג, און איז אין פּאַרלויף פון כמעט פערציק יאָר געווען די אמתע צירונג פון דעם פּעטערבורגער יידנטום. אונדזער לאַנג־יאָריקע אַרבעט אינאיינעם אין דער יידישער בילדונגס־געזעלשאַפט („מפיצי השכלה"), ווי אויך פילע געמיינזאַמע אינטערעסן האָבן אונדז שטאַרק דער־נענטערט און דערנאָך געשאַפן צווישן אונדז אַן אינטימע פריינטשאַפט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אין פאַרלויף פון צען יאָר, ביז זיין טויט. געשטאַרבן איז דר. ל. קאַצענעלסאָן נאָך אין יאָנואַר 1917. און דאָך שטייט ער שטענדיק פאַר מיר ווי אַ לעבעדיקער, מיט זיין ליבן שמייכל, מיט זיינע לויכטנדיקע אויגן, מיט זיין גאָנצער דערשיינונג, וואָס איז געווען דורכגעדרונגען מיט אַזויפיל מענטשלעכקייט, גוטסקייט און גייסטיקער שיינקייט. אַ געפיל פון טיפער, נאָגדיקער בענקשאַפט באָנעמט מיך יעדעס מאָל, וועז זיין נאָמען טויכט אויף אין מיין זכרון. אַזויפיל ליכטיקע, וואַרעמע דעראינערונגען זיינען ביי מיר פאַרבונדן מיט אים, און אַזוי פיל זאָכן דערמאָנען מיך שטענדיק אָן אים. אָט הענגען זיינע בילדער; אָט ליגט פאַר מיר זיין שריפטלעכע צוואה; אָט שטייען אויף די פאָליצעס אין מיין ביבליאָטעק די ביכער, וואו ער פלעגט קאָפירן זיינע הונדערטע בריוו; אָט זיינען קאַצע־נעלסאָנס מאָנוסקריפטן און נאָטיצביכער, וואָס זיינען אַריבער צו מיר נאָך זיין טויט. אָלץ דערראינערט דאָ אָן אים. דער טויט האָט ניט איבערגעריסן די פעדעם, וואָס האָבן אונדז פאַרבונדן.

ל. קאַצענעלסאָנס קינדער־יאָרן זיינען אויסגעפאלן אין דעם „השכלה"־פעריאָד פון דעם רוסיש־יידישן לעבן.

אין אייניקע ליטעראַרישע קרייזן פאַרהאַלט מען זיך ביי אונדז אין דער לעצטער צייט צו אָט־דער אמאָליקער ריכטונג מיט א גע־וויסן ביטול, מיט איראָניע און גרינגשעצונג, אָפטמאָל אפילו מיט פיינט־שאפט. אָזאָ באַציאונג איז אָבער העכסט אומגערעכט. איר פעלט די נייטיקע היסטאָרישע פאַרשטענדעניש. דער „השכלה" פעריאָד אין אונדזער לעבן

איז געווען רייך מיט דראַמאַטישע מאָמענטן, ער האָט פּאַרמאָגט ניט ווייניק העלדן, אידעאַליסטן. און אייגער פון די איידלסטע, שענסטע פּאַרשטייער פון אָט דעם טיפּ איז געווען ל. קאַצענעלסאָן. זיין אייגענע לעבנס־געשיכטע האָט ער דערציילט אין דער אויטאָביאָגראַפיע, וועלכע ער האָט ליידער ניט באַווייזן צו דערפירן ביזן סוף. זיינע יוגנטלעכע טרוימען און שטרעבונגען האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אויף אין זיין נאַטיצבוך, וואָס ער מיר געשאַנקען קורץ פאַר זיין טויט. דאָ געפינען מיר אַ קלאָר בילד פון דעם שווערן לעבנס־וועג, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט.

געבוירן געווארן איז ער סוף יאָר 1846, אין דער שטאָט טשערניגאָוו, אין אַן אָרעמער משפּחה. דער פאָטער איז געשטאָרבן וועז דאָס קינד איז אָלט געווען בלויז איין יאָר. די מוטער האָט אין גיכן חתונה געהאַט קיין האָמעל, און דער קליינער יתום איז געבליבן בייַ זיין זיידן אין טשערניגאָוו. עס האָבן זיך געפונען פּייניע לייט, וואָס האָבן צעשלעפּט די עטלעכע רובל, וואָס דער פאָטער האָט איבערגעלאָזן. צו ניין יאָר האָט קאַצענעלסאָן פאַר־לאָרן אויך דעם זיידן. איין צייט האָט ער זיך אויפגעהאַלטן בייַ זיין מוטער אין האָמעל. דער שטיף־פאָטער איז אייגנטלעך געווען ניט קיין שלעכטער מענטש, אָבער אַ גרויסער כעסן; קיין פיל נחת האָט ער דאָ בייַ אים נישט געהאַט, כאָטש די מוטער איז געווען צו אים זייער צוגעבונדן, און אין גיכן האָט ער זיך געמוזט אומקערן צוריק קיין טשערניגאָוו. דאָ האָט ער געלערנט בייַ זיין פעטער, אַ פאַרברענטן חסיד. טרויעריק איז פאַרלאָפן זיין קינדהייט: אַן אַ וואַרעמער לאָסקע, אַן פרייד, אין שטענדיקער נויט. אין זיינע יוגנט־דעראינערונגען קלינגט שטענדיק דאָס ביטערע געפיל פון אַ יתום.

„ פון מיינע ערשטע קינדער־יאָרן, — שרייבט ער אין זיין נאַטיץ־בוך, — איז מיין אויער צוגעוואוינט געווארן צום וואָרט „יתום", וואָס ווייבער האָבן געשעפּטשעט, שאָקלענדיק מיטן קאָפּ, וועז זיי פלעגן מיך דערזען. און יעדער טאָג פלעגט מיר ברענגען אַלץ אַ נייעם זין, וואָס איז באַהאַלטן אין די פינצטערע בוכשטאָבן פון אָט דעם שרעקלעכן וואָרט. איך געדענק קלאָר ביז אויף הייַנטיקן טאָג: וועז איך בין געווען נאָך גאָר אַ קליין קינד, פלעגט דער מוטערס ליבע מיך וועז עס איז מאַכן פאַר־געסן, אַז איך האָב ניט קיין פאָטער; אָבער ווי נאָר איך פלעג, שפילנדיק זיך מיט אַנדערע קינדער, דערהערן אָט דאָס שרעקלעכע וואָרט, פלעגט קומען גלייך אַ סוף צו מיין פרייד! איך האָב נישט געקאָנט אויפהויבן מיין קאָפּ, פונקט ווי אויף מיין שטערן וואָלט געווען אַנגעשריבן דאָס וואָרט „יתום", זואָס נעמט אַפּ יעטוועדע רעכט אויף מוט און שמחה. דערנאָך, וועז איך האָב מיך אויפגעהאַלטן אין האָמל, האָב איך אויפן אומצופרידענעם געזיכט פון מיין מוטערס מאַן אַרויסגעלייענט אַ נייעם טייטש פון דעם טרויעריקן וואָרט: אַ יתום, דאָס איז נישט יענער, בייַ וועמען עס איז נישטאָ קיין

טאָטע, נאָר דער, וואָס האָט אַ שטיף־פאַטער. און שפּעטער, וועלן עס האָט זיך אין מיר דערוועקט דער דורשט נאָך לערנען און וויסן, האָב איך באַגריפן, אַז אַ יתום איז יענער וואָס איז עלנט, פאַרוואָרפן, וואָס האָט נישט קיין נאָענטע, וועלכע זאָלן אים קאָנען שטיצן און העלפן"...

און וועלן מען קוקט זיך צו נעענטער צו אָט דעם פינצטערן, דריקנדיקן בילד פון אַזאַ טרויערדיקער יוגנט, ווערט מען ניט ווילנדיק דערשטוינט: ווי אַזוי האָבן עס אָט די ביטערע איבערלעבונגען דאָך ניט פאַרהאַרטעוועט, ניט אויסגעטריקנט דעם קינדס נשמה? אומגעווייגלעך גרויס איז אַפּנים געווען יענער אָפּטימיזם, יענע לעבנס־לוסט, וואָס די נאָטור האָט אין אים אַרייגגעלייגט.

ביז צען יאָר האָט דער קליינער קאַצענעלסאָן געלערנט אין חדר. דער־נאָך אָבער איז די מאַטעריעלע נויט געוואָרן אַזוי גרויס, דאָס עס איז אפילו ניט געווען מיט וואָס צו צאָלן דעם מלמד און מען האָט אים פון חדר צוגענומען. ביים ייִנגל האָבן זיך אָנגעהויבן אַרויסצואוויזן קינסטלעריש־שע נייגונגען, ער האָט ליב געהאַט צו צייכענען און שרייבן פּירקאָנטיקע העב־רעאישע אותיות. ער האָט ערגעץ־וואו געקראָגן פאַרבן אָדער קאָלירטע בליישטיפטן, און פלעגט גאָנצע טעג צייכענען בילדער. די סוזשעטן זיינען געווען גאָר טשיקאַווע: למשל, ווי אברהם אבינו בענטש חנוכה־ליכט; ווי הגר באַקט המן־טאַשן, און ישמעאל גנבעט שטילערהייט ביי איר הינטער דער פּלייצע אַ המן־טאַש, אד"ג. אויף אָט די מאָדנע בילדער האָבן זיך געפונגען בעלנים און מען האָט אים געצאָלט אַמאָל צען קאָפּיקעס פאַר יעדער צייכענונג. אין אָוונט פלעגט ער אין בית־המדרש לייענען דעם „עין־יעקב". ער האָט זיך נישט געקאָנט אָפּרייסן פון די וואונדערבאַרע תלמודישע לעגענ־דעס און דערציילונגען; זייער פאָטישע שיינקייט האָט געגעבן פיל שפּיז פאַר זיין פאַנטאַזיע און קונסט־געפיל.

ווען ער איז געוואָרן בר־מצוה, איז געקומען די צייט צו טראַכטן וועגן עפּעס אַ תכלית. קיין מאַטעריעלע הילף האָט ער פון קיינעם ניט געקאָנט האָבן; האָבן די קרובים באַשלאָסן צו מאַכן פון אים אַ בעל מלאכה, כאָטש זיי האָט זיך שטאַרק נישט געוואָלט „דערנידעריקן" זייער משפּחה, אין וועלכער עס איז קיינמאָל קיין בעל־מלאכה נישט געווען. נאָך פיל קלערן איז געבליבן אָפּצוגעבן דעם יתום אין לערע אַ אידעלן מין האַנטווערקער — צו אַ סופר, וואָס שרייבט מזוזות, תפילין און ספר־תורהס. דער שילער האָט זיך גיך אויסגעלערנט די מלאכה, בפרט אַז ער איז געווען זייער פּעאיק צו צייכענען. דער סופר איז געווען אַ גראָבער און שטרענגער מענטש. דער יתום האָט פאַרמאָגט זייער אַ שיינע, פּירקאָנטיקע האַנטשריפט. פלעגט דער בעל־הבית אויף אים אַרויפּוואַרפן אַרבעט אַן אַ ברעג, אויסצאָפּן פון אים אַלע כוחות. ער האָט געהאַרעוועט גאָנצע טעג, אַן אָפּרו; אָפּלעבן

פלעגט ער נאָר אין אָוונט, אין בית־המדרש ביים פאָרטיפן זיך אין די תלמודישע לעגענדעס.

דאָ אין בית־המדרש האָט ער דערהערט וועגן די גרויסע ישיבות, וואָס געפינען זיך אין דער ליטע, וועגן יענע באָרימטע אָנשטאָלטן, וואו יונגע לייט גרייטן זיך צו ווערן רבנים און גרויסע לומדים. דעם פרומען ינגל האָט געמוסן לייכטן אַ האָפענונג: ער וועט ווערן אַ גרויסער רב, און עס האָט אים אָנגעהויבן צו ציען אַהין, וואו מען לערנט תורה און וואו מען גרייט זיך צו רבנות. ער האָט געהערט וועגן דער באָוואוסטער ישיבה אין באָברויסק, און באָשלאָסן זיך אָוועקצולאָזן אַהין. צווישן מאָל האָט ער געפרואוט שטילערהייט אָנטלויפן קיין באָברויסק, אָבער דער בעל־הבית האָט אים נאָכגעיאָגט, אומגעקערט צוריק און מערדערלעך געשלאָגן. צווישן יאָר האָט זיך דער יתום ביי אים אָנגעפיניקט, שווער געאָרבעט. אויב די „יעווסעקעס" האָבן ניט חרוב געמאַכט די שול אין טשערניגאָוו, דאָרף זיך דאָרטן נאָך געפינען אַ ספר־תורה, וואָס דער יונגער קאָצענעלסאָן האָט אָנגעשריבן, גאָנץ אָפט באָגיסנדיק זיך מיט טרערן.

ענדלעך איז פאָר אים געקומען די פרייהייט און געהאָלפן האָט אים דערין אַז אומשטאָנד: דער סופר איז געווען אַ צבועיאָק, ער פלעגט נישט דער־פילן די רעליגיעזע פאָרשריפטן, וואָס גילטן ביים שרייבן מזוזות אָדער תפילין, און ער פלעגט זיינע פרומע קונדן אָפנאָרן. זיין תלמיד האָט דאָס באָמערקט און אָנגעהויבן צו דראָען אים, אַז אויב יענער וועט אים נישט אָפלאָזן, וועט ער דערציילן וועגן זיינע מיאוסע סודות. דער סופר האָט קיין ברירה ניט געהאַט, ער האָט אים געמוזט באָפרייען. דער יונגער קאָצענעלסאָן איז אַוועק קיין באָברויסק. ער האָט דאָ מאָטעריעל שטאַרק געליטן, אָפט־מאָל פשוט געהונגערט, אָבער אייפעריק געלערנט גמרא אין דער דאָרטיקער ישיבה, אויך שטודירט די טיפענישן פון קבלה. פון וואָנען האָט זיך מיט אַ פאָר יאָר שפעטער ביי דעם קלויזניק דערוועקט די שטרעבונג צו בילדונג? באָברויסק איז דאָן געווען אַ פאָנאָטיש חסידיש ווינקל; קיין „משכילים" איז נאָך דאָ גאָר ניט געווען. אַ פערזענלעכן אייגפלוס האָט אויף דעם יונגן בחור קיינער נישט געקענט האָבן. די צייט איז אָבער געווען אַזאַ, דאָס אפילו צום פאָרווארפענעם באָברויסק איז דערגאָנגען דער געדאַנק וועגן וועלטלעכער אויפקלערונג.

אַ שטאַרקע ווירקונג האָבן אויף אים געהאַט די פאָפירן פון זיין פאָר־שטאַרבענעם פאָטער, מיט וועלכע ער האָט דאָן געהאַט די גרעלגנהייט זיך נו באָקאָנצן. יענער איז געווען אַן אויסגעצייכנטער קענער פון העברעאיש פון זיינע שריפטן האָבן דערוועקט ביי דעם יונגנמאָן די באָגייסטערטע ליבע צו דער שפראָך פון תנ"ך. ווי ביי די מייסטע קלויזניקעס איז יענער צייט, איז אויך ביי קאָצענעלסאָנען דער שטודיום פון תנ"ך געווען זייער פאָר־

נאָכלעסיקט. איצט האָט ער זיך אייגנטלעך ערשט אָנגעהויבן גרינטלעך צו באַקאָנען מיט דעם תנ"ך, מיט זיין שפראַך און גראַמאַטיק, און ער ווערט אויף זיין גאַנץ לעבן אַ פייערדיקער פאַרערער פון העברעאיש. פונקט ווי ביי פיל אַנדערע פון זיין דור, מאַכט דער תנ"ך אַן איבערקערעניש אין זיין גייסטיקן לעבן. ער דערוועקט אין אים נייע געפילן און געדאַנקען, דער־נעענטערט אים צו דער העברעאישער אויפקלערונגס־ליטעראַטור, און פאַר־שטאַרקט אין אים די שטרעבונג צו בילדונג. צופעליק פאַלט צו אים אין יענער ציין אַריין אין די הענט אַ העברעאיש לער־בוך פון דער דייטשישער שפראַך, אויף אַ טעקסט־בוך פון אַריפמעטיק. די פאַנאַטישע, פינצטערע אַרומיקע מענטשן דערוויסן זיך אין גיכן, אַז ער פאַרנעמט זיך מיט די „טריף־פסולע" ביכלעך, און ער שטייט פון זיי אויס ביטערע פאַרפאַלגונגען.

עס בלייבט ביי אים, אַז ער מוז זוכן צו באַקומען אַ סיסטעמאַטישע וועלט־לעכע בילדונג. אין זיין נאַטיק־בוך פון יענער צייט שפירן זיך די פינלעכע ספיקות, וואָס דער פרומער אַרעמער קלויזניק האָט דעמאָלט איבערגעלעבט: צי וועט די בילדונג ניט אַוועקרויבן ביי אים זיין רעליגיעזן גלויבן? צי וועט ער ווען עס איז דערגרייכן יענעם וויטן ציל, צו וועלכן ער שטרעבט? צי וועט ביי אים דערויף קלעקן כוחות, מאַטעריעלע מעגלעכקייטן? אָט די אַלע שוועריקייטן פראָגעט האָבן אַ לאַנגע ציט געעגבערט זיין מוח. ענדלעך האָט ער אָנגענומען אַ פעסטן באַשלוס: ער מוז זיך אַוועקלאָזן קיין זשיטאָ־מיר, כדי אָנצוקומען אין דער דאָרטיקער ראָבינער־שול. אויספירן דעם פלאָן איז געווען ניט גרינג. מען האָט געמוזט די זאַך באַהאַלטן פון די קרובים, וואָס וואָלטן אים דערין געווויס געשטערט. אין די פרומע קרייזן האָט מען דאָך געקוקט אויף דער ראָבינער־שול זייער קרום, און אויף אירע שילער — שיר ניט ווי אויף קומענדיקע משומדים. האָט קאָצענעלסאָן זיך אַרויסגענבעט שטילערהייט פון באָברויסק און איז אין יאָר 1865 אַוועק קיין זשיטאָמיר מיט אַן אומוועג, אין אַ פוילישער „בערלינע" (אַ מין שיף), וואָס האָט געפירט געהילץ איבערן דניפער קיין קיעוו.

די רייזע איז געווען אַ לאַנגע, שווערע און פינלעכע. ענדלעך איז ער דערפאָרן קיין זשיטאָמיר, אויף אָנצוקומען אין ראָבינער־שול, האָט מען גע־דאַרפט האַלטן עקזאַמען. האָט זיך קאָצענעלסאָן געמוזט גרייטן. די, וואָס האָבן געהאָט שפעטער די מעגלעכקייט צו באַקומען אַ געשולטע אַלגעמיינע בילדונג, ביי מער גינסטיקע אומשטענדן, קאָנען זיך קוים פאָרשטעלן, מיט וואָסערע שוועריקייטן דאָס איז געווען פאַרבונדן פאַר אַ מענטשן אין קאָצע־נעלסאָנס לאַגע. צו 18־19 יאָר, האָט ער דאָך קיין וואָרט רוסיש ניט געקענט; ער האָט זיך געפילט ווי ביי זיך אין דערהיים אין די שאַרפסטע, פאַרוויקלט־סטע תלמודישע פראָגעס, אָבער ניט געהאָט קיין מינדסטן באַגריף וועגן די סאַמע עלעמענטאַרע אַלגעמיינע קענטענישן. אַלץ האָט געפאַדערט אַזוי

פיל מי און אַנשטרענגונג, און דערביי האָט מען נאָך שטענדיק געמוזט זאָרגן ווגן דעם שטיקל ברויט.

ער האָט אָבער באַזיגט די אַלע מוראדיקע שוועריקייטן, אויסגעהאַלטן די עקזאַמענס און איז אָנגעקומען אין ראָבינער־שול. די פרייד איז געווען, גרויס, אָבער נישט אויף לאַנג. די יאָרן פון נויט און הונגער האָבן אָפגע־שוואַכט דעם יונגן אַרגאַניזם, און ער איז אין גיכן געפעראַלעד קראַנק געוואָרן אויף די לונגען. די קראַנקהייט האָט זיך פאַרצויגן, און ער האָט געמוזט אַרויסטרעטן פון דער שול. איינער אַ ישובניק נעמט אים צו זיך פאַר אַ מלמד צו זיינע קינדער. קאַצענעלסאָן פאַרט גערן אַוועק אין דאָרף, האָפנדיק, אַז אפשר וועט אים דאָ ווערן גרינגער. אָבער די קרענק גיט ניט נאָך. דער יונגער קאַצענעלסאָן פאַלט אַריין אין פאַרצווייפלונג; אים דוכט, אַז דער טויט לויערט שוין אויף אים. אין זיין נאָטיץ־בוך געפינען מיר אייניקע לידער, געשריבן אין יידיש, וואו ער גיסט אויס זיין דעמאָלטדיק טרויער־געפיל. איך ברענג דאָ אייניקע אויסצוגן פון זיי:

מיין אַז אַ יאָר גייט דער טייט
נאָך מיר ווי אַ סאָטין טריט באַ טריט,
און שטפּסעט שטיל, מאַך זאַך גרייט
מיט דיין ליבער וועלט ביסט שוין קוויט.

שיין פאַרלעבט דאָס פליש און בלוט
די יונגע קראַפט, דעם מאַרך פון רוקין
ניטאָ דער פאַרב, דער פרייַ מוט
אַלץ פירשטאַרבין, אַלץ איז טרוקין.

איך פהיל דעם טייט מיטין גאַנצין טרויער
מיטין גאַנצין שרעק וואָס ליגט און וואַרט
איך שטעל פאָר דעם קבר, נעמט אַן אַ שויער
עס גרויעלט דאָס לייב פאַרין שרעקלעכן אָרט.

ער האָט אפילו שוין צוגעגרייט אַן אויפשריט: „אויף מיין מצבה":

1

## אַף מיין מצבה

דאָ אונטערן שטיין ליגט בעגראָבין
אַן׳עלענדער מענטש דיין לעבנס צייט.
וויניק גילעבט, פיל צרות גיטראָגן
אַצינדערט מיטן טייט, פון אומגליק בעפרייט.

2

דורך איזערנע וועגן צו אַ ציל געשטרעבט,
און אין מיטן וועג, האָט אים דער טייט גישטעלט
אַן! זיינע גוטע האָפענונג ניט דער לעבט,
און ינגערהייט אַוועק פון דער וועלט.

3

דאס דאָ אונטערן שטיין ליגן באַגראָבן
אַסאַך האָפענונג אַף אַ בעסערער צייט
זי האָבן דעם עלענדן אַהער גיטראָגן
צו זוכן גליק פון זיין הים גאַנץ ווייט.

4

און דאָ פאָר וואַרפן אין אָפרעמד לאַנד
האָט קיין היסע טרער בענעצט זיין שטיין
גילעבט אָן אַ נאָמען גישטאָרבן אונבעקאַנט
גידענקן וועט אים דער שטיין אַליין.

צום גליק, האָט דאָס פינצטערע פאַרגעפיל אים אָפגענאַרט. די ריינע דאַרפישע לופט און די בעסערע שפייז האָבן אָפגעפרישט זיין אַרגאַניזם, און ער איז געוואָנט געוואָרן. די צוויי יאָר, וואָס קאַצענעלסאָן האָט פאַרברַאכט אין דאַרף, זיינען אויך אין גייסטיקער הינזיכט געווען פאַר אים זייער פראָדוקטיוו. די אַרבעט מיט זיינע צוויי תלמידים פלעגט ביי אים אָפנעמען וויניק צייט; ער האָט זיך אַרומגערינגלט מיט ביכער, פיל געלערנט, שטודירט די רוסישע ליטעראַטור, אויך באַקענט זיך מיט די דייטשישע קלאַסיקער. ער איז געזונט געוואָרן און אין יאָר 1871 געענדיקט די זשיטאָמירער ראָבינער־שול. איין צייט האָט ער זיך פאַרנומען מיט לערעריי אין וויניצע, און אין יאָר 1872 איז ער אַנגעקומען אין דער פעטער־בורגער מעדיצינישער אַקאַדעמיע. כדי צו פאַרדינען אויף אַ לעבן, האָט ער גלייכצייטיק געאַרבעט ווי אַ לערער אין דער פעטערבורגער תלמוד־תורה. אין יאָר 1877 האָט ער געענדיקט זיין שטודיום. דאָס איז גראָד אויס־געקומען אין דער צייט פון דער רוסיש־טערקישער מלחמה, איז קאַצענעלסאָן גלייך אָפגעשיקט געוואָרן אַלס מיליטערישער דאָקטאָר אויפן קריגס־פלאַץ אין בולגאַריע. נאָכן סוף מלחמה, האָט ער זיך אין ענדע 1878 אומגעקערט קיין פעטערבורג, און איז שוין דאָ פאַרבליבן אויף זיין גאַנצן לעבן.

אין סוף יאָר 1879 טרעט קאַצענעלסאָן צום ערשטן מאָל אַרויס אויפן ליטעראַרישן געביט, — אַלס רוסיש־יידישער שריפטשטעלער. פאַרגעקומען

איז דאס אייגנטלעך גאנץ צופעליק. דער פאוואלטער פון דער פעטערבורגער תלמוד־תורה, וואו ער איז אין די סטודענטישע יאָרן געווען א לערער, ל. בערמאן, האט דאן באקומען די דערלויבענישׂ אויף א וואכנבלאט „רוסקי יעוורעי". ער איז אבער ניט געווען קיין זשורנאליסט, געהאט וויניק באקאנטשאפט מיטן יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן; איז ער געקומען צו קאצענעלסאנען, זיך מישב זיין וועגן די פראגעס, מיט וועלכע זיין צייטונג דארף זיך פארנעמען. קאצענעלסאן האט אים אנגעוויזן, אז באוונדערס וויכ־טיק איז די פראגע מכוח רבנים, און ער האט לויט בערמאנס בקשה, אנגע־שריבן מכוח דעם אן ארטיקל פאָרן „רוסקי יעוורעי". בערמאן איז אבער געווען א קנאפער מבין אויף אזעלכע זאכן, האט ער דעם ארטיקל ניט אפגעדרוקט, און קאצענעלסאן, וועלכער האט זיך אליין דאן פאר א שרייבער נ'ט געהאלטן, האט אן דעם אינגאנצן פארגעסן. אין עטלעכע חדשים ארום, האט זיך בערמאן איבערצייגט, דאס ער איז ניט אימשטאנד אליין צו פירן ד' צייטונג, האט ער איינגעלאדן פוןווילנע פאר א רעדאקטאר דעם שפעטער באוואוסט־געוואָרענעם זשורנאליסט דר. ל. קאנטאר.

אט דער ל. קאנטאר האט עס געמאכט אונדזער קאצענעלסאנען פאר א שריפטשטעלער. ווי אזוי דאס איז געשען, דערציילט קאצענעלסאן אליין אין זייַנע דעראינערונגען: „איינמאל אין דעצעמבער, 1879, איז דר. קאנטאר מיט זיין פרוי געקומען צו מיר מיט א באזוך. זייער געשפרעך איז פאר מיר און פאר מין פרוי געווען זייער אנגענעם, אבער דאך האב איך אין הארצן זיי געשיקט צום טייוול. איך בין יענעם אוונט געווען פאר־נומען מיט אן ארבעט, וואס איך האב אין קיין פאל ניט געקענט אפלייגן, און איך האב מיך קוים אינגעהאלטן פון בעטן זיי אפצוטראגן זיך. ביים סוף פון געשפרעך, האט מיר קאנטאר געזאגט, אז ער איז געקומען קיין פעטערבורג צו פירן דעם „רוסקי יעוורעי", און אז ער האט אין דעם ארכיוו פון דער רעדאקציע ניט געפונען קיין אין זאך, וואס זאל פאסן צום דרוק, אויסער מיינעם אן ארטיקל, וואס האט זיך דא פארוואלגערט. ער איז אים שטארק געפעלן געווארן, און ער איז באשטאנען דערויף, איך זאל פאר־זעצן מיין ארבעט... און איך האלט פאר מיין פליכט ארויסצוזאגן מיין דאנק דעם פארשטארבענעם קאנטאר, וואס האט מיך געמאכט פאר א יידישן שריפטשטעלער. געבענטשט זאל זיין זיין אנדענק. דעם דערהייבענעם ענוס פון שאפונג, וואס איך האב געפילט אין די געצייטלטע מינוטן, וועו איך בין געווען פריי פון מיין מעדיצינישער ארבעט, האב איך צו פארדאנקען אים".

דר. ל. קאנטאר האט, אלס רעדאקטאר, געהאט א באזונדער פעאיקייט ארויסצוגעפינען נייע ליטעראראישע טאלאנטן. קאצענעלסאן איז געווארן א מיטארבעטער אין „רוסקי יעוורעי". ער פלעגט דא אפט אונטער דעם נאמען „בוקי בן יגלי" דרוקן פעליעטאנען. דער סוף פון די 70ער יאָרן

איז געווען ביי דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ אַ צייט פון געהויבענע האָפענונגען. מען האָט זיך פון טאָג צו טאָג גערייכט אויף גלייכבאַרעכטי־קונג, די אָפשאַפונג פון אַלע באַגרענעצונגען פאַר יידן. מען האָט זיך צו דעם געגרייט, געטרוימט וועגן ליכטיקע אויסזיכטן, אָבער די אַלע שיינע האָפענונגען זיינען באַלד גראָב און ברוטאַל צוטראָטן געוואָרן. אין פרילינג פון יאָר 1881, האָט זיך אָנגעהויבן די סדרה פּאָגראָמען. דער יידישער געזעלשאַפט איז באַשערט געווען איבערצולעבן אַ מאָראַלישע קאַטאַסטראָפע. אָט דער איבערברוך, וואָס איז דאָן פאָרגעקומען אין דער שטימונג פון דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ, האָט באַקומען אַ קלאַרן אויסדרוק אין די פעליטאָנען פון „בוקי בן יגלי". זייער הויפּט־מאָטיוו איז געווען — דער רוף צו זעלבסט־הילף, צו דינען דער אומגליכלעכער פאָלקס־מאַסע, פאַר־גרינגערן אירע ליידן, ניט פאַרלירן דעם מוט אונטער דעם דרוק פון די שרעקלעכע אומשטענדן, שעפן טרייסט און גייסטיקע קראַפט אין די גרויסע אידעאַלן פון דעם יידנטום.

„בוקי בן יגלים" פעליטאָנען זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט טיפן ליריזם, האַרציקייט, מיט פיינעם הומאָר, און זיי זיינען געווען אומגעוויינלעך באַליבט ביי די לעזער. מיר, די פראָווינציעלע יוגנט, פלעגן זיך ניט קאָנען דערוואַרטן אויף די נומערן „רוסקי יעוורעי" מיט זייער פעליטאָנען. „בוקי בן יגלי" און ש. פרוג, זיינען דאָן געווען די פאָפולערסטע נעמען ביי די לייענער פון די רוסיש־יידישע וואָכנבלעטער, און איך געדענק: ווען איך בין געפאָרן שטודירן קיין פעטערבורג, האָט זיך צווישן די חלומות וועגן דער אומבאַקאַנטער הויפּט־שטאָט, פאַר מיר געטראָגן דעם טרוים, — אפשר וועל איך דאָרטן זיך טרעפן מיט „בוקי בן יגלי"! און ווען איך האָב אינגיכן זיך מיט אים באַקענט אין אַ קרייזל פון פעטערבורגער „חובבי ציון", האָב איך מיך געשעצט פאַר גליקלעך. אזא צויבער האָט פאַר אונדז געהאַט זיין נאָמען.

דער „רוסקי יעוורעי" האָט עקזיסטירט בלויז עטלעכע געציילטע יאָר, אין 1884, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט. מיט צוויי יאָר שפּעטער, האָט זיין געווען זעזענער רעדאַקטאָר, דר. ל. קאַנטאָר, אויפגעטאָן גאָר אַ גרויסע זאַך: ער האָט באַשאַפן די ערשטע טעגלעכע העברעאישע צייטונג, דעם פעטער־בורגער „היום". אַ פאָליטיש־ליטעראָרישע טאָגבלאַט אין העברעאיש, דאָס איז געווען אַ אומדערהערטע, ביישפיללאָזע זאַך. די מייסטע יידישע לעזער און אפילו ניט וויניק פון דער ליטעראָרישער וועלט, האָבן געצווייפלט דערין, עס זאָל זיך אינגעבן צו פאַרווירקלעכן אזא פאַנטאַסטישן פלאַן. אָבער קאַנטאָר האָט מיט זיין „היום" באַוויזן, אַז דאָס איז דורכאויס מעגלעך אַז מען קאָן אויך אין העברעאיש געבן אַ שיינע, גוטע טעגלעכע צייטונג. ער האָט צוגעצויגן צום „היום" אויך קאַצענעלסאָנען, וועלכער האָט אין די

יוגנט־יאָרן געשריבן העברעאיש און דערנאָך פאַרוואָרפן. קאַנטאָר האָט אים צוגעריידט, ער זאָל ווידער זיך נעמען פאַר דער שפראַך; ער האָט אים פאַרזיכערט, אַז אים וועט דאָס ניט שווער זיין. דאָס האַרץ זאָגט אים, אַז פון אים וועט ווערן אַ גוטער העברעאישער סטיליסט.

קאַצענעלסאָן האָט אים געפאַלגט. קאַנטאָרן האָט זיין שאַרפע מבינות, אַלס רעדאַקטאָר, אויך דאָס מאָל ניט אָפּגענאַרט. אין קאַצענעלסאָנען האָט זיך באַלד אַנטפּלעקט אַ גלענצנדיקער שריפטשטעלער. זיינע פעליטאָנען און סימבאָלישע דערציילונגען האָבן פיל מיטגעווירקט צו דעם גרויסן אַנזען פון קאַנטאָרס צייטונג. זיין גרויסער פאַעטישער טאַלאַנט האָט זיך דאָ אַרויס־געוויזן נאָך קענטיקער, ווי אין זיינע רוסישע פעליטאָנען. קאַצענעלסאָנס בעלעטריסטישע ווערק זיינען ניט גרויס אין צאָל, אין בוך־פאָרם וועלן זיי ניט פאַרנעמען מער ווי צווויי בענדער, אָבער זיי געהערן צו די עכטע פערלען פון דער העברעאישער שיינער ליטעראַטור. זיי פאַרמאָגן אין זיך אַ זעלטענע קינסטלערישע גאַנצקייט, דורכגעדרונגענקייט מיט דעם הויפּט־מאָטיוו, זיי באַצויבערן מיט זייער לעבן־ און פאַרבן־רייכקייט. באַזונדערס פרעכטיק זיינען קאַצענעלסאָנס אַריענטאַלישע מעשיות, וואָס זיינען אָנגע־זעטיקט מיט סימבאָלישע פיגורן און בילדער, פול מיט טיפע געדאַנקען. און דיזעלבע פולקומענקייט פאַרמאָגט אויך זייער פּאָרם. קאַצענעלסאָן איז געווען אַ באַגייסטערטער פאַרערער פון מ. א. גינצבורגס העברעאישן סטיל. ער האָט אים אָבער געבראַכט פיל וויטער, דערהייבן ביז צו אַ ביישפּיל־לאָזער הייך. קאַצענעלסאָנס סטיל אין זיינע בעלעטריסטישע שאָפונגען, איז אַ ריין־ביבלישער, ער איז אומגעווײַנלעך שיין, אָבער ער פאַרמאָגט אין זיך די פעאיקייט אויסצודריקן די פיינסטע שאַטירונגען פון דעם מאָדערנעם געפיל און געדאַנק. זיין פאַעטישע פּראָזע איז נאָך פון קיינעם ניט איבער־געשטיגן געוואָרן; זי פאַרבלייבט ביז איצט דערזעלבער וואונדערבאַרער מוסטער, ווי ביאַליקס געזאַנג אָדער אחד־העמס פילאָזאָפישער און פּובלי־ציסטישער סטיל.

אין „היום" האָט זיך אַנגעפאַנגען אויך קאַצענעלסאָנס וויסנשאַפטלעכע אַרבעט, דערהויפּט וועגן דער תלמודישער און ביבלישער מעדיצין. זיינע פאַרשונגען וועגן די הויט־קראַנקייטן, וואָס וועלן געבראַכט אין דער ביבל, וועגן דער אַנאַטאָמישער לערע אין תלמוד און אַנדערע היסטאָריש־מעדי־ציניש, און נאַטור־וויסנשאַפטלעכע פראָגעס, זיינען געווען ממש עפאָכע־מאַכנדיק; זיי האָבן געעפנט אַ ניי בלאַט אין דער גישיכטע פון דער מעדיצין. זיי האָבן געהאָט גרויס אויפזען אַפילו אין דער אויסלענדישער געלערנטער וועלט. עס איז גענוג צו זאָגן, דאָס אַזאַ אַלגעמיין־אַנערקענטער אויטא־ריטעט, ווי דער פּראָפעסאָר קאָבערט, האָט געפונען פאַר נייטיק צו דרוקן אין זיינע „היסטאָרישע שטודיען", אַ דייטשישע איבערזעצונג פון קאַצענעל־

סאָנס גרויסער אַרבעט וועגן דער אַנאַטאָמיע אין תלמוד און אין דער אַלט־העברעאישער ליטעראַטור בכלל און איר באַציאונג צו דער גריכישער מעדיצין. און דער באַרימטער פראָפעסאָר וירכאָוו, האָט אין זיין „אַרכיוו", פאַר־עפנטלעכט יענע רעזולטאַטן, צו וועלכע קאַצענעלסאָן איז געקומען אין זיין אַרבעט וועגן די הויט־קראַנקייטן, וואָס ווערן באַהאַנדלט אין דער ביבל.

פון זיינע ספעציעל־מעדיצינישע פאָרשונגען איז קאַצענעלסאָן דער־נאָך אַריבער צו אַלגעמיינע פראָבלעמען פון דער ביבלישער און תלמו־דישער היסטאָריע. ער האָט געגעבן א גאַנצע ריי מערקווירדיקע אַפ־האַנדלונגען וועגן „טומאה וטהרה", „צדוקים און פרושים", וועגן דער באַצי־אונג צווישן רעליגיע און פאָליטיק אין אַלטן יידנטום, און נאָך אַנדערע גרונט־פראָגעס פון דער יידישער היסטאָריע. און אומעטום ווייזט ער דאָ אַרויס זיינע טיפע, גרינטלעכע קענטניסן, זיין פאָרשונגס־קראַפט, זיין וויסנשאַפטלעכע זעלבסטשטענדיקייט און זעלטענע פעאיקייט קלאָר מסביר צו זיין די שווערסטע, טונקלסטע וויסנשאַפטלעכע פראָגעס. זיינע אַרבעטן האָבן געגעבן א נייע, אָריגינעלע באַלייכטונג פיל זייטן פון דער יידישער פאַר־גאַנגענהייט. ש. דובנאָוו זאָגט אין זיינע דעראינערונגען, אַז „קאַצענעלסאָן איז געווען א יידישער געלערנטער פון אַלטן שניט". אָבער דאָס מיינט דאָך אין אמתן, אז ער האָט געשעפט ניט פון צווייטע העכט, ניט פון פרעמדע איבערדערציילונגען, נאָר פון ערשטן קוואַל; איז געווען קלאָר אין דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור, פון תנ"ך ביז דער איצטיקער צייט, און האָט זעלבסטשטענדיק באַלויכטן יעדן וויסנשאַפטלעכן ענין.

אויסער זיינע וויסנשאַפטלעכע אָפהאַנדלונגען און פאָעטישע ווערק, האָט קאַצענעלסאָן רעדאַקטירט די אַלע 16 בענדער פון דער רוסיש־יידישער ענציקלאָפּעדיע. זיין גרויסע שעפערישע קראָפט און ארבעטס־פעאיקייט ווערט נאָך פיל וואונדערלעכער, וען מען דערמאָנט זיך, אַז טאָג־טעגלעך פלעגט ער 4־5 שטונדן פאַרברענגען אין דעם פעטערבורגער שפיטאָל, וואו ער האָט געדינט, אַז ביז שפעט אין אָוונט איז ער אַרומגעפאָרן צו זיינע אומ־צייליקע פאַציענטן, אַז די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט ביי אים אָפגע־נומען פיל צייט, און אַז אַרבעטן ליטעראַריש און וויסנשאַפטלעך האָט ער געקאָנט נאָר ביינאַכט, אין יענע שטונדן, וואָס ער האָט אָפגעריסן ביי זיך פון שלאָף. מען קאָן זיך שוין פאָרשטעלן, וויפל וואָלט ער נאָך אויפגעטאָן, וען ער וואָלט געהאַט די מעגלעכקייט זיך אינגאַנצן אָפצוגעבן דער ליטע־ראָטור און וויסנשאַפט. זיין אינטימער פרייַנט און באַגייסטערטער פאַרערער, דר. ל. קאַנטאָר, פלעגט אָפט זאָגן: „איר וווייסט, וואָס איך וואָלט געטאָן, וען איך זאָל זיין א רייכער מאָן? איך וואָלט ניט אַבאָנירט קיין לאָזשע אין דער קייזערלעכער אָפערע, איך וואָלט ניט געהאַלטן קיין קאַרעטע מיט פערד, ניט געריזט קיין אויסלאַנד. וווייסט איר, וואָס איך וואָלט געטאָן?

איך וואלט אויסגעבויט אַ הויז, אַפּגעגעבן דאַרטן קאַצענעלסאָנען אַ גאַנצן עטאַזש, באַזאַרגט אַלע זיינע באַדערפענישן, וואָס זיינען דאָך ניט מי יודע ווי גרויס, אַבי ער זאָל קאָנען זיצן טאָג און נאַכט, אַרבעטן און שרייבן דאָס, וואָס ער האָט אין זיינע געדאַנקען. און איך בין זיכער, אַז דורך דעם וואָלט מיין נאָמען מיט גאָלדענע בוכשטאָבן פאַרשריבן געווארן אין אונדזער ליטעראַטור".

איך האָב שוין דערמאָנט, אַז קאַצענעלסאָן פלעגט פאַרוועגדן פיל צייט און מי אויך אויף געזעלשאַפטלעכע ארבעט. ער איז געווען אַ מיטגליד אין דער פאַרוואַלטונג פון „ארט", זיך באַטייליקט אין פּעטערבורגער צענטראַל־קאָמיטעט פון „איקא", און באַזונדערס פיל געאַרבעט אין דער יידישער בילדונגס־געזעלשאַפט („מפיצי השכלה"). דאָ איז ער גאָנצע פינף־און צוואַנציק יאָר נאָכאַנאַנד געווען קאָמיטעט־מיטגליד און די לעצטע יאָרן דער פאַרזיצער. די פראָגעס פון קולטור און ליטעראַטור, ווי אויך די שול־אָנגעלעגנהייטן, מיט וועלכע די בילדונגס־געזעלשאַפט האָט זיך פאַרנומען, זיינען אים געווען באַזונדערס נאָענט און טייער, און צווישן אירע טויער איז קאַצענעלסאָן געווען איינער פון די אייפערדיקסטע און איבערגעגעבנסטע. ער פלעגט אויף זיך געהן נעמען יעדע ארבעט, וואו זיינע גרויסע קענטענישן און זיין פּעדאַגאָגישע ענינטקייט זיינען נייטיק געווען און האָבן געקאָנט ברענגען נוצן. זייער טעטיק איז ער אויך געווען אין דער פּעטערבורגער געזעלשאַפט „חובבי שפת עבר".

אָבער דאָס שענסטע, דאָס סאָמע באַצויבערנדיקע אין קאַצענעלסאָנען איז געווען — זיין פּערזענלעכקייט. ער איז געווען אומגעוויינלעך פילזייטיק באַגאָבט. אַ פּאָעט, זשורנאָליסט, פאָרשער, געלערנטער, אַ מענטש וואָס האָט, לויט נחום סאָקאָלאָוס געלונגענעם אויסדרוק „געקאָנט זיין אי אַ רב אין סלאָבאָדקע, אי אַ פּראָפעסאָר אין הייִדעלבערג"; אַ מענטש, וואָס איז געווען קלאָר אין גמרא און אין דער גאַנצער רבנישער ליטעראַטור, ווי איינער פון די גרעסטע למדנים און האָט גלייכצייטיק מיט זיינע אַלגעמיין־וויסנשאַפטלעכע קענטענישן געבראַכט אין אַנטציקונג פּראָפעסאָר ווירכאָוון. זיין געשפּרעך האָט געפינקלט מיט קינסטלעריש געשטאַלטן און בילדער, אַריגינעלע געדאַנקען און אייגנאַלן. און ער האָט פאַרמאָגט אין זיך אַזוי פיל האַרציקייט, מילדקייט, אַזוי פיל ליבע צו מענטשן. אין זיין אָנווועזנקייט פלעגט אויפן האַרצן ווערן ווי עפּעס ליכטיקער, ווארעמער, בעסער. קיין הייך פון גדלות, פון בלאָזן זיך איז אין אים ניט געווען.

דער אויסברוך פון דעם וועלט־קריג אין אויגוסט 1914, האָט קאַצענעלסאָנען ממש אויפגעטרייסלט. ער, וואָס איז געווען דורך און דורך דורכגעדרונגען מיט די אידעאַלן פון די נביאים, מיט די אידעאַלן פון ברידער־לעכקייט, ליבע און פרידן, האָט מיט טרויער און וויטיק צוגעזען, ווי עס

וואָקסט אין דער גאַנצער וועלט די גרויזאַמקייט, ווי עס בושעוועט די חיה, וואָס זיצט באַהאַלטן אין דעם מענטשן און וואָס מען האָט איצט פון איר אַראָפגענומען די צוים. ער איז אַרומגעגאַנגען אַ דערשלאָגענער, אַ צעטומל־טער. און דערצו נאָך האָט ער אַנגעהויבן שטאַרק צו קרענקען אויפן האַרצן און די נירן. ער האָט אַבער ניט אויפגעהערט צו אַרבעטן און פאַרענדיקט זיין גרויס לעבנס־ווערק „התלמוד וחכמת הרפואה" (דער תלמוד און די מעדיצינישע וויסנשאַפט), וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין בערלין מיט צען יאָר שפעטער נאָך זיין טויט. די אַלע פילע צייכענונגען אין זיין בוך האָט ער אַליין געמאַכט, זייער קינסטלעריש. בכלל, האָט ער די לעצטע יאָרן געאַרבעט מיט אַ זעלטענעם ברען און פלייס. „פאַרן טויט שרעק איך מיך ניט", — פלעגט ער מיר אָפט זאָגן — ס'ווילט זיך מיר נאָר לעבן נאָך צוויי־דריי יאָר, כדי אָנצושרייבן דאָס, וואָס איך האָב אין זינען".

איך האָב אַ צייט מיט יאָרן אים צוגערעדט, ער זאָל אָנשרייבן זיינע דעראינערונגען. ער פלעגט דאָס שטענדיק אָפלייגן. ער האָט אַלעמאָל גע־טענהט, דאָס זיין לעבנס־גאַנג פאַרמאָגט ניט אין זיך קיין זאַך, וואָס זאָל זיין אינטערעסאַנט אַדער וויכטיק. איך בין אָבער צו אים צוגעשטאַנען, אַז ער מוז דאָס טאָן, און ער האָט זיך טאַקע געמוען צו דער אַרבעט. געווירקט איף אים האָט אויך דאָס ביישפיל פון דעם באַוואוסטן שריפטשטעלער י. פאַפירנא, וועמען מיר האָט זיך אויך אינגעגעבן צו באַוואוינג אָנצושרייבן זיינע אינטערעסאַנטע מעמואַרן. קאַצענעלסאָן האָט אָנגעשריבן זיינע דער־אינערונגען אין העברעאיש, און די זיינען נאָך זיין טויט דערשינען אין דער וואָכנבלאַט „העם"; גלייכצייטיק זיינען זיי אונטער מיין רעדאַקציע איבערזעצט געוואָרן אין „וואָסכאָד". ליידער האָט קאַצענעלסאָן דערפירט זיינע דעראינערונגען נאָר ביז צו דער צייט פון זיינע סטודענטישע יאָרן. דאָס, וואָס איך האָב אים איבערצייגט, ער זאָל זיך נעמען פאַר אַט דער אַרבעט, האָלט איך פאַר איינעם פון מיינע גרעסטע פאַרדינסטן פאַר אונדזער ליטעראַטור. וואַרעם זיין ווערק איז איינס פון די שענסטע, וואָס אונדזער מעמואַרן־ליטעראַטור קען אָנווייזן. קאַצענעלסאָנס לעבנס־צייט און זיין אידעלע פּערזענלעכקייט האָבן זיך דאָ אָפּגעשפיגלט קלאָר און דייטלעך אין אַ קינסטלעריש־ער פאָרם.

זיין קראַנקייט איז געגאַנגען מיט גיכע טריט, אָבער ער האָט ניט אַרויס־געלאָזט די פעדער פון האַנט. יעדע מינוט איז אים טייער געווען. זיך געשפּאַרעט איז געווען פונקט אַזוי אינהאַלטסריך, ווי פריער. עס איז געווען אומבאַשרייבלעך טרויעריק צוצוזען, ווי זיין גייסט פאַרבלייבט אַזוי פריש, יונג, און די פיזישע כוחות גייען אויס. אין דעצעמבער 1916 איז אים געוואָרן 70 יאָר. וועגן עפּנטלעך פייערן זיין יובילי האָט דאָן, אין דער קריגס־צייט און ביי זיין שוואַכן צושטאַנד, קיין רייד ניט געקאָנט זיין. מיר,

זיינע עטלעכע נאָענטסטע פריינט פון דער בילדונגס־געזעלשאַפט, האָבן זיך אומגעריכט פאַר אים צונויפגעקליבן אין אַוונט ביי אים אין וואוינונג. די פיל־מיליאָניקע אַרמיי פלעגט שוין דאָן אויסצאָפּן כמעט יעדע שפּיז אין לאַנד. אין פּעטערבורג האָט שוין געפעלט דאָס סאָמע נייטיקסטע צום עסן, און אין קאָצענעלסאָנס דירה איז געווען קאַלט; האָלץ צום הייצן איז שוין געווען אוממעגלעך צו קריגן. מיר זיינען געזעסן אין די אויבערשטע בגדים, געטרונקען טיי אָן צוקער, אָבער אָ פלאָש וויין האָבן מיר מיטגעבראַכט און געטרונקען פאַר זיין געזונט. קאָצענעלסאָן איז געווען זייער געירעט. קיין פרייליעכע שטימונג איז דאָ ניט געווען. עס האָט זיך געוואָלט ווייגען.

אָלס גענייטער דאָקטאָר האָט קאָצענעלסאָן אויסגעזייכנט פאַרשטאָנען זיין לאָגע. אין געשפּרעך פלעגט ער אָנווייזן, ווי אַזוי די זאַך וועט זיך מיט אים ענדיקן: „אינמיטן טאָג וועלן די נירן אויפהערן צו אַרבעטן, איך וועל פאַרבלייבן אָן באַוואוסטזיין, עס וועט ביי מיר ווערן אָלגעמיינע בלוט־פאַרגיפטונג, און דאָן קומט דער טויט". מיר פלעגן אים זוכן צו באַרואיקן, זאָגן, אַז ער איבערטרייבט די געפאָר, אד"גל. ער האָט אָבער שטענדיק מיט אָ שמייכל געענטפערט: „פאַרלאָזט זיך אויף מיר, איך בין אָ גוטער דאָקטאָר. איך האָב ניט מורא, אָבער ווי ווירקט מען אויס כאָטש אָ פאָר יאָר מער אויף צו אַרבעטן ווייטער!"

און אין אָ פינצטערן פּעטערבורגער ווינטער־טאָג, שבת דעם 7טן יאַנואַר (26 טבת), 1917, איז פאַרגעקומען דאָס, ווָאס קאָצענעלסאָן האָט געווי באַשריבן: די נירן האָבן אָפּגעשטעלט זייער אַרבעט, און ווען מען האָט מיך צו אים טעלעפאָניש אַרויסגערופן, האָב איך שוין אים דערווייסט אָ באַוואוסטלאָזן.

מיט צוויי טעג שפּעטער איז געווען זיין לוויה, און יעדער פון אונדז, ווָאס איז געקומען אָפּגעבן אים דעם לעצטן כבוד, האָט קלאָר געוואוסט: אָז צווייטן קאָצענעלסאָן, אָז גאון אין תורה און צוגלייך אָז גרויסן שאָפּנדיקן גייסט אין וויסנשאָפט, וועלן מיר שוין ניט האָבן...

# מ. קולישער: גרויסער געלערנטער און יוריסט

„דער פאַטריאַרך פון דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ" — אַזוי פלעגן מיר אָפט רופן מיכאל קולישערן. ער איז טאַקע געווען איר עלטסטער און סאָמע אָנגעזעענער פאַרשטייער אין פּעטערבורג און זיין נאָמען איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַלגעמיינער ליבע און אַכטונג. נאָר אין 1918 איז קולישער אַוועק פון אונדז אין דער אייביקייט. אָבער די וואָס האָבן אים געקענט ווי איך, קענען קיינמאָל ניט פאַרגעסן זיין הויכע מאָגערע פיגור, אויסדרוקפולן, עכט־יידישן געזיכט מיט דער לאַנגער שיטערער באָרד, זיינע וואונדערבאַרע אויגן, וואָס זיינען געווען פול מיט גוטמוטיקייט, מיט אַזוי־פיל פאַרשטאַנד און געדאַנק. פונקט ווי אַן אינערלעכער פייער וואָלט באַלויכטן און באַשיינט די שאַרפע שטריכן פון זיין פנים, זיי צוגעגעבן אַ באַזונדער חן און צויבער. אַזעלכע געזיכטער טרעפט מען צווישן גרויסע רבנים און לומדים, וואָס לערנען טאָג און נאַכט תורה און זיינען אין איר פאַרטאָן מיט לייב און לעבן.

ער האָט געשטאַמט פון אַן אַלט־משכילישער פאַמיליע, וואָס האָט געגעבן דעם רוסישן יידנטום עטלעכע באַדייטנדיקע טוער אויפן געביט פון וויסנ־שאַפט און ליטעראַטור. זיין זיידע, משה קולישער, איז געבוירן געווארן אין גאַליציע, און נאָכדעם ווי ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ מיידל פון רוסלאַנד, האָט ער זיך באַזעצט אין דובנע, וואָלינער גובערניע. פון אַלעם דעם, וואָס זיין אייניקל האָט וועגן אים דערציילט, איז צו זען, דאָס ער איז געווען אַן אינטערעסאַנטער און זייער באַגאַבטער מענטש. אין דער יוגנט האָט משה קולישער פיל געלערנט גמרא און די רבנישע ליטעראַטור. דערנאָך איז ער צוגעשטאַנען צו דער השכלה־באַוועגונג, וואָס איז דאַן אויפ־געקומען אין גאַליציע. ער האָט געזומען שטודירן זעלבסטשטענדיק, אַן שום זייטיקע הילף, דייטש, לאַטיניש, מאַטעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע, געלייענט אויך מעדיציניש ביכער. געלערנט האָט ער דאָס אַלץ גרינטלעך, מיט פיל פלייס, און ער האָט דערוואַרבן גרויסע און פילזייטיקע קענטענישן, באַזונדערס אין אַסטראָנאָמיע; ער האָט פאַרפאַסט אין העברעאיש אַ לערבוך פון אַסטראָ־נאָמיע.

אַ מענטש מיט אַ גרויסן וויסנשאַפטלעכן דורשט, מיט אַ שטענדיק וואַכנדיקן גייסט, אַ גרויסער אידעאַליסט, איז משה קולישער ווייניק צוגע־

פֿאַסט געווען צום פּראַקטישן לעבן. אָט די אַלע שטריכן זיינע — די גרויסע באַגאַבטקייט, דעם אומגעוויינלעך ברייטן פֿאַרנעם פון די גייסטיקע אינטעלעקטועלן, די גרינטלעכקייט, דעם אידעאַליזם — מערקן מיר שפּעטער אויך ביי זיין אייניקל. מענטשן, וואָס זיינען אָזוי פֿאַרטאָן אין גייסטיקע אינטערעסן, ווי משה קולישער, האָבן זייער זעלטן דערפֿאָלג אין זייערע געשעפטן. זיינע עסקים נאָך דער חתונה זיינען טאַקע געגאַנגען וואָס ווייטער, אַלץ ערגער, און ער האָט באַשלאָסן, אַז די פֿאַסיקסטע באַשעפטיקונג פֿאַר אים איז — ערד־אַרבעט. מיט דעם געדאַנק, אַז יידן מוזן זיך נעמען פֿאַר דער סאַכע, איז דאָך געווען דורכגעדרונגען די גאַליציאַנער השכלה־ליטעראַטור. אויך דער באַוואוסטער שריפטשטעלער און אויפקלערער פון די רוסישע יידן י. ב. לעווינזאָן, מיט וועמען משה קולישער איז געווען פֿערזענלעך באַפֿריינדט, האָט אין זיין „תּעודה בישׂראל" (1828) און אין זיינע אַנדערע ווערק געפֿרעדיקט וועגן דער וויכטיקייט פון ערד־אַרבעט פֿאַר יידן.

עס איז אַלזאָ קיין וואונדער ניט, וואָס משה קולישער האָט באַשלאָסן צו ווערן אַן ערד־אַרבעטער. כדי „אויסצובעסערן" די יידן, אַפּציען זיי פון זייער "שעדלעכער" טעטיקייט, האָט די רוסישע רעגירונג אין ניקאָלאַי דעם ערשטנס צייטן געזוכט צו באַשאַפֿן יידישע קאָלאָניעס, דערויף באַשטימט ערד און צוגעזאָגט געווּיסע פֿריווילעגיעס די יידישע ערד־אַרבעטער, וואָס וועלן זיך באַזעצן אין די קאָלאָניעס, וועלכע די רעגירונג האָט איינגעאָרדנט, אָדער אויף אייגענער ערד. עטלעכע יאָר נאָכאַנאַנד האָט זיך משה קולישער אַרומגעטראָגן מיט זיין פּלאַן, געזוכט שותפים. אויסער דעם אידעאַלן מאָטיוו, וועגן דער געהויבנקייט און רייניקייט פון דער ערד־אַרבעט, האָבן אַ גרויסע צוציאונגס־קראַפֿט געהאַט יענע פֿריווילעגיעס וואָס די רעגירונג האָט פֿאַרשפֿראָכן די יידישע קאָלאָניסטן: אַז זיי וועלן אין פֿאַרלויף פון פופּציק יאָר צייט זיין פֿרייַ פון אַלע שטייערן, און גאַנצע פּינף און צוואַנציק יאָר — פון מיליטער דינסט. דאָס לעצטע איז געווען באַזונדערס וויכטיק, אין דער צייט פון דער ניקאָלאַיעווסקער רעקרוטשינע, וועלכע איז געווען אָזוי שרעקלעך פֿאַר יידן.

אין יאָר 1837 האָט משה קולישער פֿאַרקויפט אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט, אפילו זיין גרויסע ביבליאָטעק; אויף דאָס ביסל געלט, וואָס ער האָט צונויפגעקלאַפּט, האָט ער געקויפט ביי אַ פּוילישן גוטבאַזיצער אין לוצקער אויעזד (וואָליניער גוב.) עטלעכע דעסיאָטין ערד און דאָ זיך באַזעצט מיט זיין פּרוי, טאָכטער און פּיר זין, וואָס דער עלטסטן פון זיי איז ערשט געווען 16 יאָר. פּיל שווערי־קייטן און זאָרג איז אויסגעשטאַנען דער נייער קאָלאָניסט מיט זיין הויזגעזינט אין די ערשטע עטלעכע יאָר; שווער איז געווען דעם געוועזענעם הענדלער צוצופּאַסן זיך צו דער נייער אַרבעט. מען האָט באַדאַרפט אַליין בויען פֿאַר זיך אַ כאַלופּקע, און וויל אויף צו קויפן אַ פּערד

איז קיין געלט ניט געווען, האָט ער מיט די זין געמוזט טראָגן די בערוועגעס פון וואַלד אויף די פּלייצעס. עס האָט געפּעלט געלט אויף אייזנבאַרדענען זיך, קויפן אַ בהמה און די נייטיקע אינסטרומענטן. מען איז אָבער אַלע שווערקייטן און ליידן אויסגעשטאַנען, אויף קיין זאַך זיך ניט געקלאָגט. ביסלעכווייז איז די לאַגע געווארן עטוואָס גרינגער, מען האָט שוין געהאָט אַ דאַך איבער זיך, און פון דער ווייטנס האָט געגנומען לייכטן אַ בעסערע צוקונפט. ביי משה קולישערן איז פעסטער געווארן זיין גלויבן אין דער מעגלעכקייט, אַז זיין ליכטיקער אידעאַל זאָל זיך פאַרווירקלעכן: מען וועט לעבן פון דער אייגענער ערלעכער פּראַצע, זיינע זין וועלן ניט וויסן פון דער שוידערלעכער רעקרוטשינע...

נאָר באַלד איז אָבער געשען אַ קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט געמאַכט צוניישט די אַלע טרוימעריי־ען און לופטשלעסער. די שטאָטישע קהילה־לייט פלעגן זיך מיט קנאה און האַס באַציען צו יענע יידן, וואָס האָבן זיך פאַרשריבן פאַר ערד־אַרבעטער: וויל יענע זיינען באַפרייט געווארן פון מילי־טער־פליכט, אָבער די צאָל זעלנער, וואָס מען האָט געגומען ביי יידן, איז דערביי ניט פאַרקלענערט געווארן; האָט דאָס פאַקטיש באַדייט, אַז די שטאָטישע יידן האָבן געדאַרפט צושטעלן רעקרוטן אויך פאַר די יידישע קאָלאָניסטן. די רעדל־פירער פון קהל האָבן אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט, כדי אָפּצוגעבן אין דינסט עמיצן פון אַן ערד־אַרבעטערס הויזגעזינט, און זיי פלעגן זיך דערביי ניט אָפּשטעלן פאַר די שענדלעכסטע פעלשונגען. אייגנאָל, אין יאַנואַר 1840, איז משה קולישערס פרוי מיט אייניקע פון אירע זין אַוועק אין שטאָט, כדי עטוואָס צו קויפן; האָבן זיך די „כאָפערס" דאָ אַ וואַרף געטאָן אויף איר יינגל. און ניט אָכטנדיק אויף דער מוטערס יללות און געשרייען אים אַוועקגעפירט.

דעם פאָטער האָט דאָס אומגליק פולשטענדיק צוזאַמענגעבראָכן, ווי עפּעס וואָלט זיך אין אים איבערגעריסן. פון אַלץ, אויף וואָס ער האָט געהאָפט, אין וואָס ער האָט פעסט געגלייבט, איז מיטאַמאָל געווארן אַ תל. זיין פרוי איז שטענדיק געווען אַ שוואָכע, שטילע יידענע, אָבער די פולשטענ־דיקע פאַרצווייפלונג, אין וועלכער דער מאַן איז אַריינגעפאַלן, האָט איר ווי צוגעגעבן כוחות. אין אַ ביטערער קעלט איז זי אַוועק צופוס, 150 ווייַרסט ווייט, קיין זשיטאָמיר, בעטן רחמים און שוץ ביים גובערנאַטאָר, זוכן ראַטעווען איר קינד. איר טענה איז דאָך אַזאַ גערעכטע: מיר, קאָלאָניסטן, זיינען לויטן געזעץ פריי פון רעקרוטשינע, אונדזערע קינדער דאַרפן נישט דינען, דער קייזער אַליין האָט דאָך דאָס באַפוילן! אין יענע שרעקלעכע צייטן האָט מען זיך אָבער מיט געזעצן גאָר ווייניק געריכנט, באַזונדערס אין יידישע אָנגעלעגנהייטן. מען האָט שטענדיק געקאָנט געפינען אַ דרייידל, כדי מבטל צו זיין די סאָמע גערעכטע טענה. מען האָט דער מוטער געענטפערט, אַז

עס פעלט דאָ עפּעס אַ פּאָפיר, און אַז אַן דעם קאָן מען איר קינד ניט באַפרייען. אָלע אירע טרערן און בקשות האָבן ניט געהאָלפן, און מען האָט איר יינגל, אָלס קאָנטאָניסט, אָפּגעשיקט העט וויט אין טיף רוסלאַנד, אין דער שטאָט אַרענבורג. די מוטער איז אין גיכן קראַנק געוואָרן, ניט געקאָנט אַריבערטראָגן דעם גרויסן אומגליק און איז געשטאָרבן. דער פּאָטער איז אַרומגעגאַנגען ווי אַ צעמישטער; עפּעס אַ טרייסט פלעגט ער געפינען נאָר אין זייַנע ביכער און אין די געדאַנקען, אין וועלכע ער פלעגט זיך פאַרטיפן. אַרבעטן אין פעלד, אָדער אפילו אין שטוב האָט ער שוין ניט געקאָנט.

די גאַנצע באַלעבאָטישקייט איז געלעגן אויף דעם עלטערן זון און דער טאָכטער, און וואָס וויטער, איז די ווירשאַפט געגאַנגען אַלץ ערגער. אויף דעם יינגסטן זון, וואָס איז געווען צוועלף יאָר אַלט, האָט די קאָטאָסטראָפע געמאַכט אַ טיפן אייַנדרוק. ער האָט אַנגעשריבן און אָפּגעשיקט אויף דעם קייזערס נאָמען אַ בקשה וועגן זיין אומגליקלעכן ברודער, און אין אַ צייט אַרום באַקומען אַן ענטפער, אַז מען האָט יענעם אָפּגעגעבן אין דינסט אויף אַ געוויסע־לכן גרונט, ווייל עס האָט געפעלט עפּעס אַ דאָקומענט. דער ענטפער האָט געמאַכט אַן איבערקערעניש אין זיין גאַנצער שטימונג. אים האָט אַנגעהויבן עגבערן דער געדאַנק: צי קען מען ביי אַזעלכע פּאַראַנדקעס, ביי אַזאַ „געוויסע־לכקייט" טראָכטן וועגן ערד־אַרבעט? צי קאָן מען זיין זיכער, אַז דאָסזעלבע וועט ניט געשען אויך מיט אַנדערע מיטגלידער פון דער משפּחה? ניין, ווי באַלד ס'איז מעגלעך דאָס, וואָס ס'איז געשען, מוז מען אַוועקוואַרפן די גאַנצע זאַך; מען מוז לערנען, וועלן אַ מענטש, כדי צו קאָנען העלפן דעם אומגליקלעכן ברודער, וואָס שמאָכט אין אַרענבורג, און אפשר גאָר באַפרייען אים אינגאַנצן; מען מוז זיך דערשלאָגן צו אַן אומ־אָפּהענגיקער לאָגע, די קהלשע פירער און די אונטערגעקויפטע באַאַמטע זאָלן מיט דיר אויך ניט אָפּטאָן דיזעלבע זאַך.

דער צוועלף יאָריקער יינגל — זיין נאָמען איז געווען ראובן — קומט אַן אין זשיטאָמירער גימנאַזיע, ער גיט גלייכצייטיק פּריוואָטע לעקציעס, כדי צו פאַרדינען אויף ברויט און אויף אויסצוהעלפן זיין ברודער, דעם סאָלדאָט. ער הערט ניט אויף צו דערלאַנגען פאָפּירן און בקשות וועגן אַרויס־נעמען אים פון מיליטער דינסט. און נאָך גאַנצע ניין יאָר באַמיאונגען געלינגט עס אים ענדלעך דורכצופירן. די העכסטע אינסטאַנץ האָט סוף־כל־סוף אָנערקענט, אַז מען האָט אים אָפּגעגעבן אומגעזעצלעך, און ער ווערט ענדלעך באַפרייט. דער יינגערער ברודער האָט צו יענער צייט שוין געענדיקט קיעווער אוניווערסיטעט און איז דערנאָך אַריבער קיין פּעטער־בורג, כדי צו שטודירן מעדיצין. דאָס איז געווען דער שפּעטער באַוואוסט געוואָרענער דאָקטאָר און יידישער שריפטשטעלער ראובן קולישער.

אָט אין דער אינטעליגענטער פֿאַמיליע קאָלאָניסטן, אין דאָרף, איז עס אין יאָר 1847 געבוירן געוואָרן מיכאל קולישער. די שרעקלעכע קריזודע, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן קעגן דער משפחה, האָט זיך ביי אַלעמען טיף אײַנגעקריצט אין זכרון, און מען האָט יאָרן לאַנג וועגן דעם ניט אויפגעהערט צו רעדן. די שטענדיקע דערציילונגען וועגן דעם גרויסן אומרעכט, וואָס קולישער האָט אין דער יוגנט געהערט, האָבן אין אים פֿאַרפלאַנצט יענע טיפע ליבע צו פרייהייט און יענע אַכטונג צום געזעץ און יושר, מיט וועלכער ער האָט זיך אַלע מאָל אַזוי אויסגעצייכנט. אים איז ניט אויסגעקומען, ווי די מיסטע פון זײַן צייט־אַלטער, צו האָבן קאָנפליקטן מיט די אָרומיקע, צו קעמפן פֿאַר זײַן שטרעבונג צו בילדונג. פֿאַרקערט, די עלטערן האָבן אייפעריק געזאָרגט, אַז זייער זון זאָל זיך פֿאַרנעמען ניט נאָר מיט יידישע לימודים, נאָר אויך מיט וועלטלעכע קענטענישן. ער האָט טאָקע דערוואָרבן אַזאַ גלענצנדיקע בילדונג, ווי זעלטן ווער פון זײַן דור. אײַן צייט האָט ער זיך געלערנט אין זשיטאָמירער ראָבינער־שול. צווישן פון זיינע חברים, מ. שאַפּיר און א. י. פּאַפּירנאָ, דערציילן אין זייערע דערינערונגען, אַז עס האָבן זיך דאָ פרי אָרויסגעוויזן זיינע גרויסע פעאיקייטן און זײַן ליטעראָרישער טאַלאַנט.

אין דער ראָבינער־שול איז קולישער אָבער ניט לאַנג פֿאַרבליבן און איז אַריבער אין זשיטאָמירער גימנאַזיע. דערנאָך האָט ער שטודירט יוריס־פּרודענץ אין קיעווער אוניווערסיטעט. ליטעראָריש צו אָרבעטן האָט ער אָנגעהויבן נאָך אַלס סטודענט. נאָכן ענדיקן זײַן שטודיום אין אוניווער־סיטעט, האָט ער אין 1869—1871 געלעבט אין אָדעס און געאָרבעט אין דער דאָרטיקער רוסיש־יידישער צייטונג „דיען". דער הויפּט־מיטאָרבעטער אין אָט דער צייטונג איז געווען דער באָרימטער פּובליציסט און גלעלערנטער אליהו אָרשאַנסקי. דאָס איז געווען אַ מענטש מיט גלענצנדיקע, כמעט געניאַלע פעאיקייטן און מיט אויסערגעווינלעכער גלעלערזאַמקייט. ער איז, צום אומגליק, געשטאָרבן בלויז 29 יאָר אַלט, האָט אָבער באַויזן צו באַשאַפן פינף מאָנומענטאַלע ווערק, וואָס האָבן פֿאַראייביקט זיין נאָמען אי אין דער יידישער ליטעראָטור, אי אין דער רוסישער יורידישער וויסנשאַפט. קולישער האָט זיך מיט אים באַפרייַנדט, און זיי האָבן געלעבט צוזאַמען אין אַ קליין צימער ביי דער רעדאַקציע פון „דיען". כאָטש אָרשאַנסקי איז געווען בלויז מיט אײַן יאָר עלטער פון אים, האָט ער אויף קולישערן געהאַט אַ גרויסע גייסטיקע וויירקונג; אונטער זיין אינפלוס איז ער אויף שטענדיק פֿאַר־בליבן אַן איבערצייגטער אָנהענגער פון דעם פֿאַרגלייכנדיקן מעטאָד אין וויסנשאַפטלעכע פֿאַרשונגען. וועגן אָרשאַנסקין האָט קולישער אַלע מאָל געערעדט מיט באַגייסטערונג. ער האָט אים געהאַלטן פֿאַר דעם גרעסטן

מענטשן, וועלכן דאָס רוסישע יידנטום האָט פון זיך געגעבן, אוּן ער האָט זיין נאָמען שטענדיק דערמאָנט מיט אַכטונג, דאָנקבאַרקייט אוּן ליבע.

נאָך דעם אָדעסער פּאָגראָם אין יאָר 1871, האָט זיך די צייטונג „דיען" געמוזט אָפּשטעלן. קולישער איז אַוועקגעפאָרן קיין אויסלאַנד, כדי צו פאָר־פולקומען זיין בילדונג. ער האָט וויסנשאָפטלעך געאַרבעט אין פאַרלויף פון עטלעכע יאָר אין דייטשלאַנד, פראַנקרייך אוּן ענגלאַנד. אין בערלין האָט ער שטודירט בייַ די באַרימטע יידישע פראָפעסאָרן מ. לאַצאַרוס אוּן ה. שטיינטאָל, די גרינדער פון דער „צייטשריפט פאַר שפראָכוויסנשאָפט אוּן פעלקער־פסיכאָלאָגיע", אוּן איז דערנאָך פון אַ תלמיד געוואָרן זייערער אַ נאָהענטער פרייַנט. אין יאָר 1876 האָט קולישער אין לייפּציג אַרויסגעגעבן זיין ווערק אין דייטשישער שפּראַך „דאָס לעבן יעזוּ", וואָס האָט אַרויסגע־רופן גרויס אויפֿזען. ער איז געווען אייַנער פון די ערשטע, וואָס האָבן אויפ־געוויזן, אַז די לעבנס־געשיכטע פון קריסטוסן, ווי זי ווערט דערציילט פון די יעוואַנגעליסטן, איז נישט מער ווי אַ לעגענדע.

נאָכן פאָרגעדיקן זיין שטודיום אין אויסלאַנד, האָט קולישער זיך באַזעצט אין פעטערבורג אוּן דאָ אַ צייט לאַנג געאַרבעט אין דער אַלגע־מיינער רוסישער פּרעסע, סיי אין די צייטונגען „פעטערבורגסקיא וועדאָ־מאָסטי", „רוסקאָיא פּראָוודאָ", א"א. זיינען וויסנשאָפטלעכע פאַרשונגען אוּן פּובליציסטישע אַרטיקלען האָבן אים באַשאָפן אַן אַנגעזעענעם נאָמען אין די רוסישע ליטעראַריש קרייזן. אין יאָר 1879 האָט אַ גרופּע פעטערבורגער יידישע אינטעליגענטן געגרינדעט דאָס רוסיש־יידישע וואָכנבלאַט „ראָזסוועט". וועדליק זיינע גרויסע יידישע קענטעניש אוּן זיין זשורנאַליסטישער געניט־קייט איז קולישער געוואָן דער פאָסנדסטער פירער פון אָזא בלאַט, אוּן ער איז געוואָרן דער רעדאַקטאָר פון „ראָזסוועט". ער האָט אָבער ניט געהאָט די מעגלעכקייט זיך מיט דעם לאַנג צו פאַרנעמען. אין יאָר 1880 איז ער אַריבערגעפאָרן קיין קיעוו אוּן געוואָרן דאָ דער רעדאַקטאָר פון דער טעג־לעכער אַלגעמיינער רוסישער צייטונג „זאַריא". אַ גרויסע, ערנסטע אוּן לעבעדיקע צייטונג, מיט אַן אויסגעשפראָכן ליבעראַלער ריכטונג.

אין דער געשיכטע פון דער דעמאָלטדיקער רוסישער פּרעסע קען מען ניט אָנרופן קיין אַנדערע פּראָווינציאַנעלע צייטונג, וואָס זאָל האָבן געהאָט אָזא דערפאָלג, אָנזען אוּן אָזא ווירקונג אויף דעם לעזער־קרייז, ווי קולישערס „זאַריא". איר דערציערישער אייַנפלוס איז געווען ניט קיין קלענערער, ווי עס האָבן געהאָט די בעסטע פעטערבורגער ליבעראַלע צייטונגען. „איך בין געווען נאָך אַ גימנאַזיסט, וועז די „זאַריא" האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין — שרייבט דער באַוואוסטער געזעלשאַפטלעכער טוער אוּן אַדוואָקאַט ה. סליאָז־בערג אין זיינע דעראינערונגען, — אָבער איך געדענק קלאָר, וואָס פאַר אַ ווירקונג אָט די צייטונג האָט געהאָט אויף דער יוגנט אוּן מיט וואָס פאַר אַ

דורשטיקייט מען פלעגט לייענען קולישערס אַרטיקלען. די „זאַריא" האָט געקראָגן אַ גרויסע פּאַרשפּרייטונג, אַ שטאַרקן איינפלוס, און פיל יונגע לייט אין דער אוקראַיִנער געגנט האָבן אין זיך אייגעזאַפּט יענע געדאַנקען און אידייען, וואָס קולישער פלעגט טאָג־אויס פּרעדיקן אין זייער טאַלאַנטפולע אַרטיקלען".

דער אָפּיציעלער אַרויסגעבער פון דער „זאַריא" און קולישערס שותף, דער קיעווער אַדוואָקאַט אַנדרעיעווסקי, האָט זיך מיט אַ צייט שפּעטער אַרויסגעוויזן פאַר אַן אומאַרנטלעכן מאַן, און ער האָט אין יאָר 1887 אַרויסגעשטויסן קולישערן פון דער צייטונג. קולישער איז מיט זיין הויזגעזינט געבליבן אָן שום מיטלען. ער האָט זיך אומגעקערט קיין פעטערבורג. די אַרבעט אין די רוסישע וויסנשאַפטלעכע זשורנאַלן האָט ניט געגעבן אויף צו לעבן, מען האָט געמוזט טראַכטן וועגן עפּעס אַ תכלית. ער האָט געוואָלט אויסנוצן זיין יורידישע בילדונג און פאַרנעמען זיך מיט אַדוואָקאַטור. אין גיכן אָבער, אין יאָר 1889, איז אַרויס דאָס באָוואוסטע געזעץ, וואָס האָט אָפּגענומען ביי יידישע יוריסטן דאָס רעכט צו וועלן פּולבאַרעכטיקטע אַדוואָקאַטן, באַקומען דעם טיטול „פּריסיאָזשני פּאָווערני" און אַרויסטרעטן אין ציווילע געריכטן. קולישער האָט אָבער ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו פאַרנעמען זיך זעלבסט־שטענדיק מיט יורידישער פּראַקטיק, און ער פלעגט צונויפשטעלן שריפט־לעכע אָפּילס און קאָמאַציעס פאַר אַנדערע, פולבאַרעכטיקע אַדוואָקאַטן. יענע האָבן געשעצט זייער גרויסע יורידישע קענטענישן, און אין ערנסטע פאַלן פלעגן זיי זיך וועלן צו אים נאָך מיטאַרבעט. אָזוי אַרום פלעגן צו אים איבערפאַלן עטלעכע גראָשנס פון זייערע גרויסע פאַרדינסטן. ערשט אין 17 יאָר אַרום, אין 1904, האָט קולישער, שוין כמעט אין עלטער פון 60 יאָר, געקראָגן דאָס רעכט זעלבסטשטענדיק צו פאַרנעמען זיך מיט פּראַקטיק.

זיין הויפּט אינטערעס איז אָבער געלעגן ניט אין אַדוואָקאַטור, נאָר אין ווייסנשאַפט און ליטעראַטור. ער האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע, פאַרשיידענ־אַרטיקע און באמת ענציקלאָפּעדישע בילדונג. אַ היסטאָריקער, עטנאָגראָף, סאָציאָלאָג, געלערנטער יוריסט, פּראָפעסער פון דער געשיכטע פון קולטור און רעליגיע, דאָס אַלץ האָט ער אין זיך פאַראיניקט. אומגעווייניגלעך בריַיט איז געווען דער פאַרנעם פון זיינע גייסטיקע אינטערעסן. זיינע אָפּהאַנדלונגען וועגן עטנאָגראָפּיע און קולטור־געשיכטע, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין די רוסישע און אויסלענדישע זשורנאַלן, האָבן אים פאַרשאַפט אַ גרויסן נאָמען און זיי וועלן ביז אויף הייַנטיקן טאָג ציטירט און הויך געשעצט אין דער וויסנשאַפטלעכער ליטעראַטור. אין זיינע ווערק פּראָטש פּראָפּ אויס דער־הויפּט יענע גרויסע רעשטן פון דער חיהשער ווילדקייט און גרויזאַמקייט, וואָס זיינען פון די אוראַלטע צייטן ביז אויף איצט פאַרבליבן אין מענטשלעכן לעבן. אָט די טיף אינגעוואָרצלטע אַלטע אכזריות דערקלערט, לויט זיין

אַנזיכט, יענעם האָס, וואָס די פּרעמדע פּעלקער וויזן אַרויס קעגן יידן. און צוגלייך מיט דעם שפּילט דאָ, לויט זיין מיינונג, אַ גרויסע ראָלע נאָך אַ צווייטער אומשטאַנד — די שטענדיקע שטרעבונג פון די קריסטלעכע מלוכות אַרויסצופֿרעסן פון יידן וואָס מער אייגנקונפטן. אַזוי איז עס געווען אין מיטלאַלטער, און דאָס זעלביקע איז אויך איצט. צוגלייך מיט זיינע אַלגעמיינע פּאָרשונגען, האָט קולישער פֿאַרפֿעלכט אויך אַ גאַנצע מאַסע אַרטיקלען וועגן יידישער געשיכטע און מכוח דער רעכטלעכער לאָגע פון יידן. אויך אָט־דאָ וויזט ער אַרויס זיין גרויסע געלערזאַמקייט, אַריגינעלן געדאַנק און טיפֿזיניקייט. און וואָס וויטער, האָבן די יידישע וויסנשאַפֿט־לעכע פּראָגעס פֿאַרנומען אַלץ אַ באַדייטנדערן אָרט אין זיין אַרבעט.

קולישער איז אָבער ניט געווען פון יענע טרוקענע געלערטע, וואָס פֿאַרצאָמען זיך אין ד׳ אמות פון טעאָרעטישע פּאָרשונגען. דאָס קאָכיקע לעבן האָט אים שטענדיק געצויגן צו זיך, און ער האָט זיך פיל אָפּגעגעבן מיט דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט. יאָרן לאַנג איז ער געווען אייגער פון די סאַמע ענערגישע טוער אין דער געזעלשאַפֿט „מפיצי השכלה״, אין דער יידישער היסטאָריש־עטנאָגראַפֿישער געזעלשאַפֿט און אין פּעטער־בורגער צענטראַלן קאָמיטעט פון „איקא״. אין זיין געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט פלעגט ער אַרייַנברענגען אין די יידישע אינטערעסן, זיין הויכן אידעאַליזם, זיינע בריייטע און פילזייטיקע קענטענישן. וואו עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן פּראָגעס פון בילדונג, דערציאונג, וויסנשאַפֿט און קולטור, איז זיין אָנטייל אין דער געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט געווען באַזונדערס נוצלעך און ווערטפול. אַרבעטן מיט אים צוזאַמען איז ווירקלעך געווען אַ גרויסער געגנוס. איר האָט אין אים שטענדיק פּאָר זיך געזען אַ מענטשן אָן פּניות, אָן אַ זייטיקן מיין, אַ מענטשן מיט אָן אומגעווײַנלעכער אָפּנהאַרציקייט, מיט אַ זעלטענעם ברען. אין אים האָט אומאויפֿהערלעך געשלאָגן אַ קוואַל פון יוגנטלעכקייט און ענטוזיאַזם. ביז דער טיפֿסטער עלטער איז זיין נשמה פּאָר־בליבן יונג און פֿריש.

און אָט די קאָכעדיקע גייסטיקע ענערגיע, דער אומדערשעפּלעכער פּייער האָט געמאַכט נאָך אַ פּיל שטאַרקערן אינדרוק ביים אָנבליק פון זיין שוואַכער, אויסגעמאַגערטער פיגור. קולישער איז קערפּערלעך בכלל געווען אַ מין רעטענייש פּאָר יעדן דאָקטאָר, וואָס פלעגט אים צום ערשטן מאָל אויסהערן. אין די יונגע יאָרן איז ער קראַנק געווען אויף טובערקולאָז; דער פֿראָצעס האָט זיך דערנאָך אָפּגעשטעלט, אָבער קולישער איז געבליבן נאָר מיט אײַן לונג. און מיט זיין אייניציקער לונג האָט ער דאָך אָפּגעלעבט 72 יאָר, מייסטנס אין פּעטערבורג, וואו דער קלימאַט איז אַזוי געפערלעך פּאָר לונגען־קראַנקע. און דערבי האָט ער אומגעווײַנלעך פיל געראַיכערט, פּאָקטיש ניט אַרויסגעלאָזן דעם פּאַפּיראָס פון מויל. פון מעדיצינישן שטאַנד־

פונקט איז עס אַלץ געווען אומבאַגרייפלעך. די דאָקטוירעס פלעגן די זאַך דערקלערן מיט דעם, אַז קולישער האָלט זיך אויסשליסלעך אַ דאַנק זייַנע נערוון, וואָס זייַנען געווען אומגעווויינלעך לעבנספּאַיק. דער אימפּעט, פלעגן די דאָקטוירעס זאָגן, טראָגט אים.

צי דאַרף מען נאָך דערציילן, אַז אָט דער אידעאַליסט האָט זיך זיין גאַנץ לעבן מאָטעריעל אָפּגעמוטשעט? ביי זיין שוואָכן געזונט האָט ער 25 יאָר אָפּגעלעבט אין אַ וואויונג אויפן 5טן עטאַזש, אַן אַן עלעווייטאָר. אַרויפצוהייבן זיך צו אים איז אפילו פאַר אַ געזונטן מענטשן געווען ניט אַזוי גהינג. קולישערס אייניקע ליידנשאַפט, זיין אייניציקער פאַרגעניגן איז געווען — ביכער. אָפּילו אין די ערגסטע צייטן פלעגט ער ניט קאָנען אָפּזאָגן זיך פון אַיינקויפן זיי. זיין אַרבעטס־צימער האָט דערמאָנט אַן עפּעס אַ טייל פון אַן עפּנטלעכער ביבליאָטעק. אָלע וועגן זיינען געווען פאַרנומען מיט הויכע פּאָליצעס, ביז דער סטעלע, פול מיט ביכער, גרויסע און קליינע אין אַלערליי שפּראַכן. צייטונגען, בראָשורן און ביכער זיינען געלעגן אויך אויף די טישן און אפילו אויף דער פּאָדלאָגע. מיט ביכער זיינען געווען פול אָלע ווינקלען אויך אין די איבעריקע צימערן. דאָס איז געווען די איינציקע צירונג פון זיין באַשיידענער, קאַרג מעבלירטער וואוינונג. „די ביכער זיינען דאָך מיין אומבאַוועגלעך פאַרמעגן, — פלעגט ער זאָגן מיט אַ שמייכל, — הייבט ווי קאָן איך זיי רירן פון אָרט?“ און צוליב זיין גרויסער ביבליאָטעק האָט ער טאָקע געמוזט אָפּלעבן אַ פערטל יאָרהונדערט אין אַ ווייניק באַקוועמער דירה. און מערקווירדיק: קיין גרויס אַרדענונג איז אין זיין ביכער זאַמלונג וויט נישט געווען, און דאָך פלעגט ער גלייך, אַן שום שוווריקייט, געפינען יעדן ספר, וואָס איז אים געווען נייטיק. דערין פלעגט אים העלפן זיין גרויסער זכרון.

קולישער איז אַבער ניט געווען בלויז אַ ביכער־זאַמלער. ער פלעגט גאַנצע נעכט זיך גריבלען אין די ביכער. איך האָב שוין געזאָגט, אַז ער האָט געהאַט ווירקלעך אַן ענציקלאָפּעדישע בילדונג; זיין באַלעזנקייט איז געווען ממש צו באַוואונדערן. עס איז ניט געווען די פראָגע אין דער יידישער געשיכטע, ווי אויך אין די אַלגעמיין־וויסנשאַפטלעכע פראָבלעמען, מיט וועלכער ער איז ניט געווען גרינטלעך באַקאַנט, לויט די ערשטע קוואַלן. פאַר אונדזער „בילדונגס־געזעלשאַפט“ איז אַ מענטש מיט אַזאַ פילזייטיקער געלערנזאַמקייט געווען אַן אמתער אוצר, און זי האָט טאָקע זייער פיל געהאַט צו פאַרדאַנקען זיין ענערגישער מיטאַרבעט. אונטער קולישערס רעדאַקציע האָט זי אין יאָר 1896 אַרויסגעגעבן אַ זייער אינטערעסאַנט און ווערטפול זאַמלבוך. אויף די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען פון דער בילדונגס־געזעלשאַפט פלעגן געווייַנלעך געהאַלטן ווערן היסטאָרישע פאַרלעזונגען. אָפּטער ווי אַנדערע פלעגט אָט די אַרבעט אויף זיך נעמען קולישער. די

רעפּערטן, וואָס ער האָט אַ צייט מיט יאָרן דאָ געלייענט, זיינען שטענדיק געווען זייער אינטערעסאַנט, באַלערנדיק און פול מיט אָריגינעלע, זעלבסט־שטענדיקע געדאַנקען.

אין יאָר 1916 איז ביי דער יידישער בילדונגס־געזעלשאַפט געגרינדעט געוואָרן אַ באַזונדער קאָמיסיע אונטער דעם פּאָרזיץ פון דר. י. ל. קאַצענעלסאָן („בוקי בן יגלי"), אויף אויסצוארבעטן אַ פּראָיעקט פון אַ הויך־שול פאַר יידישער וויסנשאַפט. וועגן אָט אָזאַ לער־אַנשטאַלט האָבן שוין פון לאַנג אָן געטרוימט די בעסטע פאָרשטייער פון דער יידישער אינטעליגענץ אין רוסלאַנד. ביי די פּריערדיקע פּאָליטישע באַדינגונגען אין לאַנד איז אומ־מעגלעך געווען צו האָפן אויאָ זאָך זאָל קאָנען פאָרווירקלעכט ווערן. איצט אָבער איז געקומען די צייט צו טראַכטן ערנסט ווענן דעם. דאָן האָבן נאָך עקזיסטירט „די אָריענטאַלישע קורסן", וואָס באַראָן דוד גינצבורג האָט מיט אַ פּאָר יאָר פריער געגרינדעט אין פּעטערבורג און די גאַנצע צייט אויפ־געהאַלטן כמעט אויף זיין אייגענעם חשבון. כדי זיי צו ראַטעווען, האָט דר. קאַצענעלסאָן נאָך גינצבורגס טויט איבערגענומען אויף זיך די פאָרוואַלטונג. די קורסן אָבער האָבן ניט געהאַט ניט קיין געלט־מיטלען, ניט די נייטיקע צאָל לערער, און די סטודענטן, צווישן וועלכע עס זיינען געווען יונגע לייט מיט באַדייטנדיקע יידישע קענטענישן, האָבן מייסטנס ניט פאַרמאָגט קיין נייטיקע אַלגעמיינע בילדונג. זיינען די קורסן געווען אויף צרות, זיי האָבן קוים געלעבט.

אין אונדזער קאָמיסיע איז, נאַטירלעך, גלייך אָנגעשטאַנען די פראָגע, ווי אַזוי זי זאָל זיך באַציען צו אָט די קורסן. צי מען קאָן אפשר פון זיי באַשאַפן יענעם לער־אַנשטאַלט, וואָס מיר האָבן פּראָיעקטירט. דר. ל. קאַצענעלסאָן, כאָטש ער איז אָליין געווען דער פאָרוואַלטער פון די קורסן, האָט געפונען אין זיך דעם מוט צו אָנערקענען, אַז לויט זייער פּראָגראַם און אָרגאַניזאַציע האָבן זיי קיין שום צוקונפט ניט און זיי קאָנען אין קיין פאַל ניט דינען אַלס פונדאַמענט פון יענער שול, וואָס מיר האָבן אין זינען. ש. דובנאָוו, וועלכער האָט דאָ פאָרגעטראָגן לעקציעס פון היסטאָריע, האָט, פאַרקערט, געהאַלטן, אַז מען דאַרף נאָר רעאָרגאַניזירן די „אָריענטאַלישע קורסן", און דערמיט וועט די אויפגאָבע זיין דערלייַדיקט. זיין מיינונג איז אָבער ניט אָנגענומען געוואָרן, האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון באַטייליקן זיך אין דער וויטערדיקער אָרבעט. די קאָמיסיע האָט פאָרגעזעצט איר טעטיקייט, און נאָך קאַצענעל־סאָנס טויט איז איר פאָרזיצער געוואָרן מ. קולישער.

די אויפגאָבע צו באַשאַפן אַ הויך־שול פאַר יידישער וויסנשאַפט האָט אים באַזונדערס צו זיך צוגעצויגן. זי האָט אַזוי געשטימט מיט זיינע אָנ־זיכטן און שטרעבונגען, און ער האָט זיך פאַר דער אָרבעט גענומען מיט יענעם ברען און מיט יענער ענערגיע, אויף וועלכער ער איז געווען פעאיק.

דער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון אַ קליינער צאָל מיטגלידער (ג. לאַנדוי, א. ברוידאָ, י. צינבערג, י. ביקערמאַן, ש. קאַמענעצקי און איך), און וויל קולישער איז שוין געווען 70 יאָר אַלט און שוואַך אין געזונט, פלעגן די זיצונגען פאָרקומען ביי אים אין וואוינונג. די קאָמיסיע האָט געאַרבעט רעגלמעסיק, מיט פלייס. קולישער האָט אַריינגעבראַכט פיל באַגייסטערונג. זיין אידעאַל איז געווען — אַזא לער־אַנשטאַלט, וואָס זאָל, פאַרשפרייטנדיק און אַנטוויקלענדיק די יידישע וויסנשאַפט, צוגלייך שטיין אויף דער הויך פון דער אייראָפּעאישער וויסנשאַפט. ביים באַטראַכטן יענע פראָגעס, מיט וועלכע מיר האָבן זיך דאָ פאַרנומען, פלעגט ער אַרויסווייזן אַזוי פיל ליבע צו דער יידישער קולטור און צו דער וויסנשאַפט בכלל, האָט אַזוי געקאָנט צוגעבן חשק צו דער אַרבעט, דאָס עס איז געווען אַ נחת צו באַטייליקן זיך אין דער קאָמיסיע.

נאָך אַ לאַנגער, ערנסטער אַרבעט האָט די קאָמיסיע צונויפגעשטעלט אַן אויספירלעכן פּראָיעקט פון פראָגראַם פון דער הויך־שול. דער צענטראַל קאָמיטעט פון דער בילדונגס געזעלשאַפט האָט אויף אַ ריי זיצונגען געגנוי באַטראַכט דעם פלאַן און אים באַשטעטיקט. פּראָיעקטירט האָט מען דאָ ניט קיין טעאָלאָגישן אינסטיטוט, קיין ראַבינער־שול אָדער לערער־סעמינאַר, נאָר אַ ווירקלעכע הויך־שול פאַר יידישע וויסנשאַפט; נאַטירלעך, וואָלטן אירע שילער דערנאָך געקאָנט אָנווענדן זייערע קענטענישן אויף פאַר־שיידענע פּראַקטישע געביטן. די שטורמישע פּאָליטישע געשעענישן, וואָס האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן אין רוסלאַנד, האָבן ליידער געשטערט צוצו־טרעטן צו דער פאַרווירקלעכונג פון דער וויכטיקער אויפגאַבע און דער פּראָיעקט פון דער קאָמיסיע איז פאַרבליבן אין דעם אַרכיוו פון דער בילי־דונגס געזעלשאַפט. אויב אָבער עס איז נאָך באַשערט אַמאָל די זאָך אויפ־צולעבן, וועלן יענע, וואָס וועלן האָבן דאָס גליק צו באַשאַפן אין רוסלאַנד אַ הויך־שול פאַר יידישער וויסנשאפט, מוזן ראשית כל דערמאָנען דעם גרויסן פאַרדינסט פון קולישערן, וועלכער איז געווען דער באַגייסטערטער פירער פון דער קאָמיסיע און האָט אַזוי פיל מיטגעווירקט צו דעם דערפאָלג פון איר אַרבעט.

עס איז איבעריק צו דערקלערן, וויַ קולישער האָט שווער איבערגע־לעבט דאָס אַלץ, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן גלייך נאָך דער באַלשעוויסטישער איבערקערעניש. פרייהייט, קולטור, אַכטונג צום מענטשן, צו געזעלשאַפט־לעכקייט, — דאָס איז פאַר אים געווען דאָס טייערסטע, און איצט האָט מען אַלץ געטראָטן מיט די פיס. אין די יאָרן פון מיליטעריזם קאָמוניזם האָט חושך, קעלט, הונגער באַנומען פּעטערבורג. צו יענער צייט האָט קולישער שוין פאַרלאָרן זיין פרוי, ער איז געבליבן עלנט. ער פלעגט אָפט הונגערן. אָן פאָפּיראָסן פלעגט ער זיך נישט קאָנען באַגיין, און זיי איז געוואָרן כמעט

אוממעגלעך צו קריגן. זיין שוואכער ארגאניזם האט זיך אין וואַרעמקייט געניטיקט, ווי אין לופט, אבער האלץ אויף באהייצונג איז געווארן כמעט אן אומדערגרייכבארער אידעאל. ביי קולישערן אין וואוינונג איז געווען אזא טעמפעראטור, דאס מען האט געמוזט זיצן אין א פוטער, און ער האט שרעקלעך געליטן פון דער קעלט. אנדערע האבן געפראוואוט הייצן די הרובעס מיט ביכער; קולישער האט זיך, נאטירלעך, דערויף ניט געקענט אנטשליסן.

די ענערגיע האט אים אבער ניט פארלאזן, און ער האט פארגעזעצט צו ארבעטן. פאר די לעצטע פאר יאר פון זיין לעבן, ביי די שרעקלעכסטע אויסערלעכע באדינגונגען, האט ער באויזן אנגושרייבן פאר אונדזער ביל־דונגס געזעלשאפט אן אויסגעצייכנטע גרויסע אפהאנדלונג וועגן דער עמאנ־סיפאציע פון יידן אין דער צייט פון דער פראנצויזישער רעוואלוציע, א ריי גרינטלעכע ארטיקלען פאר דער „געשיכטע פון יידן אין רוסלאנד", וואס דער מאסקווער ביכער פארלאג „מיר" האט אנגעהויבן ארויסצוגעבן, און אן אינטערעסאנטע היסטארישע ארבעט „פורים פראנקפורט" פאר דעם היס־טארישן זשורנאל „העבר".

צוליב די אנגעלעגנהייטן פון דער בילדונגס־געזעלשאפט און ליטע־ראריש עניניס, פלעגט מיר אין דער לעצטער צייט אויסקומען אפט, צייטנ־ווייז עטלעכע מאל אין וואך, צו זיין ביי קולישערן און פירן מיט אים לאנגע געשפרעכן. ער איז געווארן אלץ שוואכער און מאגערער, אבער דער גייסט אין אים איז געווען שטארק און יונג, ווי שטענדיק. ער האט מיט אנגעשטרענגטער אויפמערקזאמקייט באאבאכט די פאליטישע געשע־ענישן. און באאורטיילט האט ער אלץ פון איין שטאנדפונקט: יידישע אינ־טערעסן. ער האט מיט טרויער פאראויסגעזען, אז אויפן רוסישן יידנטום רוקט זיך אן א פולשטענדיקער קולטורעלער און עקאנאמישער חורבן. דער יידישער שיקזאל איז ווי שטענדיק געשטאנען פאר זיינע גייסטיקע אויגן. אפילו ביים שמועסן וועגן אזעלכע ליטעראריש אדער געזעלשאפט־לעכע אנגעלעגנהייטן, וועלכע האבן געהאט גאר די וויכטסטע שייכות צו יידן, פלעגט ער צוגעבן דעם געשפרעך אזא וועגדונג, דאס עס פלעגט אויפקומען די פראגע: וואסער ווירקונג וועלן זיי האבן אויפן יידישן לעבן? אפטמאל פלעגט ער דעם געשפרעך וועגן זייטיקע זאכן פלוצלינג איבערהאקן מיט דער פראגע: „אבער וואס וועט זיין מיט יידן?" אזוי האבן די יידישע אינטע־רעסן, די צוקונפט פון יידן באהערשט אלע זיינע געדאנקען. און ס׳איז פשוט א וואונדער וואס צו אזא מענטשן האט ש. דובנאוו אין זיינע דעראינערונגען צוגעטשעפעט דעם יארליק „אסימילאטאר"!...

דעם 29טן נאוועמבער, 1919, איז ער געשטארבן, מען קאן זאגן — אויסגעגאנגען פון קעלט און הונגער. אפילו קומען צו דער אייביקער רו איז דאן אין פעטערבורג געווען ניט אזוי גרינג. מיט גרויס מי האט מען

געקראָגן אַ פּראָסטן, הילצערנעם אָרון. נאָך שוועדער איז געווען די אויפ־גאַבע: ווי אַזוי צו ברענגען דעם קערפּער צו דער אייזנבאַן־סטאַנציע, כדי אים פון דאָרטן ברענגען אויפן בית־עולם, וואָס געפינט זיך אַ וויאָרסט צוועלף וויים הינטערן שטאָט. ענדלעך איז געלונגען צו קריגן אַ שליטעלע, אַ קליין הילצערנעם שליטעלע, און אויף אים אַפּפירן דעם קערפּער צום וואָקזאַל. עס פּאַרשטייט זיך, קיין פערד איז ניט געווען צו קריגן, האָט מען געמוזט אַליין שלעפּן דאָס שליטעלע פּאַרן שטריק איבער די גאַסן, וואָס זיינען געווען פול מיט בערג שניי און פּאַרפּרוירענע שטייגער. די שטאָט איז דאָן געווען ווי אויסגעשטאָרבן, און נאָר עטלעכע געצייטלטע מענטשן זיינען געקומען צו דער לוויה.

אין יענער שרעקלעכער צייט פלעגן מתים מוזן וואָכן־לאַנג ליגן אין אַ שטיבל אויפן בית־עלמין, ביז עס איז צו זיי די „אָטשערעד" געקומען, און מען פלעגט זיי באַערדיקן אין אַ געמיינשאַפטלעכן קבר. פאַר עטלעכע רובל, וואָס מען האָט געגעבן דעם סאָוועטישן באַאַמטן, האָט מען אויסגעווירקט, מען זאָל קולישערן גלייך באַערדיקן אין אַ באַזונדער קבר. אויף אַ שינדל, אַריינגעשטעקט אין דער ערד, האָט מען פאַרצייכנט זיין נאָמען. אָט אַזוי האָט מען געבראַכט צו דער קבורה אייגע פון די שענסטע און ליכטיקסטע פערזענלעכקייטן, וועלכע דאָס רוסישע יידנטום האָט פאַרמאָגט. צי עקזיס־טירט נאָך זיין קבר, אַדער ער איז שוין לאַנג פאַרשאָטן געוואָרן, און עס איז ניט געבליבן קיין זכר פון דעם אָרט, וואו עס רוט קולישערס געביין?

# רוסיש־יידישע און יידישע פרעסע

# די וואָכנשריפטן „ראַזסוועט" און „רוסקי יעוורעי"

פּעטערבורג איז אין פּאַרלויף פון צענדליקער יאָרן געווען דער צענטער פון דער יידישער פּרעסע, באַזונדערס פון דער רוסיש־יידישער; דאָ זיינען געווען גרופּירט אירע באַדייטנדיקסטע און ווירקזאַמסטע כוחות. אמת, אויפּ־געקומען זיינען די יידישע צייטונגען ניט אין פּעטערבורג. דער העברע־אישער „המליץ" און דער „הכרמל" זיינען גלייכצייטיק אַנטשטאַנען אין יאָר 1860 אין אָדעס און ווילנע; און אין דעם זעלבן יאָר האָט אויך אין אָדעס אָנגעהויבן צו דערשיינען די ערשטע רוסיש־יידישע צייטונג „ראַזסוועט". שפּעטער איז דער „המליץ" אַריבער קיין פּעטערבורג, עקזיסטירט דאָ אויך צרות, איז צייט אָפּגעשטעלט געוואָרן און ווידער אָנגעהויבן אַרויסגיין אין 1878. אין אָדעס האָט די רוסיש־יידישע פּרעסע קיין אַריכת ימים ניט געהאַט. און נאָכדעם ווי דער דאַרטיקער „דיען" האָט אין יאָר 1871 אויפּ־געהערט צו דערשיינען, איז א היפש ביסל יאָרן בכלל קיין רוסיש־יידישע צייטונג ניט געווען. ערשט אין סאָמע סוף פון די 70ער יאָרן אָנגעשטייען אין פּעטערבורג מיט אָמאָל צוויי רוסיש־יידישע וואָכן־בלעטער. און פון דעמאָלט אָן ביז דער באַלשעוויסטישער איבערקערעניש פאַרבלייבט פּעטער־בורג דעם טאָן־אָנגעבנדיקער צענטער פון דער יידישער זשורנאַליסטיק און ליטעראַטור אין דער רוסישער שפּראַך. מיט די מייסטע טויער אירע בין איך געווען באַאָנט באַקאַנט. איך האָב אויך א לאַנגע צייט אין איר פערזענלעך געאַרבעט, און אין דער געזעלשאַפטלעך־קולטורעלער כראַניק פון אָמאָליקן פּעטערבורג מוז די דאַרטיקע יידישע פּרעסע, נאַטירלעך, פאַרנעמען א באַדייטנדיקן אָרט.

איר אויפקום איז געווען פעסט פאַרבונדן מיט יענער געזעלשאַפטלעכער אויפלעבונג, וואָס האָט זיך געלאָזט מערקן צווישן די יידן אין פּעטערבורג אין סוף פון די 70ער יאָרן. אין יידישן לעבן באַגעגענען מיר ניט אין מאָל אַזעלכע מאַמענטן, ווען די רעכטלעכע אויסנאַמס־לאַגע ווערט באַזונדערס אומדערטרעגלעך, ווען איר דרוק און אומגערעכטיקייט לאָזט זיך באַזונדערס שאַרף שפּירן. אַזא פּעריאָד, למשל, האָבן איבערגעלעבט אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט די יידן אין דייטשלאַנד: צו יענער צייט איז אין בערלין און אין קעניגסבערג שוין געווען א געוויסע גרופּע רייכע, אויפ־

געקלערטע יידישע געשעפטסלייט און אינטעליגענטן, וואס זיינען צוגע־
שטאנען צו דער דייטשישער קולטור, און געשטרעבט צו ווערן דייטשישע
בירגער. די רעכטלאזיקייט האט זיי באזונדערס שארף געדריקט. די שטי־
מונגען, וואס זיינען געווען דערמיט פארבונדן, האבן געבראכט צו דער
אנטשטייאונג פון דעם העברעאישן זשורנאל „המאסף", און צו יענער אויפ־
קלערונגס־באוועגונג, וואס איז פארבונדן מיט משה מענדלסאנס טעטיקייט און
איז באוואוסט אונטער דעם נאמען „בערלינער השכלה".

אן ענלעכן היסטארישן מאמענט אין יידיש־רוסישן לעבן דערמאנט אין
א געוויסער מאס דער סוף פון די זיבעציקער יארן. דאס רוסישע יידנטום
האט שוין דאן פארמאגט, באזונדערס אין פעטערבורג, א גרויסע צאל אינ־
טעליגענטן מיט העכערער בילדונג. זיי פערזענלעך זיינען אפיציעל ניט
געווען באגרענעצט אין זייערע רעכט, אבער די געזעלשאפטלעכע פארהור־
טיילן קעגן יידן פלעגן זיי ניט זעלטן פילן אויך אויף זיך. די רעכטלאזיקייט
פון דער יידישער באפעלקערונג; די אומציליקע באגרענעצונגען וואס האבן
געשטיקט די ברייטע יידישע מאסן, האבן שטענדיק באאומרואיקט דאס
געוויסן פון דער יידישער „פריווילעגירטער" אינטעליגענץ. מען קאן אן
איבערטרייבונג זאגן, אז די שטרעבונג אויסצוקעמפן גלייכבארעכטיקונג פאר
יידן איז אנטשטאנען אינאיינעם מיט דעם אויפקום פון דער יידישער אינ־
טעליגענץ אין רוסלאנד. דער ערשטער רוסיש־געבילדעטער ייד, ל. נעווא־
כאוויטש, איז שוין אין יאר 1803 ארויסגעטראטן אין דער רוסישער ליטע־
ראטור מיט א ווערק, וואו ער באקלאגט זיך אויף דער אומגערעכטער באצי־
אונג צו יידן, און ער מאנט פאר זיי מענטשלעכע רעכט.

און גראד אין סוף 70ער יארן האט זיך אנגעהויבן דוכטן, אז די האפע־
נונג פון גלייכבארעכטיקונג איז שוין גאר ניט וויט. אזוי האט מען געדרונגען
פון פארשיידענע סימנים. עס האט זיך דאן געוואלט מאכן היסטארישע פאר־
גלייכונגען. אזוי האט מען זיך דערמאנט, אז די גרעסטע מפלה וואס רוס־
לאנד האט מיט פינף און צוואנציק יאר צוריק, אין 1855, געהאט אין סעווא־
סטאפאלער קריג, האט געבראכט באדייטנדיקע רעפארמען, צו אן אויפלע־
בונג פון גאנץ רוסלאנד. איצט, אין 1878, האט זיך געהאט געענדיקט די
רוסיש־טערקישע מלחמה. אמת, ניט מיט קיין מפלה, אבער זי האט אויך
ווייט ניט געבראכט דאס וואס מ'האט פון איר דערווארט; זי האט אויך אויפ־
געדעקט פיל פינצטערע זייטן אינעם רוסישן מלוכה־לעבן. האט מען זיך
דעריבער געריכט, אז אויך איצט וועלן, ווי מיט א פערטל יארהונדערט צוריק,
קומען גרויסע, נייע ענדערונגען, און צווישן זיי אויך — די אפשאפונג פון
דער יידישער רעכטלאזיקייט. א געוויסן גרונט צו אזעלכע האפענונגען האט
געגעבן די טיילווייזע אפשאפונג פון דעם פאליציאישן דרוק, וואס האט זיך
דאן געמערקט אין דער קורצער צייט, וועו לאריס־מעליקאוו איז געווארן

דער פּאַקטישער רעגירער איבער אַלע אינערלעכע ענינים אין רוסלאַנד.

נאָך אַן אַנדער גוטן סימן האָבן אייניקע געזען דערין, וואָס די רעגירונג האָט גראָד דעמאָלט, אין 1879 צונויפגערופן „די רבנישע קאָמיסיע". זי האָט עקזיסטירט ביים אינערן מיניסטעריום כמעט בלויז אויפן פּאַפּיר. אירע זיצונגען פלעגן פאָרקומען זייער זעלטן, נאָר דאָן וועז דער מיניסטער האָט וועגן דעם אָפּגעגעבן אַ באַזונדערן באָפעל. איצט, וועז די רעגירונג האָט געפונען פאָר נייטיק, נאָך אַ פויזע פון גאַנצע 17 יאָר, ווידער צו באַשטימען אַ סעסיע פון דער קאָמיסיע, האָט מען זיך דערמאָנט, אַז נאָכן יאָר 1857 און 1862, וועז עס זיינען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אירע זיצונגען, זיינען אָרויס געוויסע פאָרגרינגונגען פאָר יידן — האָט מען זיך אויך מאָל געריכט אויף „ישועות".

אָט די אַלע אומשטענדן האָבן געבראַכט צו גרויסע האָפענונגען און צו אַ באַדייטנדיקער אויפלעבונג אין די פּעטערבורגער יידישע געזעלשאַפּטלעכע קרייזן. עס איז בעווען קלאָר, אַז די וויכטיקסטע קומענדיקע געשעענישן דופן צו אָרבעט, מען מוז זיך צו זיי באַצייטנס צוגרייטן. דער געדאַנק וועגן זעלבסט־הילף, זעלבסט־טעטיקייט ווערט אַלץ דרינגלעכער. אַ גאַנצע ריי פּראָגעס פון יידישן לעבן האָבן געמוזט גרינטלעך באַטראַכט און אויפגעקלערט ווערן עפּנטלעך און אַלזייטיק; עס איז אויך נייטיק געווען מער פלאַסטיסעק צו באַקעמפן דעם אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָט זיך דאָן פאַרשטאַרקט אין דער רוסישער פּרעסע. אַזוי איז מען גאַנץ נאַטירלעך געקומען צום באַשלוס, אַז עס איז דורכאוס נויטוועניק צו באַשאַפן אַ רוסיש־יידישע צייטונג. צוליב מאַטעריעלע אומשטענדן האָט וועגן אַ טעגלעכן אָרגאַן קיין רייד ניט געקאָנט זיין; דעריבער האָט מען זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם געדאַנק וועגן אַ וואָכנבלאַט. אין רוסלאַנד האָט מען אָבער דערויף געמוזט האָבן אַ באַזונדער דערלויבעניש פון דער רעגירונג. א. צעדערבוים, דער רעדאַקטאָר פון „המליץ" האָט געהאָט פון פריער אַזאַ דערלויבעניש, וואָס איז נאָך געווען גילטיק. האָט ער זי פאָרגעלייגט די אויפטוער פון דעם פלאַן. דיין פאָרשלאָג איז אָבער ניט געווען זייער צוציענדיק, און פאָרבינדן זיך מיט צעדערבוימען האָט זיך ניט געגלוסט.

אַלס אָרויסגעבער פון דעם פּראָיעקטירטן וואָכנבלאַט האָט מען אין דער בקשה צום מיניסטער אָנגעווויזן דעם באָוואוסטן געלערנטן, דר. א. האַרקאַווי. ער האָט פאָרנומען אַ רעגירונגס־שטעל, איז פאָליטיש געשטאַנען אויסער יעדן פאָרדאַכט, און מען האָט דעריבער געהאָפט אַז אים וועט די דערלויבעניש אויף אַ צייטונג געווויס געגעבן ווערן. אָבער די רעגירונג האָט אים דערין אָפּגעזאָגט. מ'האָט צוגעשטעלט אַ צווייטן, דוכט זיך אַ זייער פאָסיקן קאַנדידאַט — דעם גלעלערנטן עקאָנאָמיסט, דר. אליהו קויפמאַן, ועלכער איז געווען אַ רעגירונגס־באַאַמטער, — אָבער דער רעזולטאַט איז

געווען דער זעלבער. דער געדאנק וועגן דער נויטוועגדיקייט פון אזא צייטונג האט זיך דאן געטראגן אין דער לופט, און בשעת די גרופע אינטעליגענטן האט זיך אומזיסט וועגן דעם געמיט, איז פלוצלונג באוואוסט געוואָרן, אז דער פעטערבורגער לערער און באזיצער פון א דרוקערייַ, ל. בערמאן און זיין קאמפאניאן, דער העברעאישער שריפטשטעלער הירש ראבינאוויטש האבן באקומען פון דער רעגירונג א דערלויבעניש אויף א רוסיש־יידיש וואכנ־בלאט „רוסקי יעוורעי". די גרופע אינטעליגענטן האבן, אלזא, שוין מער קיין ברירה ניט געהאט, און זיי האבן איצט געמוזט אננעמען צעדערבוימס פארשלאג. אינגעגאנגען זיינען זיי דערויף זייער אומגערן, ווייל צעדערבוים האט דא געמוזט פיגורירן אלס אפיציעלער רעדאקטאר. אט אזוי זיינען אין הערבסט 1879 אנטשטאנען אין פעטערבורג צוויי רוסיש־יידישע וואכנ־בלעטער — דער „ראזסוועט" און דער „רוסקי יעוורעי".

זעלטן וועָן א יידישע צייטונג האט געהאט אזא הויך־אינטעליגענטע רעדאקציע, ווי דער „ראזסוועט". ווי מיר האבן שוין געזאגט, איז צעדערבוים דא געווען דער אפיציעלער רעדאקטאר. אין דער אמתן אבער האט ער צום „ראזסוועט" קיין שום ליטעראַרישע שייכות ניט געהאט. די צייטונג האט זיך נאר געמוזט דרוקן אין זיין דרוקערייַ. פאר א ווירקלעכן רעדאק־טאר איז אויסגעקליבן געוואָרן מיכאל קולישער, ווי מיר ווייסן שוין, א מענטש מיט א פיל־זייטיקער בילדונג, א היסטאריקער, עטנאגראף און יוריסט. אויסער אים האבן זיך אין דער רעדאקציע באטיילט: דער פאעט נ. מינסקי (ווילענקין), וועלכער האט שוין דאן פארמאגט א נאמען אין דער רוסישער ליטעראטור; יעקב ראזענפעלד, א געניטער פובליציסט און אדוואקאט; דער רוסיש־יידישער בעלעטריסט ג. באגראוו; דער שפעטער באוואוסט־געוואָרענער רוסישער ליטעראטור־היסטאריקער שמעון וועניגע־ראוו; דער זשורנאליסט און יוריסט לודוויג סלאנימסקי; דער באקאנטער אדוואקאט, פאעט און נאוועליסט מארק וואשטוסקי, און נאך אייניקע פאר־שטייער פון דער רוסיש־יידישער אינטעליגענץ.

די אלעמיינע לייטונג פון דעם „ראזסוועט" האט אננעהערט צו קולי־שערן, וועלכער איז געווען א דערפארענער זשורנאליסט און רעדאקטאר. ראזענפעלד האט געפירט די אויסלענדישע אפטיילונג. מינסקי פלעגט דרוקן גלענצנדיקע פעליעטאנען, וואו ער האט שניידיק פאלעמיזירט מיט סוואריניס „נאוואיע וורעמיע" און מיט די אנדערע פארשטייער פון דעם וואקסנדיקן אנטיסעמיטיזם. וועגעראוו האט געשריבן די אלגעמיין פאליטישע איבער־זיכטן; אויך פלעגט ער סטיליסטיש אויסבעסערן די מאנוסקריפטן פון די זייטיקע מיטארבעטער. אין וואַרשאווסקיס פארוואלטונג איז געווען די בע־לעטריסטישע אפטיילונג. סלאנימסקי פלעגט, ווי אויך די אנדערע מיט־גלידער פון דער רעדאקציע, שרייבן לייטארטיקלען. א נוצלעכן מיטארבע־

טער האָט מען געפונען אין ג. ליפשיץ, וועלכער האָט אונטער דעם נאָמען „גרשן בן גרשן" פאַרעפנטלעכט אינערלעכע איבערזיכטן און פעליעטאָנען; ער האָט פאַרמאָגט אין זיך פיל וויץ און איז געווען זייער פאָפולער ביי די לעזער. אַן אָפּטער מיטאַרבעטער אין „ראָזסוועט" איז געווען ש. וואַי־טינסקי. ער איז געווען אַ מייסטערהאָפטער דערציילער פון יידישע אַנעק־דאָטן און מעשות. מען פלעגט אים ממש רייסן פון די הענט, אייגלאַדנדיק אים אומעטום אַלס גאָסט, כדי צו הערן ווי קינסטלעריש ער גיט איבער פאַרשיידענע יידישע הומאָריסטישע סצענעס. וואַיטינסקי איז געווען אַ זעלטענער קענער פון דער יידישער שפּראַך מיט אַלע אירע פּיטשעווקעס. אין געשריבענער פאָרם, און דערצו נאָך אין רוסישער איבערזעצונג פלעגט פילעס ביי אים נאָטירלעך אָפּגעשוואַכט ווערן, אָבער וואַיטינסקיס הומאָרעס־קעס אין „ראָזסוועט" האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג.

אַ חוץ קולישערן, וועלכער האָט אַמאָל געאָרבעט אין דעם אָדעסער רוסיש־יידישן „דיען" און איז דערנאָך אַריבער צו דער אַלגעמיין־רוסישער פּרעסע, זיינען אַלע הויפּטמיטגלידער פון דער רעדאַקציע געקומען צום „ראָזסוועט" פון דער אויסן־וועלט. אין דער יידישער זשורנאַליסטיק האָבן זיי ביז איצט קיין אָנטייל נישט גענומען. אי ראָזענפעלד, אי וועגנגעראָוו, מינסקי, סלאָנימסקי, ווארשאָווסקי, זיי אַלע האָבן ביז דעמאָלט געאָרבעט אין רוסישע זשורנאַלן און צייטונגען, און אייניקע פון זיי האָבן דאָרטן שוין דערוואָרבן אַן אָנגעזעענעם אָרט. דער אינציקער וואָס האָט פאַרמאָגט יידישע קענטניסע, און באמת גרויסע, איז געווען קולישער. באָגראָוו, כאָטש ער איז געווען דער עלטסטער צווישן זיי און האָט אין דער יוגנט געלערנט אין חדר, איז געווען אין יידישן זין אומוויסנדיק. כאַראַקטעריסטיש איז אַזאַ ביישפּיל: אין זיינער אַ דערציילונג, וואָס איז געווען געצילט קעגן בלוט־בלבולים ברענגט באָגראָוו ווי אַ באַוויין, אַז יידן מיידן בכלל אויס צו געברויכן בלוט, אַזאַ מין כלומרשטן דין, אַז לויטן דין מוזן יידן זאַלצן פיש (!). אַזוי באַהאַוונט איז ער געווען אין די יידישע מנהגים און דינים...

די מיטגלידער פון דער רעדאַקציע „ראָזסוועט" זיינען געווען עכטע רוסישע אינטעליגענטן, דערצויגענע אויף דער ראַדיקאַלער, פראָגרעסיווער רוסישער ליטעראָטור; זיי האָבן אייגנעזאָפּט אין זיך די בעסטע טראַדי־ציעס פון דער רוסישער אינטעליגענץ. דאָס יידישע לעבן האָבן זיי אָבער ניט געקענט. זיי זיינען געשטאַנען ווייט פון אים. און דאָס האָט זיך געמוזט אָפּרופן אויף זייער ליטעראַרישער אַרבעט. שטאַרק זיינען זיי געווען אין דער פּאַלעמיק קעגן די אַנטיסעמיטן, און דאָ האָבן זיי טאַקע אַרויסגעוויזן פיל טעמפּעראַמענט און גלאַנץ. אָבער וואו עס האָט זיך גע־האַנדלט וועגן די אינערלעכע פראָגעס פון דעם יידישן לעבן, דאָרטן פלעגט

אפט גאנץ קענטיק זיך מערקן זייער אומגעניגנדיקע באקאנטשאפט מיט אים און מיט זיין אייגנארטיקייט.

א באזונדערס צוציענדיקע פערזענלעכקייט איז צווישן זיי געווען דער יונגער מארק וואַרשאווסקי. ער האט געשטאמט פון א רייכער, זייער גע־ בילדעטער און אנגעזעענער פעטערבורגער פאמיליע און האט באקומען א גלענצנדיקע דערציאונג. לויט זיין בילדונג איז ער געווען א יוריסט. אבער צו דער אדוואקאטור האט ער געהאט וויניק אינטערעס, כאטש ער האט זיך מיט איר פארנומען. ער איז געווען אייגנער פון יענע נאטורן, וואס די דייטשן באצייכענען מיט דעם וואָרט „שיין־גייסט". געציוגן האט אים צו קונסט, צו ליטעראטור, צו אלץ וואס באפליגלט און דערהויבט דעם מענטשן, וואס מאכט אים רייכער און אידעלער. אן אידעאליסט אין עכטסטן זין פון וואָרט, איז וואַרשאווסקי געווען פול מיט מענטשן־ליבע. מיט זיין פרייגעבקייט, מיט זיין שטענדיקער גרייטקייט יעדערן צו דינען און העלפן, האט ער אלעמען באצויבערט. ער איז געווען אייגער פון די סאמע פאפולערע פערזענלעכקייטן אין יידישן פעטערבורג. א זאנדערבארע דער־ שיינונג: אויסגעוואקסן אין א פולשטענדיק־אסימילירטן קריז, איז וואַר־ שאווסקי דאך געווען טיף דורכגעדרונגען מיט ליבע, מיט איבערגעגעבנקייט צום יידישן פאלק און צו זיינע אינטערעסן. ער איז געווען א באגאבטער פאעט און האט אויך געשריבן שיינע נאוועלן, ארויסגעגעבן א באנד לידער. ער האט פארמאגט א פיינעם ליטערארישן גוסט. אין „ראזסוויעט" האט, ווי מיר האבן שוין דערמאנט, וואַרשאווסקי געפירט די בעלעטריסטישע אפטיילונג; און ווען עס זיינען אינמאל פון ווייטן כערסאן אנגעקומען אין רעדאקציע א פאר לידער פון אן אומבאקאנטן אנפאנגער, האט וואַרשאווסקי גלייך דערשפירט אין זייער פארפאסער א גרויסן פאטישן טאלאנט. ער האט זיך מיט אים דורכגעשריבן און ארויסגערופן אים קיין פעטערבורג, דא געהאלפן אייגארדענען זיך. דאס איז געווען דער באלד באריימט־געווא־ רענער ש. פרוג.

גאר אן אנדער פנים האט געהאט די רעדאקציע פון „רוסקי יעוורעי", וואס איז אנטשטאנען אין פעטערבורג גלייכצייטיק מיטן „ראזסוויעט". אייגנט־ לעך האט דער „רוסקי יעוורעי" די ערשטע צייט גאר קיין רעדאקציע ניט געהאט. ל. בערמאן איז געווען אן אנגעזעענער יידישער פעדאגאג, נאר ניט קיין שריפטשטעלער. זיין שותף הירש ראבינאוויטש איז געווען א גרויסער „משכיל" און למדן, א מענטש מיט א מערקווירדיק שארפן און קלארן פארשטאנד; ער איז געווען באקאנט דורך זיינע העברעאישע ווערק וועגן נאטור־וויסנשאפט, אבער רוסיש האט ער גארניט געקאנט. די ארטיקלען וואס ער האט פון צייט צו צייט געדרוקט אין „רוסקי יעוורעי", פלעגט ער שרייבן האלב־יידיש, האלב־דייטש, און מען האט דערנאך איבערגע־

זעצט אין רוסיש. די אַרויסגעבער פון „רוסקי יעוורעי" איז, אמת, געלונגען צוצוציען צו זייער בלאַט אַ גרויסע ליטעראַרישע קראַפט — דעם באַוואוסטן רוסיש־יידישן שרייבער ל. לעוואַנדע, וואָס האָט געלעבט אין ווילנע. ער פלעגט צושיקן ראַמאַנען, דערציילונגען, ארטיקלען און אפילו איבערזיכטן, אָבער רעדאַקטירן פון ווילנע דאָס פּעטערבורגער בלאַט, האָט ער דאָך ניט געקאָנט.

די ערשטע צייט איז דער „רוסקי יעוורעי" אַרויסגעגאַנגען גאָר אַן אַ רעדאַקטאָר. אויף צונויפשטעלן דעם נומער פלעגט מען איינלאַדן פאַר־שיידענע צופעליקע, גאָר ווייניקע פאַסיקע מענטשן. ענדלעך האָט זיך לעוואַנדע איבערצייגט, אַז אַזוי קאָן די זאַך ווייטער ניט גיין, און ער האָט געגעבן די אַרויסגעבער אַן עצה, זיי זאָלן איינלאַדן אַלס רעדאַקטאָר דעם שוין דאָן באַוואוסטן העברעאישן שריפטשטעלער, ד"ר ל. קאַנטאָר, פון ווילנע. בערמאַן און ראַבינאָוויטש האָבן געפאָלגט, און קאַנטאָר איז געוואָרן דער פאַקטישער פירער פון „רוסקי יעוורעי". ד"ר ל. קאַנטאָר האָט געהאַט געענדיקט ווילנער ראַבינער־שול, דערנאָך אויסשטודירט מעדיצין אין דייטשלאַנד. ער האָט פאַרמאַגט טיפע יידישע קענטענישן, אויך אַ גוטע אַלגעמיינע בילדונג. געווען אַ באַקאַנטער זשורנאַליסט. אונטער זיין רע־דאַקציע האָט דער „רוסקי יעוורעי" געקראָגן אַ לייטיש פּנים. ער האָט צוגעצויגן צו זיין בלאַט דעם באַגאַבטן י. ל. קאַצענעלסאָן, וועמענס פיינע, מיט אידעלן הומאָר דורכגעדרונגענע פעליעטאָנען (אונטערגעשריבן מיטן נאָמען „בוקי בן יגלי"), זיינען געווען זייער פאָפולער ביי די לעזער. אויך פרוגס לידער האָבן אָפט באַצירט דעם „רוסקי יעוורעי". אין דעם זעלביקן בלאַט האָט גענאַמט זיינע ערשטע ליטעראַרישע שריט נאָך אַלס סטודענט דער אומפאַרגעסלעכער, אַזוי יונג געשטאַרבענער וואַסילי בערמאַן (אַ זון פון דעם אַרויסגעבער ל. בערמאַן). אַ זעלטן־באַגאַבטער יונגערמאַן, מיט ליטעראַרישן טאַלאַנט, מיט גרויס בילדונג, מיט טיפע געזעלשאַפטלעכע אינטערעסן, און דערצו נאָך אַן אויסגעצייכנטער רעדנער, איז וואַסילי בער־מאַן געווען דער אַלגעמיינער ליבלינג אין יידישן פּעטערבורג, און מען האָט אויף אים גלייבט, מיט פּוליטענדיקן גרונט, גרויסע האָפענונגען.

אין פרילינג 1880 האָט מיכאל קולישער פאַרלאָזט דעם „ראַזסוועט". ער איז אַוועק קיין קיעוו, כדי צו רעדאַקטירן די דאַרטיקע טעגלעכע „זאַריא", וועלכע ער האָט פאַרוואַנדלט אין דער בעסטער רוסישער פּראָוינץ־צייטונג אין יענע יאָרן. דער „ראַזסוועט" איז אַריבער צו יעקב ראַזענפעלד. אַלס מיט־רעדאַקטאָר האָט פיגורירט ג. באַגראָוו, אָבער פאַקטיש איז דער אייג־ציקער פירער געווען ראַזענפעלד. באַגראָוו האָט בכלל ווייניק געפאַסט פאַרן „ראַזסוועט". אויסער וואָס ער איז געווען אַסימילאַטאָריש געזינט, איז ער אין אַלגעמיין־פּאָליטישע פראַגעס געווען געשטימט זייער רעאַק־

ציאַנער, און דאָס האָט פון אים אָפּגעשטויסן די ראַדיקאַלע מיטאַרבעטער פון „ראַזסוועט". דער באַוואוסטער באַנק־דירעקטאָר אברהם זאַק, וועלכער איז געווען אַ „משכיל" און אַ ליבהאָבער פון ליטעראַטור, האָט פון אָנהייב אָן מאַטעריעל געשטיצט דעם „ראַזסוועט". ער האָט אויף אים אויסגעגעבן ביז 25 טויזנט רובל; נאָר ווייל דאָס בלאָט האָט ניט אויפגעהערט צו ברענגען פאַרלוסטן, איז דאָס אים דערעסן געוואָרן, און ער האָט זיך צוריקגעציגן. ראַזענפעלד איז געבליבן דער לייטער און אייגנטימער פון „ראַזסוועט".

געשטאַמט האָט ראַזענפעלד פון גאַליציע, שטודירט אין רוסלאַנד און איז געווען אַן אַדוואָקאַט און זשורנאַליסט. ער האָט פריער געארבעט אין דער אָנגעזעענער ליבעראַלער צייטונג „פּעטערבורגסקיא וועדאָמאָסטי", און אין דעם ראַדיקאַלן זשורנאַל „דיעלאָ" שפּעטער האָט אים אָנגעהויבן ציען צו יידישע געזעלשאַפטלעכע אינטערעסן, און ער איז צוגעשטאַנען צום „ראַזסוועט". ראַזענפעלד האָט געקענט פילע שפּראַכן, פאַרמאָגט אַ גרויסע אַלגעמיינע בילדונג, און איז געווען אַ גוטער זשורנאַליסט. אַן אידעלער, רואיקער מענטש, מיט פיל קולטור, איז ער געווען פעסט און אומאָפּהענגיק אין זיינע איבערצייגונגען. כאָטש ער איז אַ צייט לאַנג געשטאַנען ווייט פון יידישע אָנגעלעגנהייטן, איז ער דאָך געווען טיף איבערגעגעבן צום יידנטום. אָבער יידישע קענטענישן האָבן אים געפעלט, און נאָך קולישערס אָוועקגאַנג איז דער „אוטשאַי יעווריי", דער ספּעציאַליסט אין יידישער וויסנשאַפט דאָ געווארן דער אויבן־דערמאָנטער ג. ליפּשיץ (גרשון בן גרשון). אָבער ווי גרויס זיינע קענטענישן זיינען געווען, קאָן מען זען פון דעם, אַז אין אַרטיקל האָט ער, למשל, קאָהוטס „ערוך השלם", אָנגעמאַכט פאַר דעם „שולחן ערוך", און עס איז אַרויס אַ בזיון. אַזעלכע זאַכן פלעגן מיט אים פאַסירן ניט זעלטן.

די עסקים פון „ראַזסוועט" זיינען געגאַנגען שלעכט, בפרט אַז אַדאַלף לאָנדוי האָט דאָן געגרינדעט זיין „וואָסכאָד". פאַר דריי רוסיש־יידישע צייטונגען איז דעמאָלט אַלנפאַלס קיין אַרט ניט געווען, און ראַזענפעלד וואָלט וואַרשיינלעך נאָך אַ יאָר מאַטעריעש זיין בלאָט אָפּגעשטעלט, — וויאָס עס וואָלטן ניט אויסגעבראַכן אין פרילינג 1881 די פּאָגראָמען, וואָס האָבן זיך דערנאָך וויידערהאָלט אין 1882. די, וואָס האָבן ניט איבערגעלעבט פערזענלעך יענע צייט, קאָנען זיך ניט פאַרשטעלן יענעם שרעקלעכן אייندרוק, וועלכן עס האָבן אויף דער יידישער אינטעליגענץ געמאַכט די דעמאָלטדיקע כוואַליע פון פּאָגראָמען. זיי זיינען געקומען אַזוי אומגעריכט; די רעגירונג האָט אַרויסגעווינען אַזאַ שענדלעך מילדע באַציאונג צו די גראָמילעס, די אַדמיניסטראַציע האָט אָפן סימפּאַטיזירט און אפילו מיטגעהאָלפן די בויאַנעס און רויבער; די רוסישע געזעלשאפט און אויך די

פּראָגרעסיוועּ פּרעסע האָבן אַרויסגעוויזן אַזאָ גלייכגילטיקייט צו די באַראַ־ בעווענטע, פּאַרגעוואַלטיקטע יידן. פּאַר די יידישע אינטעליגענטן, וואָס האָבן געגלייבט אין ברידערלעכקייט און פּראָגרעס, איז עס געווען ממש אַ פּול־ שטענדיקער חורבן. זייערע האָפענונגען און אידעאַלן זיינען צעטראָטן און באַשפּיגן געוואָרן.

אַ טייל איבערגעשראָקענע און פּאַרצווייפלטע האָבן זיך נאָך מער דער־ וייטערט פון זייער פּאָלק. זיי זיינען אינגאַנצן אַוועק פון אים, כדי צו באַוואָרענען אויב ניט זיך אַליין, טאָ זייערע קינדער פון די יידישע צרות. ביי מענטשן אַבער מיט טיפן געוויסן, מיט אַנטוויקלטן געפיל פון פּאַראַנט־ וואַרטלעכקייט, האָט דאָס גרויסע פּאָלק־אומגליק באַשאָפן אַ שטאַרקן אינער־ לעכן איבערבורוך. אי ראָזענפעלד, אי וואַרשאָווסקי האָבן איבערגעלעבט אַ מאָראָלישע קאַטאַסטראָפע. דעם טיפן וויייטיק, וואָס האָט באַנומען און אויפגעטרייסלט דעם באַזונדערס עמפּפינדלעכן מאָרק וואַרשאָווסקי, האָט ער אויסגעגאָסן אין אַ ריי אַרטיקלען, וועלכע מען קאָן ניט לייענען אָן טיפער אויפרירונג אָפילו איצט, נאָכדעם ווי מיר זיינען פּאַר די שפּעטערדיקע פּופּציק יאָר געווג פּאַראָטעוועט געוואָרן דורך קאַטאַסטראָפאָלע צרות. „איך, האָט געשריבן וואַרשאָווסקי, האָב אַמאָל געגלייבט... אַ, ניין, ניט געגלייבט: איך האָב פּראָסט ניט צוגעקוקט זיך אָרום ווי עס באַדאַרף צו זיין. איך האָב אויסגעמידן אַלע שמערצלעכע פּונקטן, אויסגעווייכט אַלע פּאַרשאָלטענע פּראָגעס... און וואָס האָב איך געוואונען? וואָס אויסגע־ פּירט? איך האָב פּאַרשלעפּערט דאָס געוויסן — אי דאָס אויף אַ וויילע. מיין געוויסן האָט איצט אויפגעוואַכט. וואָס האָב איך פּריער געטאָן? איך האָב שטאָלצירט מיט מיין דערווייטערטקייט, איך האָב מיין קליינלעכע־ שרעקעדיקייט אָנגעגעבן פּאַר העלדישקייט... ווי פּאָסט דאָס פּאַר מיר, פּאַר דעם אויפגעקלערטן מאָן צו טראָכטן און זאָרגן וועגן אַ קליין, פּאַר־ ברודיקט ריטשקעלע? פּאַר מיר ליגט דאָך אַ ברייטער, מעכטיקער, ליכטי־ קער שטראָם... אַ, די געמיינע, נידערטרעכטיקע פּראָזע, ווי טיף האָס איך דיר איצט!" („רַאזסוועט", 1881, נומער 36).

מענטשן מיט שוואַכע געמיטער וועלן ביי אַזאָ אינערלעכער קאַטא־ סטראָפע געבראָכן, אָבער ביי פּערזענלעכקייטן מיט טיפע געזעלשאפטלעכע שטרעבונגען רופט זי אַרויס אַ באַנייאונג. ראָזענפעלד און וואַרשאָווסקי וועלן איצט דורכגעדרונגען מיט דעם יידיש־נאַציאָנאַלן געדאַנק, מיט דער איבערצייגונג, אז ראָטעוועט מוזן זיך די רוסישע יידן דורך אויסוואַנדערונג. גלייך נאָך די פּאָגראָמען האָט זיך אָנגעהויבן אַ סטיכישער שטראָם פון יידישער עמיגראַציע. מען איז געלאָפן פון די צערַאַבירטע שטעט אָדער פון יענע געגנטן, וואָס זיינען נאָך געשטאַנען אין געפּאָר. מען איז געלאָפן וואוהין די אויגן האָבן געטראָגן, אַן אַ פּלאַן, אַן אָרדענונג. ביי די גרעסערע־

געגנטן האָבן זיך אָנגעקליבן מאָסן עמיגראַנטן, און עס איז געווען אַ געפאָר אַז די אויסלענדישע מאַכט זאָל פאַרווערן די איינוואַנדערונג. דער „ראַזסוועט" האָט געפאָדערט פון די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, מען זאָל נישט שטיין פון דער ווייטנס, מען זאָל זוכן רעגולירן, איינאַרדענען די עמיגראַציע.

דאָס איז געווען יענע צייט, וועלכע איז אויפגעקומען די פאַלעסטינע־באַוועגונג („חובבי ציון"), און די נאַציאָנאַלע שטימונג האָט זיך צווישן דער יידישער יוגנט פאַרשטאַרקט. אין די סטודענטישע קרייזלעך אין פּעטערבורג, מאָסקווע און אָנדערע אוניווערסיטעט־שטעט זיינען געגאָנגען באַראַטונגען וועגן זעלבסט־הילף, אַרבעט פאַרן פאָלק. מ'האָט דיסקוטירט די פראָגע: אַמעריקע אָדער פאַלעסטינע? און די וואָס זיינען געווען מער נאַציאָנאַל געשטימט, זיינען צוגעשטאַנען צו דער אידייע וועגן אַ יידישער קאָלאָניזאַציע אין ארץ ישראל. די רעדאַקציע פון „ראַזסוועט" האָט באַקומען אַ צופּלוס פון נייע, יונגע ליטעראַרישע כוחות. אויסער מאַרקוס קאָהאַן, (מרדכי בן הלל הכהן) וועלכער האָט שוין דאָ פריער געאַרבעט, זיינען אין „ראַזסוועט" איצט אַריין אָלס שטענדיקע מיטאַרבעטער נאָך אייניקע ליטעראַריש־באַגאַבטע פאַרשטייער פון דער יונגער, ווי ז. לוריע, א. טאַנענבוים, מענטשן מיט יידישן וויסן, וואָס זיינען לויט זייער דערציאונג געווען טיף איינגעווואָרצלט אין יידישן לעבן. ל. לעוואַנדע, וועלכער איז געווארן אַ באַגייסטערטער אָנהענגער פונעם פאַלעסטינער געדאַנק, ווערט איצט אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון „ראַזסוועט". אַ נאָענטן אָנטייל אין „ראַזסוועט" האָט געהאַט אויך דער יונגער מ. פלעקסער („א. וואָלינסקי"), וועלכער איז דאָן נאָך געווען נאַציאָנאַל געשטימט און אַ הייסער „חובבי ציון". ער האָט דאָ פאַרשפּנטלעכט אָן איבערזעצונג פון דר. ל. פינסקערס „אויטאָ־עמאַנסיפּאַציע", וואָס האָט געמאַכט אַ טיפן אינדרוק אין די יידישע לעזע־דיקע קרייזן.

אונטער דעם איינפלוס פון אָט די נייע מיטאַרבעטער, ווערט די ריכ־טונג פון „ראַזסוועט" וואָס ווייטער אַלץ מער נאַציאָנאַל. אין דער פראָגע „פאַלעסטינע צי אַמעריקע?" האָט זיך די צייטונג אין אָנפאַנגס געהאַלטן נייטראַל. מען דאַרף ניט פאַרגעסן, אַז אפילו דר. ל. פינסקער, דער שפּעטער־דיקער פירער פון דער פאַלעסטינער באַוועגונג, האָט אין זיין „אויטאָ־עמאַנסיפּאַציע" לכתחילה די פראָגע וועגן אַ באַשטימטער טעריטאָריע גע־לאָזן אָפן. אָבער אין גיכן נעמט אָן דער „ראַזסוועט" אַ באַשטימטע, קלאָרע שטעלונג, און ער ווערט דער קאַמף־אָרגאַן פון דער פאַלעסטינע־ריכטונג. צווישן די פּעטערבורגער אינטעליגענטן און פירנדיקע טוער, וואָס האָבן פון פאַליטישן שטאַנדפונקט געהאַלטן די פרעדיקט פון פאַלעסטינע און עמי־גראַציע בכלל פאַר שעדלעך, האָט דער „ראַזסוועט" באַלד געקראַגן פיל קעגנער. און באַזונדערס אויפגעבראַכט זיינען זיי קעגן אים געווארן צוליב

דעם געשפּרעך, וואָס איינער פון זיינע מיטאַרבעטער, דר. יצחק אַרשאַנסקי האָט געהאַט מיט דעם דעמאַלטדיקן אינערן מיניסטער, דעם באַוואוסטן צורר ישראל, גראַף נ. איגנאַטיעוו.

די זאַך איז געווען אַזוי: אין יאָנואַר, 1882, האָט דר. אַרשאַנסקי זיך פאַרגעשטעלט דעם אינערן־מיניסטער און מיט אים געהאַט אַ געשפּרעך וועגן דער יידישער לאָגע. באַרירט האָט ער דערביי בלויז די פראָגע וועגן עמיגראַציע. גראַף איגנאַטיעוו האָט אַנטשיידן דערקלערט, אַז די יידישע „טשערטאַ" און די אַלע געזעצן וועגן יידישן וואוינרעכט מוזן בלייבן גילטיק אויף ווייטער; וועגן דערלויבן יידן באַזעצן זיך אין די רוסישע גובערניעס קאָן קיין רייד ניט זיין, — דאָס וואָלט נאָך מער פאַרשאַרפט די באַציאונגען צווישן דער יידישער און קריסטלעכער באַפעלקערונג. אויב עס וועלן זיך געפינען ערגעץ־וואו אין רוסלאַנד וייטע, נאָך ניט באַפעלקערטע געגנטן, וועט מען אפשר דאָרטן יידן דערלויבן זיך צו באַזעצן, און עס וועלן דערביי אַנגענומען ווערן די נייטיקע מיטלען זיי זאָלן ניט שאַדן די קריסטלעכע איינוואוינער. יידן דאַרפן אין קיין פאַל ניט פאַרגעסן, אַז זיי זיינען אין רוסלאַנד פרעמדע, און אויב עס געפעלט זיי דאָ ניט, קענען זיי זיך אַרויס־פעקלען. די גרענעץ איז פאַר זיי אָפן. די רעגירונג שטערט זיי ניט זיי זאָלן אויסוואַנדערן, אַבי זיי זאָלן דאָ ניט איבערלאָזן קיין עלטערע לייט, וועלכע קאָנען ווערן אַ לאַסט פאַר די יידישע קהילות; אויך מוזן די יונגע לייט אָפּריער דערפילן די מיליטער־פליכט. יידן מוזן אָבער וויסן, אַז די וואָס וועלן אויסוואַנדערן, וועלן זיי אין קיין פאַל ניט טאָרן צוריקקומען קיין רוסלאַנד. און געענדיקט האָט דער מיניסטער מיט דעם, אַז אויב יידן ווילן, וועט די רעגירונג זיי ניט שטערן איינצואַרדענען אויסוואַנדערונגס־קאָמיטעטן.

אָט דאָס איז געווען די דערקלערונג וואָס דער אינערן־מיניסטער איגנאַטיעוו האָט געגעבן אין זיין אינטערוויו.

דער „ראַזסוועט" האָט תיכף פאַרעפנטלעכט אין אַן עקסטרא אויסגאַבע אַרשאַנסקיס געשפּרעך מיט גראַף איגנאַטיעוון. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גוואַלדיקע אויפרעגונג אין די פעטערבורגער יידישע געזעלשאַפטלעכע קרייזן. דער „רוסקי יעווריי" און דער „וואָסכאָד" זיינען גלייך אַרויס־געטראָטן מיט שאַרפע פראָטעסטן. ווער איז אַוויינס אָט דער דר. אַרשאַנסקי, — האָבן זיי געטענהט, — וואָס ער האָט זיך געגומען די דרייסטקייט, ניט פרעגנדיק ביי קיינעם אַרויסצוטרעטן פאַר דעם מיניסטער אַלס פאַרשטייער פון רוסישן יידנטום? ווער האָט אים באַאויפטראָגט צו רעדן מיטן מיניס־טער אין נאָמען פון די רוסישע יידן? מיר האָבן שוין איבער געגוג געליטן, געהאָט צרות פון ניט־געבעטענע פירער, מיר זאָלן איצט, אין אַזאַ שווערער צייט דערלויבן און דולדן אַז יעדערער, ווער עמען עס גלוסט זיך נאָר, זאָל

זיך אַנגעבן פאַר אונדזערן אַ פאַרטרעטער! און פאַרוואָס עפּעס האָט אַרשאַנ־סקי באַרירט נאָר די פּראָגע וועגן עמיגראַציע? צי איז דען ניטאָ נאָך אַ גאַנצע מאַסע וויכטיקערע, אַנגעווייטיקטע פראָגעס אין דעם לעבן פון די רוסישע יידן? און וואָס איז געווען דאָס איילעניש, פאַרוואָס עפּעס האָט דער „ראָזסווּעט" תיכף פאַנאַנדערגעפּוקט דעם באַריכט וועגן אַרשאַנסקיס אינטערוויו, וואָס מ'וּז צערודערן די רוסישע יידן און באַשאַפן ביי זיי נאָך אַ מער געדריקטע שטימונג?

אַרשאַנסקי האָט, נאַטירלעך, נישט געשווּיגן. ער איז אַרויס מיט אַ האַרבן ענטפער, און עס האָט זיך פאַנאַנדערגעווּיקלט אַ הייסע פּאָלעמיק, וואָס האָט דעם „ראָזסווּעט" געבראַכט וויניק נוצן. פון געווּיסע פּעטער־בורגער קרייזן האָט מען קיין אים פּאַרפּירט אין דער פּראָווינץ אַ שראָפּע אַגיטאַציע, און זיין פּינאַנציעלע לאָגע איז געווען נאָך ערגער. ג. באָגראָוו, כאָטש ער האָט פּאָקטיש קיין שום שייכות צו דער רעדאַקציע שוין ניט געהאַט, האָט איצט מיט גרויס פאַראַד דערקלערט אין „וואָסכאָד", דאָס ער אַנטזאָגט זיך צו זיין ווייטער מיט־רעדאַקטאָר פון „ראָזסווּעט". אין יענער צייט האָט אין מאָסקווע אַנגעהויבן צו אַנטווּיקלען זיין אַרבעט דער סטודענטישער פאָלקסטינע־פאַראיין „בני ציון", וואָס האָט שפּעטער פון זיך אַרויסגעגעבן אַזעלכע ציוניסטישע טויער, ווי טשלענאָוו, אוסישקין, מזאה, און אַנדערע. דער פאַראיין האָט פאַרגעלייגט ראָזענפעלדן, אַז ער זאָל אויף זיך נעמען די אויפגאַבע צו פאַראיניקן און פאַרבינדן צווישן זיך די קרייזלעך „חובבי ציון", וואָס האָבן דאָן געמומען אויפקומען אין פאַרשיי־דענע שטעט. ראָזענפעלד, וואָס האָט גוט פאַרשטאַנען די וויכטיקייט צו אַרגאַניזירן די געזעלשאַפטלעכע קרעפטן, איז גערן דערויף אייגעגאַנגען; אָבער ער האָט געשטעלט די באַדינגונג, אַז ער מוז פריער אויפקלערן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל די מעגלעכקייט פון אַ מער אָדער ווייניקער באַדייטנדיקער יידישע קאָלאָניזאַציע אין פאַלעסטינע. זיין פאַרשלאָג איז אַנגענומען גע־ווּאָרן. עס זיינען אויך באַשאַפן געווּאָרן די נייטיקע מיטלען. זומער־צייט 1882 האָט ראָזענפעלד פאַרבראַכט צווּיי מאָנאַטן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, גרינטלעך זיך באַקענט מיט די דאָרטיקע פאָליטישע אומשטענדן, געפּירט געשפּרעכן מיט פאַרשטייער פון דער טערקישער רעגירונג און געבראַכט מיט זיך אין פּעטערבורג אַן אויספּירלעכן באַריכט. לויט זיין מיינונג, זיינען געווּיסע אויסזיכטן אויף אַ מעגלעכקייט אייניצואָרדענען יידישע קאָלאָ־ניעס אין פאַלעסטינע.

דערנאָך האָט י. ראָזענפעלד, לויט דעם פריער אויסגעאַרבעטן פּלאַן, אונטערנומען אַ רייזע אינעם אַ רַיי יידישע שטעט, כדי צו פאַרבינדן צווישן זיך די קרייזלעך „חובבי ציון". אָבער דאָ איז אים באַשערט געווען אַ גרויסע אַנטוישונג. ער האָט זיך איבערצייגט דערין, ווי שוואַך עס איז

געווען די פּאַרשפּרייטונג פון דעם פּאַלעסטינע־געדאַנק, ווי אומבאַדייטנדיק עס איז געווען די געזעלשאַפטלעכע וואָג פון זיינע פּאַרטרעטער. איינעם פון זיינע פּרייַנט האָט ער דערנאָך געזאָגט, אַז אויסער ווי צווישן בטלנישע „משכילים" און יונגע גימנאַזיסטן, האָט ער אין דער פּראַוויץ קיין „חובבי ציון" ניט געטראָפן. ביי מענטשן מיט אַ גרעסערער באַקאַנטשאַפט מיטן יידישן לעבן, וואָלט די דעמאַלטדיקע לאָגע פון דער פּאַלעסטינער באַוועגונג אַזאַ טרויעריקן אייַנדרוק ניט אַרויסגערופן. ער וואָלט דערשפּירט די דרימלענדיקע, באַהאַלטענע כוחות, וועלכע מען האָט באַדאַרפט דערמוטיקן, באַלעבן; ער וואָלט פּאַראויס־געזען און געגלייבט אין יענעם אויפשוואונג, וואָס די פּאַלעסטינער באַוועגונג האָט דערנאָך באַקומען. דעם רעדאַקטאָר פון „ראַזסוועט" האָט אָבער אַזאַ נאַענטערע באַקאַנטשאַפט מיטן רוסישן יידנטום געפעלט, און ער האָט זיך אומגעקערט קיין פּעטערבורג אין אַ העכסט־גע־דריקטער שטימונג, אין פּאַרצווייפלונג. די באַוועגונג, וועלכע ער האָט געזאָלט דינען, איז נאָך געווען אַרגאַניזאַציאַנעל אַזוי שוואַך, דאָס זי האָט אפילו ניט געקאָנט באַוואָרענען די עקזיסטענץ פון דעם „ראַזסוועט", און אין סאַמע אַנהייב יאָר 1883 האָט ראָזענפעלד אויף שטענדיק אָפּגעשטעלט זיין וואָכנבלאַט.

ראָזענפעלדס מאַטעריעלע לאָגע איז איצט געווען גאָר ניט קיין געהויבענע. פּאַר די יאָרן וואָס ער האָט אָפּגעגעבן דעם „ראַזסוועט" האָט ער זיך פון דער אַדוואָקאַטור דערווייטערט, און זייַנע קליענטן זיינען צערונען געוואָרן. ער האָט פּאַרלאָזט פּעטערבורג און זיך באַזעצט אין מינסק. זיין פרויס פעטער, א. וועניגראָוו, איז דאָ געווען אַ באַנק־דירעקטאָר, האָט ראָזענפעלד דאָ באַקומען אַ יורידישע באַשעפטיקונג. אין מינסק פלעגן איך זיך מיט אים טרעפן אין אַ פאַמיליע פון מייַנע קרובים, וואָס האָבן געשטאַמט פון גאַליציע און זיינען אַלזאָ געווען ראָזענפעלדס לאַנדסלייט. מיר דוכט, אַז דאָס איז געווען דאָס אייַנציקע הויז, מיט וועלכן ער האָט דאָ געפירט באַקאַנטשאַפט. אַן אייַנאָמער, נידערגעשלאָגענער, האָט ער געמאַכט דעם אייַנדרוק פון אַ מענטשן, וואָס איז אויסגעשטאַנען אַ קאַטאַסטראָפע. קיין פאַסיקן קרייז האָט ער אין מינסק פאַר זיך ניט געפונען, אַלץ איז אים דאָ געווען פרעמד, אפילו די דאָרטיקע „חובבי ציון" פלעגט ער אויסווייכן. אין יאָר 1885 איז ער פלוצלינג געשטאָרבן אין מינסק פון אַ האַרץ־אַטאַקע, בלויז 46 יאָר אַלט.

אַ טרויעריקן סוף האָט געהאַט אויך ראָזענפעלדס נאַענטסטער פרייַנט און מיטאַרבעטער, מאַרק וואַרשאַווסקי. פון זייַט צו צייַט פלעגט ער דרוקן געלונגענע דערציילונגען אין „רוסקי יעוורעי" און „וואָסכאָד". ער האָט זיך פיל פאַרנומען מיט גזעזלשאַפטלעכער ארבעט און איז געבליבן טריי צו דער פּאַלעסטינער־באַוועגונג. און אין מיטן ברען פון זיין פיל־זייטיקער

אַרבעט איז ער ערנסט קראַנק געוואָרן, פינף יאָר אַפּגעמוטשעט זיך אין שרעקלעכסטע ליידן און געשטאָרבן אין 1897, בלויז אין עלטער פון 44 יאָר. די רוסיש־יידישע זשורנאַליסטיק האָט צו אירע יונגע, באַגאַבטע כוחות קיין מזל ניט געהאַט. נאָך מיט אַ יאָר פּאָר וואַרשאָווסקין איז פון טובערקולאָז געשטאָרבן, נאָר 34 יאָר אַלט, זיין פּריינט, דער גלענצנדיקער שריפטשטעלער, רעדנער און ענערגישער געזעלשאַפטלעכער טוער, וואַסילי בערמאַן, אויף וועלכן מען האָט געלייגט אַזוי פיל האָפענונגען.

די „ראַזסוועט"־משפחה איז זיך צעגאַנגען אין פאַרשיידענע זייטן. אייניקע זיינען פון יידן אינגאַנצן אַוועק: באַגראָוו, וועגעראָוו, מינסקי און סלאָנימסקי האָבן זיך געטויפט; אויך דר. יצחק אַרשאַנסקי האָט זיך געשמדט, ער איז געוואָרן אַ פראָפעסאָר אין כארקאָווער אוניווערסיטעט. צוליב פּראָפעסור האָט זיך מיט זיין גאַנצער פאַמיליע געטויפט שאול וואַיטינסקי (דער באַוואוסטער סאָציאַליסט און סטאַטיסטיקער וולאַדימיר וואַיטינסקי איז זיינער אַ זון). א. פלעקסער האָט זיך אַפּגעזאָגט מיט דער יידישער ליטעראַטור, אַריבער פולשטענדיק צו דער רוסישער, און האָט דאָ, אונטער דעם נאָמען „א. וואַלינסקי" דערוואַרבן אַ גרויסע באַוואוסטקייט אַלס ליטעראַטור־קריטיקער און קונסט־פאָרשער. זיין בוך וועגן דעם איטאַליענישן גרויסן קינסטלער לעאָנאַרדאָ דא ווינטשי רעכנט זיך אפילו אין איטאַליע פאָר אייגנס פון די בעסטע ווערק אויף אָט דעם געביט. נאָך אין יאָר 1889 האָב איך מיך מיט פלעקסערן געטראָפן אויף דעם צוזאַמענפאָר פון „חובבי ציון" אין ווילנע. שפּעטער אַבער האָט ער מיט דעם ציוניזם אינגאַנצן צעריסן. פון יידנטום איז פלעקסער אַוועק דערנאָך אַזוי ווייט, דאָס ער האָט אין יאָר 1904 פאַרעפנטלעכט אַ בריוו צום פּעטערבורגער מיטאַרבעטער אַנטאַני, וואו ער האָט דערקלערט, אַז אין האַרצן איז ער אַ פולשטענדיקער קריסט, ער וויל נאָר, מען זאָל אים מתיר זיין דעם דאָגמאָט, אַז קריסטוסן האָט די מוטער געבוירן פון הייליקן גייסט... געשטאָרבן איז פלעקסער אין 1926 אין פּעטערבורג, און אין די לעצטע יאָרן פאָר זיין טויט האָט ער געזומען אַרויסווייזן ווידער עפּעס אַן אינטערעס צום יידנטום און זיין קולטור.

אין דעצעמבער 1936 איז אין ירושלים געשטאָרבן, אין טיפער עלטער, דער לעצטער פון די אַמאָליקע נאַענטסטע מיטאַרבעטער פון „ראַזסוועט" — מ. קאַהאַן (מרדכי בן הלל הכהן). ער איז אַ לאַנגע צייט געווען דער סעקרעטאַר פון דער „ראַזסוועט"־רעדאַקציע. נאָך אים האָט די זעלבע שטעל פאַרנומען ביזן אונטערגאַנג פון דעם „ראַזסוועט" אברהם טאַנענבוים, שפּעטער אַ באַוואוסטער אינזשעניר און אַנגעזעענער באַאַמטער אין אייזנבאַן־מיניסטעריום. ער איז ביזן סוף לעבן געבליבן אַ טרייַער אַנהענגער פון דער אידייע, וואָס דער „ראַזסוועט" האָט פראָפאַגאַנדירט, און אַ באַגייסטערטער פאַרערער פון ראַזענפעלדס אַנדענק. ביי טאַנענבוימען, אַלס סעקרעטאַר פון

„ראַזסוועט", איז געבליבן אַ גרויסע זאַמלונג בריוו פון ל. לעוואַנדע, צו דער רעדאַקציע. ער האָט זיך אַלץ געקליבן איבערצוגעבן מיר די בריוו, איך זאָל זיי מיט דער צייט פאַרעפנטלעכן. נאָך דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש האָט מען אים אַריבערגעפירט אויפן דינסט קיין מאָסקווע, און דאָ איז ער אין גיכן געשטאָרבן פון הונגער און קעלט. אין אַ יאָר אַרום נאָך זיין טויט, זייענדיק אין מאָסקווע, האָב איך אין דעם צימער, ווו ער האָט דאָ געלעבט, דורכגעזיפט אַלע פאַפירן, ווָאס זיינען נאָך אים געבליבן. אַבער פון לעוואַנדעס בריוו האָב איך אפילו קיין איינעם ניט געפונען. אַזוי זיינען פאַרפאַלן געווָארן די בריוו פון דעם באַרימטן יידיש־רוסישן שרייבשטעלער, ווָאס זיינען געווען אינטערעסאַנט אי פאַר זיין פערזענלעכקייט, אי פאַר דער געשיכטע פון די ערשטע יאָרן פון דער פאַלעסטינע־באַוועגונג.

דער „רוסקי יעוורעי" האָט בלויז אַ קורצע צייט איבערגעלעבט דעם „ראַזסוועט". אפילו פאַר צווייַ רוסיש־יידישע וואָכנבלעטער איז, אַפּנים, דאָן נאָך די צייט ניט געקומען. אין סוף 1884 האָט זיך אויך דער „רוסקי יעוורעי" אָפּגעשטעלט. געבליבן איז נאָך דער „וואָסכאָד", אין פאַרלויף פון גאַנצע פופצן יאָר איז ער געווען די אײַנציקע רוסיש־יידישע צייטונג.

# דער „וואסכאד" און זיין אַרויסגעבער

דער מאַנאַטלעכער זשורנאַל „וואסכאד" מיט זיין וואַכנבלאַט, וואָס עס האָט אין יאָר 1881 געגרינדעט אין פּעטערבורג אַדאַלף לאַנדוי, האָט עקזיס־טירט אונטער לאַנדויס רעדאַקציע גאַנצע 18 יאָר. און דערנאָך איז ער אַריבער אין אַנדערע הענט. אין פּאַרלויף פון פופצן יאָר איז ער געווען די אייניקע אויסגאַבע אין דער רוסישער שפּראַך, וואָס האָט פּאַרטראַטן די ייִדישע געזעלשאַפּטלעך־פּאָליטישע און ליטעראַרישע אינטערעסן. אַרום דעם „וואסכאד" האָבן זיך גרופּירט כמעט אַלע מער אַדער ווייניקער באַדייטנדיקע פּאַרשטייער פון דער ייִדישער פּרעסע און ליטעראַטור אין רוסלאַנד. מיט אים איז געווען פּאַרבונדן אַ וויכטיקער קאַפּיטל אין דעם לעבן פון אַמאָליקן ייִדישן פּעטערבורג.

דער „וואסכאד" פּאַרנעמט אַ באַדייטנדיקן אָרט אויך אין מיינע פּערזענ־לי־כע דעראינערונגען. דאָ זיינען פּאַרגעקומען מיינע ערשטע ערנסטע ליטע־ראַרישע שריט, און אויך דערנאָך בין איך אַ צייט מיט יאָרן געווען פּאַר־בונדן מיטן „וואסכאד". אַנגעהויבן צו אַרבעטן אין לאַנדויס זשורנאַל האָב איך אין יאָר 1892, נאָך פון מינסק, וואו איך האָב אַ פּאָר יאָר געלעבט נאָכן ענדיקן פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. איך האָב פּאַרגעזעצט מיין מיטאַר־בעט אין אים אויך שפּעטער, וועַן איך בין אַריבערגעפּאָרן קיין מאָסקווע; איך פלעג פון דאָרטן צושיקן צום „וואסכאד" מיינע אַרטיקלען דערהויפּט אויף ליטעראַרישע און היסטאָרישע טעמעס. אין מיינע סטודענטישע יאָרן אין פּעטערבורג האָב איך ניט געהאַט די געלעגנהייט צו טרעפן זיך מיט אַדאַלף לאַנדוי. פּערזענלעך באַקענט האָב איך זיך מיט אים ערשט שפּעטער, שוין אַלס זיין מיטאַרבעטער, וועַן איך בין איינמאָל געקומען צו פּאָרן פון מאָסקווע. לאַנדוי פלעגט זייער גערן דרוקן מיינע אַרטיקלען. ער האָט כסדר געבעטן אין זייַנע בריוו צו מיר, איך זאָל צושיקן וואָס מער מאַטעריאַל; און ענדלעך האָט ער מיר פּאַרגעלייגט, איך זאָל מיך באַזעצן אין פּעטערבורג, כדי צו אַרבעטן שטענדיק אין דער „וואסכאד" רעדאַקציע. נאָכדעם ווי מיר זיינען דורכגעקומען וועגן די מאַטעריעלע באַדינגונגען, האָב איך מיך אַריבער־געקליבן קיין פּעטערבורג און בין געוואָרן אַן אינעוויניקסטער מיטאַרבעטער פון „וואסכאד".

איצט האָב איך מיך נאָענט באַקענט אי מיט לאַנדוין, אי מיט מיינע חברים אין דער רעדאַקציע. עס איז שוין אַן אַלטער כלל: עס זיינען פאַראַן מענטשן, וואָס האָבן אַ בעסערן נאָמען, ווי זיי פאַרדינען, — און פאַרקערט, אַזעלכע, וואָס זיינען בעסער, אידער ווי מען האָלט פון זיי. אַדאָלף לאַנדוי האָט אין אָט דער הינזיכט קיין גרויס מזל ניט געהאַט. ער האָט אָנגע־הערט צו דעם צווייטן טיפ. עס איז זייער מעגלעך, אַז פיל האָט דערין מיט־געווירקט זיין אויסזען און זיין אויסערלעכע האַלטונג בכלל. די איינצלהייטן פון זיין לעבן זיינען מיר ווייניק באַוואוסט; אָבער, ווי עס ווייזט אויס, איז לאַנדוי אָפאַל אין זיינע יונגע יאָרן פיל אויסגעשטאַנען, געליטן, און דאָס האָט פאַרהאַרטעוועט זיין כאַראַקטער. וועט איך האָב זיך מיט אים באַקענט, איז אים נאָך ניט געווען קיין פופציק יאָר, און דאָך האָט ער געמאַכט דעם איינדרוק פון אַן אַלטן מאַן. אויסערלעך האָט ער צו זיך ניט צוגעצויגן. אַ כמורנער, טרוקענער, אין זיך פאַרשלאָסענער, שווייגנדיקער מענטש, אַן אַ הויך פריינטלעכקייט, האָט ער יעדן ווי אָפּגעשטויסן פון זיך. איך קען זיך ניט פאַרשטעלן, אַז לאַנדוי זאָל מיט אימיצן אַ זייטיקן מענטשן, ניט פון זיין הויזגעזינט, האָבן אַן אינטימען, האַרציקן געשפּרעך, אָדער ער זאָל פאַרמאָגן כאָטש אייניעם אַ נאָענטן פריינט. עס האָט פון אים געווייט מיט קעלט, און דאָס האָט, נאָטירלעך, מענטשן דערווייטערט פון אים.

לאַנדוי איז געווען אַ רייכער מענטש, און נאָכן טויט האָט ער אי־בער־געלאָזט אַ גרויס פאַרמעגן. אָבער זיין עשירות האָט געשטאָמט ניט פון „וואָסכאָד״, נאָר פון אָנדערע קוועלן. זיין דרוקערייַ אין פּעטערבורג, וואָס האָט שטענדיק פאַרמאָגט פיל גוטע קונדן, פלעגט אים ברענגען גרויס אייג־קונפט. צווישן זיינע קרובים זיינען געווען מענטשן, וואָס האָבן פאַרנומען אַ וויכטיקע שטעלונג אויף דער בערזע און אין די גרעסטע בענק, און אַ דאַנק זיי האָט ער געהאָט גוטע פאַרדינסטן. דער „וואָסכאָד״ האָט אים גאָר־נישט אינגעבראַכט, און לאַנדוי האָט זיך שטענדיק געהאַלטן אָן דעם פּרינ־ציפּ: ניט אויסגעבן אויף דעם זשורנאַל גאָרנישט פון יענע אייגקונפּטן, וואָס ער האָט געהאָט פון אַנדערע קוועלן. אָזאַ מין סיסטעם האָט שטענדיק געפּירט צום שטענדיקן קאַרגן אויפן „וואָסכאָד״, צום זוכן וואָס מער צו פאַרשמעלערן זיינע אויסגאָבן. דאָס איז געווען אָאַ רעדאַקציע, וואָס האָט ניט געהאָט ניט קיין סעקרעטאַר, ניט קיין בוכהאַלטער, ניט קיין באַזונדערן קאַרעקטאָר, ניט קיין ספּעציעלע עקספּעדיציע. איז שוין איבעריק צו זאָגן, אַז די מיטאַרבעטער פלעגט מען דאָ צאָלן אויך ניט זייער בריייט. איך געפין אָבער, אַז די כאַראַקטעריסטיק, וואָס ש. דובנאָוו האָט אין זיינע דער־אינערונגען געגעבן דעם אַרויסגעבער פון „וואָסכאָד״, איז שוין צו־שטרענג, דערציילנדיק אַז די מיטאַרבעטער האָבן געמוזט אָפּשלאָגן די שוועלן ביי

לאַנדוי, שיר ניט מיט גוואַלט אַרויסרייסן ביי אים האָנאַראַר פאַר זייערע אַרטיקלען.

אמת, לאַנדוי פלעגט צאָלן זייער מעסיק, אָבער פאַר די פילע יאָרן, וואָס איך האָב געאַרבעט אין „וואָסכאָד", געדענק איך ניט קיין איין פאַל, וואו עס זאָל ביי מיר אַרויסקומען אַ סכסוך מיט אַדאָלף לאַנדוי איבער אַ געלט פראַגע.

מען מוז אָבער זאָגן, אַז לאַנדוי דער רעדאַקטאָר איז געשטאַנען פיל העכער פון לאַנדוי דעם אַרויסגעבער. ער האָט יאָרן־לאַנג געאַרבעט פריער אין דער באַוואוסטער רוסישער ליבעראַלער צייטונג „פעטערבורגסקיא וויעדאָמאָסטי" און דאָ דורכגעמאַכט אַ גוטע זשורנאַליסטישע שול. ער איז געווען אַ געניטער פובליציסט, מיט אַ גרויסן טעמפּעראַמענט און חוש. ניט געאָכט אויף די שווערי־קייטן פון דער צענזור, פלעגט לאַנדוי שטענדיק געפינען דאָס נייטיקע שטאַרק וואַרט, און ער פלעגט דאָס אַרויסזאָגן דרייסט, מיט מוט. קיינע פון די רוסיש־יידישע צייטונגען האָט ביי די פאָגראָמען אין די 80ער יאָרן ניט געוועדט מיט אזא לשון, ווי לאַנדוים „וואָסכאָד", און ער איז טאָקע אויסגעשטאַנען ניט וויניק פאַרפאָלגונגען פון דער רוסישער רעגירונג. שטענדיק זאָרגנדיק וועגן פאַרפולקומען זיין זשורנאַל, האָט לאַנדוי צו אים צוגעציגן אַלס מיטאַרבעטער י. ל. גאָרדאָנען, דר. ל. קאַנטאָר, דר. א. האַרקאַווי, מ. קולישער, ש. דובנאָוו און נאָך פילע אַנדערע ליטעראַרישע כוחות. אויך פון די רוסישע שרייבער האָבן זיך אין „וואָסכאָד" באַטייליקט פראָפעסאָר ס. בערשאַדסקי, ד. מאַרדאָוצעוו, וו. מיאַקאָטין, פּ. וויינבערג און נאָך אַנדערע.

כאָטש לאַנדוי האָט זיך געלערנט אין ווילנער ראַבינער־שול, האָט ער קיין יידישע קענטעניסן נישט פאַרמאָגט און זיך אַליין ניט געהאַלטן פאַר קיין מבין דערין. די אַלע מאָנוסקריפטן, וואָס האָבן געהאָט אַ שייכות צו יידישער וויסנשאַפט, געשיכטע אָדער ליטעראָטור, פלעגט ער איבערגעבן גאָרדאָנען, דר. האַרקאַווין אָדער אַנדערע קאָמפּעטענטע מענטשן אויף דורכ־צוקוקן זיי, און האָט זיך שטענדיק פאַרלאָזן אויף זייער מיינונג. טעאָרעטישע פראָגעס האָבן אים, אַלס זשורנאַליסט, בכלל ווייניק אינטערעסירט. וועדליך זיין גאַנצער נאָטור איז ער געווען אַ מענטש פון פראַקטיק. די גאַנצע יידנפראָגע איז פאַר אים געווען אַ פראָגע פון גלייכבאַרעכטיקונג פאַר יידן, און דעם קאָמף פאַר בירגער־רעכט האָט ער אָפגעגעבן זיין גאַנץ אינטערעס, אַלע זייע זשורנאַליסטישע כוחות. די נאָציאָנאַל קולטורעלע פראָבלעמען פונעם יידנטום זיינען אים געווען בכלל פרעמד. צום ציוניסטישן געדאַנק האָט ער זיך פאַרהאַלטן דורכאויס קעגנעריש. אַזוי ווי דער „וואָסכאָד" איז אַ צייט־לאַנג געווען די אייניקע רוסיש־יידישע צייטונג, פלעגט לאַנדוי ווען־עס־איז געבן דאָס וואַרט אויך די ציוניסטישע שרייבער: אָבער דאָס האָט

אויף אַ האַר נישט געענדערט זיין קעגנערישע באציאונג צו דער ציוניסטישער באוועגונג בכלל.

אין יאָר 1897, זייענדיק זומער־צייט אין אויסלאַנד, איז לאַנדוי געווען אויף דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באזעל. איך געדענק: ער איז צוריקגעקומען קיין פּעטערבורג אַ טיף־באַגייסטערטער פון נאָרדויס בארימטער רעדע אויפן ערשטן קאָנגרעס. ער האָט אַ לאַנגע צייט ניט אויפגעהערט צו ריידן מיט התפּעלות וועגן נאָרדויס פּאַרטראָג, און ער האָט אים גלייך אָפּגעדרוקט אין „וואָסכאָד״. איניקע פון די מיטאַרבעטער, וואָס האָבן געהאַט סימפּאַטיע פּאַרן ציוניזם, האָבן געמיינט, אַז דאָס באַדייט אַ געוויסע ענדערונג אין לאַנדוים שטעלונג צו אים. דאָס איז אָבער געווען אַ טעות: דאָס שרעקלעכע בילד פון דער „יידן־נויט״, וואָס נאָרדוי האָט אַזוי מייסטערהאַפט אויסגעמאָלט אין זיין מערקווירדיקער רעדע, האָט דעם רעדאַקטאָר פון „וואָסכאָד״ טיף אויפגעטרייסלט, אָבער צום ציוניזם איז ער פּאַרבליבן פיינטלעך ווי פריער.

עס זיינען פּאַראַן צוויי טיפּן רעדאַקציעס: איינע, וואו די שטענדיקע מיטאַרבעטער בילדן ווי אַ מין קאָלעקטיוו, וואו עס קומען פּאָר אָלגעמיינע באַראַטונגען וועגן די וויכטיקסטע פראַגעס, וואו דער הויפּט־רעדאַקטאָר איז דער טאָנגעבער און פירער, אָבער די ריכטונג ווערט באַשאַפן דורך דעם רעדאַקציאָנעלן סטאָף. און צוריק ווידער איז פּאַראַן אַן אָנדער טיפּ, וואו די גאַנצע פירערשאַפט געהערט אויסשליסלעך צו אירן־אילנציקער פּערזאָן — דעם רעדאַקטאָר. דער „ראַזסוועט״, וואָס איז אַ פּאָר יאָר ארויסגעגעגן אין פּעטערבורג גלייכצייטיק מיטן „וואָסכאָד״, האָט אָנגעהערט צו דעם ערשטן טיפּ. דער „וואָסכאָד״ — צום צווייטן.

פּאָר דער גאַנצער צייט, וואָס איך האָב זיך באַטיילט אין „וואָסכאָד״, איז דאָ ניט פּאַרגעקומען קיין איין באַראַטונג. קיין איין־אינציק מאָל אָפּילו, איז אַ וויכטיקע פראַגע ניט אַרומגעקלערט געווארן געמיינזאַם, כדי צו באַטראַכטן די שטעלונג, וואָס די צייטונג דאַרף אָננעמען. די שטענדיקע מיטאַרבעטער האָבן געאַרבעט יעדערער פּאַר זיך אַליין. לאַנדוי איז געווען דער אינציקער אָנפּירער. אמת, ער האָט די מיטגלידער פון דער רעדאַקציע, באַזונדערס אין די לעצטע יאָרן, ניט געשטערט אין זייער ריכטונג; זיי האָבן געהאַט די מעגלעכקייט פריי ארויסצוזאָגן זייערע אָנזיכטן, אָבער לאַנדוי פלעגט זיך מיט קיינעם פון זיי ניט באַראַטן. אין אָט דעם זינען קאָן מען זאָגן, אַז אין „וואָסכאָד״ איז אייגנטלעך קיין רעדאַקציע, אָלס אַ קאָלעקטיוו ניט געווען, עס זיינען נאָר געווען אייגצלנע שטענדיקע מיטאַרבעטער. ביז די לעצטע עטלעכע יאָר פלעגן אין „וואָסכאָד״ אָלע שטענדיקע אָפּטיילונגען זיך דרוקן אפילו אָן די אונטערשריפטן פון די שרייבער.

אין פּעטערבורג האָבן אַלע געוואוסט זייערע נעמען, אָבער די פּראָווינציעלע לעזער האָבן געקענט מיינען, אז אַלץ שטאָמט דאָ נאָר פון דעם רעדאַקטאָרס פּעדער.

געענדערט האָט זיך די זאַך נאָך זייער אַ טרויעריקן עפּיזאָד, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן טומל צווישן די שטענדיקע מיטאַרבעטער פון „וואָסכאָד". לאָנדוי פלעגט געווינלעך געבן אַלס ביילאָגע צום זשורנאַל עפּעס אַ וויסנשאַפטלעך ווערק, דרוקנדיק עס בויגנווייז יעדן מאָנאַט. אויפן יאָר 1895 האָט ער באַשטעלט ביי דעם באַוואוסטן אָריענטאַליסט י. איזראַעלסאָן די איבערזעצונג פון יוסף פלאַוויוס גריכישן ווערק „קעגן אַפּיאָן", און ער האָט אָנגענומען, אז דאָס ווערק וועט געגעבן ווערן יעדן מאָנאַט צו צוויי בויגן. איזראַעלסאָן האָט זיין אייגלייטונג און די ערשטע בויגנס פון דער איבערזעצונג צוגעשטעלט פינקטלעך, אָבער דערנאָך האָט ער זיין וויטערדיקע איבערזעצונג כמעט ווי אָפּגעשטעלט. אייניקע נומערן „וואָסכאָד" האָבן איבער דעם שטאַרק פאַרשפּעטיקט, און די אָנדערע זיינען אַרויס אָן דער ביילאָגע. ענדלעך האָט ביי לאָנדוין געפּלאָצט די געדולד, און ער האָט די וויטעדיקע איבערזעצונג איבערגעגעבן צו אָן אַנדער פּערזאָן. גלייכצייטיק איז ער אין „וואָסכאָד" אַרויסגעטראָטן מיט אַ לאָנגער דערקלערונג, וואו ער האָט געמאָכט פון איזראַעלסאָנען ממש אויסצודרייען, געבראָכט אויסצוגן פון זיינע פריוואָטע בריוו, וואָס זיינען ניט געווען באַשטימט פאַרן דרוק, און פיל מאָל איבערגעחזרט, אז איזראַעלסאָן האָט פון אים באַקומען אַ גרויסן געלט־אָוואָנס און אים אָפּגענאָרט, אד"גל, און אונטערגעשריבן אָט־די מיאוסע דערקלערונג האָט ער ניט מיט זיין פערזענלעכן נאָמען, נאָר מיטן נאָמען פון דער רעדאַקציע.

איך מוז באַמערקן, אז י. איזראַעלסאָן, וועמען לאָנדוי האָט דאָ אַזוי באַשמוצט, איז געווען ניט בלויז אַ גרויסער געלערנטער, נאָר אַ זעלטן איידעלע און פייַנע פערזענלעכקייט. אויב ער איז אין אָט דעם פאַל געווען ניט פינקטלעך, איז דאָס געווען ניט פון בייזוויליקייט, נאָר איבער זייער ערנסטע שטערונגען, וועלכע ער האָט אין קיין פאַל ניט געקאָנט באַזייטיקן. לאָנדוי האָט די זאַך אָפּגעטאָן אין אַ מינוט פון באַזונדערער אויפגערעגטקייט און כעס. איך בין זיכער, אז דערנאָך האָט ער דערויף חרטה געהאַט, אָבער עס איז שוין געווען צו־שפּעט. וועג די מיטגלידער פון דער רעדאַקציע האָבן דורכגעלייענט די אָפּגעדרוקטע „דערקלערונג", זיינען זיי געווארן אויפגעקאָכט, בפרט, אז זי איז געמאָכט געווארן אין נאָמען פון דער רעדאַקציע; מען האָט אַלזאָ געקאָנט מיינען, אז לאָנדוי האָט זיך מיט זיי פריער מישב געווען, און אַז דער שענדלעכער שריט איז באַגאַנגען געווארן מיט זייער צושטימונג. עס האָט געהאַלטן דערביי, אז אַלע שטענדיקע מיטאַרבעטער זאָלן אָוועק פון „וואָסכאָד". אויב זיי האָבן דאָס ניט געטאָן, איז

דאָס געווען נאָר דערפאָר, ווייל זיי האָבן ניט געוואָלט אומברענגען די אייַנ־ציקע רוסיש־יידישע אויסגאָבע. כדי צו ראַטעווען זיין בלאָט, האָט לאָנדוי געמוזט אייַנגיין אויף געוויסע ענדערונגען אין „וואָסכאָד", וואָס האָבן געזאָלט אונטערשטרייכן, אַז אויסער דעם רעדאַקטאָר זיינען דאָ פאַראַן אויך שטענ־דיקע מיטאַרבעטער, מיטגלידער פון דער רעדאַקציע, וואָס פירן זייער אָפּ־טיילונג זעלבסטשטענדיק. און פון איצט אָן פלעגן די באַשטענדיקע אָפּטיי־לונגען אין דער צייטונג אונטערגעשריבן ווערן מיט די ווירקלעכע אָדער פאַרשטעלטע נעמען פון די שרייבער.

ווען איך בין אַריבערגעפאָרן קיין פּעטערבורג און געוואָרן אַ מיטגליד פון דער רעדאַקציע, האָב איך דאָ שוין ניט געטראָפן צוויי מיטגלידער, וועלכע איך האָב געקענט פון פריער. ביידע זיינען געווען זייער באַאַבטע מענטשן, און דער שיקזאָל האָט זיך צו זיי פאַרהאַלטן אומגעווייניקלעך גרויזאָם. אייַנער פון זיי איז געווען איזידאָר טאָגער. געבוירן אין אַ קליין שטעטל אין ווייטע־סקער גובערניע, אין אַן אָרעמער פאַמיליע, האָט ער פרי אַרויסגעוויזן אַ באַדייטנדיקן פּאָעטישן טאַלאַנט. די ביטערע אָרעמקייט האָט אים געשטערט צו ענדיקן גימנאַזיע, און ער האָט געמוזט ווערן אַן אָפּטייקער־געהילף. זיינע לידער, וואָס ער האָט געדרוקט אין „וואָסכאָד", האָבן שטאַרק אויסגענומען ביים עולם, און פרוג האָט אויף דעם יונגן דיכטער געלייגט גרויסע האָפענונגען. אַ באַזונדער דערפאָלג האָט געהאַט זיין גרויסע פּאָעמע „מאָשקע", וואָס האָט זיך געדרוקט אין „וואָסכאָד" אין 1893. אייַן צייט האָט זיך טאָגער אויפגעהאַלטן אין מאָסקווע, אָבער אינגיכן האָבן זיך ביי אים באַווייזן סימנים פון טובערקולאָז. ער איז אַוועק קיין דאַרפּאָט, וואו דער קלימאָט איז פאַר אים געווען גזיינטער. ער איז דאָ אָנגעקומען אין אוני־ווערסיטעט, זיך געפילט בעסער, אַרויסגעוויזן גרויסע וויסנשאַפטלעכע פעאי־קייטן, געמאַכט זיין מאַגיסטער־עקזאַמען. די פּראָפעסאָרן האָבן זייער גע־שעצט זיין אַרבעט, און ניט אַכטנדיק אויף זיין יידישקייט, איז טאָגער באַשטימט געוואָרן פאַר אַן אַסיסטענט אין דער כעמישער לאַבאָראַטאָריע פון דאַרפּאָטער אוניווערסיטעט. און ווען דאָס לעבן האָט אים איצט אָנגע־הויבן עטוואָס צו לייכטן, איז ער פלוצלינג ווידער קראַנק געוואָרן און אין עטלעכע מאָנאַטן אַרום געשטאָרבן.

אַ טראָגישע פיגור איז געווען אויך דער שטענדיקער מיטאַרבעטער פון „וואָסכאָד" ב. פערבער. ער האָט זיך פיל אָנגעמוטשעט אין זיין לעבן, געליטן ביטערע נויט, געקנעלט, געדינט אַלס סאָלדאַט ביז עס האָט זיך אים אייַנגעגעבן צו ענדיקן גימנאַזיע אַלס עקסטערן, נאָך מער נויט איז ער אויס־געשטאָנען, ביז עס איז אים געלונגען ענדיקן זיין שטודיום אין אוניווער־סיטעט אַלס יוריסט. איז גראָד דאָן אַרויס דאָס געזעץ, וואָס האָט יידן פאָר־וואַרט דעם צוטריט צו אַדוואָקאַטור. פערבער איז געוואָרן אַ שטענדיקער

מיטאַרבעטער פון „וואַסכאָד". ער האָט דאָ געדרוקט אַ גאַנצע ריי זייער געלונגענע דערציילונגען. אויך האָט ער אין „וואַסכאָד" פֿאַרעפֿנטלעכט, אונטער דעם נאָמען „באַראָן בענעדיטאָ" זייער וויציקע פעליטאָנען אויף פֿאַר־שיידענע געזעלשאַפֿטלעכע טעמעס. ער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט גרויסע ליטעראַרישע פּלענער, זיך געגרייט אַנשרייבן אַ ראָמאַן. אָבער דער שיקזאָל האָט אים ווי פֿאַרפֿאַלגט. ער איז פֿלוצים קראַנק געוואָרן, אַפּגעלעגן אַ צייט־לאַנג פֿאַראַליזירט און איז אין 1895 געשטאָרבן, נאָך ניט קיין 40 יאָר אַלט.

דער נאָענטסטער מיטאַרבעטער פון „וואַסכאָד" איז געווען ש. גרוזענ־בערג (אַ ברודער פון דעם באַרימטן אַדוואָקאַט אַסקאָר גרוזענבערג). ער איז אויך געווען דער עלטסטער צווישן אונדז אַלעמען. גרוזענבערג איז אַריין אין „וואַסכאָד" שיר ניט ביי דער סאָמע אַנטשטייאונג פון לאָנדויס זשורנאַל און האָט דאָ אָפּגעאַרבעט גאַנצע 15 יאָר. לויט זיין בילדונג איז ער געווען אַ דאָקטאָר, אָבער ער האָט די מעדיצין פֿאַרוואָרפן און זיך אינגאַנצן גע־וויידמעט דער ליטעראַטור. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ היפּשע בילדונג, געקענט פיל שפּראַכן און איז געווען אַן אויסגעצייכנטער זשורנאַליסט, מיט ברען און וויץ. ביי די מייסטע מיטאַרבעטער פון „וואַסכאָד" איז די באַשעפֿטיקונג מיט ליטעראַטור אייגנטלעך געווען אַ בייזאָך, אַ צוגאָב צו זייער הויפּט־אַרבעט (אַדוואָקאַטור, מעדיצין אד"גל). ש. גרוזענבערג איז דאָ געווען כמעט דער אייניציקער פֿראָפּעסיאָנעלער שריפּטשטעלער. ער איז געווען פּולשטענ־דיק דורכגעדרונגען מיט ליטעראַרישע אינטערעסן, אַ זשורנאַליסט אין עכטן זין פון וואָרט. ער האָט אין דעם וואַכנבלאַט געפּירט אונטער דעם נאָמען „ליעטאָפּיסעץ" די אויסלענדישע אָפּטיילונג, געשריבן לייט־אַרטיקלען, אַרטיק־לען אויף אַקטועלע פראָגעס, אויך פֿאַרעפֿנטלעכט אָפּהאַנדלונגען אין דעם מאָנאַטלעכן זשורנאַל. אין די לעצטע יאָרן, ווען לאָנדוי האָט אָנגעהויבן שטאַרק קרענקען און געמוזט פיל צייט פֿאַרברענגען אין אויסלאַנד, פלעגט ש. גרוזענבערג פֿאַרטרעטן זיין אָרט און האָט פֿאַקטיש רעדאַקטירט דעם זשורנאַל.

וועדליק זיינע אָנזיכטן איז ש. גרוזענבערג זייער נאָענט געשטאַנען צו אָדאָלף לאָנדוי. עס וואָלט ניט געווען ריכטיק צו באַצייכענען אים מיט דעם באַגריף „אַסימילאַטאָר", וואָס ווערט ביי אונדז בכלל זייער אָפּט מיס־ברויכט. גרוזענבערג, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן אָפּגעגעבן דער ליטעראַטור און די געזעלשאַפֿטלעכע פראָגעס פון רוסישן יידנטום, איז קיין אַסימילאַטאָר ניט געווען. אָבער פאָר אים, ווי אויך פאָר א. לאָנדוי, איז די יידישע פראָגע געווען נאָר אַ רעכטלעך־עקאָנאָמישע פראָגע: זאָל מען אָפּשאַפֿן די אויס־נאָמס־געזעצן קעגן יידן, געבן זיי די מעגלעכקייט צו האָבן פרנסה, באַקומען בילדונג, — וועט דערמיט די גאַנצע יידנפראָגע פֿאַרענטפערט ווערן. פאָר די נאַציאָנאַלע פֿראָבלעמען פון יידישן לעבן האָט ער קיין חוש ניט געהאַט.

וועג עס איז אנטשטאנען די ציוניסטישע באוועגונג, האט ש. גרוזענבערג צו איר גלייך ארויסגעוויזן אן אפענע קעגנערשאפט. אין זיינע אויסלענדישע איבערזיכטן פלעגט ער פון דר. הערצלען און זיין גאנצער טעטיקייט סיס־טעמאטיש אפלאכן, פארשטעלן דעם באשאפער פון די ציוניסטישע קאנגרעסן פאר א פאנטאזיאר, וואס האט פארלארן דאס געפיל פון דער רעאלער ווירק־לעכקייט. און זאנדערבאר: כאטש גרוזענבערג און לאנדוי האבן אזא לאנגע צייט געארבעט אינאיינעם און פארטראטן דיזעלבע געזעלשאפטלעכע אנזיכטן, איז דאך צווישן זיי ניט געווען קיין שום פערזענלעכע נאענטקייט.

די מייסטע אנדערע מיטגלידער פון דער רעדאקציע האבן זיך אהער אריבערגעקליבן פון מאסקווע, וואו זיי האבן אלע פריער אנגעהערט צו אין סטודענטישן קרייזל. נאכן ענדיקן דעם שטודיום אין מאסקווער אוניווערסיטעט האבן זיי זיך באזעצט אין פעטערבורג. אזוי איז דאס געווען מיט ל. בראמסאן, מ. פאנגער, י. ברוצקוס, ל. זיידענמאן. זיי האבן זיך געמומען ענערגיש באטייליקן אין דעם פעטערבורגער יידישן געזעלשאפט־לעכן לעבן. דער צופלוס פון די נייע יונגע כוחות האט אריינגעבראכט א גרויסע באלעבונג אין די פעטערבורגער צענטראלע יידישע אנשטאלטן. אין דער בילדונגס־געזעלשאפט („מפיצי השכלה") האט זיך אונטער דעם אינ־פלוס פון די נייע טויער געמומען שטארק אנטוויקלען די שול־ארבעט, די שטרעבונג צו רעפארמירן די פראווינציעלע תלמוד תורהס און צו באשאפן א גאנצע ריי נייע יידישע לער־אנשטאלטן. דער פעטערבורגער צענטראל־קאמיטעט פון „איקא" פארנעמט זיך וואס ווייטער אלץ מער מיט זוכן אויס־בעסערן די עקאנאמישע לאגע פון רוסישע יידן דא אויפן ארט, אפטרעטנדיק פון דער פריערדיקער אויפגאבע צו ארגאניזירן א גרויסע אויסוואנדערונג קיין ארגענטינע.

אייניקע פון דיזעלבע נייע טויער האבן זיך באטייליקט אויך אין „וואס־כאד". ל. בראמסאן, דער שפעטערדיקער דעפוטאט אין ערשטן רוסישן פארלאמענט און פרעזידענט פון „ארט"־פארבאנד, איז אין צייט געווען נאענט פארבונדן מיטן „וואסכאד". ער האט דא געפירט די פראווינציעלע איבערזיכט, געשריבן צייט־נאטיצן און אקטועלע ארטיקלען. די געזעלשאפט־לעכע טעטיקייט האט אים אבער וואס ווייטער אלץ מער פארכאפט. ל. בראמ־סאן איז שטענדיק געווען מער געזעלשאפטלעכער טויער, אידער שריפט־שטעלער. פראקטישע געזעלשאפטלעכע אינטערעסן און אויפגאבעס זיינען ביי אים שטענדיק געשטאנען אויפן פאדערשטן פלאן, צוגעצויגן זיין אויפ־מערקזאמקייט, און אויך אין זיינע ארטיקלען פלעגט ער זיך אפגעבן מיט ריין פראקטישע פראגעס. די ארבעט אלס פאראואלטער פון דער פעטער־בורגער תלמוד־תורה, און הערנאך אלס סעקרעטאר אין פעטערבורגער

צענטראל־קאָמיטעט פון „איקא" האָט אים איבערגעלאָזט צו ווייניק פרייע צייט פאַר ליטעראַרישע באַשעפטיקונגען.

זיינער אַ קאָלעגע פון מאָסקווער אוניווערסיטעט איז געווען מ. פאָזנער, אַ באַגאַבטער עקאָנאָמיסט און אַ פּאָפּולערער שרייבער. זיין יידישע אויסבילדונג האָט ער באַקומען אין דעם זעלבן מאָסקווער סטודענטישן קרייזל, צו וועלכן עס האָט אָנגעהערט אויך ל. בראָמסאָן. אייַן צייט האָט פאָזנער אַ היפּש ביסל געאַרבעט אין „וואָסכאָד", דערהויפּט וועגן עקאָנאָמישע פראָגעס פון יידישן לעבן. אַ דאַנק דער רעקאָמענדאַציע פון זיין לערער, דעם באַוואָסטן מאָסקווער פּראָפעסאָר יאָנזשול, האָט ער באַקומען אַ רעגירונגס־סטיפּענדיע פון פינאַנץ־מיניסטעריום און גרויסע קאַריערע אלס באַאַמטער. ווען ער האָט אלס ייד שוין מער ניט געקאָנט אָוואָנסירן, איז ער פון רעגירונגס־דינסט אַריבער צו פּראָקטישער פינאַנציעלער אַרבעט און איז דערנאָך געוואָרן דירעקטאָר פון אַ גרויסער פּעטערבורגער פּריוואַט־באַנק. דאָס האָט אים אָפּגערייסן פון דער רוסיש־יידישער זשורנאַליסטיק.

אַ זייער נוצלעכן מיטאַרבעטער האָט דער „וואָסכאָד" געפונען אין י. ברוצקוס, וועלכער איז אויך אהער געקומען פון מאָסקווע. אַ דאָקטאָר לויט זיין שטודיום, איז ער גלייכצייטיק אויך געווען אַן אויסגעצייכנטער יוריסט און בכלל פאַרמאָגט אַ פילזייטיקע בילדונג. פאַר אַ רעדאַקציע איז אַזאַ מענטש ווי ברוצקוס געווען אַן אמתער אוצר. ביי זיין לייכטער פּען און פּאַפּקייט זיך גלייך צו אַריענטירן אין יעדער פראָגע, איז ניט געווען די טעמע, וועגן וועלכער ער זאָל ניט קאָנען געבן אַ רעכטן אַרטיקל. דר. י. ברוצקוס איז שוין דאָן געווען אַ ציוניסט, און אין עטלעכע יאָר אַרום איז ער געוואָרן אייגע פון די אָנגעזעענסטע פיגורן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג.

זייער נאָענט צום ציוניזם איז לויט זייגע אָנזיכטן געשטאַנען אויך אַן אַנדערער שטאַנדיקער מיטאַרבעטער פון „וואָסכאָד", ל. זיידענמאָן. אַ פּוי־לישער ייד, האָט ער שטודירט יוריספּרודענץ אין מאָסקווער אוניווערסיטעט און איז דאָ צוגעשטאַנען צו יענעם יידישן סטודענטישן קרייזל, וועגן וועלכן איך האָב שוין אויבן דערמאָנט. ער איז דאָ געווען אייגער פון די טעטיקסטע מיטגלידער און האָט אינאייגעם מיט י. ברוצקוסן פיל מיטגעווירקט אַרייַנצוברענגען אהער די יידיש־נאַציאָנאַלע שטימונגען, וואָס האָבן דאָן אָנגעהויבן צו דערוואַכן צווישן אונדזער יוגנט. פאַר אַ מוטיקער רעדע, וואָס זיידענמאָן האָט אלס סטודענט אויף אַ פאַרזאַמלונג געהאַלטן קעגן דער רעאַקציאָנערער רעגירונגס־פּאָליטיק, איז ער אויף אַ צייט אַרויסגעשיקט געוואָרן פון מאָסקווע. אין אוניווערסיטעט האָט ער באַזונדערס אייפעריק שטודירט די פּאָליטישע וויסנשאַפט. פאַר אַ וויסנשאַפטלעכער אָפּהאַנדלונג איז ער פון אוניווערסיטעט באַלויינט געוואָרן מיט אַ גאָלדענער מעדאַל. ביי זייגע פעאיקייטן און גרויזן פלייס וואָלט פון אים געוויס געוואָרן אַ באַדייטנ־

דיקער געלערנטער, אָבער ווייל ער איז געווען אָ ייד, איז די וויסנשאַפט־לעכע קאַריערע פאַר אים געווען געשלאָסן. נאָכן ענדיקן זיין שטודיום, האָט ער זיך באַזעצט אין פּעטערבורג און זיך פאַרנומען מיט אַדוואָקאַטור. אין יענער צייט זיינען פאַר יידישע יוריסטן אייגנעפירט געווארן אין רוסלאַנד שטרענג באַגרענעצונגען. קיין פולבאַרעכטיקטע אַדוואָקאַטן האָבן זיי ניט געקאָנט ווערן און מיט ציווילע פראָצעסן האָבן זיי ניט געטאָרט זיך פאַר־נעמען. זיידענמאַן האָט זיך באַשעפטיקט מיט יידישע יורידישע ענינים: פאַרטיידיקט יידישע האַנטווערקער, הענדלער, אָנגעשטעלטע פון יענע ביז־וויליקע אויסטייטשונגען, דורך וועלכע די אַדמיניסטראַציע פלעגט מאַכן צו־נישט אפילו יענע ווינציקע רעכט, וואָס יידן האָבן לויטן געזעץ פאַר־מאָגט. זיידענמאַן פלעגט זיך מיט אָט דער יורידישער פראַקטיק אייפערדיק פאַרנעמען און זי האָט אים געגעבן אָ גרויסע מאַראַלישע באַפרידיקונג. גלייכצייטיק האָט ער זיך באַשעפטיקט אויך מיט זשורנאַליסטיק און האָט אין „וואָסכאָד" געפירט, אונטער דעם נאָמען „אונוס", די וואָכנטלעכע איבער־זיכט פון דער רוסישער פרעסע. ל. זיידענמאַן איז באמת געווען פון גאָט אָ געבענטשטער פובליציסט, מיט האַרץ, מיט פיינער איראָניע, מיט בילדונג און גרויסער באַהאָוונטקייט אין דער פאָליטישער ליטעראַטור. דער נאָמען „אונוס", אונטער וועלכן ער האָט געשריבן אין „וואָסכאָד", איז געווען זייער פאָפולער ביי די לעזער.

ווי איך האָב שוין געזאָגט, האָט זיידענמאַן געפירט די איבערזיכט פון דער רוסישער פרעסע. די פּאָליטיק מיט די אָנטיסעמיטישע צייטונגען האָט שטענדיק פאַרנומען אָ באַדייטנדיקן אָרט אין די רוסיש־יידישע בלעטער. דאָס איז געווען אָ רעזולטאַט פון יענע שווערער צענזור־אומשטענדן, אין וועלכע עס האָט זיך געפונען די ליטעראַטור און פרעסע אין רוסלאַנד בכלל. דער צענזור־דרוק האָט דאָ געבראָכט צו אַזעלכע אייגנאַרטיקע דערשיינונגען, וואָס זיינען פרעמד געווען דער ליטעראַטור אין פרייערע לענדער. אין רוס־לאַנד האָט די ליטעראַרישע קריטיק שטענדיק געשפילט אַן אָנדער ראָלע, אידער אין מערב־אייראָפּע. דער פאָליטישער געדאַנק, וואָס איז געווען געפּענטעט דורך דער צענזור, האָט שטענדיק געזוכט פאַר זיך זייטיקע ווענ, און אייגער פון זיי איז געווארן — די ליטעראַרישע קריטיק. די ליטעראַטור קריטיקער זיינען שטענדיק געווען אויך פאַרמאַסקירטע פובלי־ציסטן. אין זייערע ליטעראַרישע אָפשאַצונגען פלעגן זיי באַהאַלטענערהייט אריינבערענגען אויך געזעלשאפטלעך־פאָליטישע טענדענצן. אָ באַזונדערע פאָלי־טישע באַדייטונג האָט אין רוסלאַנד געהאַט אויך די צייטונגס־פאָלעמיק. אויב דער ליבעראַלער זשורנאַל „וועסטניק יעוראָפּי" האָט יאָרן לאַנג געקעמפט קעגן דעם רעאַקציאָנערן זשורנאַליסט קאַטקאָוון, איז דאָס געווען דערפאַר, וויל קאַטקאָוו איז געווען דער פאַרטרעטער פון דער דעמאַלטדיקער פינ־

צטערער רעגירונגס־פּאָליטיק; שטרייטן קעגן אים, דאָס האָט אין דער אמתן באַדייט — קעמפן קעגן דעם הערשנדיקן רעאַקציאָנערן רעזשים.

דיזעלבע דריקנדיקע צענזור־אָנגעלעגנהייטן האָבן אויך געפירט צו דעם, אַז די פּאָלעמיק קעגן די אַנטיסעמיטישע צייטונגען האָט פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט אין דער רוסיש־יידישער פּרעסע. אין די שפּעטערדיקע יאָרן פלעגן אָנדערע אָפּלאָכן פון „וואָסכאָד" און די איבעריקע רוסיש־יידישע בלעטער, פאַרוואָס זיי האָבן זיך אַזוי פיל פאַרנומען מיט פּאָלעמיזירן קעגן אַנטיסעמיטישע שרייבער, אַנווייזנדיק, אַז דאָס איז געווען אַ גאָר אומזיסטע מי, צו זוכן איבערצייגן די בייזוויליקע יידן־פיינט. אָבער אָט די קריטיקער זיינען געווען אומגערעכט, זיי האָבן ניט גענומען אין באַטראַכט, אַז מיט דער פּאָלעמיק האָט די רוסיש־יידישע פּרעסע גאָר ווייניק געהאָט אין זינען די אַנטיסעמיטישע שרייבער. דאָס איז דאָן געווען די איינציקע מעגלעכע פאָרם צו זאָגן דער רעגירונג דעם אמת וועגן איר שענדלעכער פּאָליטיק בנוגע צו יידן. מען האָט זיך גראָנגלט מיט דער אַנטיסעמיטישער פּרעסע, אָבער געמיינט האָט מען די רעגירונג. מען האָט דיספּוטירט מיט סוואָרין, דעם פירער פון דער אַנטיסעמיטישער „נאָוואָיע וורעמיא", אָבער געצילט האָט מען אין דער צאַרישער אַדמיניסטראַציע. דאָס איז געווען די איינציקע פאָרם, וואו עס האָט געקאָנט קומען צום אויסדרוק דער פּראָטעסט קעגן יענעם אַנטיסעמיטיזם, וועלכן די רעגירונג האָט אָנגעפירט.

אָט דעם פאַרשטעלטן פּאָלעמישן קאָמף האָט אין „וואָסכאָד" מיט גרויס טאָלאַנט און גלאַנץ געפירט ל. זיידענמאַן. אין זיין פּאָלעמיק האָט ער קיינמאָל ניט פאַרטיידיקט יידן. ער איז שטענדיק אַרויסגעטראָטן אָלס באַשוליקער. ער האָט געמאָנט רעכט און יושר. אין זיינע אַרטיקלען האָט שטענדיק געקלונגען דער טאָן פון אַ שטאָלצן יידן, און די רוסישע פרעסע פלעגט זיי אָפט ציטירן. אויסער דעם פאַרשטעלטן קאָמף קעגן דער רעגירונגס־פּאָליטיק, האָט ל. זיידענמאַן געהאָט דאָ פאָר זיך נאָך אַן אָנדער אויפגאָבע. ער האָט געשטרעבט צו באַקענען די רוסישע געזעלשאַפט מיט די מאָדערנע יידיש־נאַציאָנאָלע שטרעבונגען. אין די ערשטע יאָרן, וועו די נאַציאָנאַליציוניסטישע שטימונגען זיינען אויפגעקומען, האָבן זיי קיין גינסטיקע באַציאונג אין דער רוסישער פּרעסע ניט געטראָפן. די ליבעראָלע רוסישע זשורנאַלן פלעגן דאָן ביי זיך גערן געבן אָרט די יידישע קעגנער פון ציוניזם. דער ראַדיקאַלער רוסישער פובליציסט יוזשאָקאָוו איז אַרויסגעטראָטן מיט שאַרפע באַשולדיקונגען קעגן די יידישע נאַציאָנאַליסטן. עס איז אָלזאָ נייטיק געווען נעענטער צו באַקענען דאָס רוסישע פובליקום מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג, מיט אירע אידעאישע גרונטלאָגן און היסטאָרישע שטרעבונגען. ל. זיידענמאַן האָט דאָס סיסטעמאַטיש געטאָן אין זיינע וואָכנטלעכע איבערזיכטן. ער האָט מיט פיל טאַקט און איבערצייגנדיקער קראָפט אויפגעקלערט,

אז יידן האבן, ווי יעדע אנדערע נאציאן, דאס רעכט צו אנטוויקלען זייער אייגענע קולטור, אליין באשטימען זייער שיקזאל, שטרעבן צו באשאפן פאר זיך א נאציאנאלע היים אין ארץ־ישראל; אז דאס באדייט אבער אין קיין פאל ניט — אפזאגן זיך פון דעם קאמף פאר בירגער־רעכט דא אויפן ארט; אז דער יידישער נאציאנאליזם האט קיין שום געמיינשאפט ניט מיט דעם פינצטערן שאוויניזם פון די הערשנדיקע פעלקער, ער שטימט פולקום מיט די אידעאלן פון פראגרעס, קולטור און פרייהייט אזש״ו. און זיידענמאנס ארטיקלען האבן פילן מיטגעהאלפן צו באשאפן אין די רוסישע געזעלשאפט־לעכע קרייזן מער פארשטענדעניש פאר די יידישע נאציאנאלע שטרעבונגען.

מיין ארבעט אין „וואסכאד״ איז געווען א צוויי־ארטיקע: אין דעם מאנאטלעכן זשורנאל האב איך געפירט די אפטיילונג פון ליטעראריש־ער און וויסנשאפטלעכער קריטיק (מיין פארגענגער דערין איז געווען ש. דובנאוו, און נאך פריער — י. ל. גארדאן), און אין דעם וואכנבלאט פלעג איך דרוקן איבערזיכטן פון דער יידישער פרעסע אין פארשיידענע שפראכן. אין מיינע וואכנטלעכע איבערזיכטן, וועלכע איך האב געשריבן אונטער דעם נאמען „הקורא״, האב איך געזוכט צו געבן די לעזער וואס מער מעגלעכקייט צו באקענען זיך מיט יענע נאציאנאלע שטימונגען אין דער יידישער פרעסע און ליטעראטור, וואס פלעגן פריער גאר ווייניק קומען צום אויסדרוק אין „וואסכאד״. גלייכצייטיק האב איך, אזוי ווי זיידענמאן, געהאט אין זינען אויך דאס רוסישע פובליקום; מיר האבן צווישן זיך אפגערעדט, איך זאל אין מיינע איבערזיכטן ברענגען פון דער יידישער פרעסע וואס מער ארטיקלען, וועלכע קענען פארקערפטיקן יענע פראפאגאנדע, וואס ער האט געפירט אין זיין אפטיילונג. מיר זיינען אידאיש געווען פארבונדן, האבן זיך אונדזערע וועגן געצויגן אין איין און דער זעלבער ריכטונג. מיר ביידע זיינען געווען די פארטרעטער פון דער נאציאנאלער שטרעמונג אין דער „וואסכאד״־רעדאקציע; לאנדוי און ש. גרוזענבערג האבן פארנומען די אנטקעגנגעזעצטע שטעלונגען.

צווישן אט די ביידע ריכטונגען איז אין דער צייטונג געגאנגען א באהאלטענער געראנגל. יעדער האט אויסגענוצט זיין אפטיילונג, כדי צו געבן וואס מער יענע אנזיכטן, פאר וועלכע ער האט געהאט סימפאטיעס. זיידענמאן און איך פלעגן אפט פאלעמיזירן מיט די געדאנקען, וואס ש. גרוזענבערג האט ארויסגעזאגט אין זיינע אויסלענדישע איבערזיכטן אין דעמזעלבן „וואסכאד״. מיר פלעגן דערביי זיין נאמען ניט אנרופן, אבער פאר די לעזער איז געווען קלאר, וועמען מיר מיינען דא. איינמאל האט ל. יפה, דער איצטיקער דירעקטאר פון „קרן־היסוד״ און דעמאלט נאך א יונגער היידעלבערגער סטודענט, צוגעשיקט אין רעדאקציע פון „וואסכאד״ א ציוניס־טישן ארטיקל. לאנדוי האט אים ניט געוואלט דרוקן. האב איך ל. יפהן

געגעבן די עצה, ער זאָל זיין אַרטיקל פֿאַרעפֿנטלעכן ערגעץ־וואו אין אַן אויסלענדישער יידישער צייטונג, דאָן וועל איך אים איבערדרוקן אין מיין וואָכנטלעכער „איבערזיכט". ער האָט דאָס געטאָן, און די לעזער פון „וואָס־כּאָד" האָבן אויף אַזאַ אופן געקראָגן די מעגלעכקייט דורכצולייענען יפהס אַרטיקל. אַזעלכע ביישפילן זיינען גענוגן אויך מיט איניקע פּעטערבורגער מיטאַרבעטער פון דעם העברעאישן „המליץ". איך האָב ביי זיי „באַשטעלט" אַרטיקלען אין „המליץ", וואָס זיינען מיר געווען נייטיק פֿאַר מייַנע לעזער אין „וואָסכאָד".

אונדזער פֿאַזיציע איז פֿאַרשטאַרקט געוואָרן דורך אַ דריטן אידייען־חבר, וועמען צו דער רעדאַקציע פון „וואָסכאָד" איז צוגעשטאַנען דער זייער באַגאַבטער בעלעטריסט מ. ריווקין. ער איז דאָן אַנגעקומען אויף אַ לערער־שטעל אין דער פּעטערבורגער תלמוד תורה. ער האָט אין צייט געדרוקט אין „וואָסכאָד" זייער פּייַנע און וויציקע פעליעטאָנען אויף געזעלשאַפֿטלעכע פֿראַגעס, אונטערשרייבנדיק זיך מיטן נאָמען „מאַקאַר". ליידער האָט זיין מיטאַרבעט דאָ ניט געדויערט לאַנג. ער האָט מיט עטלעכע יאָר שפּעטער געגרינדעט אַ רוסיש־יידישן זשורנאַל „יעוורעיסקאַיאַ זשיזן", וואו ער האָט אַנגעהויבן פֿאַרעפֿנטלעכן זיין גלענצנדיקן היסטאָרישן ראָמאַן „דער וועלי־זשער בלוט־בלבול", וואָס האָט אים געגעבן אַ נאָמען צווישן די בעסטע ראָמאַניסטן אין דער יידישער ליטעראַטור. צום אומגליק, איז מ. ריווקין פרי געשטאָרבן, אין סאָמע אויפבלי פון זיין גרויסן טאַלאַנט.

צו דער אייגנהייטלעכקייט, וואָס האָט אָמאָל געהערשט אין „וואָסכאָד", איז געקומען אַ סוף. דער רעדאַקטאָר לאַנדוי האָט פון דעם געהאַט עגמת־נפש. דערצו נאָך איז זיין געזונט געוואָרן אָלץ שוואַכער. 18 יאָר האָט ער אַרויסגעגעבן דעם „וואָסכאָד", און וואָסערע 18 יאָר זיינען דאָס געווען! די דריקנדסטע, שווערסטע צייט איז דאָס געווען פֿאַר די רוסישע יידן — די יאָרן פון וואַקסנדיקער רעאַקציע, פון שטייגנדיקן אַנטיסעמיטיזם, פון פֿאַר־פֿאַלגונגען און פּאָגראָמען. אפילו לאַנדויס אייזערנע נערוון האָבן ענדלעך ניט אויסגעהאַלטן, און ער איז געוואָרן ערנסט קראַנק. ער האָט ניט געקאָנט מער אַרבעטן, און וואָס וויייטער האָט ער געמוזט אָלץ מער צייט פֿאַרברענגען אין די אויסלענדישע בעדער. ער האָט אַנגעהויבן טראַכטן וועגן פֿאַרקויפן דעם „וואָסכאָד". זומערצייט 1899 האָט זיך אויף ל. בראָמסאָנס איניציאַטיווע געבילדעט אַ גרופּע שריפטשטעלער און געזעלשאַפֿטלעכע טוער, וואָס האָט טאָקע אויפֿגענומען דעם „וואָסכאָד". אַהער זיינען אַריין: י. ברוצקוס, ל. זיידענמאַן, ל. בראָמסאָן, א. ברוידאַ, מ. פּאַזנער, מ. טריוואוש, י. ל. צינ־בערג, איך און נאָך אייניקע. די גרופּע איז וויייט ניט געווען קיין אייגנהייט־לעכע. אין דער נייער רעדאַקציע זיינען געווען פֿאַרטרעטן פֿאַרשיידנאַרטיקע ריכטונגען. דאָ זיינען געווען אי ציוניסטן, אי אַסימילאַטאָריש־געשטימטע

קעגנער פון דעם ציוניזם; מענטשן מיט אויסגעשפראָכענע נאַציאָנאַלע אָנ־זיכטן און אַזעלכע, וואָס האָבן געוואוסט בלויז אין אויפגאָבע — גלייכ־בארעכטיקונג פאַר יידן.

יעדע וואָך פלעגט מען זיך צונויפקומען, דיסקוטירן די אַקטועלע פראָ־געס, און די דעבאַטעס פלעגן זיך אָפט פאַרציען ביז שפּעט אין דער נאַכט. קיין פעסטע צוזאַמענגעבונדנקייט איז דאָ ניט געווען און קיין אריכת־ימים האָט אָזא געמיינשאַפטלעכע ארבעט ניט געקאָנט האָבן. מיין ארבעט אַלס סעקרעטאַר פון דער פּעטערבורגער יידישער בילדונגס־געזעלשאַפט האָט מיך אַלץ מער פאַרכאַפּט, ניט איבערגעלאָזן מיר קיין פרייַ צייט, בין איך אין יאָר 1901 אַוועק פון „וואָסכאָד". די אינערלעכע רייבונגען האָבן זיך דאָרטן נאָר מער פאַרשטאַרקט, ווען צו דער פריערדיקער גרופּע זיינען צוגעשטאָנען די מיטגלידער פון מ. ווינאַווערס גרופּע. דאָס האָט געבראַכט צו דעם, אַז דר. י. ברוצקוס און ל. זיידענמאַן זיינען אויך אַוועק פון דער צייטונג. נאָך זיי זיינען אַוועקגעגאַנגען ל. בראָמסאָן און ברוידאָ. דער „וואָסכאָד" איז פון איצט געווארן דער אָרגאַן פון די צוקונפטיקע יידישע „קאדעטן" (קאָנסטיטוציאָנעלע דעמאָקראַטן). מיט דעם אַמאָליקן „וואָסכאָד" האָט ער ניט געהאַט קיין פאַרבינדונג. איבער צענזור־פאַרפאָלגונגען האָט ער געמוזט עטלעכע מאָל בייטן זיין נאָמען. די באַלשעוויסטישע איבער־קערעניש האָט געמאַכט אַ סוף צו אים, ווי צו דער גאַנצער פריערדיקער אומאָפּהענגיקער יידישער פּרעסע אין רוסלאַנד.

# ערשטע יידישע טעגלעכע צייטונג אין רוסלאַנד „דער פרײַנד"

## 1. די דערלויבעניש און די גרינדונג פון „פרײַנד"

אויב איך וויל פאַרלאַנגן פאַר די לייענער אייניקע דעראינערונגען וועגן דער אַמאָליקער פּעטערבורגער יידישער צייטונג „פרײַנד", האָב איך וויי־ניקער ווי אַלץ אין זינען צו באַרירן די פראַגע וועגן איר באַדייטונג אין דער אַנטוויקלונג פון אונדזער פרעסע און די פאַליטיש־קולטורעלע ראָלע, וואָס זי האָט אין איר צייט געשפילט. דאָס איז אַ טעמע פאַר אַנדערע, אָבער ניט פאַר מיר, דעם גרינדער פון „פרײַנד" און זײַן רעדאַקטאָר אין פאַרלויף פון זעקס יאָר. איך קאָן בלויז זאָגן, אַז דער 24טער אָקטאָבער 1902, ווען עס איז געקומען די דערלויבעניש אויף אַרויסצוגעבן אין פּעטער־בורג די ערשטע טעגלעכע יידישע צייטונג אין רוסלאַנד, וועט אַלנפאַלס פאַרבליבן אַ קענטיקע היסטאָרישע דאַטע אין דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע. אין יענעם טאָג איז ענדלעך מגלגל געוואָרן צו פאַרווירקלעכן דעם געדאַנק וועגן וועלכן עס האָבן צענדליקער יאָרן געטרוימט אַ סך יידישע שרייבער און פּאַלקס־פרײַנט, און וועגן וועלכן עס האָבן זיך שוין לאַנג געמיט אַזוי פיל מענטשן, און אַלץ אומזיסט: באַשאַפן אין רוסלאַנד אַ טעג־לעכע צייטונג אויף יידיש, פאַר דעם פשוטן פּאַלקס־לעזער.

און די באַדייטונג פון דעם פאַקט וועט נאָך גרעסער, ווען מען דער־מאָנט זיך, אַז מיט דעם איינציקן וועכנטלעכן „יידישן פאַלקסבלאַט", וואָס האָט אין אַנהייב יאָר 1890 אויפגעהערט צו דערשיינען, איז בכלל בטל גע־ווארן די יידישע פּרעסע אין רוסלאַנד. און אין משך פון גאַנצע דרייצן יאָר — ביז דעם „פרײַנד", האָט דאָרטן ניט עקזיסטירט קיין אײַן אויסגאָבע אין דער יידישער שפּראַך (עס זיינען נאָר אַרויסגעגנגען צוויי העברעאישע צייטונגען: דער „המליץ" אין פּעטערבורג און די „הצפירה" אין וואַרשע).

ווי באַוואוסט, האָט מען אין רוסלאַנד אויף אַרויסצוגעבן אַ צייטונג, אַדער אַ זשורנאַל, געמוזט קריגן אַ באַזונדער דערלויבעניש. אַמאָל איז דערויף געווען נייטיק אָפּילו אַ קייזערלעכע באַשטעטיקונג. פון די זעכציקער יאָרן אָן האָט זיך די זאַך געוועדעט אָן דעם אינערן־מיניסטער. אויב אַזאַ מין לאָגע האָט בכלל געשטערט דעם וואוקס פון דער זשורנאַליסטיק אין רוס־לאַנד, האָט זי זיך באַזונדערס שווער אָפּגערופן אויף דער אַנטוויקלונג פון

דער פּרעסע ביי די רוסישע יידן: פֿאַר די העכער פערציק יאָר ביזן סוף 1902, האָבן די רוסישע יידן אין פֿאַרשיידענע צייטן געהאַט נאָר 5 העב׳ רעאישע אויסגאַבעס און 3 יידישע. ווי אַזוי מען האָט אין די רעגירונגס־קרייזן געקוקט אויף דער יידישער פּרעסע בכלל קאָן דינען אַלס עדות דער באַוואוסטער רעאַקציאָנער און פֿאַבעדאָנאָסצעווס חסיד, י. פּעאָקטיסטאָוו, וועלכער האָט גאָנצע דרייצן יאָר (1883—1896) פֿאַרוואַלטעט איבער אַלע אָנגעלעגנהייטן פון דער פּרעסע אין רוסלאַנד.

„די פּראַקטיק האָט מיך איבערצייגט, — שרייבט דער פֿאַרשטאַרבענער פּעאָקטיסטאָוו אין זיינע דעראינערונגען, — אַז די יידישע פּרעסע איז אַ שרעקלעכע צרה, קעגן וועלכער עס איז זייער שווער צו קעמפֿן. קיינער אין דער הויפּט־פֿאַרוואַלטונג פון די פּרעסע־אָנגעלעגנהייטן האָט ניט גע־קאָנט אָכטונג געבן אויף די יידישע צייטונגען, וויל מען איז ניט געווען באַקאַנט מיט דער שפּראַך; וויפיל מען האָט זיך ניט געמיט, האָט זיך ניט איינגעגעבן צו געפּינען רוסישע צענזאָרס, וואָס זאָלן פֿאַרשטיין די שפּראַך. ניט־ווילנדיק האָט מען געמוזט אָנקומען צו יידן, נאָר די פּראַקטיק האָט באַווויזן, אַז עס איז ניטאָ קיין שום מעגלעכקייט צו פֿאַרלאָזן זיך אַפֿילו אויף יענע פון זיי, וועלכע האָבן אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן. גוט איז וויניקסטנס געווען, וואָס עס האָבן ביי אונדז עקזיסטירט צייטונגען נאָר אין דער העברעאישער שפּראַך, וועלכע איז פֿאַרשטענדלעך בלויז פֿאַר זייער אַן אומבאַדייטנדער מינדערהייט יידן".

וויטער באַשולדיקט ער שאַרף דעם אינערן־מיניסטער איגנאַטיעוו, דערפֿאַר וואָס ער האָט אין יאָר 1881 געגעבן א. צעדערבוימען אַ דערלויבּ בענייש אויף דעם יידישן „פֿאָלקס־בלאַט".

צייטונגען אין יידישער שפּראַך האָט מען גערעכנט פֿאַר באַזונדערס גע־פערלעך און שעדלעך. און נאָכדעם ווי דאָס „אידישע פֿאָלקס־בלאַט" איז געווען געצוואונגען זיך אָפּצושטעלן, האָט מען שוין קיין אַנדער יידישע אויסגאָבע מער ניט דערלאָזט, כאָטש אַ סך מענטשן האָבן זיך געסטאַרעט וועגן דעם.

„קיין יידישע צייטונג וועט אין רוסלאַנד קיינמאָל ניט זיין!" פלעגט פּעאָקטיסטאָוו קורץ און שאַרף שטענדיק אָפּענטפֿערן אַלעמען, וואָס האָבן געפֿראָווט אויסווירקן אַ דערלויבעניש דערויף. „איר זעט מיין האָנטפֿלאַך? — האָט ער אַ זאָג געטאָן מיינעם אַ באַקאַנטן, וואָס איז צו אים געקומען מיט אַזאַ בקשה, — פֿונקט ווי דאָ קאָן אָנהייבן וואַקסן האָר, אַזוי קאָן דערלויבט ווערן אַ יידיש בלאַט!"

און דער זעלבער קוק האָט געגאָלטן אויך נאָכדעם ווי פּעאָקטיסטאָוו איז אַוועק פון זיין שטאָל. יאָר אייַן, יאָר אויס, האָבן מענטשן דערלאָנגט אַן אַ סוף בקשות, און מען פלעגט זיי שטענדיק אָנטזאָגן. עס האָבן ניט גע־

האלפן אפילו די שטאַרקסטע פראַטעקציעס. די מיינונג, אַז קיין יידיש בלאַט דאַרף אויף קיין פאַל ניט דערלויבט ווערן, האָט זיך אַזוי טיף אייגעווארצלט, אַז די הויפט־פארוואלטונג איבער דער פרעסע פלעגט שוין פון זיך אַליין אלעמען אָפזאָגן, ניט צושטעלנדיק אפילו די בקשות אויף דעם מיניסטערס באַטראַכטונג, ווי דאָס געזעץ האָט געפאַדערט.

אין יאָר 1899 האָט דער וואַרשעווער פאַרלאַג „אחיאסף" אַנגעהויבן אַרויסצוגעבן אין אויסלאַנד פאַר די יידישע לעזער אין רוסלאַנד אַ וואָכנ־בלאַט „דער יוד", און מיט אַ צייט שפעטער האָט דער צווייטער וואַרשעווער פאַרלאַג „תושיה" אויך געגרינדעט אַזאַ וואָכנבלאַט מיטן נאָמען „אידישע פאַלקסצייטונג". די ביידע אויסגאָבעס פלעגט מען צונויפשטעלן אין וואַר־שע, דערנאָך דעם גאַנצן מאַטעריאַל אָפשיקן קיין קראַקוי (עסטרייך), און אַז דער נומער איז דאָרטן אָפגעדרוקט געוואָרן, האָט מען אַלע עקזעמפליאַרן געשיקט קיין וואַרשע. דאָ זיינען זיי עטלעכע טעג געלעגן אין דער צענזור. און ערשט נאָכדעם ווי פון דאָרטן איז אַנגעקומען אַ דערלויבעניש, האָט מען ענדלעך זיי געקאָנט פאַנאַנדערשיקן צו די אַבאָנענטן. עס האָט געדויערט אַ וואָכן צוויי ביז עס איז צו דעם לעזער דערגאַנגען אָפילו אַן אַרטיקל וואָס מען האָט אַנגעשריבן אין דער רעדאַקציע אין וואַרשע און תיכף אָפגעשיקט אין קראַקויער דרוק.

ביי אַזעלכע טעכנישע באַדינגונגען האָבן „דער יוד" און די „אידישע פאַלקס־צייטונג", זעלבסטפארשטענדלעך, געמוזט שטיין וויט פון דעם אַל־טעגלעכן לעבן. פובליציסטיק און נייעס האָבן ביי זיי פאַרנומען דעם וויני־ציקסטן אָרט. דאָס זיינען געווען ניט קיין צייטונגען, נאָר ליטעראַרישע וואָכנבלעטער, וואָס האָבן זיך דערהויפט פאַרנומען מיט בעלעטריסטיק, קריי־טיק און טעאַרעטישע ענינים. זיי האָבן דערין אויפגעטאָן פיל וויכטיגעס, אָבער דער מאַנגל אין אַ יידיש בלאַט, וואָס זאָל זיך תיכף אָפרופן אויף די געשעענישן און פראַגעס פון דעם טאָג־טעגלעכן לעבן איז פאַרבליבן פונקט דער זעלבער וויי פריער.

יאָרן זיינען געגאַנגען, פאַרוואַלטער איבער דער רוסישער פרעסע האָבן זיך געביטן. אָבער מען האָט זיך אַלץ געהאַלטן פעסט אָן דעם קוק, אַז קיין צייטונג אין דער יידישער שפּראַך טאָר בשום אופן ניט דערלויבט ווערן.

און דאָך איז אין יאָר 1902 ענדלעך געלונגען דורכצוברעכן די בלינדע וואַנט. געשען איז עס אַזוי: אין אַפּריל, 1902, וועַן פּלעוווע איז באַשטימט געוואָרן אַלס אינערן־מיניסטער, האָט דער הויפּט־פאַרוואַלטער איבער דער פרעסע, סענאַטאָר נ. זווערעוו, געהאַט ביי זיך אין פאַרטפעל גאַנצע 35 בקשות פון פאַרשיידענע פערזאָנען און שטעט וועגן יידישע צייטונגען. ביי געווײַנלעכע אומשטענדן וואָלט ער קיין שאלות ניט געמאַכט. דאָ אָבער האָט ער, צוליב פאַרזיכטיקייט, אין אַ געשפּרעך מיט דעם נייעם מיניסטער,

געפֿרעגט זײַן מיינונג וועגן דער זאַך, אַנווייזנדיק אים דערבײ אויף דער פֿראַקטיק, וואָס האָט זיך פון לאַנג אַן פּעסט אײַנגעפּונדעוועט אין מיניס־טעריום, ניט צו געבן קיין דערלויבענישן אויף יידישע צייטונגען. צו זײַן גרויס פֿאַרוואונדערונג האָט פּלוצעמ אים דערויף געזאָגט, אַז אײַן יידישע צייטונג וואָלט מען, אַלס פֿראָבע, יאָ באַדאַרפֿט דערלויבן.

נאָטירלעך, זיינען מיר אומבאַוואוסט די מאָטיוון צוליב וועלכע פּלוצעמ האָט אײַנגעפּונגן פֿאַר נייטיק אָפּצוטרעטן פון דער פֿראַקטיק, אָן וועלכער די רעגירונג האָט זיך אַזוי שטרענג געהאַלטן. ווי ס׳איז צו זען פון אַ ווײַ־טערדיקן עפּיזאָד, האָט פּלוצעמ אָפּגים געוואָרפֿן, אַז די יידישע צייטונג וואָס ער וועט דערלויבן, וועט ער קאָנצן אויסנוצן אַלס אַרגומענט צו אַגיטירן פֿאַר אַ יידישער מאַסן־אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד. ס׳איז מעגלעך, אַז ער האָט געהאַט נאָך אַנדערע טעמים.

ווי די זאַך זאָל ניט האָבן געווען, האָט פּלוצעמ אומגעריכטער ענטפֿער אַזוי פֿאַרחידושט זוועקעווען, דאָס ער האָט וועגן דעם דערציילט אייניקע נאָענ־טע מענטשן — צווישן זיי אייגעם ג—ן, מיט וועלכן איך בין געווען באַ־פֿרײַנדעט נאָך פון יענער צייט, וועג מיר האָבן אינאיינעם שטודירט אין פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. ער האָט געשטאָמט פון אַן אַריסטאָקראַטי־שער רוסישער פֿאַמיליע פון טיף רוסלאַנד, אַ זון פון אַ באַוואוסטן גענעראַל. מיר האָבן זיך צופּעליק אַלס סטודענטן באַקאָנט אין פּעטערבורג. איך בין געווען דער ערשטער יִיד, מיט וועלכן ער האָט זיך געטראָפֿן, און דורך מיר האָט ער זיך דערוואוסט, אַז עס איז אין רוסלאַנד פֿאַראַן אַ „יידן־פֿראָגע", באַזונדערע געזעצן וועגן יידן, אַ יידישע „טשערטאַ־אָסיעדלאָסטי" (דער תחום וואו יידן האָבן געמעגט וואוינען) אד״גל. אונדזער באַענטקייט האָט זיך ניט איבערגעריסן, וועג מיר זיינען נאָכן ענדיקן אוניווערסיטעט אַוועק אין פֿאַר־שיידענע ריכטונגען. ג—ן האָט באַקומען אַ רעכטע שטעל אינעם אינערן־מיניסטעריום, און איך בין געוואָרן אַ יידישער שריפטשטעלער. ער האָט גיך געשטיגן העכער, געהאָט גוטע און ווירקזאַמע פֿאַרבינדונגען אין מיניס־טעריום בכלל, באַזונדערס אין דער הויפּט־פֿאַרוואַלטונג איבער דער פּרעסע. ער האָט געוואוסט וועגן מיין שטרעבונג צו גרינדן אַ יידישע צייטונג. ווי נאָר זוועקעווו האָט אים דערציילט וועגן דעם געשפֿרעך מיט פּלעוועג, האָט ער עס מיר גלייך מיטגעטיילט און געגעבן די עצה: תיכף צו דערלאַנגען אַ בקשה. ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז מיר — מיין פֿאַרשטאַרבענער חבר ש. ראַפּא־פּאָרט און איך, האָבן ניט געמאַכט קיין שהיות. אין אַ פּאָר טעג אַרום (געווען איז דאָס אין סעפּטעמבער 1902), איז צו די 35 בקשות וואָס האָבן זיך שוין געפֿונען אין מיניסטעריום, צוגעקומען נאָך איינע — וועגן דער־לויבן אונדז אַריסצוגעבן אין פּעטערבורג, אונטער מיין רעדאַקציע, אַ טעג־לעכע יידישע צייטונג מיטן נאָמען „דער פרײַנד".

דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן די אומציליקע אויסקונפטן „ספראָווקעס" און אַנדערע פּאַרמאַליטעטן, אַן וועלכע די זאַך האָט זיך ניט געקאָנט באַגיין. ראשית־כל איז אָפּגעשיקט עגוואַרן צום פּאָליציי־דעפּאַרטמענט אַן אָנפראָגע וועגן מיין פּאָליטישער כשרות. אַן אָ גינסטיקן ענטפער פון דעם פּאָליציי־דעפּאַרטמענט, אַז ער פון זיין זייט האָט גאָרניט קעגן מיר, איז בכלל ניט געווען אויף וואָס צו האָפן. און איך האָב געוואוסט, אַז גראָד דאָ „קווטשט מיך דער שוך". איך האָב געהאָט אויף זיך אָ פּגימה: וועג איך בין נאָך געווען אָ סטודענט, בין איך געשטאַנען אין פּאַרבינדונג מיט אָ קרייזל יונגע „פּאָלעסטינצעס", וואָס האָבן געלערנט אין וואַלאָזשין, אין דער דאָרטי־קער ישיבה. איינער פון זיי איז צופעליק אַרעסטירט געוואָרן, און מען האָט ביי אים געפונען אָ העקטאָגראַף. ביי די וויטערדיקע אונטערזוכונגען זיינען אָנטדעקט געוואָרן אויפרופן וועגן פּאָלעסטינער קאָלאָניזאַציע, אויך עטלעכע מיינע בריוו. די „אכראָנקע" האָט געוואָלט שטאַרק פּאָנאַנדער־בלאָזן די זאַך, נאָר דאָס איז איר ניט געלונגען. אָבער מיך האָט דאָס אינערן־מיניסטעריום, לויט דעם פּאַרשלאָג פון דעם פּאָליציי־דעפּאַרטמענט, געשטעלט אונטער „ניט עפנטלעכער פּאָליציי־אויפזיכט". וואוהין איך פלעג ניט פּאָרן, איז נאָך מיר שטענדיק נאָכגעגאַנגען א פּאָפּיר, מען זאָל אויף מיר אָכטונג געבן; צו אונדזער „דוואָרניק" פלעגט מען אָפט מאָל קומען פון פּאָליציי נאָכפרעגן זיך וועגן מיר, — און דאָס האָט זיך געצויגן גאַנצע 16 יאָר ביז סוף 1905.

אַלזאָ, ווען דער פּאָליציי־דעפּאַרטמענט זאָל נאָר מיטטיילן, אַז איך שטיי אונטער פּאָליציי־אויפזיכט, דאָן מוז די הויפּט־פּאָרוואָלטונג איבער דער פּרעסע מיר אָפּזאָגן, זי מעג ווי גוט זיך באַציען צו מיין בקשה. מיין פּריינט ג—ן איז געווען אויסגעבונדן מיט דעם באָרימטן וו. אַדיקאָיעווסקי וואָס איז פּער־ציק יאָר נאָכאָנאַנד, שיר ניט פּאָר צען מיניסטאָרן, געווען דער געשעפּטס־פירער אין דער פּרעסע־פּאָרוואָלטונג. אָן אים האָט זיך דאָ פּאָקטיש אָלץ גע־וועגדט. דער אָלטער שטענדיק־ברוגזער, גיפטיקער אַדיקאָיעווסקי איז געווען ממש אָ שרעק, אָ סטראָשידלע פּאָר אָלע רעדאַקטאָרן. בכלל האָט אין דער פּרעסע־פּאָרוואָלטונג געהערשט אזא אָטמאָספערע, דאָס אַריינקומענדיק אַהין האָט אָ שריפּטשטעלער אָדער רעדאַקטאָר זיך געפילט ווי אָ פּאַרברעכער, אָן אַרעסטאַנט. ג—ן האָט מיר צוגעזאָגט דורכצושמועסן זיך מיט אַדיקאָ־יעווסקין. עס איז אונדז אויך געלונגען צו ווירקן אויף אים דורך נאָך איינעם פון זיינע באַקאַנטע.

אין אָ וואָכן דריי נאָכן דערלאַנגען די בקשה בין איך אַריין זיך דער־קונדיקן וואו עס האָלט מיט אונדזער זאַך. איך האָב גלייך דערפילט, אַז מען האָט מיט אַדיקאָיעווסקין שוין גערעדט. ער האָט ניט באָוויזן אָפילו קיין סימן פון זיין געווינלעכער גאַליקייט און שטעכדיקייט. פּאַרקערט, ער האָט

מיך אויפגענומען פריינטלעך, געוועדט גאָר מעשה מענטש. ער האָט מיר מיטגעטיילט, אַז אונדזער זאָך „רירט זיך ניט", ווייל פון דעם פּאָליציי־דעפּאַרטמענט איז נאָך אַלץ ניטאָ קיין ענטפער וועגן מיר.

„וואָס ציען זיי? — האָט ער געזאָגט, — גייט אַריבער אַהין און בעט דאָרטן, זיי זאָלן גיכער שיקן זייער ענטפער. זאָלן זיי אָנשרייבן, אַז איר זענט אַ טעראָריסט, אַ באָמביסט, אַבי זיי זאָלן אונדז וואָס גיכער ענטפערן! — האָט ער צוגעגעבן מיט אַ שמייכל, — גייט גלייך אַהין אַריבער; ס׳איז דאָך גאָר ניט ווייט פון דאָנען".

די פרעסע־פּאַרוואָלטונג און דער פּאָליציי־דעפּאַרטמענט זיינען טאָקע געווען צוויפל זיך נאָענט ניט בלויז אין גייסט, אידעאיש, נאָר אויך געאָגראָפּיש. אַריבערכאָפּן זיך אַהין וואָלט געדויערט וויניקער ווי אַ מינוט צען, ס׳פּאָרשטייט זיך אָבער, אַז איך האָב אַדיקאַיעווסקיס עצה ניט געפּאָלגט. איך בין תיכף אַוועק צו מיין פריינט און „מלאך הגואל", דעם ליבן ג—ן, און האָב אים דערציילט מיין צרה. צום גליק האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ער איז גראָד באָפריינדעט מיט לעמטיוזשניקאָוון — דעם שוף פון יענער אָפּטיילונג אין דעם פּאָליציי־דעפּאַרטמענט, אָן וועלכן עס האָט זיך געווענדט דער ענטפער וועגן מיר. בעטן דעם גוטן ג—ן האָב איך ניט באַדאַרפט; ער האָט זיך אַליין אַרויסגערופן, דאָס ער וועט זיך מיט אים זען.

אויפן אָנדערן טאָג איז ער טאָקע געווען ביי לעמטיוזשניקאָוון. יענער האָט געהייסן ברענגען די געהיימע רייסטערס, אָנגעהויבן דורכבלעטערן, און מיך באָלד אַרויסגעפונען.

„סטייטש, — האָט ער אַ זאָג געטאָן, — אייער גינזבורג שטייט דאָך ביי אונדז אונטער אויפזיכט".

„ס׳קאָן ניט זיין! — האָט אים ג—ן געענטפערט, — דאָס איז געוויס אָן אַנדערער, ניט מיינער. דאָס איז זיכער אַ טעות, איר האָט אים פאַרביטן מיט אָן אַנדערן. גינזבורג איז דאָך ביי יידן אַזאָ אָפּטע פאַמיליע, ווי ביי אונדז איוואַנאָוו אָדער פּעטראָוו. מיין גינזבורג קען איך גוט, איך קאָוויר פאַר אים. ס׳איז געוויס אַ טעות!"

און ער האָט יענעם אַזוי פאַרטומלט, דאָס אין עטלעכע טעג אַרום האָט די פרעסע־פּאַרוואָלטונג שוין געהאַט דעם ענטפער פון דעם פּאָליציי־דעפּאַרטמענט, אַז ער געפינט ניט אין קיין שטערונג קעגן באַשטעטיקן מיך אַלס רעדאַקטאָר.

דערציילן דערציילט זיך דאָס אלץ גיך, אָבער דעמאָלט האָט יעדער טאָג אויסגעדאַכט ווי אַ גאַנצער מאָנאַט. די זאָך האָט זיך געצויגן ווי פּעך, נאָך פיל זאָרג, קאָפּ־דרייענישן און מי האָבן מיר ענדלעך דעם 24טן אָקטאָבער 1902, באָקומען די שריפטלעכע דערלויבענישן אויף אַרויסצוגעבן דעם „פריינד", דערלויבט געוואָרן איז טאָקע, ווי פלעוועט האָט פריער דערקלערט, נאָר איין

יידישע צייטונג. אונדזער מזל איז געווען, אַז פון די אַלע 36 בקשות איז באַפרידיקט געוואָרן די אונדזעריקע. איך רעכן, אַז אַחוץ ג—נ׳ס הילף האָט דאָ אויך מיטגעווירקט, וואָס איך בין צווישן די אַלע קאַנקורענטן געווען דער איינציקער מיט אַ דיפּלאָם פון אוניווערסיטעט, און וואָס איך האָב ביי אונדזער בקשה צוגעשטעלט אַ גאַנצן פּאַק אויסשניטן מיט מיינע אַרטיקלען פון „וואָס כאָד", וואו איך האָב שוין עטלעכע יאָר געאַרבעט אַלס מיטגליד פון דער רעדאַקציע.

ביז דעם 1טן יאַנואַר, ווען דער „פּריינד" האָט געדאַרפט אַנהייבן אַרויסגיין, איז פאַרבליבן בלויז צווי מאַנאַטן — און אין אַזאַ קורצן משך צייט האָט מען געמוזט באַשאַפן אַ רעדאַקציע, אַדמיניסטראַציע, עקספּעדיציע מיט דעם גאַנצן רומעל, אַן וועלכן אַ גרויסע טעגלעכע צייטונג קאָן זיך ניט באַגיין. און אייַנאַרדענען האָט מען דאָס אַלץ געמוזט אין פּעטערבורג, וואו ס׳איז ניט געווען כמעט קיין איין זאַך, וואָס ס׳איז נייטיק פאַר אַ יידיש בלאַט. ביי אונדז איז לכתחילה געווען אָפּגערעדט וועגן איינטיילן צווישן זיך די אַרבעט, אַז מיין חבר ש. ראַפאַפּאָרט וועט פירן דעם געשעפטלעכן טייל פון אונדזער אונטערנעמונג, און איך — דעם רעדאַקציאָנעל־ליטעראַרישן. ער איז תיכף אַוועקגעפאָרן קיין ווילנע, כדי אָפּצודרוקן די ערשטע פּראָבע־בויגנס, אַראָפּצוברענגען פון דאָרטן זעצער אאַז״ו. די צייט איז געווען קורץ, יעדע שטונדע איז געווען טייער, און פאַר די אויגן האָט שטענדיק געשוועבט די דאָטע: „1טער יאַנואַר", ווען די צייטונג האָט געזאָלט אַנהייבן דערשיינען. אין ווילנע האָט זיך ראַפאַפּאָרט ניט פאַרזעסן, און ווי ער איז באַר צוריקגעקומען, בין איך אַוועקגעפאָרן אין דעם יידישן ליטעראַרישן הויפּט־צענטער — קיין וואַרשע, פירן אונטערהאַנדלונגען וועגן מיטאַרבעטער.

אין וואַרשע האָט מען מיך באַגעגנט ווי איינעם, וואָס האָט באַקומען דאָס טעלערל פון הימל — אַ דערלויבעניש אויף אַ יידישע צייטונג! נאָטירלעך, זיינען געווען אויך מענטשן, ביי וועלכע עס האָט זיך גאָנץ קאַנטיק געשפּירט דאָס געפיל פון קנאה, ניט־פאַרגינגן. אַזעלכע זיינען אָבער געווען דער וויניקיקער טייל. די שמחה, וואָס ס׳איז ענדלעך דאָ אַ יידיש בלאַט, איז ביי די וואַרשעווער יידישע שריפטשטעלער געווען זייער גרויס. באַוונדערס האָבן זיך געפרייט מ. ספּעקטאָר און י. דינעזאָן.

„כאָטש אַ דוואָרניק צו זיין ביי דער רעדאַקציע, — האָט מיר געזאָגט ספּעקטאָר, — אָבי עס זאָל עקזיסטירן אַ יידישע צייטונג!" מיט דעם חוש פונעם עכטן פאָלקס־מענטש האָט ער קלאָר געשפּירט, ווי שטאַרק די יידישע מאַסן אין רוסלאַנד נייטיקן זיך אין אַ צייטונג, וואָס זאָל פאַר זיי זיין צוגענגלעך, און ער איז גרייט געווען אויף די גרעסטע קרבנות, כדי עס זאָל פאַרווירקלעכט ווערן די זאַך, וואָס איז אים שוין פון לאַנג אַן געווען באַענט און טייער. גרויס איז געווען אויך דינעזאָנס פרייד. מיט אים איז מיר אויס־

געקומען אײניקע יאָר פריער דורכצושרײבן זיך עטלעכע מאָל, אָבער פער־זענלעך באַקענט זיך מיט אים האָב איך ערשט איצט אין וואַרשע. און כאָטש איך האָב אים אין דאָ דערזען צום ערשטן מאָל, האָט זיך מיר נאָך אַ האַלבע שעה געשפּרעך געדאַכט, אַז מיר זיינען שוין לאַנג, גאָר אַ לאַנגע צייט באַפרײנדעט. דינעזאָן האָט פּאַרמאָגט אַ באַזונדער האַרציקייט, וואָס פלעגט תיכף באַשאַפן אַזאַ אינטימע נאַענטקייט.

די זאָך, צוליב וועלכער איך בין געקומען קיין וואַרשע, האָט דינעזאָנען העכסט באַגײַסטערט, און מיט זעלטענער וואַרעמקייט איז ער מיר געווען באַהילפיק, אַרײַנדרינגענדיק מיט זאָרג און אויפמערקזאַמקייט אין יעדער מינדסטער קלייניקייט, וועלכע ער האָט געריכטעט פאַר וויכטיק. און זיין מיט־ווירקונג, זײַנע עצות און אַנווײַזונגען זיינען מיר געווען באַזונדערס נוצלעך, ווײַל אַלס פרעמדער בין איך געווען וויניק באַהאָוונט אין די באַציאונגען פון די וואַרשעווער יידישע שרײַבער צווישן זיך. עס זיינען דאָ געווען ליטעראַ־רישע קלייזלעך, מיט רבֿיים, און ווי געווינלעך — מיט קריגעריַען און מחלוקתן. פרישמאַן מיט פּרצן זיינען געווען ווי „אויף מעסער"; ספּעקטאַרס נאַמען האָט מען פאַר פּרצן ניט געטאָרט דערמאָנען. זייערע „חסידים" האָבן צווישן זיך ניט געשטימט, געפּירט אײנער מיטן צווייטן שטענדיקע חשבונות. מיין לאַנגע איז געווען גינסטיקער; איך בין געווען אַ זייטיקער מענטש און כ׳האָב דעריבער ניט באַדאַרפט זיך שטאַרק רעכענען מיט די סכסוכים צווישן די וואַרשעווער שרײַבער. איך האָב צוגעצויגן צו שטענדיקער מיט־אַרבעט אין „פרײַנד" פּרצן, דינעזאָנען, ספּעקטאָרן, פרישמאַנען, בעל־מחשבותן, און פון די יונגע — אַשן, נאָמבערגן, רייזען א״א. פון די ניט־וואַרשעווער שרײַבער זיינען שוין דורך בריוו איינגעלאַדן געווארן ביאַליק, ראָזניצקי, לעווינסקי. פון פרוגן, וועלכער האָט געלעבט אין פּעטערבורג, האָב איך שוין געהאַט מאַטעריאַל פאַר די ערשטע נומערן.

מיט בעלעטריסטיק און ליטעראַטור זיינען מיר, אַלזאָ, שוין געווען באַ־וואַרנט. עס איז נייטיק געווען איינצואַרדענען די רעדאַקציע. אָהוץ די מיטאַרבעטער, וואָס מיר האָבן שוין פאַרמאָגט אויפן אָרט, האָט מען באַ־דאַרפט איינלאַדן קיין פּעטערבורג נאָך אייניקע זשורנאַליסטישע כוחות, אַלס נאַענטסטע מיטגלידער פון דער רעדאַקציע. דאָס איז מיר געלונגען אין וואַרשע. וויַ עס איז נאָר באַוואוסט געווארן, אַז עס אַנטשטייט אין רוסלאַנד אַ טעגלעכע יידישע צייטונג, האָט דער פאַרלאַג „אחיאסף" באַשלאָסן אָפּצו־שטעלן דעם „יוד". איך האָב פאַרגעלייגט זיין רעדאַקטאָר, ד״ר י. לוריא אַרײַנצוטרעטן אין אונדזער רעדאַקציע, און ער האָט מיין פאַרשלאָג אָנגענומען. אַ מענטש מיט גוטער בילדונג, מיט אַ פיינעם ליטעראַרישן גוסט און גרויסער באַהאָוונטקייט אין אויסלענדישע פאַליטישע ענינים, איז ער געווען אײנער

פון די בעסטע אינעווייניקסטע אַרבעטער, וואָס דער „פריינד" האָט פאַר־מאַגט. ס׳איז געווען קלאָר, אַז אויך דאָס וואָכנבלאַט, וואָס די וואַרשעווער „תושיה" האָט געדרוקט אין אויסלאַנד, איז שוין איצט גאָר אויף צרות. זיין רעדאַקטאָר, ד״ר ח. ד. הורוויץ איז אויך אַריינגעטראָטן אין אונדזער רע־דאַקציע. און ניט אַ קורצער צייט דערנאָך איז צו זיי ביידן צוגעקומען נאָך ש. ראָזענפעלד, דער געווען רעדאַקטאָר פון דער ווינער יידישער „וועלט".

די גאַנצע צייט, וואָס איך האָב פאַרברַכט צווישן די וואַרשעווער שריפט־שטעלער, האָב איך פון אַלע זייטן געהערט די טענה: פאַרוואָס עפעס פע־טערבורג, און ניט וואַרשע? אַן אָרט פאַר אַ יידישער צייטונג איז ניט די גויאישע פעטערבורג, נאָר טאַקע די יידישע וואַרשע!

איך האָב אָבער געטענהט, ווי באַלד מיר פאַרמאָגן נאָר אײַן־אײַנציקע יידישע צייטונג, טאָר זי דורכאויס ניט טראָגן קיין פראָווינציעלן כאַראַקטער. זי מוז אָפשפיגלען די אינטערעסן און לעבנס־פראָגעס פון דעם אַלרוסישן יידנטום, אינגאַנצן געמומען, זי מוז דינען אַלס זיין צענטראַל־אָרגאַן. און דאָס איז מעגלעך נאָר אין פעטערבורג. פעטערבורג איז ניט בלויז דער צענטער פון דער רוסישער רעגירונגס־פאַרוואַלטונג, נאָר אויך דער מיטל־פונקט פון רוסישן פאָליטישן, קולטורעלן און געזעלשאַפטלעכן לעבן, און נאָר דאָ איז דער אָרט פאַר אַ צייטונג, וואָס שטעלט פאָר זיך בריייטע, אַלגעמיינע אויף־גאָבעס. נעמט אָפילו די בעסטע מאָסקווער צייטונג. האָט זי דאָך געהאַט אַ געוויסן אָרטיקן בייגעשמאַק און ווי קומט וואַרשע אפילו צו מאָסקווע?

אָהוץ אַלעם דעם, איז געווען נאָך אַ וויכטיקער מאָטיוו, צוליב וועלכן דער „פריינד" האָט געמוזט דערשיינען אין פעטערבורג. פאָר יעדן אויף־מערקזאַמען באַאַבאַכטער איז דאָס שוין געווען קלאָר, אַז די אומצופריידנקייט אין רוסלאַנד וואָקסט וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער, די פרייהייטלעכע באַוועג־גונג שטייגט, די געזעלשאַפטלעכע כוחות הייבן אָן זיך צו אָרגאַניזירן. עס האָט זיך געשפּירט, אַז אין רוסלאַנד דערנענטערן זיך וויכטיקע געזעל־שאַפטלעכע און פאָליטישע געשעענישן, וואו יידן וועלן מוזן זיך באַטייליקן, גלייך מיט אַלע טיילן פון דער רוסלענדישער באַפעלקערונג. און אויב אַזוי, האָט די אינציקע יידישע צייטונג דורכאויס געמוזט שטיין אין נאָענטסטער באַרירונג מיט די אַל־רוסישע שטרעמונגען, זיך געמוזט געפינען דאָרטן, וואו עס האָט צום שטאַרקסטן געשלאָגן רוסלאַנדס געזעלשאַפטלעך־פאָליטישע דופק. דערביבער איז ביי מיר קיין מינדסטער צווייפל ניט געווען, אַז דער אינציקער ריכטיקער אָרט פאָר דעם „פריינד" איז — פעטערבורג.

פיל צו דיסקוטירן וועגן דעם מיט די וואַרשעווער האָב איך אָבער קיין

מעגלעכקייט ניט געהאַט. די צייט איז געווען צו טייער, ס׳איז געווען נאָך אַזוי פיל וויכטיגעס צו באַזאָרגן. איך האָב געמוזט איילן. כ׳האָב אין אַ פאָר טעג פאַרענדיקט אַלץ, וואָס איך האָב באַדאַרפט טאָן אין וואַרשע, און שוין גלייך אַוועקגעפאָרן צוריק קיין פּעטערבורג.

איך האָב זיך געאיילט, וויל פאַר די אויגן איז אַלץ געשטאַנען די דאָטע פון ערשטן יאָנואַר, וועו דער ערשטער נומער פון דער ערשטער יידישער טעגלעכער צייטונג אין רוסלאַנד האָט באַדאַרפט דערשיינען.

## 2. די רעדאַקציע, מיטאַרבעטער און זעצער

איינער אַ ייד האָט אַמאָל געטענהט, אַז אין רוסלאַנד קאָן מען מיט אַ פּאָר קערבלעך פיל אויפטאָן, אויסמיידן אַפּילו די שטרענגסטע באַגרענעצונג קעגן יידן. און ער האָט עס געגעבן צו פאַרשטיין אַזוי: דעם מיניסטער פאַלט אייַן, למשל, אַז מען דאַרף פאַרוואַרן יידן דאָס אַדער יענעס. קומט ער צום קייסער מיט אַן אלאונטערטעניקסטן רעפאָרט וועגן דעם. דער קייסער באַטראַכט די פראַגע און גיט אים אַ דערלויבעניש אויף צוצושטעלן די זאַך אין גאַסודאַרסטוועגע סאָוועט. באַשטימט דער מיניסטער אַ באַזונדערע קאָמיסיע, כדי אויסצוארבעטן דעם געזעץ־פּראָיעקט. די קאָמיסיע זאָמלט צונויף די אַלע נייטיקע ציפערן און מאַטעריאַלן, שרייבט זיך דורך מיט די אַנדערע מיניסטעריומס און מיט די גובערנאַטאָרן; זי אַרבעט געשמאַק, האַלט אָפּ אַ סך זיצונגען, און אין פאַרלויף פון אַ האַלב יאָר, ווערט דער געזעץ־פּראָיעקט פאַרטיק. טראָגט אים דער מיניסטער אַריין אין גאַסודאַרסטוועגע סאָוועט. דאָ באַטראַכט מען אים אַפּריער אינעם געהעריקן דעפּאַרטמענט, און נאָך פיל גריבלען זיך, געפינט מען פאַר נויטיק געווייסע ענדערונגען. ווערט דער געזעץ־פּראָיעקט צוריק אַפּגעשיקט צו דער קאָמיסיע. ענדערט זי אים און ברענגט ווידער אַריין אין גאַסודאַרסטוועגע סאָוועט. באַטראַכט דאָ דער דעפּאַרטמענט פונדאָסנייַ דעם געזעץ־פּראָיעקט, צי ער איז איבערגעאַרבעט געווארן ווי דאָס באַדאַרף צו זיין, און דערנאָך גייט די זאַך אַריבער אין דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון גאַסודאַרסטוועגע סאָוועט. עס ווערן אַרויסגעזאָגט פאַרשיידענע מיינונגען, מען דיסקוטירט. ערשט נאָך עטלעכע זיצונגען קומט מען צווישן זיך דורך, און דער געזעץ־פּראָיעקט מיט דער מיינונג פון גאַסודאַרסטוועגע סאָוועט ווערט צוגעשטעלט אויף אַלערהעכסטער באַווילי־

קונג. באַשטעטיקט אים דער קיסר און שרייבט אַן אויבן־אויף: „ביט פּאַ סיעמו". שיקט מען אַריבער דעם געזעץ מיט דער נייער גזירה אויף יידן אין סענאַט, אויף פּאַרעפּנטלעכן. דער סענאַט פּאַרעפּנטלעכט דאָס נייע געזעץ און שיקט עס אַפּ צו יעדן גובערנאַטאָר, יענער — צום אוספּראָווניק, דער אוספּראָווניק — צום סטאַנאָוואי, און דער סטאַנאָוואי שיקט עס ענדלעך צו מיין אוריאדניק. קום איך צום אוריאַדניק, כ׳גיב אים צווויי קערבלעך — און פון דער גאַנצער לאַנגער אַרבעט לאָזט זיך אויס אַ בוידעם!

אָט די געשיכטע קומט מיר ניט־וויילנדיק אַרויף אויפן זינען, וועז איך טראַכט וועגן דעם וווייטערדיקן עפּיזאָד.

וועז מיין חבר, ש. ראַפּאַפּאָרט, און איך האָבן סוף אָקטאָבער, 1902 — באַקומען די דערלויבעניש אויף אַרויסצוגעבן אין פּעטערבורג די ערשטע טעגלעכע יידישע צייטונג אין רוסלאַנד, דעם „פרייַנד". האָבן מיר געמוזט אומגעזאַמט גרינדן אַן אייגענע דרוקערייַ. אין פּעטערבורג איז, אמת, געווען אַ יידישע דרוקערייַ (פון דער העברעאישער צייטונג „המליץ"), אָבער וועגן דרוקן דאַרטן דעם „פרייַנד", האָט קיין רייַד ניט געקאָנט זיין. קריגן דרוק־מאַשינען איז אין פּעטערבורג געווען גרינג. שרייפט האָבן מיר באַשטעלט אין וואַרשע. פּיל שווערער איז די זאַך געווען מיט יידישע זעצער (זעץ־מאַשינען זיינען נאָך דאָן אין רוסלאַנד געווען גאָר אַ גרויסע זעלטנהייט); אין פּעטערבורג האָט מען זיי ניט געקאָנט באַקומען. די נאָענטסטע שטאָט מיט יידישע דרוקעריייען איז געוועןווילנע. ש. ראַפּאַפּאָרט איז באַלד אַהין אַוועק־געפּאָרן, אַראַפּצוברענגען פון דאָרטן זעצער. עס איז פּאַראַיבער בלויז אַ וואַכן צווויי, זיינען פוןווילנע געקומען צופּאָרן די זעצער, מיט וועלכע ער האָט אָפּגערעדט, אין צאָל פון פופצן מאַן. דאַרף זיך גראָד טרעפן, אַז ניט לאַנג פאַר דעם האָט דער סענאַט אָפּגעגעבן אַ נייע דערקלערונג וועגן יידישע זעצער און זייער וואוינערעט אין די רוסישע געגנטן. שטענדיק האָט געגאָלטן דער כלל, אז די אַרבעט פון זעצער איז אַ האַנטווערק, אַז יידישע זעצער מעגן, אַלזאָ, אַלס בעלי־מלאכות, לעבן אומעטום אין רוסלאַנד, און מען האָט זיי דערין ניט געשטערט. אין איין שיינעם טאָג, אָבער, האָבן אייניקע חכמים־סענאַטאָרן אָנגעהויבן צו צווייפלען: צי קאָן מען על פּי דין רעכענען דאָס זעצן פאַר אַ האַנטווערק, פאַר אַ מלאכה? אַ צייט לאַנג האָט מען די דאָזיקע ערנסטע פראַגע באַקלערט, אויסגעבראַכט זייער פיל טינט און פאַפּיר, און אַלץ ניט געקאָנט ווערן צווישן זיך אייניק, נאָר סוף־כל־סוף האָט געזיגט די קלוגע מיינונג, אַז זעצן איז קיין מלאכה ניט, יעדער קאָן עס, און דעריבער טאָרן יידישע זעצער זיך ניט אויפהאַלטן אין רוסישע שטעט. און דעם זעלבן טאָג, ווי נאָר אונדזערע פופצן זעצער זיינען אָנגעקומען קיין פּעטערבורג, האָט די פּאָליציי זיי אַלעמען אָנגעשריבן „נאָ וויייעזד", געהייסן,

הייסט עס, פֿאַרן צוריק קיין ווילנע. מען האָט זיי אַפֿילו ניט געוואָלט דער־לויבן איבערצונעמען אין פּעטערבורג.

פֿאַר אונדז איז דאָס געווען אַ שרעקלעכער קלאַפּ. אַן זעצער קאָן קיין צייטונג ניט עקזיסטירן! די צייט איז געווען קורץ. ביז צום ערשטן יאַנואַר, ווען דער „פרייַנד" האָט געזאָלט אָנהייבן צו דערשיינען, איז געבליבן בלויז ווינציקע וואָכן. וואָס טוט מען? מיר זיינען געווען אין אײַן פֿאַרצווייפלונג, געמיינט, אַז אַלץ איז פֿאַרפֿאַלן. אָבער מיט דעם „אײַבערשטנס" הילף זיינען מיר באַלד געראָטעוועט געוואָרן. דער „אײַבערשטער", דאָס איז געווען — אַלעקסאַנדער איגנאַטאָוויטש פֿאָקראָווסקי, דער פֿאַספֿאָרט־טשינאָוניק פון יענעם פֿאַליציי־קוואַרטאַל, וואו איך האָב געלעבט. ער האָט געוואוינט אין איין הויז מיט מיר, גראָד איבער מיין דירה, און דערפֿאַר פלעגן מיר אים אַזוי רופן „דער אײַבערשטער". אַ יאָדושליוואָר, אַ דאָרער, מיט אַ בלייך געזיכט, אַן אַ טראָפּן בלוט און מיט אויסגעלאָשענע אויגן, האָט פֿאָקראָווסקי אויסגעזען ווי אַ האַלבער מת; אָבער זיין געשעפט האָט ער גוט פֿאַרשטאַנען, און דער שטאָט־טייל, וואו ער האָט געקענט, איז געווען אין פּעטערבורג אַ מין „עיר מקלט", אַ פּריוויליגירטער אָרט פֿאַר יידן אַן וואוינרעכט. קיין גרויסער באַרייסער איז ער ניט געווען. אין זיין געשעפט האָט פֿאָקראָווסקי זיך געהאַלטן אַן דעם יידישן גאַנג: ניט אַזוי געיאָגט זיך נאָך הויכן פֿראָפּיט, ווי נאָך גרויסן אומזאַץ. קליענטן, אַזעלכע, וואָס האָבן אונטער זיינע פֿליגלען רואיק געלעבט אין פּעטערבורג אַן שום „פּראָוועס", האָט ער געהאַט זייער פיל. די הויפּט־זאַך איז געווען, ווי אַזוי צו פֿאַרשרייבן דעם יידן, ער זאָל באַקומען פֿאַרמאָג וואוינרעכט — און דערין איז פֿאָקראָווסקי געווען אַן אמתער קינסטלער. מען פלעגט דערציילן גאַנצע לעגענדעס וועגן זיין בריה־שאַפּט; אַזוי, צום בישפּיל, האָט ער איינעם אַ יידן פֿאַרצייכנט אַלס — „אָקושערין", און יענער האָט אויף דעם דאָזיקן „גרונט" אָפּגעלעבט אַ צייט מיט יאָרן אין פּעטערבורג, צאָלנדיק אים יעדן מאָנאַט אַ פּאָר רובל. פון די קערבלעך, וואָס פֿאָקראָווסקי פלעגט צוביסלעך קלייבן פון זיינע קליענטן, האָט ער זיך געקויפט אַ „דאַטשע", אַ זומער־הויז הינטערן שטאָט (געווײַנלעך, אויף דער פּרויס נאָמען), אויך אָפּגעלייגט אַזוי פיל, אַז ער האָט געקאָנט געבן אַ פּיינעם נדן זיין טאָכטער און נעמען זיך פֿאַר אַן אײדעם אַן אָפּיצער. ווען ס'איז געשען דאָס אומגליק מיט אונדזערע זעצער, האָב איך זיך געוועדט צו פֿאָקראָווסקין איז אַלץ געווען רעכט. פֿאַר אַ רובל פופציק האָט ער מבטל געווען די דערקלערונג פון סענאַט; געהייסן זיי אַלעמען אַריבערפֿאָרן אין זיין קוואַרטאַל, ווידער זיי פֿאַרוואַנדלט אין כשרע האַנטווערקער און געבן זיי וואוינרעכט. נאָך מער: ניט בלויז אונדזערע אמתע זעצער האָבן זיך, אַ דאַנק אים, אײַנגעאָרדנט אין פּעטערבורג, נאָר אויך די מיטאַרבעטער אונדזערע, וועלכע האָבן ניט פֿאַרמאָגט קיין וואוינרעכט, האָבן רואיק געלעבט

אונטער זיין שוץ, אלס כלומרשטע זעצער — אין פאקראוסקיס שטאט־טייל איז די גזירה, וואס דער סענאט האט ארויסגעגעבן, ניט געווען גילטיק.

כאטש אונדזערע ווילנער זעצער האבן, אלזא, באקומען וואוינרעכט אין פעטערבורג, איז אונדז אבער ניט באשערט געווען צו האבן פון זיי גרויס נחת. אחוץ א פאר בחורים, זיינען דאס געווען אלץ עלטערע יידן, מיט בערד און פאות, אין לאנגע קאפאטעס — א שטיק אלטע ווילנע איז איבערגע־טראגן געווארן קיין פעטערבורג. אונדזער מעטראנפאזש, ר׳ איצעלע, האט אויסגעזען ווי א קלייניטשטעטלדיקער רב; אין ווילנע האט ער צענדליקער יארן געארבעט ביי חומשים און מחזורים, און געהאלטן האט ער זיך ווי א מין כלי־קודש. א צווייטער (עהייסן האט ער טירשטיין), איז אין זיינע ברוינע פארטראכטע אויגן, דאכט זיך, געלעגן דער אומעט פון דעם גאנצן יידישן גלות. און פון דעם זעלביקן מין זיינען געווען אויך די אנדערע. זיי אלע זיינען געווען אויסגעצייכנט באהאוונט אין דקדוק, פלעגן קיינמאל ניט פארגעסן שטעלן דעם „שוא" אדער דעם „דגוש". איך דערמאן זיך: אמאל האט אינער פון זיי, ביים זעצן שלום־עליכמס א מאנוסקריפט אנגעשטויסן זיך אויפן וואָרט „באלעבאס". איז ער תיכף אריינגעלאפן צו מיר אין קא־ביעט א צעקאכטער און א זאג געטאן, טייטנדיק אויפן „באלעבאס": „אייער שלום־עליכם איז אן עם־הארץ"... אן אנדער זעצער, עפשטיין, שטענדיק אין א יארמולקע און אין א טלית־קטן, פלעגט נאכאנאנד שיטן מיט פסוקים און אפילו מיט גימטריאות. אין ווילנע, אין דאמ״ס דרוקעריי, זיינען זיי געוואוינט געווען צו ארבעטן, אמת, פינקטלעך, כמעט אן גרייזן, אבער פא־וואלינקע, געלאסן, ניט געאיילט. צו דער צייט זיך געשטעלט דאוונען „מנחה" און „מערב", צו דער צייט געבענטשט און געמאכט „ברכות". פאר צייטונגס־ארבעט מיט איר געשווינדקייט, האסטיקייט, האבן זיי זייער וויניק געטויגט. שוין גאר אין גיכן האט מען געמוזט אויסטיילן פון זיי א פאר יינגערע, מער באוועגלעכע, און די איבעריקע אפשיקן צוריק קיין ווילנע. אנשטאט זיי האבן מיר צוגעצויגן יידן־זעצער, וועלכע האבן געארבעט אין פעטערבורגער רוסישע דרוקעריין, און זיי צוגעפאסט צו יידישן זאץ, און אין א קורצער צייט נאכדעם זיינען מיר שוין אריבער צו זעץ־מאשינען. און אנשטאט דעם געלאסענעם, שטענדיק פארטראכטן ר׳ איצעלען, וועלכער האט זיך אומגע־קערט צוריק אין דאמ׳ס דרוקעריי, איז צו אונדז אריבער דער מעטראנפאזש פון דער העברעאישער צייטונג „המליץ", מ. קנאָרינג. געווען איז דאס אויך אן עלטערער מענטש, אבער א זעלטענער ארבעטער, פון יענעם אמאליקן טיפ יידישע בעלי־מלאכות, וואס זיינען מיט לייב און זעל איבערגעגעבן צו זייער פאך, וואס איז שוין לאנג פארשוואונדן. די ארבעט האט ממש גע־ברענט ביי אים אונטער די העכט. קנאָרינג איז געווען א מין לעבעדיקע כראניק פון דעם גרעסטן טייל יידישער ליטעראטור און פרעסע אין רוסלאנד.

ער האָט אַמאָל געאַרבעט אַלס זעצער און שפּעטער אַלס מעטראַנפאָזש אין ווילנע נאָך ביי פּינס זשורנאַל „הכרמל" און ביי אַ סך השכלה־ספרים; שפּעטער אין פּעטערבורג ביי צעדערבוימס „המליץ", „המצפה", „יידישן פֿאָלקס־בלאַט", ביי קאַנטאָרס „היום". אַלס מעטראַנפאָזש איז קנאַרינג אין פֿאַרלויף פֿון זײַן לאַנגער אַרבעט געקומען אין נאַענטער באַרירונג מיט זייער פיל פֿון די יידישע רעדאַקטאָרן און שריפטשטעלער, און ער האָט געהאַט אַ סך אינטערעסאַנטעס וועגן זיי צו דערציילן. באַזונדערס האָט ער שטאַלצירט מיט דעם עקזאַמפּליאַר ווערק פֿונעם באַרימטן העברעאישן פּאָעט י. ל. גאָרדאָן (וועמענס ווערק זיינען אויך דורכגעגאַנגען דורך זיינע הענט), מיט דעם פֿאַרפּאַסערס אייגנהענטיקער אויפֿשריפֿט.

* *

אויך מוז איבערחזרן:

באַקומען די דערלויבעניש אויף אַרויסצוגעבן דעם „פרײנד", האָבן מיר אין סאָמע סוף אָקטאָבער, אין יאָר 1902. ביז ניי־יאָר, ווען די צייטונג האָט געזאָלט אָנהייבן אַרויסגיין, איז אַלזאָ געבליבן בלויז צווי מאָנאַטן. אין אַזאַ קורצער צייט האָט מען געמוזט אײַנאָרדענען די רעדאַקציע מיט דעם גאַנצן סטאַף מיטאַרבעטער און קאָרעספּאָנדענטן. מען האָט געדאַרפט אַרגאַניזירן די דרוקערײַ, די אַדמיניסטראַציע מיט אירע פֿראָווינציעלע אָפּטיילונגען און אַגענטן, די עקספּעדיציע, אַריבערכאָפּן זיך קיין וואַרשע, ווילנע און אין אַנדערע וויכטיקע יידישע פונקטן, דורכשרײַבן זיך אַדער זען זיך מיט אומצייליקע מענטשן און אָפּטאָן נאָך הונדערטער אַנדערע זאַכן. און דאָס אַלץ האָט מען געדאַרפט טאָן אין פּעטערבורג, וואו יידישע טעכנישע כוחות זיינען אַזוי ווינציק, און אויף יעדן שריט און טריט, וואוהין דו זאָלסט זיך ניט אַ קער טאָן, שטויסטו זיך אָן אויף דער פּראַגע וועגן יידישן וואוינערעכט און אויף אַנדערע האַרבע שטערונגען.

עס איז געווען צו באַוואונדערן: וואו עס האָט זיך געגומען ענוג ענערגיע און קראַפֿט דורכצופירן אין פֿאַרלויף פון צווי מאָנאַטן אַזאַ שטיק אַרבעט? פֿאַראַן נאָר אײַן דערקלערונג — דער אימפּעט האָט דאָ געטראָגן, ער האָט געגעבן די מעגלעכקייט בייצוקומען די גרעסטע שוועריקייטן, אַפֿצוטאָן אין אַ טאָג דאָס, אויף וואָס מען וואָלט ביי אַנדערע אומשטענדן געדאַרפט האָבן אַ גאַנצע וואָך, אַרבעטן כמעט אָן אָפּרו, ניט פילנדיק קיין ברעקל מידקייט. עס האָט געברענט, געקאָכט ווי אין אַ קעסל, און אין דעם שטענדיקן טומל און הו־האַ האָט פֿאַר די אויגן תמיד געשוועבט די דאָטע: „1טער יאַנואַר". זי האָט אָן אויפֿהער געטריבן, ניט געלאָזט אָפּשטעלן זיך, אָפּאָטעמען.

און וואָס אַ טאָג, אַלץ קענטיקער ווערט עס, וויפיל עס איז שוין אָפּגעטאָן געוואָרן. אָט האָט שוין דער „פרײנד" זיין אײגענע היים — געראָמען

לאָקאַל, וואָס קלעקט פאַר דער רעדאַקציע, אַדמיניסטראַציע און דרוקעריי מיט אַ יידישן שילד צו דער גאַס, — דער איינציקער יידישער שילד אין פּעטערבורג. אין דער אַדמיניסטראַציע גרייט מען זיך צו דער אַרבעט, וואָס דאַרף זיך באַלד אָנהייבן, צענדליקער מענטשן זיינען אין דער עקספּעדיציע באַשעפטיקט מיט פאַרשרייבן די אַדרעסן פון די אַבאָנענטן און פאַרצייכענען די פּעק באַשטעלונגען אויפן „פריינד", וועלכע עס ברענגט יעדע פּאָסט. די דרוק־מענטשן שטייען שוין אויף זייערע ערטער. אָט איז שוין אָנגעקומען שריפט פון וואַרשע. די נייע בילישטשענדיקע בלייענע בוכשטאָבן ליגן שוין פאָנאַנדערגעשאָטן אין די „קאַסעס", שרעקנדיק זיך געווויס וואָס מען וועט זיי באַלד אָנהייבן אָן שום צערעמאָניעס נעמען אין די הענט, באַשמירן מיט שוואַרצע פּאַרב. סטאָליאַרעס און שלאָסערס פאַרענדיקן גיך דעם נייטיקן רעמאָנט. עס איז אַ קלאַפּעריי, אַ געטומל. די רעדאַקציע פאַרמאָגט שוין אַ היפש ביסל ליטעראַרישן מאַטעריאַל. פאַראַן פאַרן ערשטן נומער שלום־עליכמס אַ דערציילונג, אַ פּעליעטאָן פון י. ל. פּרץ, ש. פרוגס אַ ליד. עס איז אויך דאָ ח. נ. ביאַליקס אַ וואונדער־שיינע ליד. עס ווילט זיך מיר זייער און זייער אָפּדרוקן עס שוין אין ערשטן נומער, איז אָבער פאַראַן אַ שטערונג — די ערשטע צוויי שורות:

גלוסט זיך מיר ווייטנען געשמאַקער און העכער,
ציט מיך, ווי כמאַרעס צו ימים און טעכער...

די מערצאָל „טעכער" פון דעם וואָרט „טיך" (אָנשטאָט טייכן) האָט זיך, אמת, געגראָמט מיט „העכער", נאָר עס איז געווען געגרייזט. אָבער ענדערן עס אַליין, אָדער אָפּילו בעטן אונדזער ש. פרוגן, ער זאָל מאַכן די נייטיקע ענדערונג, האָב איך ניט געהאַלטן פאַר מעגלעך. האָב איך טעלעגראַפירט צו ביאַליקן קיין אָדעס, אַז „טעכער" דאַרף איבערגעאַנדערשט ווערן. אונדזער באַרימטער פּאָעט איז ניט געווען אַזוי האַסטיק, ווי שלום־עליכם. פון יענעם איז דער רוסישער טעלעגראַף ממש רייך געוואָרן. — שלום־עליכם האָט שטענדיק געאיילט, מורא געהאַט צו פאַרשפּעטיקן, און ווי נאָר וואָס, פלעגט ער קלאָפן דעפּעשעס. ביאַליק האָט מיט דער פּאָסט צוגעשיקט אַ נייעם טעקסט פון די צוויי שורות:

גלוסט זיך מיר ווייטנען געשמאַקער פון האַרצן,
ציט מיך, ווי כמאַרעס צום ים, צו דעם שוואַרצן...

די ענדערונג איז, ווי מען האָט לכתחילה געקאָנט זיין זיכער, געווען אויסגעצייכנט, אָבער ליידער האָט זי עטוואָס פאַרשפּעטיקט, און ביאַליקס ליד האָט געקאָנט אַרייַן נאָר אין דריטן נומער „פריינד". אַ יידישע דיכטונג פון דעם גרויסן העברעאישן פּאָעט, איז דאָן געווען כמעט ווי אַ נאָווינע, און מיט איר האַרציקן, טיף־ריהנדיקן טאָן און זעלטן־שיינער פּאָרם האָט זי געמאַכט גרויס אויפזען.

אומבאַמערקט האָט זיך אונטערגערוקט דער 31טער דעצעמבער, ווען מען האָט געדאַרפט שפּעט אין דער נאַכט אַרויסלאָזן דעם ערשטן נומער. אַ זייגער זעקס אין אָוונט זיינען שוין אַלע געווען אויף זייערע ערטער. די אַרבעט האָט געקאָכט אומעטום — אין דער רעדאַקציע, אַדמיניסטראַציע און דרוקערייַ. אונדזער צענזאָר, דער אַלטער געטויפטער חסיד, ישראל לאַנדוי, איז שוין אויך געקומען מיט זיין „קלאַפּערגעצייג" (אַזוי פלעגט ער רופן זיין שטעמפּל מיט די רויטע טינט). ער האָט אויסגעטרונקען, מעשה חסיד, אַ קאַניאַק און ער וואַרט אויף „סחורה", אויף קאָרעקטור־אָפּצוגן. אום צו פאַר־טרייבן די צייט, לייענט ער שלום־עליכמס אַ מאנוסקריפּט — אַ נייַע סעריע מנחם־מענדלס בריוו פון יהופּעץ צו זיין ווייב שיינה־שיינדל אין מאַזעפּעווקע — און פאַרגייט פון געלעכטער. עס קומען אַן די דעפּעשעס פון דער רו־סישער טעלעגראַף־אַגענטור, וועלכע וועלן צעשניטן אויף שטיקלעך און צע־טיילט אויף פיל הענט, אום וואָס גיכער זיי צו איבערזעצן. און פלוצלונג, אין סאַמע ברען פון דער אַרבעט, לויפט צו מיר אַריין וויי אַ פאַרסמטער, דער פאַרוואַלטער פון אונדזער דרוקערייַ און דערקלערט:

— טוט ווי איר ווילט, נאָר קיין נומער וועט היינט ניט זיין!

— סטייטש, פאַרוואָאָס?

— עס פעלט דער אות „ע"!

ביי דער איצטיקער נייער יידישער אויסלייגונג, איז דער „ע" כמעט ווי פאַרטריבן געוואָרן פון יידיש אלף־בית. אין יענער צייט אָבער, איז דער „ע" נאָך געווען גאָר אַ גרויסער יחסן, אַן אים האָט מען זיך אויף קיין פאַל ניט געקאָנט באַגיין. ער איז געווען פון די הויפּט־בוכשטאָבן. און ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, איז אונדז צוגעשיקט געוואָרן גראָד אַזוי ווייניק אותיות „ע", אַז עס האָט ניט געקלעקט אָפּילו אויף אַ פערטל נומער. אַ יידישע טאָג־בלאַט איז אין יענע צייטן געווען טעכניש אַזאַ נייַע זאַך אין רוסלאַנד, אַז אָפּילו די גענויטסטע שריפּטגיסערייַ פון אַרגעלבראַנד אין וואַרשע איז אַרײַנגעפאַלן אין אַ טעות. זי האָט אונדז אַרײַנגעשיקט גאַנצע בערג ווייניק נויטיקע אותיות, ווי „י" און שפּאָט־ווינציק בוכשטאָבן „ע". פּאַר אונדז איז עס געווען אַן אומגעריכטער קלאַפּ, אָבער עס האָט קיין זאַך ניט גע־האָלפן. דעם 1טן יאַנואַר זיינען מיר געווען געצוואונגען אַרויסצולאָזן בלויז אַ בלעטל מיט עטלעכע דעפּעשעס. פון וואַרשע איז דערווייל עקסטרא אַראָפּ־געבראַכט געוואָרן אַ טראַנספּאָרט אותיות „ע", און דער ערשטער, אמתער נומער „פריינד" איז אַרויס מיט פיר טעג שפּעטער — דעם 5טן יאַנואַר, 1903.

כאָטש אַן אָפּגעלייגטע שמחה, אַ „נדחה", איז עס דאָך געווען אַ גרויסער יום־טוב דער טאָג, ווען עס איז דערשינען דער ערשטער נומער פון דער ערשטער טעגלעכער יידישער צייטונג אין רוסלאַנד. דער יידישער עולם האָט צענדליקער יאָרן גיריג נאָך דעם געדורשט, יידישע שריפּטשטעלער און

פֿאַלקס־פּריינט האָבן אַזוי לאַנג וועגן דעם געטרוימט. די רעדאַקציע האָט עס ניט געקאָנט באַטראַכטן פֿאַר אירע אַ פּריוואָטער שמחה. דער יום־טוב האָט געמוזט געפּייערט ווערן געזעלשאַפֿטלעך. עס איז אייגנטלעך גע־ווארן אַ גרויסער באַנקעט, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט זייער פֿיל פֿאַרשטייער פון יידישן ליטעראַרישן און געזעלשאַפֿטלעכן פּעטערבורג, פֿאַר־טרעטער פון דער פּראַגרעסיווער און דעמאָקראַטישער ריכטונג. אין אַ ריי רעדעס און באַגריסונגען איז ברייט אויפגעקלערט געוואָרן די באַדייטונג פון ז׳עם עצם־פֿאָקט, וואָס עס איז ענדלעך אָנטשטאַנען אַ יידישע טאָגבלאַט און די וויכטיקייט פון די אויפגאַבעס, וואָס ליגן פֿאַר דער צייטונג. די שטימונג איז געווען זייער אַ געהויבענע. גראַטולירונגען און גליק־ווינטשונגען זיינען געווען אַזוי פיל, אַז זיי וואָלטן געקלעקט ניט בלויז פֿאַר דעם אייניקן „פּריינד״, נאָר פֿאַר אַ גאַנצער פּרעסע. פֿאַנאַדערגעגאַנגען איז זיך דער עולם גאָר שפּעט אין דער נאַכט.

אונדז אַלעמען האָט זיך באַזונדערס געגלוסט, עס זאָל זיך אין אונדזער אַלעמיינער שמחה פֿערזאַמלעך באַטייליקן דער ליבער, גוטער יעקב דינעזאָן. איך האָב אים עטלעכע מאָל געבעטן, ער זאָל אַראָפֿקומען צו אונדז פון וואַר־שע, ער וועט זיין אַן אַנגעלייגטער גאַסט. דינעזאָן איז אָבער געווען פון די מענטשן, וואָס אַנטשליסן זיך זייער שווער אויף עפּעס אַ נסיעה. ער איז געווען ווי צוגעוואַקסן צו זיין גאַס, צו זיין צימער, צו זיין אַלטעגלעכן לעבנס־שטייגער, אַן עס איז אים געווען צו־שווער אַפּצורייסן זיך פון זיי אַפּילו אויף אַ קורצע צייט. דערצו נאָך האָט ער זיך אייגנגעשמועסט, אַז אין פּע־טערבורג איז זייער קאַלט, און ער וועט זיך דאָ פֿאַרקילן. וויפיל איך האָב מיט אים ניט געטענהט, אַז ער האָט אַ טעות, מיר פֿאַרמאָגן געגוג האַלץ אויף צו הייצן אי אין דער רעדאַקציע, אי יעדערער פון אונדז ביי זיך אין דירה, און ער וועט ביי אונדז געווויס ניט פֿרירן, — ס׳האָט ניט געהאָלפֿן. עס איז קיינמאָל ניט געלונגען אַראָפּצוברענגען אים כאָטש אויף אַ קורצע צייט קיין פּעטערבורג. איך האָב עס שטענדיק שטאַרק באַדויערט, און באַזונדערס האָט מיר פֿאַרדראָסן, וואָס דער ליבהאַרציקער וואויל־דינעזאָן איז ניט געווען צווישן אונדז דאָן, וועו מיר האָבן געפּייערט דעם אַרויסגאַנג פון ערשטן נומער „פּריינד״.

קיין געסט אָבער, בכלל געדעט, האָט אונדז אין פּעטערבורג ניט גע־פעלט. פון צייט צו צייט פלעגט זיך אַריבערכאָפּן צו אונדז עמעצער פון די אויסווערטיקע יידישע שריפּטשטעלער, וואָס האָבן ענגומען אַ שטענדיקן אַנ־טייל אין „פּריינד״. עס זיינען געווען צוגאָסט ביי אונדז י. ל. פּרץ, שלום־עליכם, מ. ספּעקטאָר, א. לעווינסקי, ד״ר ל. קאָנטאָר, שלום אַש און יונה ראָזענפעלד, — ביידע דאָן נאָך גאָר יונגעלייט און פיל אַנדערע פון אונדזערע שטענדיקע מיטאַרבעטער.

פּרצס נסיעה קיין פּעטערבורג האָט לײַדער, פּאַרשאָפּט וויניק נחת אי אים אַליין, אי זײַנע דאָרטיקע פּאַרערער. געווען איז עס, אויב איך האָב קיין טעות ניט, אין יאָר 1906. עס איז אינגעאָרדנט געוואָרן אין איינעם פון די גרעסטע פּעטערבורגער לאָקאַלן אַ ליטעראַרישער אָוונט, וואו פּרץ האָט געזאָלט פּאַרלייענען עטלעכע פון זײַנע ווערק. זיין נאָמען האָט צוגעצויגן אַ מוראדיקן עולם, און דער זאָל איז געווען פול געפּאָקט. קיין דעקלאַמאַטאָר איז פּרץ ניט געווען. אין דעם האָט ער ניט געקאָנט גיין אין פּאָרגלייך מיט שלום־עליכמן אַדער פרוגן, וועלכע האָבן דעקלאַמירט זייערע ווערק אויסגעצייכנט, קינסטלעריש. אָנשטאָט צו לייענען עטוואָס פון זייַנע געדרוקטע אַדער געשריבענע זאַכן, האָט פּרץ דאָס מאָל געמוען אימפּראָוויזירן. דאָס פּאַדערט, נאָטירלעך, אַ גרויסע שטימונג, וועלכע האָט אים, אָפּנים, אין יענעם אָוונט געפעלט. און אָזוי ווי זיין שטים איז דערצו געווען ניט גענוג שטאַרק פּאַר אַזאַ גרויסן זאָל, האָט מען נאָר אין די ערשטע רייען געקאָנט דערהערן, וואָס ער האָט פּאַרגעטראָגן. דער עולם, וועלכער איז געזעסן עטוואָס וויטער, האָט זיך אָנגעהויבן לאָנגווויילן. ביסלעכווייז האָט מען געמומען צווישן זיך שמועסן, אַרומגיין איבערן זאָל. פּרץ האָט עס באָמערקט, און זיין שטימונג איז נאָך מער געפאַלן. דער אָוונט איז אַרויס ניט קיין געראָטענער. פּאַרנדיק אינאיינעם מיט מיר אָהיים (ער האָט זיך אָפּגעשטעלט ביי מיר), האָט פּרץ די גאַנצע צייט געשוויגן, אָבער עס איז געווען געניג קאָנטיק, אַז ער איז זייער אומצופריידן.

מיט אַ טאָג צי צוויי שפּעטער האָבן פּרצעס פּריינט אַרגאַניזירט לכבוד אים אַ באַנקעט אין דעם פּעטערבורגער רעסטאָראַן „וויען", וואָס איז געווען זייער פּאָפולער אין די ליטעראַרישע קרייזן. דאָ פלעגט מען געווינלעך אָפּריכטן ליטעראַרישע יובילעאומס. עס האָט זיך צונויפגעקליבן אַ גרויסער עולם, — יידישע שריפטשטעלער, געלערטע, אַדוואָקאַטן, געזעלשאַפטלעכע טוער. דער באַדייטנדסטער טייל פון דער פּעטערבורגער יידישער אינטעליגענץ איז געווען דאָ פּאַרגעשטעלט, פּאַרזיצער איז געווען דער באַוואוסטער שריפטשטעלער ש. אַנ־סקי, וועלכער האָט גלייך פון אָנהייב געגעבן דעם באַנקעט אַ האַרציקן, אינטימען טאָן. עס זיינען געווען פיל רעדנער לכבוד דעם חשובן גאָסט. יידיש איז צווישן דער פּעטערבורגער אינטעליגענץ געווען זייער וויניק אין געברויך, און אַלע האָבן, נאָטירלעך, געריידט רוסיש. פּרץ האָט די גאַנצע צייט געשוויגן. און פלוצלונג, צום סוף באַנקעט, ביי דער אַלגעמיינער סאָמע געהויבענער שטימונג, האָט ער זיך אַ הייב געטאָן אַ בלייבער, צעקאָכטער, אַ קלאַפּ געגעבן מיט דער האַנט איבערן טיש און אויסגעשריען, אַז עס איז אַ באַליידיקונג, וואָס מען רעדט פּאַר אים די גאַנצע צייט רוסיש! פּונקט ווי אַ באָמבע וואָלט זיך אויפגעריסן, זיינען אַלע אויפגעשפרונגען פון זייערע ערטער. עס איז געוואָרן אַ טומל, פיל זיינען ג־

וואָרן שרעקלעך אויפגעבראַכט, פּראָטעסטירט, דערקלערט, אַז זיי וועלן דאָ מער קיין מינוט ניט בלייבן. אַנ־סקי און נאָך אייניקע אויפטויער פון באַנקעט האָבן זיך געמיט צו באַרואיקן אי פּרצן, אי די אויפגערעגטע געסט. ווי עס איז, האָט עס זיך ענדלעך איינגעגעבן, און מען האָט זיך ווידער געזעצט צום טיש, אָבער אַ טייל פּובליקום איז דעמאָנסטראַטיוו אַוועק. די שטימונג איז געווען אינגאַנצן פאַרדאָרבן. מען האָט אילעניק פאַרענדיקט דעם באַנקעט, און דער עולם איז זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען מיט אַ שווערן געמיט.

וואָס פּרץ איז אויסן געווען מיט זיין אומגעריכטן אַרויסטריט, וויים איך ניט. נאָר אויב דאָס האָט געזאָלט זיין פּראָפאַגאַנדע פאַר זיין יידישיזם, האָט עס אים ווייניק נוצן געבראַכט. בכלל איז פּרץ געווען אַן „אימפּרעסיאָניסט" — אַ מענטש וואָס דער מינדסטער אינדרוק האָט געקאָנט ביי אים אין גרונט ענדערן די גאַנצע שטימונג, און דאָס פלעגט אפט מאָל באַשאַפן שווריקייטן אין דעם פערזענלעכן אומגאַנג מיט אים. די יונגוואַרג, די אַנהייבער, מיט וועלכע ער האָט ליב געהאַט זיך אַרומרינגלען, האָבן זיך צו אים באַצויגן, ווי עפּעס חסידים צום רבין, און דאָס האָט געהאָט אַ ווירקונג אויף אים. ער האָט אַנגעהויבן צו קוקן אויף זיך, ווי אויף אַ מין „גוטן ייד" אין אונדזער ליטעראַטור. יעדע ליטעראַרישע אונטערנעמונג קאָן, ביי איר בעסטן פאַר־לאַנג, ניט אויסמיידן צופעליקע סכסוכים, רייבונגען מיט דעם אָדער יענעם שריפטשטעלער. דער רעדאַקציע פון „פריינד" איז עס, נאַטירלעך, אויך געווען באַשערט. פון אַלע אירע מיטאַרבעטער זיינען די באַציאונגען מיט פּרצן געווען די סאַמע שווערסטע. ער האָט זיך אַבסאָלוט ניט געריכט מיט דעם, אַז יעדע צייטונג האָט איר פּיזיאַנאָמיע, איר פּנים, איר גאַנג, איר קרייז לעזער, און יעדעס מאָל ווען די רעדאַקציע האָט אים דערויף אויפמערקזאָם געמאַכט, האָט ער זיך געפילט שרעקלעך באַליידיקט.

פּרץ פלעגט, למשל, גאַנץ אפט צושיקן האַלב־פּובליציסטישע פעליע־טאָנען אויף פּויליש־יידישע טעמעס, וואָס האָבן געהאָט אַ צו־אַרטיקע באַ־פאַרבונג. אַזעלכע אַרטיקלען זיינען אפשר געווען אינטערעסאַנט פאַר אייניקע וואַרשעווער יידן, אָבער פאַר די צענדליקער טויזנטער לעזער פון „פריינד" האָבן זיי קיין שום אינטערעס ניט געהאָט און מען האָט זיי ניט געקאָנט דרוקן. און שטענדיק האָט פּרץ אין דעם אייניגעזען אַ פערזענלעכע באַליידיקונג פאַר זיך.

עס איז געווען נאָך אַן אַנדער אומשטאַנד, וואָס האָט געמוזט אַרויסרופן רייבונגען. אויסער זיינע „פאָלקסטימלעכע געשיכטעס" און ענלעכע שאַ־פונגען, מיט וועלכע דער „פריינד" האָט זיכער געמעגט שטאָלצירן, פלעגט פּרץ גאָר ניט זעלטן צושיקן נעפּלדיקע סימבאָליסטיש־אימפּרעסיאָניסטישע זאַכן, וואָס האָבן געפאַדערט צו זיך פּירושים, גאַנצע תוספות מיט מהרש"א. דער „פריינד", וועלכער איז געווען באַשטימט פאַר די בריטע קרייזן פון

פֿשוטע יידישע לעזער, האָט אַזעלכע זאַכן אויף קיין פֿאַל ניט געקאָנט דרוקן. און פֿרץ האָט עס ווידער יעדעס מאָל פֿאַרראָכטן פֿאַר דער שווערסטער פֿער־זענלעכער באַליידיקונג. ער האָט געפֿאָדערט פֿאַר זיך פֿאַלשטענדיקע „אוי־טאָנאָמיע", אומאָפּהענגיקייט, אַ באַזונדער ווינקעלע אין „פֿרײנד", וואו ער זאָל זיין דער אומבאַגרענעצטער אַלײנהערשער. די רעדאַקציע האָט אָבער דערויף בשום אופן ניט געקאָנט אײנגיין, און די שטענדיקע רײבונגען האָבן סוף־כל־סוף געבראַכט צו דעם, אַז פֿרץ איז נאָך עטלעכע יאָר מיטאַרבעט אַוועק פון „פֿרײנד".

* *

אַן אָפּטער גאָסט איז ביי אונדז געווען ד"ר ל. קאָנטאָר. וועז עס איז געגרינדעט געווארן דער „פֿרײנד", האָט קאָנטאָר שוין געלעבט ניט אין פֿע־טערבורג, נאָר אין ליבוי, וואו ער האָט פֿארנומען די שטעלע פון אַ ראַבינער. ער איז תיכף געווארן אונדזער שטענדיקער מיטאַרבעטער. שפּעטער האָט ער זיך באַטייליקט אויך אין די רוסיש־יידישע זאַמלביכער „פֿערעזשיטאָיע", וואָס איך האָט רעדאַקטירט אין די יאָרן 1908—1913. די לאַנגע געמיינזאַמע אַרבעט און די אָפּטע באַגעגענישן האָבן געשאַפֿן צווישן אונדז נאָענטע פֿרײנטלעכע באַציאונגען, וועלכע האָבן געדויערט ביז זיין טויט אין יאָר 1915. געשטאָרבן איז ד"ר קאָנטאָר בעת דעם וועלט־קריג, וועז דער קאָ־מאַנדיר פון דעם רוסישן הויפּט־שטאָב, דער באַוואוסטער אַנטיסעמיט גע־נעראַל יאַנושקעוויטש, האָט אָפּגעשטעלט אַלע יידישע און העברעאישע צייי־טונגען אין גאַנץ רוסלאַנד. אין יענער פּינצטערער און שרעקלעכער צייט זיינען די רוסישע יידן געבליבן אַן אַ פֿרעסע. נאָך קאָנטאָרס טויט איז אָפּילו ניט מעגלעך געווען צו דרוקן וועגן אים אַ געהעריקן נעקראָלאָג, מספּיד זיין, אָפּשאַצן אים אַזוי ווי ער האָט עס כשר פֿאַרדינט. אין דער געשיכטע פון אונדזער דרײַ־שפּראָכיקער פּרעסע (העברעאיש, יידיש און רו־סיש) פֿאַרנעמט קאָנטאָרס טעטיקייט אײנעם פון די באַדייטנדסטע ערטער, און מיט זיין נאָמען איז פֿאַרבונדן אַ גרויסער און וויכטיקער קאָפּיטל פון אונדזער זשורנאַליסטיק אין רוסלאַנד.

געבוירן געווארן איז ער אין ווילנע, וואו זיין פֿאָטער איז געווען חזן אין דער גרויסער שול. א לאַנגע צייט האָט ער געלערנט אין חדרים און ישיבות, געווען באַוואוסט ווי אַן „עילוי", דערנאָך איז ער אַנגעקומען אין ראַבינער־שול, אפֿריהער אין ווילנע און שפּעטער אין זשיטאָמיר. פון זיין פֿאָטער האָט ער ניט געירשנט ניט נאָר קיין געלט, נאָר אָפּילו קיין מוזיקאַ־לישע שטים. קאָנטאָר האָט אין די יונגע יאָרן געהאָט אַ קוויטשנדיקן קול. וועז ער האָט געענדיקט די ראַבינער־שול און געוואָלט פֿאָרן קיין אויסלאַנד שטודירן, האָבן אים געפּעלט מיטלעז, האָט קאָנטאָר דערקלערט די ווילנער גבאים, אַז אויב זיי וועלן אים ניט אַרויסהעלפֿן, האָט ער פון זיין פֿאַרשטאָר־

בענעם פאטער א „חזקה" אויף חזנות אין ווילנע און ער ווערט — מיט זיין דערמאנטן קוויטש! — חזן אין דער דארטיקער גרויסער שול. פארשטייט זיך, אז אום צו ראטעווען ווילנע פון אזא חזן, האבן די גבאים אים געהאלפן און ער איז אין יאר 1873 אוועק קיין בערלין.

דא האט ער שטודירט מעדיצין און איז צוגלייך געווען פאקטישער רעדאקטאר פון ח. ז. סלאנימסקיס העברעאישן וואכנבלאט „הצפירה" (וואס איז אין די יארן 1874—1875 ארויסגעגאנגען אין בערלין). ער האט אויך קאראספאנדירט אין רוסישע צייטונגען. געענדיקט דעם מעדיצינישן קורס אין בערלין, האט ער זיך באזעצט אין פעטערבורג און אין די יארן 1879—1884 רעדאקטירט די רוסיש־יידישע וואכנטלעכע צייטונג „רוסקי יעוורע" מיט דעם זשורנאל „יעוורעיסקאיא אבאזרעניע", אויך זיך באטייליקט אין „יעוורעיסקאיא ביבליאטעקא" און „וואסכאד". אין יאר 1886 האט קאנטאר אויפגעטאן א זאל, מיט וועלכער ער האט געשאפן א נייע עפאכע אין דער העברעאישער זשורנאליסטיק: ער האט גערינדעט אין פעטערבורג די ערשטע טעגלעכע העברעאישע צייטונג, דעם „היום". ווען ער איז צוגעטראטן צו דער ארבעט, האבן דאס רוב מענטשן געצווייפלט אפילו אין דער סאמע מעגלעכקייט ארויסצוגעבן אויף דער טויטער העברעאישער שפראך א טאג־בלאט, וואס זאל אפשפיגלען אין זיך דאס טומלדיקע, האסטיקע און פילפאר־ביקע לעבן. קאנטאר האט באשיינפערלעך באוויזן, אז דאס איז פאלקאם מעגלעך. זיין העברעאישער „היום" איז געווען אן עכט אייראפעאישע בלאט, אן א שפור מליצה און בטלנות, מיט רייכער אינפארמאציע, מיט פובליציס־טיק און מיטן בעסטן ליטערארישן מאטעריאל. דער „היום" האט ניט בלויז געצוואונגען די וואכנבלעטער „המליץ" און „הצפירה" צו פארוואנדלען זיך אויך אין טעגלעכע צייטונגען, נאר ער האט בכלל געהאט א טיפע ווירקונג אויף דעם וויטערדיקן גאנג פון דער העברעאישער פרעסע, וואס האט מיט־געהאלפן איר וואוקס און אנטוויקלונג.

מאטעריעלע און אנדערע אומשטענדן האבן געצוואונגען קאנטארן אפצו־שטעלן ענדע יאר 1887 זיין צייטונג. דערנאך האט ער אין פארלויף פון עטלעכע יאר רעדאקטירט דעם „המליץ" און דאס „יידישע פאלקסבלאט". אין יאר 1890 איז ער געווארן ראבינער אין ליבוי, אין יאר 1904 איז ער אריבער אויף דער זעלבער שטעלע קיין ווילנע, און מיט פינף יאר שפעטער — קיין ריגע.

א מענטש מיט א פילזייטיקער אלגעמיינער און יידישער בילדונג, מיט גרויסע ליטעראריש פעאיקייטן, מיט טעמפעראמענט און שארפזיניקייט, מיט א זעלטן גרינגער פען, איז קאנטאר געווען איינער פון די בעסטע יידישע זשורנאליסטן און רעדאקטארן. זייענ וויציקע, זייער אינטערעסאנטע פע־ליטאנען אין „היום" און „פרייגד" האבן שטענדיק געהאט דעם גרעסטן

דערפֿאַלג בײַ דר. לעזער. אַ באַזונדערער קינסטלער איז ער געווען אין דעם, וואָס די פראַנצויזן רופן „קאָזערי", אַ שאַרפזיניקער, לעבעדיקער שמועס וועגן פֿאַליטישע, ליטעראַרישע און געזעלשאַפֿטלעכע אָנגעלעגנהייטן. אַזאַ שמועס פלעגט קאָנטאָר פירן אין „פרײנד", אונטער דעם נאָמען „אַ וועלט מיט וועלטעלעך", און זײַן פעליעטאָן איז געווען אומגעוויינלעך באַליבט און פאָפולער בײַם פובליקום.

פֿאַר זײַן לאָנגער זשורנאַליסטישער טעטיקייט האָט קאָנטאָר אָנגעשריבן בערג פעליעטאָנען, פובליציסטישע זאַכן, קריטישע און היסטאָרישׂ־ליטעראַרישע אַרטיקלען. נאָר בײַ זײַן טאָדאָנט, בײַ זײַנע גרויסע קענטענישן און בײַ דער זעלטענער גרינגקייט, וואָס זײַן פעדער האָט פֿאַרמאָגט, איז דאָס אַלץ געווען בלויז אַ קלײנער טײל פון דעם, וואָס ער וואָלט ווירקלעך געקאָנט געבן דער יידישער ליטעראַטור. אים האָט לײַדער געפעלט די פֿעאיקייט צו אַרבעטן רעגעלמעסיק, טאָג אײַן, טאָג אויס, די נייטיקע התמדה, פליי־סיקייט. ער פלעגט שטענדיק זיך אַרומטראָגן מיט גרויסע ליטעראַרישע פלענער, אויף אַן אָנדערש מאָל.

מיר האָט־דערצײלט משה קנאַרינג, דער געווען זײַנע פרײַנד פון קאָנטאָרס „היום" וועגן אַזאַ צופאַל, וואָס איז מיט אים אַמאָל געשען. צו קאָנטאָרן איז אַזײגער צען אין דער פרי אַרײַנגעקומען זײַנער אַ באַקאַנטער, אויך אַזאַ ליידנשאפֿטלעכער שאַך־שפּילער, ווי ער, און מען האָט זיך געוצט שפּילן. עס ווערט אַוונט־צײַט, פֿאַר די זעצער איז נאָך ניטאָ קיין איין שורה צום זעצן, און דער רעדאַקטאָר זיצט נאָך אַלץ און שפּילט מיט זײַן גאָסט. אַזײגער אָבט אין אַוונט איז קנאַרינג אַריין צו קאָנטאָרן אין קאָביגעט און אים דערמאָנט:

— לעוו אַסיפֿאָוויטש, וואָס וועט זײַן מיטן נומער?

— נישקשה, ר׳ משה, אַ נומער וועט זײַן! — האָט קאָנטאָר געענטפֿערט, ניט אָפּרייסנדיק זיך פון שאַך־ברעט.

אין א שעה ארום איז דער שריפטזעצער ווידער געקומען מיט טענות:

— וואָס וועט פֿאָרט זײַן מיטן היינטיקן נומער? ס׳איז דאָך ניטאָ קיין איין שורה זאַץ!

— דאגהט ניט, ר׳ משה, איך וועל די אָבאָגענטן ניט קריוודען, זיי וועלן זייערס באַקומען!

אַזוי האָט קאָנטאָר אָפּגעשפּילט שאַך, כמעט אַ מעת־לעת, און אויפן אָנדערן טאָג האָט ער פֿאַרקאָטשעט די אַרבל, אָנגעשריבן אין עטלעכע שעה צוויי לייט־אַרטיקלעען, צוויי פעליעטאָנען מיט צוויי כראָניק און ארויסגע־לאָזט צוויי נומערן „היום". די אָבאָגענטן זיינען ניט געקריוודעט געוואָרן. זיי האָבן מיטאַמאָל באַקומען צוויי נומערן. צי זיי זיינען אָבער צופרידן גע־

בליבן מיט די פאַרשפּעטיקטע דעפּעשעס און נאַכריכטן, וואָס זיי האָבן געקראָגן, איז אַ גרויסער צווייפל.

עס איז איבעריק צו דערציילן, אַז זיינע פעליעטאָנען און אַרטיקלען פלעגט קאָנטאָר דער רעדאַקטאָר פון „פרייַנד" צושיקן אימער מיט א פאָרשפּעטיקונג. מען האָט אים אַלע מאָל געדאַרפט וועגן דעם דערמאָנעען. דאָס בעסטע איז געווען, וועלן ער פלעגט קומען צופאָרן קיין פּעטערבורג. וועלן בקשות האָבן ניט געהאָלפן, האָב איך אים אין דער רעדאַקציע פאָרבעטן אין אַ באַזונדער צימער, געהייסן דערלאַנגען אים אַ גלאָז טיי און פאַרשלאָסן די טיר. קיין בריוה האָט ער ניט געהאָט, האָט ער ענומען די פעדער אין האַנט, און אין אַ שעה צי אַנדערהאַלבן איז דער פעליעטאָן אַדער אַרטיקל געווען פאַרטיק.

דאָס לעצטע מאָל האָב איך קאָנטאָרן געזען אין ריגע (וואו ער איז געווען ראַבינער) באַלד נאָך דעם, ווי עס האָט זיך אָנגעהויבן די וועלט־מלחמה. ער איז געווען קראַנק און אָפּגעשוואַכט, אָבער ער האָט נאָך אַלץ געהאָט אין זינען אַלערליי ליטעראַרישע פלענער, וועלכע ער האָט געריכט מיט דער צייט צו פאַרווירקלעכן... די מוראדיקע בלבולים, צרות און לייד, וואָס האָבן זיך פון אָנהייב קריג אַ שאָט געטאָן אויף די יידן אין גאַנץ רוס־לאַנד, האָבן קאָנטאָרן שרעקלעך געדריקט. זיין קראַנק האַרץ האָט ניט אויסגעהאַלטן, און אין מאַי פון יאָר 1915 איז ער געשטאָרבן. נאָר די ווילדע בלבולים און פאַרדאַכטן, אַז יידן שפּיאָנירן און טראַנספאָרטירן צו די דייטשן גאָלד, האָבן קאָנטאָרן ניט געלאָזט צורו אָפּילו נאָך זיין טויט. אַ מיליטערישער פאָטרול האָט אויפן וועג אָפּגעשטעלט דעם עולם, וואָס האָט באַגלייט קאָנטאָרס קערפּער צום בית־עלמין, און געהייסן אויפדעקן דעם ארון, אום צו איבערצייגן זיך, צי איז דאָס ניט קיין „יידישער אָנשטעל", צי יידן פירן עס גאָר ניט קיין מת, נאָר גאָלד פאָר די דייטשן.

## 3. די ניט־דערלויבטע דרוקערייַ פון „פריינד"

ווי איך האָב שוין דערציילט, איז קיין יידישע דרוקערייַ אין פּעטערבורג ניט געווען. עס האָט עקזיסטירט די דרוקערייַ פון דעם העברַאישן „המליץ", אָבער וועגן דרוקן דאָ אונדזער צייטונג האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין. אָפילו די פּראָספּעקטן פון „פריינד" האָבן מיר דאָ ניט געקאָנט אָפּדרוקן. מען האָט, אַזוי, געמוזט באַשאַפן אַן אייגענע דרוקערייַ. לויט דער דע־מאָלטדיקער אָרדנונג, האָט מען דערויף געמוזט האָבן אַ באַזונדער דער־לויבעניש. האָבן מיר תיכף וועגן דעם דערלאַנגט אַ בקשה צום פּעטערבורגער גראַדאַנאַטשאַלניק.

יעדע מינוט איז געווען טייער. פּאַר אונדזערע אויגן האָט שטענדיק געשוועבט די דאַטע: „1טער יאַנואַר", וואָס האָט זיך אַלץ דערנענטערט. עס איז שוין געווען ענדע נאָוועמבער, און קיין דערלויבעניש אויף צו עפענען אונדזער דרוקערייַ איז פון דעם גראַדאַנאַטשאַלניק נאָך ניט אָנגעקומען. מיר האָבן ניט געצווייפלט, אַז ער וועט אונדז געבן אַ דערלויבעניש: וויבאַלד מען האָט אונדז דערלויבט אַ צייטונג, האָבן מיר זיך אַן אַ דרוקערייַ דאָך ניט געקאָנט באַגיין. אָבער די זאַך האָט אונדז דאָך אָנגעהויבן צו באַאומ־רואיקן. אַרבעט, קאָפּ־דרייַענייש איז געווען אַן אַ ברעג. אָבער ביסלעכווייַז האָבן מיר זיך אייַנגעאַרדנט. מיר האָבן שוין געהאַט אַ רעדאַקציאָנעלן סטאָף, אַ גרויסן, באַקוועמען לאָקאַל פּאַר אונדזער רעדאַקציע, אַדמיניס־טראַציע און דרוקערייַ.

איך דערמאָן זיך דעם טאָג, וועז די פּאָסט האָט געבראַכט די ערשטע באַשטעלונג אויפן „פריינד". פּאַרשרייבנדיק אין בוך דעם ערשטן אָבאָנענט, האָט אונדזער עקספּעדיטאָר, וואָלפסאָן א זאָג געטאָן: „אין אַ מזלדיקער שעה, הלוואי זאָל דערגיין ביז 5000!" ער האָט פּריער געדינט אין „המליץ", וואו מען איז געווען צופרידן מיט 2000—2500 אָבאָנענטן, און קיין גרעסערע ציפער ווי פינף טויזנט האָט זיין פּאָנטאַזיע ניט באַגומען. די ווירקלעכקייט האָט אָבער באַלד באַווייזן, ווי גרויס עס איז געווען די באַדערפענייש אין אַ יידישער טעגלעכער צייטונג, ווי דראַשטיק דער עולם האָט נאָך איר געגאַרט. עס האָט זיך א שאָט געטאָן אזא מאָסע באַשטעלונגען, דאָס אונדזער עקספּעדיטאָר מיט זיינע צוויי געהילפן זיינען געוואָרן הינטערשטעליק. עס האָט ניט געקלעקט קיין הענט אויף צו פּאַרשרייבן די אָבאָנענטן. אַ גאַנצע אַרמיי סטודענטן, קורסיסטקעס און סתם יונגעלייט האָבן געארבעט אין דער עקספּעדיציע פון אין דער פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט. וועד עס פלעגט נאָר קומען בעטן ארבעט און האָט פּאַרמאָגט א מער אָדער וויניקער דייטלעכע האַנטשריפט, האָט מען אים באַלד אַנידערגעזעצט שרייבן די נעמען און אַדרעסן פון די אָבאָנענטן.

מיר האָבן אַלזאָ שוין געהאַט אַלץ, וואָס איז געווען נייטיק פאַר אַ צייטונג. איין קלייניקייט האָט בלויז געפעלט: כאָטש עס איז שוין פאַרי־בער אָנדערהאלב מאָנאַטן זינט מיר האָבן דערלאַנגט אונדזער בקשה צום גראַדאָנאַטשאַלניק, איז ביי אונדז קיין דערלויבעניש אויף אַ דרוקערייַ נאָך אַלץ ניט געווען. וויפיל מיר האָבן זיך ניט געמיט, האָט ניט געהאָלפן. אין דעם גראַדאָנאַטשאַלניקס פאַרוואַלטונג האָט מען זיך ניט געאיילט. מען האָט אַלץ געזאָמלט „ספראָווקעס", אויסקונפטן וועגן אונדזער פאָליטישער צופאַרלעסלעכקייט. די לאָגע איז געווארן פון טאָג צו טאָג אַלץ ערנסטער. וואָס וועט זיין מיט אונדזער צייטונג, אויב מיר וועלן זי ניט קאָנען דרוקן! אַזוי אַרום האָט זיך אונטערגערוקט דער 31טער דעצעמבער. מאָרגן פרי האָט געזאָלט אַרויסגיין צום ערשטן מאָל דער „פריינד", אָן קיין דער־לויבניש איז נאָך ניטאָ. וואָס טוט מען? אָפּלייגן דעם ערשטן נומער אויף אַ וואָך, אויף צען טעג? דאָס וועט דאָך אָבער זיין אַ שרעקלעכער סקאַנדאַל. אָן צי קאָן מען זיין זיכער, אז אין 10 טעג אַרום וועט אָנקומען די בויטיקע דערלויבניש? לאַנג טראַכטן האָט מען ניט געקאָנט, מען האָט געמוזט געפינען אן אויסוועג.

האָבן מיר זיך ענטשלאָסן אָנצוהויבן ארבעטן אין אונדזער ניט־דער־לויבטער דרוקעריי. דער באַשלוס איז געווען זייער אַ ריזיקאַלישער. פאַקטיש האָט דאָס באַדייט: עפענען אַן אומלעגאַלע דרוקעריי, אָן פון פאָליטיש־קרימינעלן שטאַנדפונקט איז עס געווען אַן ערנסטער פאַרברעכן, וואָס האָט געקאָנט פירן צו זייער האַרבע רעזולטאַטן. אָבער קיין אַנדער ברירה האָבן מיר ניט געהאַט. פון ערשטן יאָנואַר 1903 האָט דער „פריינד" אָנגעהויבן צו דערשיינען. אזוי ווי אָבער לויט דעם געזעץ האָט אויף יעדן נומער געמוזט אָנגעוויזן ווערן די דרוקעריי, פלעגן מיר עס באצייכענען קורץ, מיט האַלבע ווערטער: „ראַפאַפּאָרטס דרוקעריי" — אָן אַ געוויסע נאָמען, אָן דעם אַדרעס, וואו זי געפינט זיך. אזוי האָט דאָס זיך טאָג אייַן, טאָג אויס געצויגן גאָנצע 6 מאָנאַטן, אָן ניט די צענזור־פאַרוואַלטונג, ניט דער גראַדאָנאַטשאַלניק אָן ניט די אינספּעקציע איבער די דרוקעריייַן האָבן עס באָמערקט.

מיין חבר ראַפאַפּאָרט אָן איך זיינען געווען די אייניקע, וואָס האָבן געוואוסט דעם סעקרעט וועגן אונדזער אומלעגאַלער דרוקעריי, אָן די ערשטע צייט האָבן מיר זיך שטאַרק געשראָקן. די אָנטשטייאונג פון דער ערשטער יידישער צייטונג אין רוסלאַנד איז, נאָטירלעך, געווען אַ וויכטיקע קולטורעלע געשעענעניש. וויי איך האָב שוין דערציילט, איז נאָכן אַרויסגאָנג פון דעם ערשטן נומער פאַרגעקומען אַ גרויסער באָנקעט, עס זיינען געהאַלטן געווארן באַגייסטערטע רעדעס, אָן די שטימונג איז געווען זייער אַ געהויבע־נע. ביי דער שמחה האָט מיך אָבער טיף אין הארצן געגאָגט א געפיל פון

אומרו: וואָס וועט זײן, אויב אונדזער סוד וועט ענטדעקט ווערן און מען וועט מוזן דאָס בלאָט אָפּשטעלן אויף אַן אומבאַשטימטער צײַט? אלץ אָבער איז בעגאנגען גלאָט, אַן שטערונגען. זײַנען מיר ביי זיך געוואָרן זיכערער און אויפגעהערט וועגן דעם זאָרגן. וועז עס פלעגט אַמאָל אויפקומען דער געדאַנק וועגן דער פּעלענדער דערלויבעניש, האָבן מיר אים פון זיך געטריבן.

דאָרף אין מיטן דערינען געשען אָדאָ זאָך. איינמאָל אין סוף פעברואַר האָט מען אונדז פון אַ קליינער רוסישער שריפטגיסערײַ געבראַכט, אויף צו באַצאָלן, אַ רעכענונג פאַר אַ היפּש ביסל רוסישע קליינע שריפּט, וואָס איז אונדז כלומרשט געליפערט געוואָרן מיט אַ צײַט צוריק דורך אונדזערן אַן אָנגעשטעלטן. דער פאַרוואַלטער פון אונדזער דרוקערײַ האָט דער־קלערט, אַז ער האָט דאָס קיינמאָל ניט באַשטעלט און ניט באַקומען. פון דער שריפטגיסערײַ האָט מען באַלד געבראַכט די שריפטלעכע באַשטעלונג. זי איז געווען געשריבן אויף אַ בלאָנק פון „פרײַנד", און ראָפאָפאַרטס אונטערשריפט איז געווען געפּעלשט אַזוי האַמעטנע, דאָס זי האָט ניט געהאָט קיין מינדסטע ענלעכקייט מיט זײַן האָנטשריפט. די זאָך איז געווען קלאָר: אייגער פון די פילע יונגעלייט, וואָס האָבן אין דעם סאָמע ברען פון דעם אָבאָנעמענט־סעזאָן געאַרבעט אין אונדזער עקספּעדיציע, האָט זיך באָנוצט מיט אַ בלאָנק פון „פרײַנד" און געקראָגן רוסישע שריפט פאַר אַ געהיימער רעוואָלוציאָנערער דרוקערײַ.

דעם אייגנטימער פון דער שריפטגיסערײַ איז באַפאַלן אַ שרעק. מיר האָבן פרובירט אים ווי עס איז צו בארואיקן, אָבער עס האָט ניט געהאָלפן. ער איז גלייך אַוועקגעלאָפן אין דעם גראַדאָנאַטשאַלניקס פאַרוואַלטונג און געמעלדעט וועגן דער זאָך. און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה. די זשאַנדאַמעריע האָט אַרעסטירט עטלעכע מענטשן, זיך געמיט צו דערגיין, וואו די שריפט איז אהינגעקומען, אָבער דאָס איז איר ניט געלונגען. רא־פּאָפּארט און מיך האָט מען אומאויפהערלעך אַרויסגערופן דאָ אין „אכ־ראַנקע", דאָ אין דער פאַרוואַלטונג פון גראַדאָנאַטשאַלניק אָדער פון דער זשאַנדאַמעריע; מען האָט אונדז געמאַכט פאַרהערן אַן אַ ברעג, געמוסרט, געסטראָשעט; מען האָט אונדז באַשולדיקט, אַז דורך אונדזער נאַכלעסיקייט, דורך דעם, וואָס מיר האָבן אונדזערע בלאַנקען ניט ווי געהעריק געהיט, ניט געהאַלטן זיי פאַרשלאָסן, האָבן מיר געגעבן אַ רעוואָלוציאָנערער אַרגא־ניזאַציע די מעגלעכקייט צו קריגן פאַר איר געהיימער דרוקערײַ אַ רעכט ביסל שריפּט. מען האָט אונדז אין דער „אכראַנקע" באַווײַזן דורך אַ קליין פּענצטערל אַרעסטירטע און געפרעגט צי מיר דערקענען ניט צווישן זיי עמיצן, וואָס האָט געאַרבעט ביי אונדז. נאַטירלעך, האָבן מיר געשווויגן, זיינען די זשאַנדאַרמען נאָך מער אויפגעבראַכט געוואָרן.

„איר ווייסט, צו וואָס דאָס קאָן ברענגען!" — מיט דעם פלעגט זיך ענדיקן יעדער פּאָרהער. די זאַך איז אַזוי אויך געווען ערנסט. אָבער דערצו איז נאָך געווען אַן אומשטאַנד, וועלכער האָט מיר און ראָפאָפּאָרטן ניט געגעבן קיין רו, און וועגן וועלכן מיר האָבן ניט געקאָנט אויסרעדן קיין וואָרט פּאַר קיינעם, אָפּילו פּאַר די סאַמע נאָענטסטע מענטשן. אונדז האָט שטענדיק געעגבערט דער גדאָנק: וואָס וועט זיין, אויב די זשאַנ־דאַרמעריע וועט בײַ אונדז פּאָדערן, מיר זאָלן באַווייזן די שריפטלעכע דער־לויבענישׂ אויף אונדזער דרוקערײַ? וואָס וועט זיין, אויב עס וועט זיך בײַ דער אויספּאָרשונג אַרויסשטעלן, אַז אונדזער דרוקערײַ איז אַן אומלע־גאַלע, אַז מיר האָבן זי געעפנט אָן אַ דערלויבענישׂ? דעמאָלט וועט דאָך די גאַנצע זאַך באַקומען גאָר אַן אַנדער ווענדונג. די זשאַנדאַרמען פון דער „אָכראַנקע" וועלן שוין ניט רעדן וועגן אונדזער „נאַכלעסיקייט", זיי וועלן האָבן די פּאַרמעלע מעגלעכקייט אַרויסצוטרעטן קעגן אונדז מיט אַנדערע, וויכטיקערע באַשולדיקונגען. זיי וועלן דרינגען און זוכן צו דערווייזן, אַז אײַנאַרדנענדיק אונדזער „אומלעגאַלע" דרוקערײַ, האָבן מיר געהאַט אַ די־רעקטע פּאַרבינדונג מיט אַ רעוואָלוציאָנערער אַרגאַניזאַציע און איר געהאָלפן צו קריגן שריפט.

עס איז געווען פּאַרשטענדלעך, אַז ווען עס זאָל זיך נאָר אויפדעקן דער סעקרעט וועגן אונדזער דרוקערײַ, זיינען מיר ביידע פּאַרפּאַלענע מענטשן. די זאַך איז דאָך פּאַרגעקומען אין סאַמע מיטן ברען פון דער פּאָליטישער רעאַקציע אין לאַנד, ווען מען האָט קיינעם ניט געשאָנעוועט. איך פּאַרשטיי אָבער ניט ביז אויף היינטיקן טאָג, ווי אזוי דאָס האָט געקאָנט געשען. נאָר די זשאַנדאַרמען האָבן זיך בײַ דער אויספּאָרשונג קיין איין מאָל ניט פּאַר־אינטערעסירט מיט דער פּראָגע וועגן דער דערלויבענישׂ אויף אונדזער דרוקערײַ, כאָטש זי איז דאָך געווען אַזוי נאָענט, אַזוי נאָטירלעך. און דאָך האָט די „אָכראַנקע" זיך אָפּילו אויף אַ מינוט ניט אָפּגעשטעלט אויף אָט דעם פונקט, אים אויף אַ האָר ניט באַרירט — און דאָס האָט, זעלבסטפּאַר־שטענדלעך, גאָראָטעוועט אי אונדז בײַדן פּערזענלעך, אי דעם „פּרײַנד".

דערנאָך, ווען די אויספּאָרשונג איז געווען געענדיקט, און מען האָט אונדז אויפגעהערט צו מאָטערן אין דער „אָכראַנקע" און אין דער זשאַנ־דאַרמען־פּאַראַלטונג, האָט זיך פּאַר אונדז אָנגעהויבן אַ נייע סדרה — שוין אין דער הויפּט־פּאַראַלטונג — איבער די אָנגעלעגנהייטן פון דער פּרעסע. דער שעף איז דאָ געווען דער אַמאָליקער מאָסקוער פּראָפעסאָר נ. זוערעוו, וועלכן איך האָב אויבן דערמאָנט. ווען זיין קאָלעגע און פּרײַנט באַגאָלעפּאָוו איז געווארן בילדונגס־מיניסטער, האָט ער אים מיטגעבראַכט קיין פּעטערבורג, פּאַר זיינעם אַ געהילף. נאָכדעם ווי דער רעוואָלוציאָ־נערער קאַרפּאָוויטש האָט באַגאָלעפּאָוון דערשאָסן, איז זוערעוו געבליבן אַן

אַ שטעל. איז ער געווארן פלעוועס אַ מקורב, און יענער האָט אים באַ־שטימט פאַר אַ הויפט־פֿאַרוואַלטער איבער דער פֿרעסע. ווי זיין שעף, פֿלעוועס, אַזוי איז אויך זוערעוו געווען אי אַ שארפער רעאַקציאָנער, אי אַ יידן־פֿיינט. דער שיקזאל האָט אַבער מיט דעם אַנטיסעמיט אָפּגעשפּילט אַ שפּיצל: לויט זיין גאַנצן אויסזען איז זוערעוו געווען אומגעווײנלעך עגלעך אויף אַ קליין־שטעטלדיקן מלמד, און גאַנץ אָפּט פלעגן אים אומבאַקאַנטע מענטשן אָנגענעמען פאַר אַ יידן. דאָס האָט אים, אַפּנים, זייער געדריקט, און אפשר דערפאַר איז ער שטענדיק געווען אַ כמורנער, אַן אָנגעבלאָזענער.

די הויפט־פֿאַרוואַלטונג איבער פֿרעסע־אָנגעלעגנהייטן איז געווען יענער אָפּאַראַט, מיט וועלכן די רוסישע רעגירונג האָט געפּענטעט דעם פרײַען גע־דאַנק. מענטשן האָבן זיך געביטן, איין שעף פון דער פֿאַרוואַלטונג האָט פֿאַרנומען דעם פּלאַץ פון דעם אַנדערן, אָבער די סיסטעם פון אונטער־דריקונג איז שטענדיק געווען די זעלביקע. דער גיפּטיקער פּעאַקטיסטאָר, דער האַלב־משוגענער יעזואיטישער סאַלאָוויאָוו, דער צוקער־זיסער שאַ־כאָווסקי, און דער ברוגזער זוערעוו, — זיי אַלע האָבן געשטיקט און פאַר־פֿאַלגט דאָס געדרוקטע וואָרט, יעדע אומאָפּהענגיקע מיינונג. וועז די וועגט איז דעם גרויסן האַלב־טונקעלן קאָבינעט פון דעם הויפּט־פֿאַרוואַלטער איבער דער פֿרעסע זאָלן האָבן אַ צוגנג, וואָלטן זיי געקאָנט פּיל, זייער פּיל דערציילן וועגן די פּיין און אומרעכט, וואָס די פֿאַרשטייער פון דער זשור־נאַליסטיק און ליטעראַטור אין רוסלאַנד זיינען אויסגעשטאָנען. דאָ האָט דער עלטסטער רוסישער זשורנאַליסט קראַיעווסקי אויסגעהערט דעם אור־טייל, אַז זיין באַוואוסטע ליבעראַלע צייטונג „גאָלאָס" ווערט אויף שטענדיק אָפּגעשטעלט, אין אָט דעם חושכדיקן קאָבינעט האָט זיך דער גרויסער רוסישער פּאָעט נעקראַסאָוו דערוואוסט, אז זיין זשורנאל „סאָוורעמעניק" ווערט אויף אלעמאָל פֿאַרווערט. אויך דעם באַרימטן רוסישן סאַטיריקער שטשעדרין איז דאָ מיטגעטיילט געווארן דער באַשלוס פון דער רעגירונג, אַז זיין זשורנאל „אָטעטשעסטוועניא זאַפּיסקי" טאָר מער ניט דערשיינען. דאָ, אין דער הויפּט־פֿאַרוואַלטונג, האָט געשוועבט דער חלף איבער יעדן רוסישן שרייבער און אַרויסגעבער. און פון דאָנען פלעגן עס אַרויס די אומציילעקע פּאַראַדנונגען וועגן פּאַרמאָכן צייטונגען און פּאַרברענען ביכער.

זוערעוו פלעגט אָפּט אַרויסרופן צו זיך די פּעטערבורגער רעדאַקטאָרן, כדי זיי אויסצומוסרן, וואָרענען, סטראָשען און מאַכן האַרבע באַמערקונגען. אויך איך, אַלס רעדאַקטאָר פון „פרײַנד", בין ניט אײַן מאָל פֿאַרבעטן געווארן צו אים, און ניט וויניק ביטערע דעראינערונגען זיינען ביי מיר פֿאַרבונדן מיט זוערעווס אײַנלאַדונגען. היינטיקס מאָל, וועז איך בין אַרויסגעפֿאָ־דערט געווארן צו אים איבער דער געשיכטע מיטן שריפט, איז ער געווען

נאָך פיל כמורנער און טרוקענער, ווי שטענדיק. ער האָט גלייך אָנגענומען זייער אַ שארפן טאָן און פֿאַרפירט אַ געשפּרעך וועגן אונדזער „פֿאַרברעכער־רישער נאַכלעסיקייט" בנוגע צו אונדזערע געשעפּטלעכע בלאַנקען.

— ווי האָט איר עס געקענט דערלאָזן, — האָט זוערעוו מיט כעס גע־זאָגט, — אַז עמיצער זאָל אויסנוצן אייער בלאַנק? פֿאַרוואָס האָט איר זיי ניט געהאַלטן פֿאַרשלאָסן?

— פון אַזאַ צופעליקייט איז קיינער ניט גאָראַנטירט — האָב איך אים געענטפערט. — אָט ליגט אויף אייער שרייב־טיש אַ פּעקל בלאַנקען. צי קאָנט איר זיין זיכער, אַז עמיצער פון אייערע באַאַמטע זאָל ניט נעמען אייגעם פון די בלאַנקען און אויסנוצן אים מיט אַ פֿאַרברעכערישן ציל?

דערויף האָט זוערעוו גאָרניט געענטפערט, און ער האָט פֿאַרגעזעצט ווייטער:

— ניט אומזיסט האָט די רעגירונג צענדליקער יאָרן לאַנג ניט געוואָלט דערלויבן קיין יידישע צייטונג. איר זענט ניט געווען ווערט דעם צוטרוי, וואָס מען האָט צו אייך אַרויסגעוויזן. איר ווייסט, ווער דער פֿאַרברעכער איז, אָבער איר ווילט ניט העלפן אונדז אָנטדעקן אים! עס איז נאָר צום באַדויערן, וואָס מיר זיינען אָפּגעטראָטן פון דעם פּרינציפּ ניט צו דער־לאָזן קיין יידישע צייטונגען, אַן וועלכן מיר האָבן זיך פריער אַזוי פּעסט געהאַלטן! איך מוז אייך זאָגן, אַז די זאַך וועט האָבן פֿאַר דעם „פּריינד" די סאַמע ערנסטע פֿאַלגן!

— אָבער וואָס פֿאַר אַ שייכות האָט דער גאָנצער צופאַל צום „פּריינד"? אויב מען זאָל אַפּילו צוגעבן, אַז מיר זיינען עטוואָס שולדיק (אין וואָס אייגנטלעך, קאָן איך בשום אופן ניט באַגרייפן), האָנדלט זיך דאָך דאָ ניט וועגן דעם „פּריינד", נאָר וועגן אונדז פערזענלעך.

— מיר קאָנען אויף קיין פאַל ניט אָפּטיילן די צייטונג פון דעם אַרויס־געבערס פערזענלעכקייט! — האָט זוערעוו טרוקן איבערגעריסן מיינע רייד.

נאָך עטלעכע מאָל האָט ער מיך און ראַפּאָפּארטן אַרויסגערופן צו זיך, אויפגעוואַרפן אונדזערע גרויסע זינד און געסטראָשעט. און איין זאָך איז געווען טשיקאַווע, אומפּאַרשטענדלעך: אויף ער, דער הויפּט־פֿאַרוואָלטער איבער אַלע דרוק־אָנגעלעגנהייטן האָט זיך אַפּילו אויף אַ מינוט ניט אָפּגע־שטעלט אויף דער פּראָגע: ווען אייגנטלעך איז געגעבן געוואָרן די דער־לויבעניש אויף אונדזער דרוקערייַ? ער האָט זיך צופעליק מיט דעם ניט אינטערעסירט, כאָטש געהאַלטן האָט ער זיך די גאָנצע צייט ווי אַן עכטער פֿאַליציאָנט, ניט ווי אַ געוועזענער פּראָפעסאָר, אַ געלערטער. דאָס לעצטע מאָל האָט ער מיט אונדז געהאַט אַ געשפּרעך דעם 30טן מערץ. איצט האָט ער גערעדט באַזונדערס שארף:

— איך מוז אײך זאָגן, אַז די פּראָגע שטייט זייער ערנסט. מאָרגן וועל איך אינאיינעם מיט דעם דירעקטאָר פון פּאָליציי־דעפּאַרטמענט, לאָפּוכין האָבן אַ „דאָקלאַד" וועגן אײך בײם אינערן־מיניסטער פּלעווע. איר וועט גוט, אַז ער האָט פיינט צו פּראָווען קאָטאָווסק. די זאַך שמעקט מיט פּאַרמאָכן אייער צייטונג!

אונדזערע טענות, אַז צום „פרײנד" קער זיך די גאַנצע מעשה גאָרניט אָן, האָבן אויף זוערעווען ניט געווירקט, און זיין געשפּרעך האָט ער פּאָר־ענדיקט אַזוי:

— אייערע דערקלערונגען האָבן מיך ניט באַפרידיקט, און איך בלייב ביי מיין מיינונג. אויב איר וועט האָבן נאָך עפּעס צוצוגעבן, קאָנט איר אין פּאַרלויף פון היינטיקן טאָג נאָך אַריינקומען צו מיר.

מיט אַ צייט שפּעטער, ווען מיר האָבן וועגן אָט דעם געשפּרעך דער־ציילט אַ באַקאַנטן באַאַמטן פון דער הויפּט־פּאַרוואַלטונג, האָט יענער אונדז געזאָגט: „וואָס פּאָר אַ נאַיוו מענטשן איר זענט! ווען מ'זאָגט צו אײך, דאָס איר קאָנט נאָך אַמאָל אַריינקומען, איז דאָס אַן אָנצוהערעניש, איר זאָלט ברענגען אַ פּאַקעט מיט עטלעכע טויזנט רובל!" איך גלייב ניט, אַז די אויסטייטשונג איז געווען אַ ריכטיקע, און עס לייגט זיך מיר ניט אופן שכל, אַז זוערעוו איז וויכטיקער געווען אַ כאַבאַרניק; אַלעקסאַלס איז אַזוינס מיר ניט אַרויף אויפן זינען, און מיר זיינען נאָך דעם לעצטן געשפּרעך מיט אים אָווען אין אַ שרעקלעך געדריקטער שטימונג, ריכטנדיק זיך אויף דאָס ערגסטע.

דעם 1טן אַפּריל האָבן מיר באַקומען דעם שריפּטלעכן אורטייל: לויט דעם און דעם אַרטיקל פון צענזור־סטאַטוט (וואָס האָט קיין שום שייכות ניט געהאַט צו דער גאַנצער אָנגעלעגנהייט, ווייל געהאַנדלט האָט זיך דאָ גאָרניט וועגן אַ צענזור־פּאַרברעכן), האָט דער אינערן־מיניסטער פּאָר־אָרדנט צו פּאַרווערן דרוקן אין „פרײנד" אָנאָנסן אין פּאַרלויף פון דריי מאָנאַטן. מוזן אויסקומען אַ פערטל יאָר אָן אַדוואַרטייזמענטס, דאָס איז פּאָר אַ צייטונג געווען, באַטירלעך, אַ גרויסער געלט־שאָדן. אָבער נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז ווען מען זאָל זיך האָבן דערוואוסט דעם סעקרעט, אַז אונדזער דרוקערייַ איז ניט קיין דערלויבטע, וואָלט זיך די זאַך געענדיקט פיל, פיל ערגער, זיינען מיר געווען צופריידן; מיר האָבן גוט אָפּגעשפּילט.

די פּאַרהעלטניסמעסיק־מילדע שטראָף האָבן מיר וואַרשיינלעך געהאַט צו פּאַרדאַנקען דעם דירעקטאָר פון פּאָליציי־דעפּאַרטמענט לאָפּוכין, וועל־כער האָט די גאַנצע זאַך ניט געזומען אַזוי ערנסט, ווי זוערעוו.

און קיין דערלויבעניש אויף אונדזער דרוקערייַ איז נאָך אַלץ ניט געווען. ווי פריער, פלעגן מיר אויך איצט אין יעדן נומער „פרײנד" מיט אַ האַלבן

מויל אַנווייזן: „ראַפּאַראַטס דרוקעריי", אַן אַ דייטלעכן נאָמען און אַדרעס. מיר האָבן זיך געווויס צו דעם צוגעוואוינט, אָבער איצט האָבן מיר עס געטאָן מיט שרעק, מיט זאָרג. ערשט אין אָנהייב יולי איז פון דעם פּעטערבורגער גראַדאָנאַטשאַלניק צו אונדז אָנגעקומען אַ דערלויבעניש אויף צו „עפענען" אַ דרוקעריי, און דאן האָבן מיר ענדלעך פריי אָפּגעאָטעמט.

אָבער קיין האַרצווייטיק און קלעמעניש האָט קיינמאָל ניט געפעלט, איז מען אַרויס פון אייך צרה איז באַלד אָנגעשיקט געוואָרן אַ צווייטע, ווי מיר וועלן עס זען אין די וויטערדיקע קאַפּיטלען.

## 4. די צירקולאַציע און דער איינפלום פון „פרויענד"

עס איז אַ טעות צו רעכענען, אַז פּלעוועע איז געווען אַן איבערצייגטער יידן־פּיינט — אַזוי ווי עס איז, למשל, ווירקלעך געווען פאָבעדאָנאָסצעוו. קיין פּעסטע פּרינציפּן, ערנסטע איבערצייגונגען האָט פּלעוועע בכלל ניט פאַרמאָגט און ער האָט זיי געהאַלטן פאַר איבעריק. אויסער קאַריערע, אויסער שטרעבונג צו מאַכט האָט פאַר אים קיין זאַך ניט עקזיסטירט. ביי אַ ליבעראַלער מלוכה וואָלט ער געווען אַ פראָגרעסיוויער מיניסטער, פונקט ווי ער איז געווען אַ רעאַקציאָנער אין ניקאָלאַי דעם צווייטנס צייט. אין אַפּריל 1902, נאָכדעם ווי באַלמאַשאָוו האָט דערשאָסן סיפּיאָגינען, האָט פּלעוועע ענדלעך באַקומען די שטעל פון אינערן־מיניסטער, וועלכע האָט זיך אין רוסלאַנד שטענדיק געהאַלטן פאַר דעם וויכטיקסטן רעגירונגס־אָמט און צו וועלכער ער האָט יאָרן לאַנג געשטרעבט. געוויס געוואָרן איז ער צו דער העכסטער מאַכט, כדי צו באַקעמפן די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג וואָס האָט געהאַלטן אין אייך שטייגן. אין אַ געוויסן זין האָט עס צוגלייך באַטייט: ערנסט פאַרנעמען זיך מיט דער יידן־פראָגע; וואָרעם די רעוואָלוציאָנערע שטרעמונג צווישן יידן, וואָס איז אויסגעוואָקסן אויף דעם באָדן פון יידישער רעכטלאָזיקייט, האָט זיך אַלץ פאַרגרעסערט, און דורך איר האָט די אַלגעמיינע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין לאַנד זיך געקרעפטיקט, געהויבן, ווי טייג פון הייוון. מיט יידן האָט געמוזט עטוואָס געטאָן ווערן, כדי אָפּצושוואַכן זייער שעדלעכע רעוואָלוציאָנערדיקע ווירקונג. אָפּשאָפן די יידישע רעכטלאָזיקייט? ביי פּלעוועען האָט ניט געקאָנט זיין קיין מינדסטער צווייפל, אַז ביי דעם קייזערס אויסגעשפּראָכן פיינטלעכער באַציאונג צו יידן,

וועלכע איז אים געווען גוט באַוואוסט, קאָן וועגן דעם קיין רייד ניט זײן. אויב אַזוי, אויב עס איז אויף קיין פאַל ניט מעגלעך פּטור צו ווערן פון דער יידישער רעכטלאָזיקייט, — צי קאָן מען אפשר ניט פּטור ווערן פון יידן? און פּלעווע קומט צו דעם געדאַנק, אַז עס מוזן אַנגעוועדט ווערן אַלע מיטלען, כדי אַרויסצורופן אַ יידישע מאַסן־אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד. דערמיט דערקלערט זיך, צום ביישפּיל, די דערלויבעניש, וואָס ער האָט אין יאָר 1902 געגעבן אויף צוזויפרופן דעם ציוניסטישן צוזאַמענפאָר אין מינסק. פּלעווע האָט אַנפאַנגס ערנסט געמיינט, אַז דער ציוניזם וועט באַשאַפן אין רוסלאַנד אַ מעכטיקן שטראָם עמיגראַציע קיין פאַלעסטינע. דער מינסקער צוזאַמענפאָר האָט אים אבער דערין געבראַכט אַנטוישונג; די ציוניסטן האָבן זיך דאָרטן פאַרנומען מיט פאַרשיידענע נאַציאָנאַל־קולטורעלע פראָבלעמען, אַבער גאָרניט מיט דער פראָגע וועגן אַרגאַניזירן תיכף די אויס־וואַנדערונג פון רוסלאַנד. פּלעווע וועדט אויפגעבראַכט, ענדערט זיין באַציאונג צום ציוניזם און פאַרוועדט אין רוסלאַנד די ציוניסטישע אַרגאַני־זאַציע. אין זיין באַוואוסטן צירקולאָר וועגן דעם וועדט קעגן איר קלאָר אַרויסגעשטעלט די באַשולדיקונג, אַז זי באַשעפטיקט זיך ניט מיט דער עמיגראַציע: „די ציוניסטישע געזעלשאַפטן, וועלכע האָבן אַנפאַנגס זיך געשטעלט די אויפגאַבע מיטצוהעלפן דער אויסוואַנדערונג פון יידן קיין פאַלעסטינע, כדי צו באַשאַפן דאָרטן אַ זעלבסטשטענדיקע יידישע מלוכה, — אַזוי האָט פּלעווע געשריבן, — די ציוניסטישע געזעלשאַפטן האָבן איצט די פאַרווירקלעכונג פון דעם דאָזיקן געדאַנק אָפּגערוקט אין דער ווייטער צוקונפט, זיי שטרעבן צום אַנטוויקלען און באַפעסטיקן די יידישע נאַציאָ־נאַלע אידייע" — און דערפאַר קאָנען זיי מער ניט געדולדעט ווערן.

* * *

ווי באַוואוסט, איז פּלעווע ענדע 1902 אָפּגעטראָטן פון יענעם כלל, אַז וועלכן די רוסישע רעגירונג האָט זיך ביז אים אַזוי פעסט געהאַלטן: אַז מען טאָר אויף קיין פאַל ניט דערלאָזן קיין צייטונג אין דער יידישער שפּראַך. איך מיין, אַז אויך אָט דער שריט זיינער איז אַרויסגערופן געוואָרן דורך דעם, וואָס ער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט דעם געדאַנק וועגן באַשאַפן אַ יידישע מאַסן־אויסוואַנדערונג; ער האָט געהאַלטן, אַז אַ יידישע פאַלקס־צייטונג וועט קאָנען אויסגענוצט ווערן פאַר דעם דאָזיקן פּלאַן. און וואָס פון די כמעט פערציק בקשות וועגן אַ יידישער צייטונג איז באַפרידיקט געוואָרן גראָד די אונדזערע, דערקלערט זיך, נאָר מיין מיינונג, הויפּטזעכלעך

דערמיט, וואָס מיר — מיין חבר ש. ראָפאָפּאָרט און איך — זייגען געווען די אייניציקע, וואָס האָבן געבעטן וועגן דערלויבן אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג אין פּעטערבורג. פּלעווע האָט געראַטן, אַז אויף אַ צייטונג אין דער יידישער שפּראַך, וואָס וועט אַרויסגיין דאָ אויפן אָרט, אין פּעטערבורג, וועט אים גרינגער זיין צו ווירקן, זי זאָל אויף זיך נעמען די פּראָפּאַגאַנדע פון מאַסן־עמיגראַציע.

אַז מיין מיינונג איז ניט וויַיט פון אמת, דאָס איז צו זען פון דעם עפּיזאָד, וואָס איך וועל דאָ דערציילן. די אומגעווינלעכע פאַרשפּרייטונג, וואָס דער „פּרייַנד" האָט גלייך באַקומען, ווי ער האָט נאָר אָנגעהויבן אין יאָנואַר 1903 צו דערשיינען, האָט קלאָר באַווּיזן, ווי שטאַרק די רוסישע יידן האָבן זיך געניטיקט אין אַ יידישער טעגלעכער צייטונג. ווי איך האָב שוין געשריבן, האָט די צירקולאַציע פון „פּרייַנד" שוין אין די ערשטע מאָנאַטן באַטראַפן אַזאַ ציפער, וועלכע האָט זיך אַ העברעאישער אָדער רוסיש־יידישער צייטונג קיינמאָל אַפילו ניט געחלומט. אין „המליץ" און „וואָסכאָד" פלעגט מען מיט אַ דריי טויזנט אַבאָנענטן זיין גאָנץ צופרידן. שוין אין ערשטן יאָר פלעגט דער טיראָזש פון „פּרייַנד" איאיינעם מיט דעם אייַנצל פּאַרקויף אין געוויסע טעג דערגיין ביז 90 טויזנט עקזעמפּלאַרן. וועלן מען זאָל נעמען אין באַטראַכט, אַז יידן אין רוסלאַנד פלעגן דאָן גאָנץ אָפט זיך אַבאָנירן אויף אַ בלאַט בשותפות, אַז אין אַן דער זעלבער עקזעמפּלאַר פון דער צייטונג פלעגט דעמאָלט דורכגיין דורך זייער פיל יידישע הענט — איז גרינג צו פאָרשטיין, ס'אַרא גרויסן לעזער־קרייז דער „פּרייַנד" האָט פאַרמאָגט. די גרויסע פאַרשפּרייטונג פון דער נייער יידישער צייטונג האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן אַן אַרויסגעוואָרפן אַ שטאַרקן אינטערעס אין די רוסישע זשורנאַליסטישע ספערן. אין דעם אינערן־מיניסטעריום האָט מען זיך אויך מיט דעם פאַראינטערעסירט און באַלד געפּראָווט עס אויסנוצן.

די שטעל פון הויפּט־פאַרוואַלטער איבער דער פּרעסע האָט דאָן פאַרנומען דער דערמאָנטער סענאַטאָר זוערעוו. ווי איך האָב שוין דערציילט, איז ער אָמאָל געווען פּראָפעסאָר אין מאָסקווער אוניווערסיטעט. אָלס געלערטער האָט ער קיין שום גרויסע זאַכן ניט אויפגעטאָן, אָבער וועגן עס איז באַשטימט געווען אָלס מאָסקווער גענעראַל־גובערנאַטאָר ניקאָלאַי דעם צווייטנס געליבטער פּעטער און צוגלייך שוואָגער, גרויספירשט סערגיי אָלעקסאַנדראָוויטש, איז זוערעוו געווען אייגער פון זיינע מקורבים. מאָסקווע איז דאָן געווען דער הויפּט־קוואָל, פון וואָנען רוסלאַנד פלעגט באַקומען רעאַקציאָנערע רעגירער וועלכע דער פינצטערער גרויספירשט האָט רעקאָמענדירט. אַזוי איז באַשטימט געווארן פון מאָסקווע אָלס בילדונגס־מיניסטער דער פּראָפעסאָר באָגאָלעפּאָוו, וועלכער האָט געמוען צו זיך פאָר אַ געהילף זיין חבר זוערעוון. נאָכדעם ווי קאַרפּאָוויטש האָט דער־

שאָסן באגאלעפאָון און בילדונגס־מיניסטער איז געוואָרן דער עטוואָס מער פרידלעך־געשטימטער וואַנאָוסקי, האָט זוערעוו געמוזט פאַרלירן זיין אָמט און איז באַשטימט געוואָרן אויף דער נישט־אַקטיוואָר שטעל פון אַ סענאַטאָר. ווידער אויפגעבליט האָט זיין קאַריערע, ווען זיין פריינט פלעווע איז געוואָרן אינערן־מיניסטער. ער האָט זוערעוון געמוזט פאָר אַ געהילף און אים אי־בערגעגעבן די הויפט־פאַרוואַלטונג איבער דער פרעסע. זוערעוו איז געווען אַ פאַרביסענער רעאַקציאָנער און יידן־פיינט. און גראָד זיין ביטערער מזל איז געווען, ווי איך האָב שוין פריער געשריבן, אַז ער האָט אויסגעזען ווי אַ ייִד — אַ מלמד. ווען ער איז נאָך געווען פראָפעסאָר אין מאָסקווע, איז מיט אים פאַרגעקומען אַזאַ קוריאָז. ביי אים איז אונטערגעוואַקסן אַ זון, וועלכן ער האָט געוואָלט אָפגעבן אין אַ שול. איז זוערעוו אַרייגעגאַנגען אין אייגע פון די מאָסקווער גימנאַזיעס און געבעטן אַ געדרוקטע פראָגראַם מיט די דאָטעס פון די עקזאַמענס. דאָרטן האָט מען אים פערזענלעך ניט געקענט. אַ פראָגראַם האָט מען אים געגעבן, אָבער דערביי געזאָגט: „אויף וואָס ברויכט איר עס? קיין יידן וועלן דאָך ביי אונדז ניט אָנגענומען! אַ יידיש אויסזען האָט פאַרמאָגט אויך דער באַוואוסטער אָנטיסעמיט, דער אָבער־פּראָקוראָר פון סענאָט, אוטין. ער האָט טאָקע געשטאָמט פון יידן. אָבער פון וואַנען האָט זיך געגנומען אַזאַ יידיש פּנים ביי זוערעוון, וועמענס פאָטער, זיידע און אור־עלטערן זייענן געווען רוסישע דאָרף־פויערים? סיידן דער נאָטור האָט זיך פאַרוואַלט באַווייזן עפעס אַ קאָטאָווע, האָט זי מיט אַ יידישן געזיכט באַשאָנקען אַזאַ ביטערן אָנטיסעמיט, ווי זוערעוון.

די רעדאַקציע פלעגט אַ צייט לאַנג כמעט טעגלעך באַקומען פון פאַר־שיידענע שטעט און שטעטלעך בריוו פון בעלי־מלאכות און אָנדערע פשוטע מענטשן, וואו זיי פלעגן דאָנקען און בענטשן דעם „פריינד" פאַר די מיט־טיילונגען אוז נייעס, וואָס עס בהענגט זיי. „מיר זיינען דאָך געווען ווי בלינדע — אַזוי האָבן זיי געשריבן — מיר זיינען געווען אָפּגעשניטן פון דער וועלט, אוז איצט האָט איר אונדז געעפנט די אויגן!" הייַנט צו טאָג איז עס פון די געווינלעכסטע זאַכן, אוז קיינעם פון די יידישע לעזער וועט ניט איינפאַלן צו דאַנקען פאַר די נאַכריכטן, וואָס ער געפינט אין אַ צייטונג. דאָן אָבער, איז עס אויף דער יידישער גאַס אין רוסלאַנד געווען אַ פאַל־שטענדיק נייע דערשיינונג, וואָס האָט באַשאָפן אַ געדויער, אַ רעש. עטלעכע וואָכן נאָך דעם ווי די צייטונג האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין, איז מיר אויס־געקומען צו זיין אין ווילנע, אוז גייענדיק איבערן שטאָט, האָב איך געזען, ווי אַלטע פּשוטע יידענעס זיצן אויפן מאַרק אָדער לעבן זייערע קרעמלעך אוז לייענען דעם „פריינד". איצט וועט עס קיינעם ניט פאַרוואונדערן. אָבער אין יענער צייט איז דאָס געווען אַן אויסערארדענטלעכע, פאַלקאָם־אומבאַוואוסטע זאַך, וואָס האָט געמוזט מאַכן אַ טיפן אינדרוק. אוז איך

מוז מיך מודה זיין: וועז איך האָב דערזען אָט די פּשוטע עלטערע יידענעס, וועלכע האָבן פּריער קיין שום מעגלעכקייט ניט געהאַט צו וויסן פון דעם, וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט, ווי זיי לייענען דעם „פּריינד", — איז דאָס געווען אייגע פון די גליקלעכסטע מינוטן אין מיין גאַנץ לעבן.

די נייקייט פון דער עצם־זאַך איז געווען אומגעוויינלעך גרויס. זי האָט זיך געמוזט וואַרפן אין די אויגן. און אַזוי ווי דער „פּריינד" איז אייניקע יאָר נאָכאַנאַנד געווען דאָס אייניציקע יידישע בלאַט אין רוסלאַנד, איז פּאַר פילע פּראָסטע מענטשן זיין נאָמען אַ צייט לאַנג געווען אַ מין שם־כולל, אַ באַצייכענונג פאַר דעם באַגריף „צייטונג" בכלל. איך פלעג דאַן ניט זעלטן הערן אָדער לייענען אין בריף, למשל, אַזעלכע פּראָזן: „ער לייענט אַ רוסישן „פּריינד", אָדער ער האַלט אַ העברעאישן „פּריינד"; דאָס האָט געזאָלט באַדייטן, אַז עמיצער לייענט אַ רוסישע צייטונג, אָדער אַז ער שרייבט אויס אַ העברעאיש בלאַט. דער יידישער לעזער איז בכלל אַ דאַנק־בארער, אויפמערקזאַמער. דער ערשטער דור יידישע צייטונג־לעזער איז אָבער געווען אַ באַזונדערס אויפמערקזאַמער. ער האָט דאָס בלאַט געלייענט מיט קאָפּ, שטודירט, צעקייעט און אינחזרנדיק יעדעס וואָרט. דאַריבער איז די ווירקונג פון דער צייטונג געווען זייער גרויס.

איין מאָל, אין מערץ אָדער אַפּריל 1903, האָט אַ שליח פון מינעסטעריום געבראַכט מיר, אָלס רעדאַקטאָר פון „פּריינד", אַ שריפטלעכע „אייגלאַדונג אויף אַ געשפּרעך" צו זוועריעון. דאָס איז מיר שוין געווען ניט צום ערשטן מאָל. געווייגלעך פלעגט עס זיין אין פאַל פון אַ מסירה אויף דעם אָדער יענעם אַרטיקל אין „פּריינד", און איך האָב שוין געוואוסט דעם זיסן טעם פון אַזעלכע אוידיענצן ביי זוועריעון. איך האָב גוט דורכגעקוקט די נומערן פון מיין צייטונג פאַר די לעצטע צוויי וואָכן, כדי צו זיין גרייט צום געשפּרעך, און בין צו דער באַשטימטער צייט געקומען אין דער הויפּט־פאַרוואַלטונג פון דער פּרעסע. געווייגלעך פלעגט מען דאָ מוזן אַ היפּשע צייט וואַרטן. דאָס מאָל אָבער, ווי איך האָב נאָר דורך דעם קוריער דערלאַנגט מיין וויזיט־קאָרטע, האָט זוועריעו מיך תיכף אויפגענומען ביי זיך אין קאַבינעט — אין יענעם טרויעריק־בארימטן גרויסן, האַלב־פינצטערן קאַבינעט, וואָס האָט פּער־ציק יאָר געוועלטיקט איבער דער ליטעראַטור און פּרעסע אין רוסלאַנד, און צענדליקער יאָרן לאַנג האָט מען דאָ רוסלאַנדס שריפטשטעלער און זשור־נאַליסטן פאַראומערט, פאַרביטערט דאָס לעבן.

מיר האָט זיך גלייך געווואַרפן אין די אויגן, אַז זוועריעו איז היינטיקס מאָל עפּעס אַן אַנדערער, אַיידער שטענדיק — ניט אַזאַ כמורנער, טרוקענער, ווי ער איז געווייגלעך געווען. ער האָט זיך אַ הייב געטאָן, צוגעגאַנגען צו מיר, פריינטלעך צוגעפּירט צום טיש, אַנידערגעזעצט אַנטקעגן זיך, פּאַר־געלייגט אַ פּאַפּיראָס. אַנפאַנגס האָט ער געשמועסט וועגן פּאַרשיידענע

קלייניקייטן און גלייכגילטיקע זאכן. איך האָב קלאָר פאַרשטאַנען, אַז ניט צוליב דעם האָט ער מיך אַרויסגערופן, אַז ער האָט אין זינען עטוואָס אַנדערש. אפּנים, ער ווייל מיך „כאַפן" פלוצלונג, אומגעריכטערהייט. איך האָב אַנגעשטרענגט מיין גאַנצע אויפמערקזאַמקייט, ווי אייגער, וואָס ריכט זיך, אַז אָט־אָט מאַכט מען אויף אים אַן אַנפאַל. זוערעוו האָט וויטער געַרעדט וועגן עפּעס אומבאַדייטנדיקע ענינים, נאָר גאָר אין מיטן האָט ער, ווי אונטערבראָכן דיק זיך אַליין, מיר געזאָגט:

— יאָ, אָט וועגן וואָס איך האָב געוואָלט זיך ביי איך דערקונדיקן. מיר איז באַוואוסט, אַז דער „פרייַנד" איז שטאַרק פאַרשפּרייט. אייער צייטונג אינטערעסירט מיך זייער, אָבער צום באַדויערן קען איך זי אַליין ניט לייענען. מיך אינטערעסירט די פראַגע: ווי איז אייער באַציאונג צום ציוניזם?

איך האָב אים דערקלערט אונדזער שטאַנדפונקט: ביי יידן עקזיסטירט פון שטענדיק אַן אָ טיפע ליבע, אָ דראַנג צו פאַלעסטינע, צום לאַנד, מיט וועלכן עס זיינען ביי זיי פאַרבונדן אַזוי פיל היסטאָרישע דערַאינערונגען. אין יעדער צייט באַקומט דער יידישער דראַנג צו פאַלעסטינע זיינע פאַרשיידענע פארמען און אויסדרוקן. אַמאָל האָט ער געהאַט דערהויפּט א רעליגיעזן כאַראַקטער. אין די לעצטע יאָרן זוכט מען צו באַשאַפן אין פאַלעסטינע יידישע קאָלאָניעס. אויף וויפיל עס האַנדלט זיך דאָ וועגן א היסטאָרישער ליבע, וועגן שטיצן קאָלאָניעס, וואָס וועלן דאַרטן געגרינדעט, קאָן מען מיט דעם נאָר סימפּאַטיזירן. מען דאַרף אָבער ניט אויף קיין פאַל אירערטרייבן די אַלגעמיין־יידישע באַדייטונג פון דער זאַך, מען דאַרף ניט מיינען, אַז זי זאָל קאָנען אין גרונט ענדערן די לאָגע פון די יידן...

דאָ האָט זוערעוו מיך איבערגעשלאָגן:

— פאַרוואָס עפּעס? מיר דאַכט פאַרקערט, אַז פאַלעסטינע וואָלט יאָ געקאָנט האָבן אזא באַדייטונג.

— פאַלעסטינע קאָן ניט, לויט אירע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, געבן אָ רעכטן טייל רוסישע יידן קיין מעגלעכקייט אייַנצוארדענען זיך. מען דאַרף אויך נעמען אין באַטראַכט די גרויסע וויטקייט, וואָס מאַכט שווער די אייַנוואַנדערונג אַהין פאַר יידן פון רוסלאַנד.

— עס עמיגרירן דאָך קיין אַמעריקע ניט וויניק יידן פון רוסלאַנד.

— די אימיגראַציע פון רוסישע יידן קיין אַמעריקע איז, אמת, גאַנץ באַדייטנד, אָבער דורך זייער אויסוואַנדערונג ווערט דאָך ניט פאַרענטפערט די פראַגע וועגן די מיליאָנען יידן, וואָס פאַרבלייבן אין רוסלאַנד.

— מיין קוק אויף דער פראַגע וועגן דער עמיגראַציע איז אַן אַנדערער. אויב די אויסוואַנדערונג וועט פלאָצמעסיק אַרגאַניזירט ווערן און וואָקסן, וועט זי באַקומען זייער אַן ערנסטע, גרויסע באַדייטונג פאַר דאָס גאַנצע רוסישע יידנטום.

— יעדע מאַסן־עמיגראַציע, — האָב איך געענטפערט, — איז אומ־באַדינגט פאַרבונדן מיט ריזיקע שוועריקייטן, מיט מוראדיקע פּיין און ליידן, און צוליב וואָס? ביי געווייסע באַדינגונגען וואָלטן די יידישע כוחות און פעאיקייטן געקאָנט זיכער אויסגענוצט ווערן אין רוסלאַנד גופא. אָרט און מעגלעכקייטן איז אינעם גרויסן רוסלאַנד פאַראַן גענוג...

— אונדז ווערט ענג! — האָט מיך דאָ זוערעוו שאַרף איבערגעשלאָגן. ער האָט אויף מיין געזיכט באַמערקט אַ גרויסע פאַרוואונדערונג, און האָט וויידערהאָלט:

— יאָ, אונדז אַליין ווערט אינעם לאַנד ענג, און דערפאַר האָט די פראַגע וועגן עמיגראַציע אַ גרויסע, זייער וויכטיקע באַדייטונג. אָט וואָס איך האָב אייך צו זאָגן: איך רעד איצט מיט אייך אין נאָמען פונעם אינערן־מיניס־טער ו. ק. פלעווע, וועלכער האָט מיך באַאויפטראָגט אויפן געשפּרעך מיט אייך. אונדז איז באַוואוסט, אַז דער „פריינד" איז זייער שטאַרק פאַרשפּרייט, ער האָט די מעגלעכקייט צו ווירקן אויף די יידישע פּאָלקס־מאַסן. האָט ו. ק. פלעווע מיר געגעבן דעם אויפטראג אייך צו דערקלערן: אויב דער „פריינד" וואָלט אויף זיך געזומען צו פירן אַ סיסטעמאַטישע אַגיטאַציע פאַר יידישע מאַסן־אויסוואַנדערונג, וואָלט דער אינערן־מיניסטער געווען גרייט צו שטיצן מיט געלט אייער צייטונג.

אַרויסגעזאָגט עס קאָלטבלוטיק און געלאַסן, האָט זוערעוו אַריינגעקוקט מיר אין געזיכט, ווי וואַרטנדיק אויף אַ גיכן ענטפער. איך דאַרף ניט צו דערקלערן, וואָס פאַר אַ געפיל עס האָט אין מיר אַרויסגערופן דער פרעכער, באַליידיקענדער פאַרשלאָג. איך בין שיער ניט אויפגעשפרונגען פון שטול, נאָר איך האָב מיך אינגעהאַלטן, און פונקט ווי איך וואָלט ניט גע־הערט זוערעווס לעצטע ווערטער, האָב איך אים געזאָגט רואיק, אויף ווי וויייט כ'האָב עס געקאָנט:

— אַנטשולדיקט אייער עקסעלענץ, איך קאָן ניט מסכים זיין מיט אַזאַ קוק אויף דער יידישער עמיגראַציע... דורך אויסוואַנדערונג קאָן די יידי־פראַגע ניט געלעזט ווערן. די צייטן, ווען גאַנצע פעלקער פלעגן אויס־וואַנדערן, זיינען שוין לאַנג פאַראיבער. אויב עס זאָל אפילו עמיגרירן דער נאַטירלעכער צוואוואקס פון אונדזער יידישער באַפעלקערונג, וועלן דאָך מיליאָנען יידן פאַרבלייבן אין רוסלאַנד. די פראַגע וועגן די רוסישע יידן מוז אַלזאָ פאַרענטפערט ווערן אויפן אָרט גופא. אויף וואָסער אופן? די היסטאריע פון אַלע לענדער גיט אונדז דערויף אַ קלאָרע תשובה. אויף צו פאַרענטפערן די יידישע פראַגע איז פאַראַן נאָר איין וועג: אַפּצושאַפן אַלע אויסנאַמס־געזעצן און באַגרענעצונגען קעגן יידן, פאַרוואַנדלען זיי אין גלייכ־בארעכטיקטע בירגער. און ווי שטאַרק עס זיינען ניט אין רוסלאַנד די פאַראורטיילן קעגן יידן, האָבן מיר דאָך פעסט, אַז פריער אָדער שפּעטער

וועלן מיר אויך דאָ אַנערקענט ווערן פֿאַר בירגער, גלײַך מיט אַלעמען. דאָס איז דער שטאַנדפונקט, אָן וועלכן עס האַלט זיך אונדזער רעדאַקציע.

אויף זוערעוס פּנים האָט זיך באַוויזן אַן אומצופֿרידנקייט, אָבער פֿונקט ווי ער זאָל ניט האָבן געהערט מיינע לעצטע ווערטער, האָט ער פֿאָרגעזעצט:

— איך מוז אײַך מאַכן אויפֿמערקזאַם, אַז ו. ק. פֿלעווע איז אַ מענטש מיט אַ ברייטן שוואונג, און אויב איר זאָלט אַנגענעמען דעם פֿאָרשלאָג, וואָס ווערט אײַך געמאַכט, איז ער גרייט אויף אַ באַדייטנדע געלט־שטיצע. איר דאַרפט די זאַך באַטראַכטן ערנסט!

איך האָב געהאַט געראַנט, אַז מיין ענטפֿער איז געווען געניג דייטלעך. איצט אָבער האָב איך אײַנגעזען, אַז ס׳זײַנען נייטיק אײַניקע קלאָרערע ווערטער.

— איר, אײַער עקסעלענץ, האָט דאָך אַליין עטלעכע מאָל געזאָגט, אַז דער „פרײַנד" האָט אַ גרויסן טיראָזש, ער איז שטאַרק פֿאַרשפּרייט. אונדזער צייטונג שטייט אַלזאָ מאַטעריעל געניג פּעסט און קיין געלט־מאַנגל שפּירט זי ניט. ניט דאָס איז אָבער דאָס וויכטיקסטע. עס זײַנען פֿאַראַן נאָך פיל ערנסטערע מאַטיוון, אויף וועלכע איך האָב שוין אָנגעוויזן. פּירן פֿראַפּאַגאַנדע־אָגיטאַציע פֿאַר אַ יידישער אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד, דאָס וואָלט באַטייט: האַנדלען קעגן אונדזערע איבערצייגונגען. רוסלאַנד איז אונדזער פֿאָטערלאַנד און וועט עס בלייבן. אויף אַ טייל פון דער איצטיקער רוסלענדישער טעריטאָריע האָבן אונדזערע אור־עלטערן געלעבט נאָך פֿאַר דער רוסישער הערשאַפט. מיר האָבן געניג בלוט, שווייס און כוחות אָפּגעגעבן דעם לאַנד, וועלכן עס האָבן געדינט אונדזערע זײדעס און פֿאָטערס, און וועלכן עס וועלן דינען אונדזערע קינדער און אייניקלעך. מיר, רוסישע יידן, קוקן אויף זיך ווי אויף רוסלאַנדס בירגער, כאָטש דערווייל ווערט עס נאָך ניט אָנערקענט. אונדזער צוקונפט איז פֿאַרבונדן מיט דעם לאַנד, וואו מיר לעבן, און פּעסט איז אונדזער האָפענונג, אַז עס וועט קומען די צייט, וען מען וועט אָנערקענען אונדזערע רעכט, און אַז די יידן־פֿראָגע וועט אויך אין רוסלאַנד פֿאַרענטפֿערט ווערן אַזוי, ווי זי איז פֿאַרענטפֿערט געווארן אין אַלע ציווילייזירטע לענדער.

אַזוי האָט זיך אייניקע צייט וווייטער געצויגן אונדזער געשפּרעך. זוערעוס האָט אַלץ אונטערגעשטראָכן פֿלעווע׳ס בריייטקייט, גרויסן שוואונג. איך האָב אויספֿירלעך דערקלערט די אנזיכטן פון אונדזער רעדאַקציע, אָנגעוויזן, אַז די היסטאָרישע געזעצן זײַנען גילטיק אומעטום גלייך, מען קאָן זיי ניט אויסמיידן.

זוערעוס געזיכט איז געוואָרן וואָס ווייטער אַלץ כמורנער, פינצטערער. פון יענער פריינטלעכקייט, מיט וועלכער ער האָט מיך אויפֿגענומען, איז

באַלד כמעט קיין שפור ניט געבליבן. ער האָט זיך אַ הייב געטאָן, באַ־ווייזנדיק מיר מיט דעם, אַז די אוידיענץ האָט זיך געענדיקט, און געזאָגט טרוקן, מיט פאַרדרוס:

— נו, וואָס זשע, צווינגען איך קאָנען מיר ניט!

די פריינטלעכקייט, וואָס האָט אַזוי ווייניק געשטימט מיט זיין באַטור און אויסזען, איז פאַלשטענדיק פארשוואונדן. עס האָט זיך ווידער באַווייזן דער געווינלעכער זוערעוו, דער טרוקענער און פינצטערער. צוריק צו דער טיר פון זיין קאַבינעט, האָט ער מיך, פאַרשטייט זיך, שוין ניט באַ־גלייט.

אין דעם אינטערוויאו מיט זוערעוון איז זייער בולט אַרויסגעקומען דער אמתער מין און די אוממענטשלעכע באַציאונג פון דער צאַרישער רעגירונג צו דער יידישער באַפעלקערונג: איר ברוטאַלער פאַרלאַנג פטור צו ווערן פון מיליאָנען איינגעזעסענע פון דורות אינווויינער דורך ווילדע עמיגראַציע־פראָיעקטן און חוצפהדיקע קאַרופּטע פאַרשלאָגן דער יידישער פרעסע.

## 5. צענזור און מסירות

די צענזור אין רוסלאַנד האָט איר לאַנג־יאָריקע היסטאָריע, וואָס איז פול אי מיט טשיקאַווע קוריאָזן, ביישפילן פון גרענעצלאָזער נאַרישקייט, אי מיט פאַקטן פון גרעסטער גרויזאַמקייט. ס׳איז ניט קיין אַנעקדאָט, נאָר אַ זאַך, וואָס איז ווירקלעך געשען: אין ניקאָלאַי דעם ערשטנס צייט האָט אינער אַ צענזאָר ניט דורכגעלאָזט אין אַ קאָבוך די פראָזע, אַז מען דאַרף די טייג פאַרן באַקן אַנידערשטעלן אויף אַ שטונדע „אויף דער פרייער לופט". לויט זיין מיינונג, האָט אפילו פאַר טייג די לופט ניט געטאָרט זיין „פריי", און ער האָט דאָס געפערלעכע וואָרט אויסגעמעקט. דאָ האָבן מיר, דאָכט זיך, דעם העכסטן גראַד טפשות, וואָס ס׳האָט וועט עס איז אַרויסגעווייזן די צענזור. פון דער אַנדער זייט, ווייסט די רוסישע פאַרגאַנגענהייט דעם שרעקלעכן פאַקט, אַז פאַר עובר זיין קעגן די צענזור־באַשטימונגען האָבן מענטשן באַקומען די הארבסטע לייב־שטראָף — „שפיצרוטנס" (טרייבן דורכן „סטראָי"). די געשיכטע פון דער רוסישער ליטעראַטור איז אַ ליידנס־גע־שיכטע פון שוועריע פיין און צרות, וואָס זי איז אויסגעשטאַנען פון דער

צענזור. אַנהייבנדיק פון דעם באַרימטן נאַוויקאָוון, דעם ערשטן רוסישן זשורנאַליסט אין יעקאַטערינאס צייטן, און ענדיגענדיק מיט קאַראַלענקאָן, איז ניטאָ כמעט קיין איין רוסישער שריפטשטעלער, וועמען די צענזור זאָל ניט האָבן פֿאַרביטערט דאָס לעבן.

די לאַגע פון דער יידישער און העברעאישער ליטעראַטור איז אין דער הינזיכט פון צענזור געווען באַזונדערס שווער שוין דערפֿאַר אַליין, ווייל איר שפּראַך איז געווען פֿאַלשטענדיק פרעמד דער העכערער צענזור־פֿאַרוואַל־טונג. דער רוסישער שפּריטשטעלער אַדער רעדאַקטאָר האָט, ווייניקסטנס, געקאָנט קענן דער צענזור זוכן שוץ ביי די, וואָס זיינען געשטאַנען איבער אים — ביים צענזור־קאָמיטעט אַדער אַפילו ביי דער הויפּט־פֿאַרוואַלטונג פון דער פרעסע; ער האָט געקאָנט אַהין אַפּעלירן, מען זאָל דאָרטן באַ־טראַכטן דאָס פאַרוועדטע ווערק און שטעלן אַ נייעם באַשלוס. אמת, דאָס פלעגט זייער זעלטן העלפן, אָבער דאָך האָט די העכערע פֿאַרוואַלטונג געהאָט די פולע מעגלעכקייט צו קאָנטראָלירן דעם צענזאָרס אַרבעט. גאָר אַנדערש איז עס געווען מיט דער ליטעראַטור אויף העברעאיש אַדער יידיש. דאָ האָט די מאַכט קיין ברירה ניט געהאַט; זי האָט, ניט־ווילנדיק, געמוזט פֿאַלקאָם געטרויען דעם צענזאָר, זיך אינגאַנצן אויף אים פֿאַרלאָזן. דער יידישער צענזאָר איז שטענדיק געווען גערעכט. ער האָט פֿאַקטיש ניט געהאַט איבער זיך קיין שום קאָנטראָל. גיי באַקלאָג זיך אויף אים צו דער „נאַטשאַלסטוע", וואָס ווען קוקן אין ווערק „ווי א האָן אין בני־אָדם"! די יידישע צענזאָרן זיינען געווען אומבאַגרענעצטע הערשער און זיי האָבן גע־קאָנט טאָן אַלץ, וואָס זיי האָט זיך געגלוסט. מייסטנס האָט מען אַלס צענ־זאָרן באַשטימט משומדים, ניט זעלטן אַזעלכע, וואָס פלעגן זיך באַציען צו יידן און יידנטום מיטן גרעסטן האַס. וויפל איז, למשל, צעדערבוים מיט זיין „המליץ" אויסגעשטאַנען פון די צוויי צענזאָרן־משומדים: דעם באַ־רימטן יידן־פיינט בראפמאַן און דעם שיכור זוסמאַן! מיט די ניט־גע־שמדטע יידישע צענזאָרן איז ניט געווען בעסער. זיי פלעגן שטענדיק צי־טערן פאַר זייער שטעל, מען זאָל זיי ניט אָפּזאָגן, און דעריבער זיינען זיי אָפט מאָל געווען נאָך פיל שטרענגער, איידער די משומדים. געווען צווישן זיי מענטשן מיט זייער ווייניק יידישע קענטענישן, וואָס האָבן גאָר ווייניק פֿאַרשטאַנען אין די „שוואַרצע פינטעלעך", געקענט שוואַך העברעאיש; זיי פלעגן זיך אַליין ניט טרויען, און צוליב גרעסערער פֿאַרזיכטיקייט, האָבן זיי וואָס מער געמעקט. אָזוי איז, צום ביישפּיל, געווען דער יידישער צענזאָר אין וואַרשע, האָדעק, פון וועלכן די דאָרטיקע העברעאישע צייטונגען פלעגן ממש קייען די ערד. ניט מער נחת האָט מען געהאַט פון יענע יידן־צענזאָרן, וואָס האָבן פֿאַרמאָגט אַפילו גאָר גרויסע יידישע בילדונג. גרעסטנ־טיילס זיינען דאָס געווען שרעקלעכע פֿאַרמאַליסטן, עכטע קאָזיאָנע מענטשן

מיט קאָקארדעס, פון דעם ערגסטן מין רוסישע באַאַמטע. און צוגלייך האָבן זיי, די שטרענגע „טשינאָווניקעס", געבאָלעבאָטעווט איבער דער ליטע־ראָטור גאַנץ יידישלעך, גאָר ווי ביי זיך אין דער היים. דער יידישער צענזאָר אין ווילנע, דער געלערטער שטייגבערג, איז געווען אַן איידעם פון דעם העברעאישן פּאָעט, א. ב. לעבענסאָן — פלעגט ער ניט דערלויבן צו קריטי־קירן אין דעם ווילנער זשורנאַל „הכרמל" יענעמס ווערק. דער אַדעסער צענזאָר, גענייקעס, האָט דאָס זעלבע ניט דערלאָזט ביי זיך אין אַדעס, ווייל ער האָט זיך אַמאָל געלערנט ביי לעבענסאָנען אין ווילנער ראַבינער־שול און האָט שטענדיק געפילעווט זיין לערערס „כבוד". די יידישע צענזאָרן פלעגן צווינגען די אונטערטעניקע צייטונגען צו דרוקן זייערע אַרטיקלען, אַדער זייערע אָנמערקונגען צו פרעמדע אַרטיקלען. מיט אײַן וואָרט, זיי האָבן געטאָן, וואָס זיי האָבן געוואָלט, און די יידישע רעדאַקטאָרן און שרייבּ־שטעלער זיינען קעגן זיי געווען פאָלקאָם הילפלאָז.

ביז דעם 11טן אָקטאָבער, 1905, איז דער „פרײַנד" אַרויסגעגאַנגען אונטער פאַר־צענזור. דאָס האָט באַטייט, אַז אַלע קאָרעקטורן האָבן באַ־דאַרפט פרייער דורכגעקוקט און דערלויבט ווערן פון דעם צענזאָר. אונדזער מזל איז געווען, וואָס דער יידישער צענזאָר אין פּעטערבורג איז דאָן געווען דער אַלטער ישראל לאַנדוי — איינער פון די אינטערעסאַנטסטע מענטשן, וועלכע איך האָב אין מיין לעבן געקענט. אַ זעלטענער למדן, אַ גרויסער קענער פון דער גאַנצער העברעאישער ליטעראָטור און אַ פייערדיקער חסיד, האָט ער אָמאָל געהאַנדלט, געפּטרט דאָס ביסל געלט, וואָס ער האָט פאַר־מאַגט, און דערנאָך זיך באַזעצט אין פּעטערבורג, וואו ער איז געווען אַ שתדלן אין חסידישע אָנגעלעגענהייטן, אַ מין „אָמבאַסאַדאָר" פאַר פאַרשיי־דענע יידישע אינטערעסן. קיין וואוינרעכט אין פּעטערבורג האָט לאַנדוי ניט געהאַט, און וויפל ער האָט זיך ניט געמיט, האָט ער זיך ניט געקאָנט ווי עס איז אײַנגעדענקן. די פאָליציי האָט אים נאָכאָנאַנד פאַרפאָלגט. מען האָט אים פיל מאָל אַרויסגעשיקט פון פּעטערבורג. יאָרן לאַנג איז ער אויס־געשטאָנען גרויסע רדיפות, געמוזט באַהאַלטן זיך פון דער פאָליציי, פאַר־ברענגען גאַנצע נעכט אויף די גאַסן, ניט געהאַט קיין רו. ער איז שוין געווען אַן עלטערער מענטש, און ענדלעך האָט ער ניט אויסגעהאַלטן: ער האָט זיך געטויפט, אָנגענומען דעם לוטעראַנישן גלויבן, און דורך דעם גע־קראָגן דאָס רעכט אומגעשטערט צו לעבן אין פּעטערבורג. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבן דינען אין דער צענזור־פאַרוואַלטונג און איז מיט דער צייט געוואָרן יידישער צענזאָר אין פּעטערבורג און צוגלייך אויפזיכער איבער דער פּראָווינציעלער יידישער צענזור. נאָכן טויפן זיך איז לאַנדוי פאַרבליבן דער זעלבער פאַרברענטער חסיד, ווי פריהער. דאָס וואָרט „מתנגד" איז ביי אים אויך איצט געווען אַ זידלעריי. ווען עס איז אים, דעם משומד,

אויסגעקומען צו דערמאָנען די נעמען, למשל, פון ר׳ ישראל בעל שם טוב, אָדער דעם ליאָדיער רבי, פלעגט ער פריער צוגיין צום פענצטער און אַ שמיר טאָן מיטן האָנט איבערן שויב, כדי ניט אָנצורופן זיי מיט אומגעוואָשענע הענט. כאַראַקטעריסטיש פאַר אים איז געווען, ווי אָזוי מיר זיינען צווישן זיך באַקאַנט געוואָרן. געווען איז דאָס אין יאָר 1898; איך האָב דאָן רע־דאַקטירט די אָפּטיילונג פון קריטיק אין דעם רוסיש־יידישן זשורנאַל „וואָסכאָד". וועג עס איז דערשינען אין בערדיטשעוו אַ זאַמלונג אינטערע־סאַנטע בריוו פון נתן שטערנהאַרץ, דעם תלמיד און אָפּאָסטאָל פון דעם באַרימטן חסידישן רבי, ר׳ נחמן בראצלאווער, האָב איך וועגן דעם בוך אָפּגעדרוקט אין „וואָסכאָד" אַ גרויסן אַרטיקל, וואו איך האָב זיך אונטער־געשריבן בלויז „ש. ג." האָט זיך דער משומד לאַנדוי דערקונדיקט אין דער רעדאַקציע וועגן מיין נאָמען און אָדרעס און איז געקומען צו מיר, באַאַנקעט מיך פאַר מיין אַרטיקל וועגן דעם בעל־שם־טובס אור־אייניקל און זיין תלמיד. פון דעמאָלט אָן פלעגן מיר זיך אָפט באַגעגענען. לאַנדוי איז געווען אַ זעלטן־קלוגער און שאַרפזיניקער מענטש, מיט זייער פיל לעבנס־דערפאַרונג, און שמועסן מיט אים איז געווען ווירקלעך אַ פאַרגניגן.

אין דער געשיכטע פון דער רוסישער צענזור זיינען פאַרבליבן די נעמען פון אַ פאַר צענזאָרן — אמתע פרײנט פון דער ליטעראַטור, וואָס האָבן פון זייער זייט פיל געטאָן, כדי צו פאַרגרינגערן איר לאָגע. אין דער היסטאָריע פון דער יידישער צענזור אין רוסלאַנד דאַרף אָנאָ אָרט פאַרנע־מען דער נאָמען פון ישראל לאַנדוי. איך האָב יאָרן לאַנג געהאָט צו טאָן מיט אים, אָלס צענזאָר, און איך האָב די פולע מעגלעכקייט עס צו באַשטע־טיקן. אַן אָלטער מענטש, האָט ער געהאָט געוויסע קאַפּריזן. ער האָט, צום בישפּיל, ניט געדולדעט, מען זאָל מאַכן חוזק פון חסידיזם. ער האָט פּיינט געהאָט מתנגדים און ציוניסטן: „פון חיבת ציון, פון די „פאָלקסטינצעס" — פלעגט ער טענהען — האָבן מיר ווייניקסטנס א גוטע פלאָשן. „כרמל"־וויין, אָדער קאָניאַק; וואָס, אָבער, האָבן מיר דערווייל פון ציוניזם?!" די קליינע קאַפּריזן פלעגן זיך אָבער זייער וויניק אָפּרופן אויף זיין צענזור־פּראַקטיק. די וועלט זאָגט: „בעסער מיט אַ קלוגן אין גיהנום, אידער מיט אַ נאַר אין גן־עדן". אַ מענטש מיט אַ קלאָרן, געזונטן פאַרשטאַנד, מיט גרויסער יידישער בילדונג, האָט לאַנדוי פיל אויף זיך געשטעלט, און ער פלעגט זיך דערלויבן דאָס, אויף וואָס קיינער פון די יידישע צענזאָרן האָט זיך קיינמאָל ניט דער־וועגט. זיין כלל איז געווען: „עמעצער וועט דאָך געוויס מסרן, און איך וועל באַקומען פון מיניסטעריום אַן אָנפראָגע, ווי אָזוי האָב איך עס דער־לויבט. היינט וואָס וועל איך דערויף זאָגן?" און אויב ער האָט נאָר געקאָנט צוטראָכטן עפּעס אַ מאָטיוו אויף צו „כשרן" די זאַך, האָט ער קיינמאָל ניט געשטערט. נאָר אַ דאַנק איהם, האָט דער „פרײנד" געהאָט די

מעגלעכקייט אפילו אין פלעוועס צייט צו רעדן מיט אַ ענוג קלאָרער, אומ־אַפהענגיקער שטים. דער געטויפטער לאַנדוי האָט פאַרמאָגט אַ וואַרעם יידיש האַרץ. איך דערמאָן זיך גוט: אין די טעג נאָכן קעשינעווער פאָגראָם פלעגט דער אַלטער משומד בייז לייענען די קאָרעקטורן פון די שרעקלעכע באַריכטן, זיך באַגיסן מיט טרערן. ער איז געווען אַ צערודערטער, ניט געפונען זיך קיין אָרט. קיין אייניקע פון די פראָווינציעלע העברעאישע צייטונגען האָט ניט געקאָנט דרוקן וועגן דעם קעשינעווער פאָגראָם אַזעלכע מאַטעריאַלן און אַרטיקלען, ווי דער „פרייַנד". נאָך מער: מיר האָבן געהאָט די מעגלעכקייט צו רעדן וועגן דער נויטוועניקייט צו אַרגאַניזירן אַ יידישע זעלבסטשוץ. „ניט פון רחמנות קען אַ פאָלק זיכער לעבן — האָט, למשל, געשריבן דער „פרייַנד" — יעדערער האָט נאָר די רעכט, וועלכע ער קען אַליין פאַרטיידיקן מיט זיינע אייגענע כוחות. און ווען ער איז אַליין צו שוואַך, שטעלט זיך ניט אין פאָר זיין רעכט, ווערט ער אַליין אַ קנעכט, זיין האָב און גוטס ווערט הפקר פאָר גנבים און גזלנים, וואָס געפינען זיך אומעטום און צו יעדער צייט. די וועלט אַכטעט נאָר דעם, ווער עס אַכטעט זיך אַליין. זי האָט בושה און דרך־ארץ נאָר פאָר דעם פאָלק, וואָס לאָזט אַליין ניט אַנרירן זיין כבוד און זיין גוטס. פרעמדע פריצים וועלן נאָר רעדן שיינע ווערטער, אָבער קיין פינגער ניט רירן צו אונדזער הילף, כל־זמן מיר אַליין וועלן זיך באַהאַלטן און זיין ביי זיך אַליין געפאַלן." (נומ' 82, פון 15טן אַפּריל, 1903). דער זעלבער געדאַנק איז דורכגעפירט געווארן אויך אין אַ ריי אַנדערע אַרטיקלען. און דער פּאָעט פרוג האָט געשרופן:

שטייט־אויף, שטייט־אויף, מיט קראָפט און וואָרט
אַנטקעגן אונדזער שלאָפקייט שטרייטן!
שטייט־אויף, שטייט־אויף, צעברעכט, צעברייסט
די קייט, אין וועלכער אונדזער גייסט
איז איינגעבונדן, איינגעשמידן!
די קליפּה הרגעט צווישן יידן!

(נומ' 97).

די ערשטע מאַנאַטן פלעגט לאַנדוי קומען יעדן אָוונט אין רעדאַקציע מיט זיין „קלאַפּערגעציג", און האָט גלייַענט די קאָרעקטור־אָפּצוגן. ער האָט זיך, וואַרשיינלעך, געוואָלט נעענטער באַקענען מיט דער רעדאַקציע, מיט אירע מיטגלידער און מיט דער אַלגעמיינער ריכטונג פון „פרייַנד". אָבער דאָס איז טעגלעכע לעבן פון אַ גרויסער צייטונג, מיט איר פאַרצווייגטן טעכנישן אָפּאַראַט, געווען פאָר אים אַ נאָווינע, וואָס האָט אים שטאַרק אינטע־רעסירט. דער גאַנצער זאַץ פלעגט גרייט ווערן ערשט אַרום צווי אַזייגער ביינאַכט. פאָר אַ לענגערער צייט פלעגט ער זיך פאַרזיצן אין רעדאַקציע ביז

שפעט אין דער נאַכט, וואַרטנדיק אויף די קאַרעקטורן. דערנאָך איז עס אים געוואָרן צו שווער (ער איז געווען שוין איבער זיבעציק יאָר). איין מאָל, זיצנדיק מיט מיר אונטער פיר אויגן, האָט ער מיר געזאָגט: „אונדזערע אינטערעסן זיינען ווי צוזאַמענגעפלאָכטן. אייך איז טייער אייער „פרײנד", און מיר — מיין שטעל. אייך האָב שוין מער קיין כוחות ניט צו זיצן אַזוי שפעט. ווייסט איר, וואָס איך וועל אייך פֿאַרלייגן? צענזורירט אַליין, אייך פֿאַרלאָז זיך פולשטענדיק אויף אייך". און אייך בין אַליין געוואָרן דער צענזאָר איבער דער צייטונג, וואָס אייך האָב רעדאַקטירט. דער „פרײנד" איז פאַקטיש פון יענעם טאָג אָן אַרויסגעגאַנגען אָן אַ פֿאַר־צענזור. שוין נאָכדעם ווי דער נומער איז געווען אָפּגעדרוקט און פאַנאַנדערגעשיקט, פלעגט לאָנדוי בייטאָג קומען מיט זיין „קלאַפֿערגעצייג" און אָפּשטעמפּלען די נעכ־טיקע קאַרעקטור־אָפּצוגן.

אין יענע פֿאַלן, וואו די זאַך איז געווען שטאַרק ריזיקאַליש, האָב אייך ניט געוואָלט מיסברויכן לאָנדוים צוטרוי, און אייך פלעג זיך מיט אים מישב זיין. איין צופאַל וועל אייך דאָ דערמאָנען. געווען איז דאָס ענדע יאָר 1904, בעת דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה, אין גיכן נאָכדעם, ווי דאָס רוסישע מיליטער, אונטער געניראַל סטעסלס קאָמאַנדע, האָט געמוזט קאַפּיטולירן און אָפּגעבן דעם שונא די פֿאַרט־ארטור פעסטונג. ד"ר ל. קאַנטאָר האָט אין זיין געזעלשאַפּטלעכן פעליעטאָן („א וועלט מיט וועלטעלעך"), וואָס ער האָט אין „פרײנד" געפירט אונטער דעם פסעודאָנים „מימיקרי", פֿאַרגע־שטעלט א שמועס, וועלכן עס פירן אייניקע יידן מכוח דעם שרעקלעכן יקרות, וואָס איז געווען אין פֿאַרט־ארטור אין די לעצטע וואָכן פון דער באַלאַגערונג. א יונגערמאַן האָלט אין האַנט א צייטונג, וואו עס זיינען אויסגערעכנט די מקחים אויף פֿאַרשיידענע זאַכן, און ער מאַכט זיינע באַמערקונגען אויף יעדן מקח: א שטייגער — „עס האָט געקאָסט 40 קאָפּיקעס א פונט הונט־פלייש און 60 קאָפּיקעס א פונט פערד־פלייש". מילא, דאָס גייט מיר ניט אָן; אַז מען זאָל מיר געבן אומזיסט, וועל איך אויך ניט נעמען. ווייטער: „30 רובל א הון" — זאָלן די קימפּעטאַרינס זאַרגן; געזונטע מענטשן קאָנען אויסקומען אָן היינער. ווייטער: „75 רובל א גאַנדז" — נו, וועט חברה־קדישא ניט מאַכן קיין סעודהלעך. „600 רובל א קו" — אָט דאָס איז שלעכט, זעט איר; א שטיקעלע פלייש אויף שבת מוז מען האָבן. „א חזיר — 200 רובל" — אי, האָב אים א שוואַרץ יאָר, דעם דבר אחר, וואָס איז ער געקראָכן אין פֿאַרט־ארטור? האָט מען זיך עפּעס ניט געקאָנט באַגיין אָן אים?!" ס'פֿאַרשטייט זיך, אַז מיר האָט זיך זייער געוואָלט דרוקן קאַנטאָרס פעליעטאָן, כ'האָב עס אָבער ניט געוואָלט טאָן אָן לאָנדוים וויסן. בין איך אַריין צו אים און אים געוויזן דעם מאַנוסקריפּט. ער האָט האָלט געהאַט א גוטן וויץ, און האָט שטאַרק געלאַכט. „מסרן וועט מען דאָך געווויס — האָט ער באַמערקט —

טאָ לאָמיר זאָלבענאָנד אַ טראָכט טאָן, וואָס דערויף צו ענטפערן". איך האָב אים אָנגעווינען, אַז אין פאַל פון אַ מסירה וועט מען קאָנען אויסטייטשן די זאַך, אַז דער פעליעטאָניסט לאָכט דאָ אַפֿ פון די יידישע קלייבשטעטלדיקע „פאָליטיקער", וועלכע חקרנען זיך אין בית־מדרש און גריבלען זיך אין שאלות, וואָס זיינען ניט ווערט קיין אויסגעבלאָזן איי. לאָנדוי האָט צוגע־שטימט, און דער פעליעטאָן איז טאָקע אָן שום פאַרקירצונגען דערשינען אין „פרייַנד" פון דעם 1טן יאָנואַר, 1905. דער דערפאָלג איז געווען אַ ריזיקער. אומעטום אין דער פראָווינץ האָט דער עולם געלעקט די פינגער, עס האָט ניט געקלעקט קיין עקזעמפלאָרן, און מען האָט געמוזט אָפדרוקן אַ נייע אויפ־לאָגע. נאָר אין גיכן האָט דאָס מיניסטעריום טאָקע באָקומען אַ מסירה און געמאַכט אָן אָנפראָגע בייַ לאָנדוין: ווי אַזוי האָט ער עס דערלאָזט? ער האָט געגעבן די דערקלערונג, וואָס איך האָב פריער אָנגעווינען, און די זאַך איז פאַראיבער גלאָט.

* * *

אויף דעם קייזער ניקאָלאַי דעם ערשטן דערציילט מען, דאָס ער האָט אָמאָל געזאָגט, אז ער „גלויבט ניט דעם בלוט־בלבול אויף יידן, וואָרעם ווען יידן — האָט ער דערקלערט — זאָלן טאָקע געברויכן קריסטלעך בלוט, וואָלטן זיך דאָך צווישן זיי אַליין געפונען אַזעלכע, וואָס וואָלטן ווען דעם געמסרט דער רעגירונג.

ס׳איז שווער פעסטצושטעלן, צי האָט ניקאָלאַי ווירקלעך געזאָגט די ווערטער. אָבער אַז דער גדאָנק, וועלכער ליגט אין זיי, איז פסיכאָלאָגיש ריכטיק, וועגן דעם קען קיין צווייפל ניט זיין. מסירות, דאָנאָסן, האָבן אָנגע־הערט צו די פאַרשפרייטסטע דערשיינונגען אינעם אָמאָליקן יידישן לעבן. צווישן די פאַרשיידענע פלאָגן, פון וועלכע דאָס יידישע פאָלק האָט געליטן, איז אייניע פון די שמערצלעכסטע געווען די מכה פון מוסרים. ס׳איז, דאָכט זיך, ניטאָ דער ווינקעל אין יידישן פריוואָטן אָדער געזעלשאַפטלעכן לעבנס־שטייגער, ניטאָ די יידישע פרנסה אָדער באַשעפטיקונג, וואָס זאָלן ניט האָבן אַרויסגערופן אַ גאַנצן מבול מסירות. וועו איר בלעטערט דורך די אַלטע אַרכיוו־דאָקומענטן וועט איר נשתומם פון די אומצייליקע, סאָמע פאַר־שיידנאַרטיקע מסירות, וואָס זיי אָנטהאַלטן אין זיך. שוין ניט רעדנדיק פון פריוואָטע מסירות, למשל, קענן אַ קאָנקורענט אָדער קענן עמעצן, אויף וועמען איז עפּעס אָנגעשטויסן, געפינט איר דאָ אָן אַ ברעג אַזעלכע דאָנאָסן, וואָס קערן זיך אָן צו אַלגעמיינע יידישע אָנגעלעגנהייטן, רעקרוטשינע, פריזיוון, קאָראָבקע און אָנדערע פאָדאָטקעס, „נעלמים" (ניט־פאַרשריבענע יידן), ראָבינער־וואָלן און פאַרשידענע רעליגיעזע ענינים, וואויגרעכט, אאַז״וו.

מתנגדים מסרן אויף חסידים, חסידים—אויף מתנגדים; „משכילים" — אויפגעקלערטע שיטן מיט מסירות אויף אַרטאַדאָקסן, און יענע טוען דאָס זעלביקע; קיין אײנציקע פון די שטרייטנדע ריכטונגען האָלט זיך ניט אַפּ פון אויסנוצן אינעם קאָמף קעגן דעם שונא דאָס גיפטיקע געווער פון מסירה.

וועג מיר האָבן אין יאָנואַר, 1903, אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אין פּעטערבורג דעם טעגלעכן „פרײַנד", האָבן מיר זיך, געווײַנלעך, געריכט אויף מסירות; מיר האָבן געוואוסט, אַז אַן דער פּלאָג קען אַ יידישע צייטונג ניט אויסקומען. אָבער די ווירקלעכקייט האָט איבערגעשטיגן אַלע אונדזערע דערוואַרטונגען. די צענזור־פאַרוואַלטונג פלעגט ממש פאַרפלייצט ווערן מיט מסירות (מערסטנטיילס, פאַרשטייט זיך, אָנאָנימע אָדער מיט אויסגעטראַכטע אונטערשריפטן) אויפן „פרײַנד". עס איז ניט פאַראיבער די וואָך, עס זאָל ניט אַרויסשפּרינגען עפּעס אַ דאָנאָס. ווער פלעגט ניט מסרן? באַלעבאָטים אָדער קהלשע רעדל־פירער, וועמען מ׳האָט פאַרטשעפּעט אין אַ קאָרעספּאָנדענץ; קליינשטעטלדיקע בחורימלעך, וועמעס אומגעלומפּערטע שירים, דער־ציילונגען צי אַרטיקלען מען האָט ניט געדרוקט; מענטשן מיט אָנגעבלאָזענע אַמביציעס, וואָס האָבן זיך עפּעס געפּילט באַליידיקט; ליבהאָבער פון שרייען: „גאַרדאָוואי! קאַראָוול!" — זיי האָבן געהאַלטן אין איין פאַרוואַרפן דעם צענזור־קאָמיטעט אָדער די צענטראַלע פאַרוואַלטונג פון דער פּרעסע מיט מסירות קעגן דעם „פרײַנד".

בײַ דער באַוואוסטער פּעטערבורגער רוסישער צטייונג „נאָוואָסטי" איז איינמאָל געשען אַ מיאוסער דרוק־פּעלער: אין דעם באַריכט, אַז בײַ דער קייזערין (ניקאָלאַי דעם צווייטנס פרוי) איז געבוירן געוואָרן אַ טאָכטער, איז די מוטער צופּעליק על פּי טעות אָנגערופן געוואָרן אָנשטאָט „אַלעקסאַנדראַ" — „מאַריאַ", און עס איז אַרויסגעקומען, אַז ניט די יונגע קייזערין אַלעק־סאַנדראַ פיאָדאָראָוונאַ, נאָר די קייזערין־אלמנה מאַריאַ פיאָדאָראָוונא האָט געבוירן אַ קינד. וועג אָנאַ דרוק־פּעלער זאָל פאַרקומען אין אַ יידישער צייטונג, וויפל יידישע מסירות וואָלט די צענזור תיכף געקראָגן! אָט האָט איר אַ באַווייז: אײנמאָל איז אין „פרײַנד" פאָרגעקומען אָנאַ גרייז: עס איז בײַ אונדז געווען געדרוקט עפּעס אַ קייזערלעכער באַפּעל מיט דער געווײַנלעכער אויפשריפט: „זײַן קייזערלעכע מאַיעסטעט האָט מיט דער אײגענער האָנט אָנגעצייכנט" אאַז״וו. האָט דער זעצער צופּעליק אין דעם וואָרט „אײגענער" אָנשטאָט דעם „ג" געשטעלט דעם אות „ז", דער קאָרעקטאָר האָט עס ניט באַמערקט און עס איז אַרויסגעקומען „אייזערנער האָנט". אין צענזור־קאָמיטעט זײַנען באַלד אָנגעקומען דאָנאָסן וועגן דעם; נאָר ס׳איז אָזוי קלאָר געווען, אַז דער דרוק־פּעלער איז אַ ריין צופּעליקער, דאָס מען האָט דאָרטן קיין שום געוויכט דערויף ניט געלייגט, אָפּילו ניט געמאַכט וועגן דעם קיין אָנפראָגע בײַ אונדזער צענזור. אָבער מאָנאָטן לאָנג פלעגט מען פון דער

פּראָווינץ „שרעקן" די רעדאַקציע מיט דעם דרוק־פּעלער און דערמאָנען אַז מען קען געבן וועמען מען באַדאַרף צו וויסן וועגן דעם פּאַרברעכן, וואָס זי האָט אָפּגעטאָן. צושיקנדיק אויף צו דרוקן אין „פּרייַנד" אומבאַגרינדעטע פּראָטעסטן און הכחשות, פּלעגן באַליידיקטע קליינשטעטלדיקע בעלי־בתים דאָן גאָנץ אָפט אין זייערע בריוו געבן אָנצוהערעניש: פּאַרגעסט ניט אַז דעם „ז"!

אין אָנהייב יאָר 1905 האָט זיך אָרגאַניזירט אין פּעטערבורג אַ פּאַרבאַנד פון די ניט־רוסישע צייטונגען, וואָס זיינען דאָרטן אַרויסגעגאַנגען. דער צוועק פון דעם פּאַרבאַנד איז געווען — דורכצופירן אַן אינהייטלעכע טאַקטיק אין באַצוג צו יענע פּראָגעס, אין וועלכע עס זיינען געווען באַזונדערס פּאַראינטערעסירט די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, באַשיצן זייערע אַלגעמיינע אינטערעסן, אינפאָרמירן אייניע די אַנדערע אד"גל. די רעדאַקטאָרן און הויפּט־מיטאַרבעטער פון די ניט־רוסישע בלעטער (אַזעלכע איז אין פּעטער־בורג געווען אַ גאָנץ רעכטע צאָל) פלעגן זיך אָפט פּאַרזאַמלען אויף באַראַטונגען, און עס איז געשאָפן געוואָרן צווישן זיי די נאָענטקייט, וואָס האָט פּריער געפעלט און וואָס איז געווען אזוי נייטיק אין יענער צייט, וען דער קאַמף צווישן דער רוסישער געזעלשאפט און דעם צאָריזם האָט זיך אלץ מער צעפלאַקערט.

איך דערמאָן זיך, איינמאָל אין אַ געשפּרעך מיט די רעדאַקטאָרן פון עטלעכע צייטונגען, וואָס זייער שפּראַך (ליטוויש, פּיניש, לעטיש, עסטאָניש) איז ניט פיל מער געווען באַקאַנט דער רוסישער צענזור־פּאַראוואַלטונג ווי די יידישע שפּראַך פונעם „פּרייַנד", — האָב איך געפרעגט מיינע חברים, צי עס וועלן אויף זיי אָפּט געמאַכט מסירות. זיי האָבן מיר געענטפערט, אַז עס טרעפט זיך ביי זיי אָזוינס, אָבער גאָנץ זעלטן. דאָס איז, וויזט אויס, געווען אַ ספּעציעל יידישע פּלאָג.

יעדע צייטונג האָט, אָחוץ אירע וויכקלעכע מיטאַרבעטער, אַ גאַנצע מאַסע „שרייבער", וועמעס „שאָפונגען" עס וועלן קיינמאָל ניט געדרוקט. זיי פּאַרפלייצן די רעדאַקציעס מיט געשמאַקלאָזע און משונהדיקע לידער, דערציילונגען, אַרטיקלען, וואָס דערזעען קיינמאָל ניט די ליכטיקע שיין און געפינען זייער כשר־פּאַרדינטע אייביקע רו אין דעם רעדאַקציאָנעלן קאָרב. עס טרעפן זיך צווישן זיי מענטשן, וואָס האָלטן אין אירן שרייבן און שיקן אָדער ברענגען שיער ניט טעגלעך אין רעדאַקציע זייערע „לייסטונגען". אַזעלכע פּאַרלירן ניט דעם מוט, וואָס מען דרוקט זיי ניט; זיי שרייבן וויטער, און זיי האָפן, אַז די רעדאַקציע וועט ענדלעך אינזען דעם שאָדן און אומרעכט, וואָס זי באַגייט קעגן דער ליטעראַטור, ניט דרוקנדיק זייערע „שאָפונגען", און זי וועט זיי אָנהייבן דרוקן.

באַזונדערס פֿיל פֿאַרמאַגן אַזעלכע „שרײַבטשטעלער" די יידישע צײַטונגען. וואַרעם וואָסער יידן קען עס ניט שרײַבן אויף יידיש אָן וואו האָט איר (וויַ שלום־עליכם האָט אַמאָל געזאָגט) נאָך אַזאַ שפראַך וויַ יידיש, וואו מען דאַרף זיך ניט מיען, מען פֿאַרשטייט יעדעס וואָרט? נאָטירלעך, איז אויך די רע־דאַקציע פון „פרײַנד" ניט פֿטור געווען פון דעם מין אַנשיקעניש. יעדע פֿאָסט פֿלעגט ברענגען פון די פֿראָווינציעלע שטעט און שטעטלעך גאַנצע בערג מאַטעריאַל, וואָס איז געגאַנגען גלייך אין קאָרב אַרײַן. באַזונדערס גרויס איז געווען די צאָל אומגעלומפֿערטע לידער, וואָס פֿלעגן טעגלעך אָנקומען — ממש גאַנצע פּעק „פֿאָעזיע" אָן זין, אינהאַלט און פֿאָרם, אָן הענט און פֿיס. פֿאַר די לידער האָבן מיר נאָך געפֿונען אַ געבּרויך: מיר פֿלעגן זיי איבערגעבן דעם שטענדיקן מיטאַרבעטער פון „פרײַנד", דעם באַוואוסטן פֿאָעט ש. פּרוג, און ער האָט זיי פון צייט צו צייט אויסגענוצט פֿאַר זײַנע ויציקע פֿעליעטאָנען. אָבער די אומציליקע „דערצײַלונגען" און „אַרטיקלען", מיט וועלכע מען פֿאַרוואָרפן די רעאַדקציע, האָבן אָפֿילו אויף דערויף ניט געטויגט. ווי געזאָגט, פֿלעגט אַזאַ „ליטעראַטור" הערהויפּט אָנקומען פון דער פּראָווינץ. עס האָבן אָבער ניט געפֿעלט אַזעלכע מיני „שרייבער" אויך אויפֿן אַרט גופא, אין פּעטערבורג. צום ביישפּיל, פֿלעגט איינער אַ שמש פון אַ פּעטערבורגער שול, אַ זקן מיט אַ גרויסער גרויער באָרד, א צייט לאַנג כּמעט יעדע וואָך קומען צו מיר אין רעדאַקציע און ברענגען זיינעם אַרטיקל. ער איז געווען ניט קיין נאַרישער יד, אַ שטענדיקער לעזער פון אונדזער צײַטונג. האָט, דאָכט זיך, געקענט פֿאַרשטיין, אַז דער „פרײַנד" איז ניט קיין פּרום־אַרטאָדאָקסישע בלאָט און פונדעסטוועגן פֿלעגט ער כּסדר ברענגען אַרטיקלען דאָ אויף אַ טעמע פון דער פּרשה, דאָ וועגן אַן אָנדער רעליגיעזן ענין. מיט אים האָט קאָנקורירט אײנער אַ פּעטערבורגער סוחר — אַ רייכער יד, וואָס האָט געפּירט גרויסע געשעפֿטן. די באָרד פֿלעגט ער אונטערשערן, גערעדט אַ ביסל פֿאַרצויגן, מעשה דייטש, און דעריבער גערעכנט זיך פֿאַר אַ „משכיל", אַ יידישן אינטעליגענט. האָט זיך אים אויף דער עלטער פֿאַרגלוסט צו ווערן אַ „שריפטשטעלער". פֿלעגט ער זייער אָן זייער אָפּט אַרײַנקומען צו מיר אין רעדאַקציע, אָפּנעמען מיט געשפּרעך צייט אָן אַ שיעור און יעדעס מאָל איבערגעלאָזן מיר זיינעם אַ נאָרישן אַרטיקל, אויף הויכע עקאָנאָמישע און פּינאַנציעלע טעמעס. וואָס ער שאַנעוועט ניט מיין צייט, האָט מיך ניט געווונדערט; דאָס איז דאָך גאַנץ יידישלעך, ווי אָבער ער, דער געשעפּטסמאַן, האָט אַזוי קיין רחמנות ניט אויף זיין אייגענע צייט — דאָס האָב איך ניט געקענט באַגרייפן.

אי דער שמש, אי דער סוחר, אי פיל אַנדערע אַזעלכע, וואָס פֿלעגן אָן אויפֿהער דערעסן מיט זייערע „שאָפֿונגען", האָבן ניט געמיינט קיין שום שלעכטס. זיי האָבן ארויסגערופן צו זיך באַדויערן, מיטלייד. זיי זיינען געווען

בלויז אזוי געדופענע „גראָפאָמאנען" — מענטשן, וועלכע האָבן ניט פאַרמאָגט קיין מינדסטע ליטעראַרישע פעאיקייט און וועלכע עס האָט דאָך שטאַרק געצויגן צו שרייבשטעלעריי, צו „באַרימטקייט". דאָס איז אַ באַוונדער מין קראַנקהייט, וואָס פון איר איז, אמת, נאָך קיינער ניט געשטאָרבן, אָבער זי דערוועקט ניט־ווילנדיק דאָס געפיל פון רחמנות. עס פלעגן זיך אָבער טרעפן אַזעלכע, וואָס זיינען אויף דעם פאַרנאָס, אויף דעם בארג פון פאַעזיע, געקראָכן מיט גאָר פראָזאַאישע, נידעריקע צילן. איינמאָל, למשל, האָט אַ בחור פון אַ בעל־הביתישער פאַמיליע, וואָס איז געשטאַנען אין שידוכים, זיך בייַ מיר געבעטן איך זאָל אַפדרוקן אין „פרייַנד" אַדער כאָטש אַלס באַזונדער בייַלאָגע זיינעם אַן אַרטיקל; ער האָט פאַרגעלייגט צו באַצאָלן דערפאַר וויפיל איך וועל באַשטימען. צו דעם רייכן שידוך, וואָס דער יונגערמאַן איז געווען אויסן, האָט געפאַסט ער זאָל, אַחוץ זיינע אַנדערע גרויסע מעלות, אויך „שרייבן אין די בלעטער"!

באַזונדערס פלעגט דערעסן אייניער אַ באַוואוסטער מ. ח., וואָס האָט אַ לאַנגע צייט געלעבט אין פעטערבורג. דאָס איז געווען אַ ליטעראַרישער שנאָרער, פון ניי־מאָדישן שניט. פיין געקליידעט, מיט אַ צילינדער־הוט אויפן קאָפּ, פלעגט ער מיט זיינע עם־הארצישע רוסישע אַדער העברעאישע ביכער גיין איבער די האָטעלן, אויפזוכן דאָרטן יידן, נאָך די פאַמיליע־נעמען, און אַרייַנרייסן זיך צו זיי אין צימער. מ. ח. האָט בריַיט געפירט זיין „געשעפט", ער פלעגט אַנשפאַרן אפילו אין די בעדער, קור־אָרטן, און האָט דאָ געזוכט פאָר זיך „קליענטן". ער האָט ניט געבעטן, ווי די אַמאָליקע אַרעמע יידישע „מחברים", נאָר ער האָט פרעך געפאָדערט מען זאָל בייַ אים קויפן די ביכלעך. פּטור צו ווערן פון אים איז ניט געווען פון די גרינגע זאַכן; ער פלעגט מאָנען, סטראָשען און איז ניט אַוועק, ביז ער האָט ניט באַקומען אַ רובל צי צוויי.

מ. ח. איז אַרומגעפאָרן איבער אַלע גרעסערע שטעט און איז געווארן אַ שם־דבר.

אַחוץ זיין שנאָרעריי, האָט מען אויף אים געהאַט, אַז ער שטייט אין באַציאונגען מיט דער זשאַנדאַרמעריע און דער פאָליטישער געהיים־פּאָליציי, גלייך נאָכדעם, ווי עס איז געגרינדעט געווארן דער „פריַינד", האָט אָט דער שייגער נפש אָנגעהויבן מיר צו דאָקוטשען מיט זיינע „שאָפונגען". פאַר זיין פיינער פרנסה וואָלט געווען וויכטיק, עס זאָל עטוואָס זיינס געדרוקט ווערן אין „פריַינד", ער זאָל עס קענען באַווייזן בייַם אַרומגיין איבער די האָטעלן און הייזער. כמעט וועכנטלעך פלעגט מיר מ. ח. ברענגען אַ ליד אַדער אַ פעליעטאָן און בעטן עס אָפצודרוקן כאָטש אומזיסט, אַן שום האָנאָראַר. דערביי האָט ער מיר ניט איין מאָל געגעבן אָנצוהערעניש, אַז ער פאַרמאָגט גרויסע „באַקאַנטשאַפטן" און גרויסע „פראָטעקציעס", וואָס קאָנען

אין אַ נויטיגן פאַל שטאַרק צוניץ קומען אי מיר פערזענלעך, אי דער צייטונג, וועלכע איך רעדאַקטיר. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז וועגן דרוקן עטוואָס זיינס האָט קיין רייד ניט געקאָנט זיין.

מאַנאַטן לאַנג פלעגט מ. ח. מיר אַזוי דערצײלן. איינזעענדיק אפּנים, אַז זיינע מי און בקשות זיינען אומזיסט, איז ער דערנאָך פאַרשוואונדן. אָבער אין גיכן האָט ער זיך ווידער באַוויזן. געווען איז עס אַזוי: נאָך דעם קעשענעוער פאָגראָם, איז אין „פרײנד" אָפּגעדרוקט געווען אַ פעליעטאָן, וואו עטלעכע שאַרפּע פראָזן זיינען געווען געוועדעט דירעקט קעגן פלעווהן. אויסערלעך האָלב־פאַרשטעלט, זיינען זיי דאָך געווען געוג קלאָר פאַר דעם יידישן פובליקום, וואָס האָט אויסגעצייכנט פאַרשטאַנען צו לייענען „צווישן די שורות." און שוין דעם זעלבן טאָג איז מ. ח. געקומען אין רעדאקציע.

— געוואָלד, ווי טוט איר עס אָפּ אַזאַ זאָך, אַזאַ אומפאַרזיכטיקייט? — האָט ער אָנגעהויבן צו טענהן, אַרײַנגייענדיק צו מיר אין קאַבינעט מיטן נומער „פרײנד" אין האַנט — אָפּדרוקן אַזאַ מין פעליעטאָן! אמת, אַן אַנטיק, אָבער ס׳אַראַ אומפאַרזיכטיקייט!

איך האָב אים רואיק געענטפערט, אַז די זאָך איז גאָרניט אַזוי שרעקלעך, ווי ער שטעלט עס פאָר, און אַז איך זע דאָ ניט אין קיין שום געפאָר.

— וואָס רעדט איהר! — האָט ער אויסגעשריען — ווי ריזיקירט איר עס מיט אייער צייטונג? וואָס זאָג איך: „אייער" — מיט אונדזער אינציקער יידישער צייטונג! סטייטש, ווי זייט איר אַזוי אומפאַרזיטיק? זאָל נאָר עמעצער דערלאַנגען וועגן דעם היינטיקן פעליעטאָן אַ מסירה, איז אויס מיט דעם „פרײנד"!...

איך האָב מיך געפּרואווט אַריבערפירן דעם שמועס אויף אַן אַנדער טעמע. מ. ח. האָט גענומען אויסרעכענען די גרויסע „פראָטעקציעס", וואָס ער האָט וואָס אַ דאַנק זיי האָט ער באַקומען אָפּילו וואוינערעכט אין פּעטערבורג. איך האָב עס שוין געוויס צום צענטן מאָל פון אים געהערט. היינטיקס מאָל אָבער האָט ער זיך מיט דעם ניט באַנוגנט, נאָר ער האָט מיר אויך באַוויזן אַ פּאָטאָגראַפיע מיט אַן אויפשריפט פון דעם געהילף־מיניסטער פון אינערן, וואָס האָט פאַרוואָלטעט איבער אַלע פּאָליציי־אָנגעלעגנהייטן, דעם באַוואוסטן געגנעראַל פאָן־וואָל (דער זעלבער, אויף וועמען עס האָט אין ווילנע געשאָסן הירש לעקערט).

— ס׳איז אַ שרעקלעכע אומפאַרזיכטיקייט פון אייער זייט! — האָט ער ווידער אָנגעפאַנגען טענהן, צוריקלייגנדיק פאָן־וואָלס פאַרטרעט אין פאַרטפעל אַריין — אָפּדרוקן אַזאַ זאָך, ריזיקירן מיטן „פרײנד"!

און דערבײ האָט ער אַרויסגענומען פון בוזעם־קעשענע עפּעס אַ בייגעלע פאַפּיר און מיר געוואָגט זיס, געלאַסן:

— אָט האָט איר מיינס אַ לידל, אַ פיינס! דרוקט עס אָפּ!

כדי צו באַווייזן אים, אַז זיינע געגנ רופן ניט אַרויס ביי מיר קיין מינד־סטע אומרו, און אַז איך וועל מיך ניט לאָזן שאַנטאַזשירן, זיינען נוטיק געווען גאָר קלאָרע דיבורים. איך האָב אים געזאָגט פעסט און קאַלטבלוטיק:

— קיינמאָל, קיינמאָל, הער מ. ח., וועט אָפילו אין שורה אייערע ניט געדרוקט ווערן אין „פרייַנד". און איצט, אויב איר ווילט, גייט און מסרט וועגן דעם היינטיקן פעליעטאָן!

מ. ח. האָט זיך אויפגעהויבן און איז אַוועק, ווי אַ דערשלאָגענער. קיין מסירה אויף דעם „פרייַנד" איז היינטיקס מאָל ניט געווען. עס וואָלט געווען צו קלאָר פון וואַנען זי נעמט זיך. מער האָט זיך מ. ח. צו מיר שוין ניט באַווייזן.

איינע פון די געפערלעכסטע מסירות אויפן „פרייַנד", וועלכע זיינען וועג עס איז געמאַכט געוואָרן, איז געווען געוועזן קעגן דעם פעליעטאָן פון א. ז. ראַבינאָוויטש, „די צעשניטענע לאָקשן", וואָס איז דערשינען אין „פרייַנד" פון 7טן פעברואַר 1905 און האָט אין זיין צייט געהאַט אַן אויסער־געווייַנלעכן דערפאָלג. אין אים האָט דער פאַרפאַסער אין אַ זייער געלונ־גענער אַלעגאָרישער פאָרם אויסגעדריקט די שטימונג, וואָס האָט זיך אַלץ מער געשטאַרקט אין רוסלאַנד, אומגעפער פון יאָר 1904 אָן, וועג דער וואוקס פון דער פרייהייטלעכער באַוועגונג איז געוואָרן ממש אַ שטורמישער. ווער עס האָט באַאַבאַכטעט און איבערגעלעבט יענע צייט, דער געדענקט גוט דעם פסיכאָלאָגישן שטריך, וואָס פלעגט זיך דאָן ממש וואַרפן אין די אויגן: עס איז ווי פאַרשוואונדן געוואָרן די „מורא של מלכות", מען האָט אויפגעהערט צו שרעקן זיך פאָר דער מאַכט, מען האָט געקראָגן מוט. איך רעד ניט וועגן די רעוואָלוציאָנערע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן דאָן אַנטוויקלט די גרעסטע טעטיקייט. איך האָב אין זינען די בריטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג — אין זייער פסיכיק האָט זיך אַלץ קענטיקער געלאָזט מערקן אַ גרויסע ענדערונג. מען האָט ווי אויפגעהערט צו רעכענען זיך מיט דער רעגירנדער מאַכט, מען האָט זי ווי מבטל געווען. אין דער פרעסע און אויף פאַרזאַמלונגען האָט מען גענומען רעדן אַן אַנדער שפראַך, אַ מוטיקע און דרייסטע. מען האָט אַנגעהויבן פאַדערן רעכט און פרייהייט. עס פלעגן זיך אַראַנזירן פאַליטישע פאַראייניקונגען, ניט פרעגנדיק דערויף קיין דערלויבעניש. מען פלעגט אַפהאַלטן פאַרשידענע צוזאַמענפאָרן, און וועג די רעגירונג האָט זיי פאָר־ווערט אין איין לאָקאַל, איז מען אַוועק אין אַן אַנדער אָרט און דאָרטן פאָרגע־זעצט דעם צוזאַמענפאָר. די מוטיקע שטימונג האָט פאַרכאַפט די בריטסטע קרייזן און איז געווען נאָך קענטיקער אין פאַרגלייך מיט יענער שטילקייט, דערשלאָגנקייט, וואָס האָט נאָר גאָרניט לאַנג צוריק געהערשט, מיט יענער מורא, וואָס אַלעקסאַנדער דער דריטער האָט נאָך אַרויפגעוואָרפן אויף רוסלאנד. ס׳איז ביי אַלעמען ווי אַראָפּ דער שרעק פאָר דער הערשנדער מאַכט, דער

אפשיי פאר איר. און דאס איז פאר דעם צאריזם און זיין ווייטערדיקן קיום געווען פיל, פיל געפערלעכער, איידער די טעראריסטישע אקטן.

אט די גרונט־ענדערונג אין דער אלגעמיינער שטימונג האט א. ז. ראבי־נאוויטש כאראקטעריזירט אין א מעשהלע וואס ווערט דערציילט אין נאמען פון א תלמוד־תורה־יינגל. דער מלמד אין דער תלמוד־תורה איז געווען אליקום דער שוואַרצער, פון וועמען די יינגלעך האבן שרעקלעך געליטן. „ער האט זיך אין אונדזער בלוט געוואשן. די לאקשן זיינע וועלן מיר קיינמאל ניט פארגעסן. יעדער שמיץ האט אונדז געמאכט א טיפע וואונד". אז די יינגלעך זאלן קענען לערנען, האט אים ניט געארט; ער איז גאר אויסן געווען זיי זאלן דאוונען, האבן דרך־ארץ פאר אן עלטערן, זיצן רואיק. „עפעס א קער, א ריר — און די לאקשן שפרינגען שוין איבער אונדזערע פארדארטע ביינער". איז אבער אויף דעם מלמד, אויף אליקום דעם שוואַרצן, געקומען דער סוף — ער איז אומגעריכט געשטארבן. נעמען די גבאים און באשטימען אויף זיין שטעל פאר א מלמד זיין זונדל שמערקען, וואס איז געווען „א דארער, א קוואַרער, מיט א קליין ציגענעם בערדל, און קען דערצו אויך גארנישט, אפילו קדיש פלעגט ער זאגן פון א סידור: ער האט מורא געהאט, ער זאל זיך חלילה ניט פארפלאַנטערן". אט דער „שמארק, וואס האט קיין שכל ניט די פעטשערעס צו הייצן, א פארשטאפטער קאפ, קוים געקענט א פסוק חומש אפטייטשן, ער איז עס געווארן אונדזער רבי!" ס׳פארשטייט זיך, אז דערביי האט געארבעט די אלמנה — די אלטע רביצין. געהאלפן האט איר דער אלטער שול־גבאי פון דער תלמוד־תורה, ר׳ גודל — א למדן און א געלערנטער, נאר מיט א טאטערשן הארץ. ער האט שטארק געלויבט דעם געשטארבענעם רבין דערפאר, וואס ער האט אונדז געהאלטן אין דער מורא, און דעריבער האט ער געוואלט, אז זיין זון זאל בלייבן מלמד; „אויף אים האט ער זיך געקענט פארלאזן, אז ער וועט גיין אין דעם וועג פון זיין פאטער". מען האט „איבערגעגעבן דעם יורש שמערקען די אלטע כאקאנטע לאקשן", און ער איז געווארן דער מלמד. די מוטער, די אלטע רביצין, לערנט אים שכל, נאר עס העלפט ניט; דער נארישער „שמערקע האט זיך גענומען ארבעטן מיט די לאקשן. קיינעם פון אונדז האט ער ניט געשאַ־נעוועט, אונדז געשונדן גאר אן רחמנות און אן אויפהער. נאר פארט איז דער פחד ניט געווען דער, וואס פאר יענעם רבין". די יינגלעך האבן „זיך מישב געווען איין מאל פאר אלע מאל: מיר זאלן צעשניידן די לאקשן... דער גאַנצער כוח זייערער איז אין די לאקשן, וואס ער האט געירשנט פון זיין טאטן, און אז מיר וועלן פטור ווערן פון זיי, וועט שוין זיין אלץ רעכט... און מיר האבן באקומען די לאקשן און צעשניטן זיי אויף פיץ־פיצלעך". דער נארישער יונגער רבי האט זיך געגעבן א כאפ: „אי, וואו זייענען די לאקשן? ניטא די לאקשן!" ער איז געשטאנען ווי אן אפגעשמיסענער. און „די

אַלטע רביצין האָט זיך אייגעבויגן, און דערזען די לאָקשן צעשניטענע אויף פּיצלעך, האָט זי אויסגעשריען פאַרצווייפלט: פאַרפאַלן די קנעלונג! ניטאָ דעם טאַטנס לאָקשן, ניטאָ קיין קנעלונג!..."

דאָס איז געווען אין קורצן דער אינהאַלט פון ראַבינאָוויטשעס מעשהלע. דעם יידישן לעזער האָט מען ניט געברויכט צעקייען, וואָס און וועמען מען מיינט דאָ מיט די „צעשניטענע לאָקשן". ער האָט אָן שום דערקלערונגען פאַרשטאַנען, ווער זיינען עס אליקום דער שווארצער, זיין נאַרישער זונדל, די אַלטע רביצין, און אָפילו ווער דער פרומער שול־גבאי ר' גודל. מען האָט דעם נומער „פרייַנד" מיט די „צעשניטענע לאָקשן" ממש געריסן פון די הענט. פון די פראָווינציעלע אָגענטן פלעגן אָנקומען דעפּשעס, מען זאָל זיי אַרויסשיקן נאָך און נאָך עקזעמפלאַרן, און וויפל מען האָט ניט געדרוקט, האָט אַלץ ניט געקלעקט. דער דערפאַלג איז געווען אָ ריזיקער.

פאַרשטייט זיך, אַז גאָר אינגיכן האָט די צענזור־פאַרוואַלטונג באַקומען אָ מסירה. די לאָגע איז געווען זייער געפערלעך, און די זאָך האָט געקאָסט בריינגען צו די הארבסטע פאַלגן. מען האָט געפאַדערט אָ רוסישע איבער־זעצונג פון דעם גאַנצן פעליעטאָן — און דאָ איז טאַקע געלעגן די ישועה. קיינער האָט דאָך ניט געצויגן פאַר דער צונג, מען זאָל איבערזעצן וואַרט ביי וואַרט; און דערביי איז די רוסישע שפראַך געווג רייך, מען זאָל קענען פאַר יעדן באַגריף אַרויסגעפינען עטלעכע פאַרשיידענע ווערטער. אין דער רוסישער איבערזעצונג זיינען די שאַרפסטע שטעלן אָפּגעטמפט געווארן. די גאַנצע מעשה האָט פאַרלוירן איר בייסיקייט. דער „משל" מיט דעם „נמשל" האָבן זיך דאָ אַזוי פון איינאַנדער צעפאָרן, אַז פון דער פאָליטישער אַלעגאָריע איז געבליבן אָ גאַנץ אומשולדיקע געווינלעכע חדר־געשיכטע, אָן שום זייטיקע געדאַנקען און אַנצוהערענישן. די זאָך איז אַראָפּ גלאַט, און קיין שטראָף פאַר די „צעריסענע לאָקשן" האָט דער „פרייַנד" ניט באַקומען.

און אַזוי איז עס אָנגעגאַנגען מיט מסירות ביז דער „פרייַנד" אין פעטערבורג האָט אויפגעהערט צו דערשיינען.

פון יידישן קולטור־לעבן

# די „געזעלשאַפט פאַר יידישער פאָלקס־מוזיק"

די דערעפֿענונג פון דער ניו־יאָרקער צענטראַלער יידישער ביבליאָטעק און אַרכיוו (סוף יאָר 1938), איז פֿאַרגעקומען גאַנץ פּייערלעך. געווען אַ גאַנץ גרויסער עולם; ס׳זיינען געווען באַגריסונגען פון פֿאַרשיידענע אַנ־שטאַלטן און אַרגאַניזאַציעס, מען האָט געהאַלטן רעדעס. איך ווייס ניט פֿאַר־וואָס, נאָר די דערעפֿענונג פון דער ביבליאָטעק איז פֿאַראיינikt געווארן מיטן 30־יאָריקן יובילי פון דער „געזעלשאַפט פֿאַר יידישער פֿאָלקס־מוזיק", וואָס האָט אַמאָל עקזיסטירט אין פּעטערבורג. אָט די געזעלשאַפט איז טאַקע געגרינדעט געווארן אין יאָר 1908. אָבער וואָס פֿאַר אַ שייכות איר יובילי האָט מיט דער דערעפֿענונג פון דער ביבליאָטעק, איז ניט גאַנץ קלאָר. ביי דער פּייערונג איז פֿאַרגעקומען אויך א קאָנצערט, וואָס איז געווען געווידמעט אויסשליסלעך די מוזיקאַלישע שאַפונגען פון דעם פֿאַרשטאַרבענעם יואל (יולי) ענגעל. אין די אינלאַדונגען צו דעם קאָנצערט איז ענגעל אָנגערופן געווארן „דער גרינדער" פון דער פּעטערבורגער „געזעלשאַפט פֿאַר יידישער פֿאָלקס־מוזיק". דאָס איז ניט גענוי: די געזעלשאַפט איז באַשאַפן געווארן דורך אַ גרופּע פּעטערבורגער יונגע יידישע מוזיקער — זשיטאָמירסקי, לוואָוו, סאָמינסקי, שקלאָר, א״א. י. ענגעל האָט דאָן געלעבט אין מאָסקווע און ער איז צווישן די גרינדער פון דער געזעלשאַפט ניט געווען. עס איז אייגנטלעך ניט גאַנץ פֿאַרשטענדלעך, פֿאַרוואָס די פֿראָגראַם פון דעם קאָנ־צערט האָט אָנטהאַלטן אויסשליסלעך ענגעלס שאַפונגען. י. ענגעל איז געווען אַ גרויסער מוזיקאַלישער טעאָרעטיקער, אינער פון די באַדייטנדסטע קענער פון מוזיק און פון איר היסטאָריע, וואָס רוסלאַנד האָט אין יענער צייט פֿאַר־מאָגט. ניט אומזיסט האָט די בעסטע און סאָמע ערנסטע מאָסקווער צייטונג — „רוסקיא וועדאָמאָסטי" אים איינגעלאַדן אַלס רעדאַקטאָר פון איר מוזי־קאַלישער אָפּטיילונג, וועלכע ער איז נאָך ניט אַלט געווען קיין דרייסיק יאָר; און ביי אָט דעם אָנגעזעענעם פּאָסטן איז ער פֿאַרבליבן, ביז די באַלשעוויקעס האָבן די צייטונג פֿאַרוועדט. ענגעל איז אָבער געווען דערהויפּט אַ טעאָרע־טיקער און אויפֿן געביט פון קאָמפּאָזיציעס זיינען צווישן די דעמאָלט יונגע יידישע מוזיקער געווען אייניקע פּיל מער באַגאַבטע און באַדייטנדיקע, ווי למשל, ש. ראָזאָווסקי אָדער מ. מילנער.

ביי דעם קאָנצערט האָב איך מיך ניט־ווילנדיק דערמאָנט, אַז גראָד היי־

יאָר איז געווָארן 40 יאָר זינט עס איז פאַרעפנטלעכט געווָארן דער ערשטער אויפרוף וועגן סיסטעמאַטיש זאַמלען יידישע פאָלקסלידער. געטאָן געווָארן איז עס דורך מיין אומפאַרגעסלעכן, פריצייטיק געשטאָרבענעם פריינט פסח מאַרעק און דורך מיר ווייניקייט. דער אויפרוף און די וויטערדיקע שריט, וואָס האָבן אים נאָכגעפאָלגט, האָבן אָפגעשפילט אַ געוויסע ראָלע אין דער פאַרשונגס־געשיכטע פון אונדזער פאָלקלאָר און פון דער יידישער פאָלקס־מוזיק. זאָל זשע זיין איר געווידמעט מיין הייַנטיק בלעטל דעראינערונגען. איך מעג עס טאָן. עס האָנדלט זיך דאָ ניט בלויז פערזענלעך וועגן מאַרעקן און מיר, נאָר וועגן אַ קולטורעלער אונטערנעמונג, אין וועלכער עס האָבן זיך אויסער אונדז בייַדן באָטייליקט אַ גאַנצע רייַ איבערגעגעבענע מיטאַרבעטער.

נאָכ'ן ענדיקן פּעטערבורגער אוניווערסיטעט, האָב איך מיך אויף עטלעכע יאָר באַזעצט אין מאָסקווע. געווען איז דאָס אין די לאַנג פאַרגאַנגענע יונגע יאָרן, וועו דאָס האַרץ און דער קאָפּ זייַנען פול מיט ליכטיקע האָפענונגען און דרייסטע פלענער, וועו מען וויסט נאָך ניט פון יענע ביטערע לעבענס־דערפאַרונגען און אַנטוישונגען, וואָס די שפּעטערדיקע צייט ברענגט מיט זיך. אין דער יוגנט איז דעם מענטשנס נשמה באַזונדערס אָפן פאַר פריינטשאַפט. אין מאָסקווע האָב איך מיך אינגיכן באַקענט מיט פּ. מאַרקן. ער איז געווען כמעט אין אייַן עלטער מיט מיר, ער האָט אויך ערשט דאָ ניט לאַנג פאַר־ענדיקט זיין שטודיום אין אוניווערסיטעט. עס איז צווישן אונדז אַנטשטאַנען אַ נאָענטקייט, וואָס איז באַלד אַריבער אין אַ פּעסטער פריינטשאַפט. אונדז האָבן פאַרבונדן געמיינשאַפטלעכע גייסטיקע אינטערעסן און שטרעבונגען. אונדז בייַדן האָט געצויגן צו היסטאָריע. גאָנצע אָונטן פלעגן מיר פאַרברענגען אין געשפּרעכן וועגן די אינטערעסן, אין וועלכע מיר זייַנען געווען פאַרטאָן.

כמעט אין אַלץ זייַנען אונדזערע אַנזיכטן געווען אייניק. די יידישע היסטאָריע, אין איר טויזנט־יאָריקן פאָרנעם, איז זייער בריַיט און פאַרצווייגט; איז פאַר אונדז בייַדן געווען פאָלקאָם קלאָר, אַז אויב עמעצער וויל ערנסט און פרוכטבאַר אַרבעטן אויפן היסטאָרישן געביט, מוז ער זיין אַרבעט באַגרע־נעצן מיט אַ טייל פון דער כמעט ברעגלאָזער יידישער געשיכטע. דעריבער האָבן מיר בייַדע באַשלאָסן זיך אָפּצוגרענעצן נאָר מיט דער היסטאָריע פון די יידן אין רוסלאַנד. מיר האָבן, וויַיטער, געהאַלטן, אַז אַן אמת וויסנשאַפטלעכן ווערט האָט נאָר יענע היסטאָריע־אַרבעט, וואָס איז געבויט ניט אויף טעא־רעטישע סברות און פּשטלעך, נאָר אויף מאַטעריאַלן און קוועלן־פאָרשונגען. עס איז דעריבער נאָך ניט געקומען די צייט צו באַאַרבעטן די געשיכטע פון די יידן אין רוסלאַנד אין איר פולער גאַנצקייט. דערווייל מוז מען אויס־געפינען און זאַמלען ציגל און בוי־שטיינער פאַר דער קומענדיקער היסטאָריע פון יידן אין רוסלאַנד.

דאס זיינען געווען די גרונטליניעס, וואס מיר ביידע האבן פאר זיך אנגעמערקט אין אונדזערע אפטע און לאנגע געשפרעכן. פארשיידענע פלענער האבן אונדז פארנומען: וועגן ארויסגעבן געמיינשאפטלעך א זשורנאל פאר יידישער געשיכטע אין רוסלאנד, באארבעטן צוזאמען איניקע פעריאדן פון דער ניי־העברעאישער ליטעראטור־געשיכטע, און נאך, און נאך. א טייל, נאטירלעך א גארווינציקער, פון אט די פראיעקטן איז דערנאך פארווירקלעכט געווארן. מארעק און איך האבן, ביי דער באטייליקונג פון י. צינבערג און י. העסען, ארויסגעגעבן 4 בענדער היסטארישע זאמלביכער „פערעזשי־טאיע". לויט אונדזער פארשלאג, איז דער מאסקווער פארלאג „מיר" צוגע־טראטן צו דער גרויסער קאלעקטיוווער „געשיכטע פון יידן אין רוסלאנד", — פון וועלכער עס איז ליידער דערשינען נאר אין באנד; די אויסגאבע האט זיך געמוזט אפשטעלן נאך דער באלשעוויסטישער איבערקערעניש.

דאס אלץ איז אבער געקומען ערשט מיט פיל יארן שפעטער. דערווייל האבן מיר זיך ביידע פארנומען מיט קלייבן היסטארישע מעטאריאלן. די מלוכה־ארכיוון, וואס אנטהאלטן אין זיך די וויכטיקסטע קוועלן, זיינען דאן נאך ניט געווען צוגענגלעך, דער צוטריט צו זיי איז געווען פעסט פארשלאסן. האבן מיר זיך געמוזט באנוגענען מיט אנדערע מאטעריאלן. מיר האבן ענערגיש געזאמלט און קאפירט פריוואטע היסטארישע דאקומענטן, אלטע צעטלעך, בריוו, צוואות, כתובות אא"וו. אויסער אט די שריפטלעכע קוועלן, האבן מיר נאטירלעך געמוזט אין באטראכט אויך יענעם מינדלעכן מאטע־ריאל, וואס האט א גרויסע געשיכטעלעכע באדייטונג, — די פארשיידנארטיקע פאלקסשאפונגען, באזונדערס די פאלקסלידער.

אומפארגעסלעך איז דער פארדינסט פון דעם בארימטן דייטשישן דיכטער און ליטעראטור־פארשער הערדער, וועלכער האט דער ערשטער אנגעוויזן אין זיינע „שטימען פון פעלקער" אויף דער פאלקס־פאעזיע, ווי אויפן וויכ־טיקסטן קוואל אויף צו באקענען זיך מיט דעם גייסט און דער פסיכיק פון יעדן פאלק. די פאלקסלידער, — אזוי האט ער אויפגעקלערט, — שפיגלען איז זיך אפ אין א פשוטער פארם די באגריפן, דעראינערונגען און האפע־נונגען פון דעם פאלק, זיין טאג־טעגלעך לעבן, זיין באציאונג צו פארשיידענע דערשיינונגען, און דעריבער האבן זיי א גאר גרויסע באדייטונג אי פאר דעם היסטאריקער, אי פאר דעם עטנאגראף. הערדערס אנזיכטן האבן געהאט א טיפע ווירקונג. זיי האבן ארויסגערופן א גרויסן אינטערעס אין אייראפע צום זאמלען, באארבעטן און שטודירן די פאלקס־פאעזיע. אין אט דער ריכטונג ארבעטן שוין לאנג א לאנגע ריי וויסנשאפטלעכע געזעלשאפטן און געלערטע, און עס זיינען אויף אט דעם געביט דערשינען אומצייליקע ווערק און פארשונגען. אין אנהייב 90טער יארן פון פאריקן יארהונדערט האט זיך אויך ביי די דייטשישע יידן דערוועקט אן אינטערעס צו דער יידישער פאלקס־

שאַפונג. מיט אָט דעם צווענק זיינען געגרינדעט געוואָרן צוויי ספּעציעלע וויסנשאַפטלעכע געזעלשאַפטן, אייגע אין האַמבורג און די אַנדערע אין ווין. מען האָט דאָן אָנגעהויבן צו זאַמלען יידישע פאָלקסלידער אויך אין גאַליציע.

גאָר אַנדערש איז מיט פערציק יאָר צוריק די זאַך געוועזן ביי יידן אין רוסלאַנד. די פאָלקסלידער פון די רוסישע יידן זיינען דאָן נאָך געווען אַזאַ ענין, מיט וועלכן כּמעט קיינער האָט זיך ניט אינטערעסירט. די ליטעראַטור האָט זיך בכלל מיט דעם ניט פאַרנומען, און וועגן זאַמלען פאָלקסלידער האָט כּמעט קיינער ניט געטראַכט, מען האָט דערויף ניט געלעגט קיין שום אויפֿמערקזאַמקייט. אייגער אַ יידישער געלערטער, משה בערלין, איז אין זיין רוסיש ווערק וועגן דער יידישער עטנאָגראַפיע, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1861, אַרויסגעטראָטן אָפּילו מיט אַ ווילדער באַהויפּטונג, אַז ביי די רוסישע יידן עקזיסטירן גאָר בכלל ניט קיין וועלטלעכע פאָלקסלידער. אין אָנהייב 70ער יאָרן האָט דער באַוואוסטער רוסיש־יידישער שריפטשטעלער און געלערטער אליהו אָרשאַנסקי און זיינעם אַן אַרטיקל באַשטריטן בערלינס מיינונג. ער האָט אָנגעוויזן, אַז די רוסישע יידן האָבן אויך זייערע פאָלקסלידער, אָבער קיין ווייטערדיקן אינטערעס צו אָט דעם ענין האָט אָרשאַנסקי ניט אַרויסגעוויזן. ביזן סוף 90ער יאָרן זיינען ניט פאַרגענומען געוואָרן קיין פּלאַנמעסיקע שריט, כדי סיסטעמאַטיש צו זאַמלען און פאַרצייכענען די יידישע פאָלקס־שאַפונגען אין רוסלאַנד. אונדזער ליטעראַטור האָט דאָן געקאָנט אַנווייזן בלויז אויף אַ פאָר צענדליק פאָלקסלידער, וואָס זיינען צופעליק פּובליקירט געוואָרן.

אָבערגלויבערישע יידן דערציילן, אַז ווען אַ קינד קומט אויף דער ליכטיקער וועלט, גיט אַ מלאך אים אַ שנעל איבער דער אויבערשטער ליפּ, און דאָס קינד פאַרגעסט גלייך אַלצדינג, וואָס מיט אים איז געווען אין דער מוטערס לייב. ווען אַ פאָלק גייט האָסטיק אַריבער פון איין קולטורעלן צושטאַנד אין אַן אַנדערן, ווען אַלע זיינע לעבנס־פאַרמען וועלן אין גרונט אומגעביטן, — איז דאָס פאַר אים ווי אַ מין נייע געבורט, און דערביי פאַר־געסט אויך דאָס פאָלק כּמעט אינגאַנצן, וואָס מיט אים איז פריער געווען. וואָס מער דער אַלטער לעבנסשטייגער וועלט צעטרייסלט, אַלץ מער פאַר־שווינדן פון דעם פאָלקס זכרון די אַמאָליקע מנהגים, מעשיות, לעגענדעס, לידער, אין וועלכע עס האָט זיך אַרויסגעוויזן דער אָפּגעשטאַרבענער שטייגער לעבן. עס איז אַמאָל געווג, עס זאָל פאַריבער בלויז אין דור, אַז געוויסע זיינען פון דעם פריערדיקן פאָלקסלעבן זאָלן שוין וועלן אַ מין רעטענישׂ.

אַזאַ טיפן, האָסטיקן איבערוואָרף איז דאָס רוסישע יידנטום אויסגע־שטאַנען אין 19טן יאָרהונדערט. אָלע זייטן פון דעם יידישן פאָלקסלעבן האָבן זיך געענדערט. צוגלייך מיט די אַלטע לעבנס־פאַרמען זיינען שטאַרק אויס־געווישט געוואָרן פון דעם פאָלקס זכרון יענע אַמאָליקע לידער, וואָס האָבן

אין זיך אָפּגעשפּיגלט די פּאָרצייטיקע לעבנס־דערשיינונגען און די באַציאונג צו זיי פון די פּאָלקסמאַסן. צום סוף 80ער יאָרן זייגען די עלטערע יידישע פֿאָלקסלידער, באַזונדערס אין די גרעסערע שטעט, שוין כּמעט ווי אינגאַנצן אַרויסגעשטויסן געוואָרן דורך נייע, וואו עס וועיזט זיך אַרויס דער געענ־דערטער לעבנס־שטייגער, ווי אויך דורך בדחנישע, ליטעראַרישע אָדער אָפילו גאָר רוסישע לידער. עס איז אָלזאָ נייטיק געווען צו רעטעווען יענעם וויכטיקן מאַטעריאַל, וואו דאָס פֿאָלק אַליין טרעט אַרויס אָלס זיין אייגענער היסטאָריקער, אויפהיטן פֿאָר דער געשיכטלעכער פֿאַרשונג דאָס, וואָס איז נאָך געווען מעגלעך.

עס איז פֿאַראַן אַרטן פון זאַמלען פֿאָלקסלידער. מען קאָן וואַנדערן פון שטאָט צו שטאָט, פון דאָרף צו דאָרף און פֿאַרשרייבן יענע פֿאָלקסלידער, וואָס ווערן דאָרטן געזונגען. אָזוי האָבן געטאָן די באַוואוסטע רוסישע עטנא־גראָפן יאָקושקין אָדער שיין. איבער אַ גאַנצער רייִ אומשטענדן איז אָט דער שטייגער אַרבעט פֿאָר מאַרקן און מיר געווען אוממעגלעך. האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם צווייטן אָרט, וואָס ווערט אָנגעוועגדט דורך די מייסטע עטנאָגראָפן און פֿאָלקלאָריסטן: אַרגאַניזירן אַ קאָלעקטיוווע אַרבעט פון זאַמלען פֿאָלקסלידער, צוציען צו איר וואָס מער פֿאַראינטערעסירטע פּער־זאָנען. נאָך פיל צוגרייטונגען און באַאָטונגען האָבן מאַרעק און איך אין אָנהייב יאָר 1898 אין די יידישע צייטונגען אין רוסלאַנד („המליץ״, „הצפירה״ און „וואָסכאָד״) פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אויפרוף צו אַלעמען, וואָס שטייען נאָענט צו אונדזערע פֿאָלקסמאַסן, זיי זאָלן פֿאַרשרייבן און אונדז צושיקן די פֿאָלקס־לידער, וואָס ווערן געזונגען אין זייער געגנט. דערבי האָבן מיר אָנגעוויזן, אַז באַזונדערס וויכטיק איז די מיטהילף פון יענע פערזאָנען, וואָס לעבן אין וויטע, פֿאַרוואַרפענע יידישע שטעטלעך, וואו עס זיינען נאָך ניט אינגאַנצן פֿאַרשוואונדן אַמאָליקע אָלטע פֿאָלקסלידער.

אונדזער אויפרוף איז איבערגעדרוקט געוואָרן אויך אין אייניקע יידישע צייטונגען אין אויסלאַנד. ער האָט אויך באַשאַפֿן אַ גאַנץ לעבעדיקע דיס־קוסיע אין דער פּרעסע. אין יענע יאָרן האָט די נאַציאָנאָלע באַוועגונג געמומען וואַקסן ביי די רוסישע יידן, און מיר האָבן זיך געריכט, אַז די צייט איז אַ גינסטיקע פֿאָר אונדזער אונטערנעמונג. און די האָפענונג האָט אונדז טאַקע ניט אָפּגענאַרט. אַ דאַנק אודזער אויפרוף האָבן מיר געקראָגן אין אַ גאַנצער רייִ שטעט און שטעטלעך באַגייסטערטע, פלייסיקע מיטאַרבעטער, וואָס פלעגן פֿאַרציכענען און אונדז צושטעלן יענע פֿאָלקסלידער, וואָס ווערן דאָרטן געזונגען. באַזונדערס האָרציק האָבן זיך אויף אונדזער פֿאַרשלאָג אָפּגערופן פֿראָווינציעלע לערער, ציוניסטן און פֿאָלקס־אינטעליגענטן בכלל. מיט די מייסטע פון זיי פלעגן מיר זיך אָפט דורכשרייבן, געבן זיי דער־קלערונגען און דערמונטערן זיי צו דער אַרבעט. וועמען עס איז אַמאָל

אויסגעקומען צו זאַמלען פֿאַלקסלידער, דער ווייסט מיט וואָסערע גרויסע שוועריקייטן אָט די זאַך איז פֿאַרבונדן. דער פֿשוטער מענטש לייגט געווײַנלעך ניט קיין ווערט אויף די לידער, וואָס זיינען אים באַקאַנט פון די קינדערשע יאָרן. ווען אַ זייטיקער מענטש בעט אים פֿאַרצוזינגען עטוואָס, האַלט ער עס פֿאַר אַ פּוסטע זאַך, און אַמאָל דערוועקט עס ביי אים אַפֿילו אַ מין פֿאַרדאַכט. עס פֿאַדערט זיך אָפּט פיל טאַקט און מי, כדי בייצוקומען אָט די שוועריקייט. עס איז דעריבער געווען צו באַוואונדערן יענע לײַבע, איבערגעבנקייט און ענערגיע, וואָס פילע פון אונדזערע מיטאַרבעטער האָבן אַרויסגעוויזן. איניקע פון זיי, אברהם רייזען, ב. קאַסעל, א. פּיק, מ. לעווין און ד. האלפֿערן האָבן צוגעשיקט קאַלעקציעס צאַלרייכע פֿאַלקסלידער, וואָס זיי איז געלונגען צו זאַמלען. פילע פון די מיטאַרבעטער האָבן פֿאַרשריבן ניט בלויז דעם טעקסט, די וועריאַנטן פון די לידער, נאָר אויך די מעלאָדיעס צו זיי. עס איז געווען קענטיק, אַז ביי אונדז פעלן ניט אויס מענטשן, וואָס האָבן אַ ידיעה אין נאַטן און קענען פֿאַרשרייבן ניגונים. מאַרעק און איך, מיר זיינען ביידע געווען גרויסע ליבהאָבער פון מוזיק, אָבער פֿאַר פֿאַכלייט אין איר האָבן מיר זיך, נאָטירלעך, ניט געהאַלטן. דעריבער האָבן מיר אַלע צוגעשיקטע נאָטן איבערגעגעבן אַזאַ גרויסן ספּעציאַליסט, ווי דער פֿאַרשטאַרבענער י. ענגעל איז געווען, און אין סוף יאָר 1900 האָט ער זיי געזאַמען לייטערן און באַאַרבעטן.

כמעט דריי יאָר איז אַנגעגאַנגען די אַרבעט פון זאַמלען די פֿאַלקסלידער. דער מאַטעריאַל איז נאָכאַנאַנד געוואַקסן. מען האָט אים, פֿאַרשטייט זיך, געמוזט שטרענג קאָנטראָלירן, אָפּטיילן און באַזייטיקן די בדחנישע און אַנדערע מינים לידער, וואָס ווערן, אמת, געזונגען דורכן פֿאָלק, אָבער זיינען ניט פון אים געשאַפֿן געוואָרן. מען האָט באַדאַרפט אַרויסגעפינען די פֿאַרשיידענע נוסחאות, וואַריאַנטן פון די גרונט־לידער, איינטיילן און סיסטעמאַטיזירן דעם מאַטעריאַל לויט זיין אינהאַלט, אאַז"וו. אין סוף 1899 איז די באַאַרבעטונג אָנעוק שוין אַזוי ווייט, דאָס מיר האָבן געהאָט אַפֿילו די מעגלעכקייט אַרויסצוטרעטן מיט עפּעס פֿאַר דעם פּעטערבורגער פובליקום. ווי באַוואוסט, איז אין יענעם יאָר געווען אַ גרויסער הונגער אין די יידישע קאָלאָניעס אין דרום־רוסלאַנד. די רעדאַקציע פון „וואָסכאָד" האָט אַרגאַניזירט די נויטיקע הילף און געזאַמלט דערויף אַ רעכט ביסל געלט. האָט זי באַשלאָסן אייגצואַרדענען אין פּעטערבורג אַן אָונט, וואָס זאָל זיין געווידמעט דעם יידישע פֿאָלקסלידער. עס זיינען צוגעצויגן געוואָרן עטלעכע פֿראָמינענטע זינגער און זינגערינס. איך האָב צוגעגרייט אַ פֿאַרטראָג וועגן דער יידישער פֿאָלקס־פֿאַעזיע בכלל. י. ענגעל איז אויף אַ פֿאַר טעג אַראָפּגעקומען פון מאָסקווע, און ער איז מיט די אַרטיסטן דורכגעגאַנגען די מעלאָדיעס. דער אָונט האָט געהאָט גרויס דערפֿאָלג. מיט אַ באַזונדער באַגייס־

טעורונג איז אויפגענומען געוואָרן דער בארימטער אָפּערע בארִיטאַן טאַרטאַקאָוו, וואָס האָט מייסטערהאפט געזונגען אייניקע יידישע פאלקסלידער. פאר די בוימלידיקע קאלאניעס איז דערביי געזאמלט געוואָרן א היפּשע סומע געלט. פאר דער יידישער פּעטערבורג איז דער אוונט געווען א גרויסע נאוויגע. צום ערשטן מאל האָט מען דא געהערט קינסטלעריש־באַארבעטע יידישע פאלקס־לידער און מען האָט א לאַנגע צייט וועגן דעם נאָך גערעדט. מאַרעק און ענגעל האָבן אָזא אוונט ארגאַניזירט אויך אין מאסקווע.

וועגן א פּאַרלעגער האָבן מיר ניט געהאָט וואָס צו זאָרגן. די רעדאקציע פון „וואסכאד" האָט גערן אָנגענומען אונדזער פּאַרשלאָג ארויסצוגעבן א טייל פון אונדזער זאמלונג אין א באַזונדער באַנד. אין אים זיינען אריין 376 לידער. פילע פון זיי האָבן אָנטהאלטן אין זיך „טריפּע" שטעלן; נאָר מיר האָבן זיי ניט ארויסגעוואָרפן, האָפּנדיק אז אפשר וועט די צענזור זיי ניט באמערקן. דעם אלטן געטויפטן צענזאָר י. לאַנדוי איז אָבער שווער געווען אפצונאָרן; האָט ער פון דעם מאָנוסקריפּט אויסגעמעקט אלץ, וואָס איז געווען געציילט קעגן „יאָשע פּאָנדרע" אדער קעגן דעם צאָר ניקאלאי דעם 1טן. דעם יידישן טעקסט איז אוממעגלעך געווען צו דרוקן אין פּעטערבורג, וויל די דרוקעריי פון „וואסכאד" האָט פּאַרמאָגט וויניק יידישע שריפּט. זיינען די לידער געזעצט און געדרוקט געוואָרן אין ווילנע. נאָר די גרויסע רוסישע אייניייטונג צום בוך איז געדרוקט געוואָרן אין פּעטערבורג. איבער טעכנישע שוועריקייטן האָבן מיר ניט געקאָנט פּובליקירן די נאָטן; מיר האָבן געמוזט געבן בלויז דעם יידישן טעקסט פון די לידער, מיט א טראָנס־קריפּציע אין לאַטיניגישע בוכשטאָבן.

אין יאָנואָר 1901 איז ארויס פון דרוק אונדזער זאמלונג „פאלקסלידער פון רוסישע יידן" — א גרויסער באַנד פון קנאַפּע פיר הונדערט זיינען. דאָס איז געווען דער ערשטער סיסטעמאַטישער פּרואוו צו פּאַרצייכענען און פּוב־ליקירן די יידישע פאלקסלידער, וואָס ווערן געזונגען אין רוסלאַנד. פאר די כמעט פיר יאָרצענדליקע, וואָס זיינען זינט דעמאָלט פאַריבער, איז אונדזער ווערק געווען א ביבליאָגראפישע זעלטנהייט.

אין דער פּאַררעדע צו אונדזער בוך האָבן מיר געשריבן: „מיר זיינען וויים פון דעם געדאַנק, אז אונדזער ווערק האָט ניט קיין פעלערן און חסרונות. בי דער נייקייט און שווריקייט פון דער זאַך, קאָן מען זיי אין קיין פאַל ניט אויסמיידן. אָבער אויב אונדזער אָנהייב וועט ארויסרופן אן אינטערעס צו דער יידישער פאלקס־שאפונג און וויטערדיקע ארבעטן אויף אָט דעם געביט, דאן וועלן מיר רעכענען, אז מיר האָבן אונדזער אויפגאָבע דער־גרייכט". און אונדזער האָפענונג איז טאַקע מקוים געוואָרן. דאָס זאמלען יידישע פאלקס־שאפונגען האָט פּאַראינטערעסירט א היפּש ביסל מענטשן און האָט אויך צוגעציגן צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון דער ליטעראָטור. אין

יאָר 1908 איז, ווי שוין אויבן געזאָגט, אין פּעטערבורג געגרינדעט געוואָרן די „געזעלשאַפט פאַר יידישער פאָלקס־מוזיק", וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר איר ציל צונויפצולייבן און באַארבעטן יידישע פאָלקסלידער. דיזעלבע אויפגאַבע האָט אין איר פראָגראַם אַריינגענומען אויך די „יידישע היסטאָריש־עטנאָגראַפישע געזעלשאַפט", וואָס איז גלייכצייטיק באַשאַפן געוואָרן אין פּעטערבורג. אין יאָר 1910 האָט ש. אַנ־סקי (ראַפאַפּאָרט) אַרגאַניזירט זיין עטנאָגראַפישע עקספּעדיציע, וואָס איר הויפּט־צוועק איז געווען צו קלייבן און רעגיסטרירן יידישע פאָלקס־שאַפונגען. אין דעם זעלביקן יאָר האָט י. ל. כהן אַרויסגעגעבן זיין גרויסע זאַמלונג יידישע פאָלקסלידער. שפּעטער האָבן אַזעלכע זאַמלונגען פאַרעפנטלעכט אויך נ. פּרילוצקי און אַנדערע. איצט גיבן אָפּ דער יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט און די ווילנער היסטאָריש־עטנאָגראַפישע געזעלשאַפט פיל מי און ענערגיע פאַר פאָלקלאָריסטישער ארבעט. מאַרקן און מיר איז באַשערט געווען צו זען, אַז פון אונדזער באַשיידענעם אָנהייב איז מיט דער צייט אויסגעוואַקסן אַ גרויסער וויסנשאַפטלעכער ענין.

# עמאַנציפּאַציע פון רוסישע יידן

פּאַראַן זייער אוך זייער פיל מענטשן, באַזונדערס צווישן אויסלענדער, וואָס זיינען איבערצייגט, אַז די יידישע גלייכבאַרעכטיקונג אין רוסלאַנד איז פּראַקטיש גאָרנישט ערשט דורך די באָלשעוויקעס. די יידישע קאָמוניסטן אוך זייערע מיטהעלפער אונטערשטרייכן שטענדיק, אַז די סאָוועטישע מאַכט האָט עס גרינטלעך, ווי קיין אַנדער רעגירונג אין דער וועלט, געלייזט די יידן־פראַגע. זי האָט עס אָפּגעשאַפט אַלע געזעצלעכע באַגרענעצונגען, וואָס האָבן געגאָלטן פאַר יידן אוך זיי פאַרוואַנדלט אין רוסישע בירגער. אַזא באַהויפּטונג וועט איר געפינען כמעט אין יעדן קאָמוניסטישן אַרטיקל אָדער ווערק, וואָס האָט אַ שייכות צו יידן. פאַקטיש איז דאָס אָבער ניט געווי, ס׳שטימט דורכאויס ניט מיט דעם היסטאָרישן אמת. די קאָמוניסטישע לויב־זינגער ווייסן גוט, אַז אַ דורכשניטלעכער לעזער איז גאָר וויניק באַקאַנט אָפּילו מיט דער נאָענטסטער פאַרגאַנגענהייט, ער וועט זיי גלויבן אויפן וואָרט. אַזוי איז באַשאַפן געוואָרן די בריט־פאַרשפרייטע מיינונג, אַז די רוסישע יידן האָבן פאַר זייער גלייכבאַרעכטיקונג געהאַט צו פאַר־דאַנקען דער קאָמוניסטישער מאַכט. ווי שוין געזאָגט, איז דאָס ניט ריכטיק. אַ סוף צו דער יידישער רעכטלאָזיקייט האָט געמאַכט די פעברואַר־רעוואָלוציע אין יאָר 1917, מיט זיבן מאָנאַטן פאַר דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש, אוך וועגן די קאָמוניסטישע פּאַרטיי האָט פאַרכאָפּט אין אירע הענט די הער־שאַפט, זיינען די יידן אין רוסלאַנד שוין געווען פולבאַרעכטיקטע בירגער, גלייך מיט אַלעמען.

נאָך די שטורעמדיקע רעוואָלוציאָנערע טעג אין פּעטערבורג, אין פעב־רואַר, 1917, איז דער צאַר ניקאָלאַי דער צווייטער געצוואונגען געוואָרן אָפּצוזאָגן זיך פון טראָן, אוך צו דער מאַכט איז אין אָנהייב מערץ געקומען די „צייטווייליקע רעגירונג״ (פירשט ג. לוואָוו — פאַרזיצער אוך אינערן־מיניסטער, פּ. מיליוקאָוו — מיניסטער פאַר אויסלענדישע אָנגעלעגנהייטן, א. שינגאַריאָוו — פאַר שפּייז־ענינים, א. גוטשקאָוו — קריג־מיניסטער, א״א). דעם 3טן מערץ האָט די צייטווייליקע רעגירונג פאַרעפנטלעכט איר פּראָגראַם, וואו דער 3טער פונקט האָט פאַראויסגעזען: „די אָפּשאַפונג פון אַלע באַגרענעצונגען, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט דער צוגעהעריקייט צו אַ געוויסן שטאַנד, גלויבן אוך נאַציאָן״. באַלד דערויף האָט די רעגירונג באַ־

אויפטראָגט דעם יוסטיץ־מיניסטער קערענסקי אויסצוארבעטן אַ פּראָיעקט וועגן באַזייטיקן אַלע נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע באַגרענעצונגען. דעם 11טן מערץ האָט א. פ. קערענסקי מיטגעטיילט אייניקע יידישע פֿאָליטישע טוער וועגן דעם, אוּן ער האָט זיי דערקלערט דעם שטאַנדפונקט פון דער צייטווייליקער רעגירונג: זי האַלט פֿאַר נויטיק אויסצוטיילן באַזונדער די פּראָגע וועגן נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע באַגרענעצונגען, ניט פֿאַראייניקן זיי מיט יענע אויסנאָמס־געזעצן, וואָס האָבן געגאָלטן, למשל, פֿאַר פויערים, וויל די לעצטע באַגרענעצונגען האָבן גאָר אַ ספּעציפישן כאַראָקטער און מוזן אָפּגעשאַפט ווערן באַזונדער; גלייכצייטיק רעכנט די רעגירונג, אַז ביים אָפּשאַפן די רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע באַגרענעצונגען דאַרף מען זיך ניט באַנוגענען בלויז מיט אַן אַלגעמיינער דעקלאַראַציע וועגן גלייכהייט, נאָר מען מוז די געזעץ־באַשטימונגען ענדי קאַנקרעטיזירן, ד"ה קלאָר אויס־רעכענען יענע אַלע באַגרענעצונגען, וואָס דאַרפן איצט בטל ווערן.

די אויסאַרבעטונג פון דעם געזעץ־פּראָיעקט איז דורך קערענסקין איבערגעגעבן געוואָרן צו אַ באַזונדערער קאָמיסיע פון יוסטיץ־באַאַמטע. יעדער מיטגליד פון דער קאָמיסיע האָט אויף זיך געמומען דורכצוקוקן אַ געוויסן טייל פון די געזעצן און אויפצוקלערן וואָסערע פון זיי דאַרפן אָפּגע־שאַפט ווערן. פון זייטיקע פֿערזאָנען איז צו דער ארבעט פון דער קאָמיסיע צוגעצויגן געוואָרן דער געוועזענער דעפוטאַט פון דער 1־טער גאָסודאַרסט־וועגער דומע (רוסישער פֿאַרלאָמענט) ל. בראָמסאָן, וועלכער איז פון לאַנג־אָן געשטאַנען נאָענט צו קערענסקין. די קאָמיסיע האָט באַשלאָסן, אַז אין דעם דעקרעט וועגן גלייכבאַרעכטיקונג דאַרפן געוויסע אויסגערעכנט ווערן אַלע קאָטעגאָריעס באַגרענעצונגען צוליב גלויבן אַדער נאַציאָנאַליטעט, און אויסער דעם דאַרף צוגעגעבן ווערן אַ פולשטענדיקער רייסטער פון יענע געזעץ־ארטיקלען, וואָס פֿאַסן זיך ניט אַריין אין די ראָמען פון אָט די קאָטעגאָריעס. אין אָט דעם זינען האָט די קאָמיסיע אויסגעארבעט אַ פּראָיעקט פון דעם דעקרעט.

עס פֿארשטייט זיך, אַז ביי די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער און אַר־גאַניזאַציעס האָט די זאַך אַרויסגערופן אַ געשפּאַנטן אינטערעס. אין פּע־טערבורג האָט דאָן עקזיסטירט אַ „פֿאָליטישע ביורא", וואָס האָט מיטגע־האָלפן די דריי יידישע דעפוטאַטן פון דער גאָסודאַרסטוועגער דומע (פרידמאַן, באָמאַש און גורעוויטש) און פאַקטיש אָנגעפירט מיט זייער ארבעט. ביים באַטראַכטן די פּראָגע וועגן דעם דעקרעט איז דאָ פֿאַרגעקומען אַ שאַרפּע מיינונגס־פֿאַרשיידנהייט — די זעלבע, וואָס איז אָנטשטאַנען נאָך אין דער צייט פון דער 1־טער גאָסודאַרסטוועגער דומע. ווי באַוואוסט, האָט די גאַנצע אויבערהאַנט אין דער ערשטער דומע געהאַט די קאַדעטישע פֿאַרטיי (די פֿאַרטיי פון די קאָנסטיטוציאָנעלע דעמאָקראַטן). זי האָט זיך פּעסט גע־

האלטן אן דעם שטאנדפונקט, אז קיין יידן־פראגע אלס א זעלבסטשטענדיקע און ספעציעלע פראגע איז ניטא. זי איז בלויז א טייל פון די אלגעמיינע רוסישע פאליטישע פראבלעמען. די יידישע פראגע דארף ניט געשטעלט ווערן באזונדער, פאר זיך אליין; די יידישע רעכטלאזיקייט דארף אפגעשאפט ווערן, ווי באהאלטענערהייט, דורך אן אלגעמיינעם געזעץ וועגן גלייכבארעכטיקונג פאר אלע רוסישע בירגער. צו אט דער קאדעטישער טאקטיק זיינען צוגעשטאנען אויך די יידישע דעפוטאטן אין דער ערשטער דומע, מיט דעם אינפלוסרייכן קאדעטישן פירער מ. ווינאווער אן דער שפיץ. צווישן די יידישע געזעלשאפטלעכע און פאליטישע טוער האט אט די קאדעטישע טאקטיק שוין דאן געהאט זייער פיל קעגנער. זיי האבן גע־האלטן, אז בנוגע צו דער יידישער רעכטלאזיקייט טאר מען ניט יוצא זיין מיט אן אלגעמיינער פארמולע וועגן גלייכבארעכטיקונג פאר אלע בירגער, די פראגע וועגן אפשאפן די רעכטלעכע באגרענעצונגען פאר יידן מוז גע־שטעלט ווערן אפן און קלאר.

איצט, ביים באאורטיילן אין דער יידישער „פאליטישער ביורא" דעם פראיעקט פון דעם דעקרעט, איז ווידער אויפגעקומען דער קאדעטישער שטאנדפונקט. אים האט דא ענערגיש פארטיידיקט מ. ווינאווער. ער האט געטענהט, אז דער דעקרעט דארף טראגן דעם כאראקטער פון אן אלגעמיינער דעקלאראציע וועגן בירגערלעכער גלייכבארעכטיקונג, און אז מען דארף דעריבער אין אים ניט אויסרעכענען געוויסע אלע יידישע באגרענצונגען, וואס ווערן אפגעשאפט. מען האט הייס דעבאטירט די פראגע, און ענדלעך איז מיט א מערהייט שטימען אנגענומען געוואָרן ווינאווערס מיינונג. די דעפו־טאטן פרידמאן און באמאש זיינען באאויפטראגט געוואָרן מיטצוטיילן קע־רענסקין דעם באשלוס, צו וועלכן די יידישע „פאליטישע ביורא" איז געקומען. קערענסקי אבער האט זיך אנטשידן ארויסגעזאגט קעגן דעם און דערקלערט, אז די צייטווייליקע רעגירונג האלט זיך פעסט אן דעם שטאנדפונקט, אז אן אלגעמיינע דעקלאראציע וואלט דא געווען ניט צוועקמעסיק און אפילו שעדלעך.

די קאמיסיע, וואס האט געארבעט ביים יוסטיץ־מיניסטעריום, איז שוין אין א קורצער צייט גרייט געווען מיט דעם פראיעקט פון דעקרעט. די יידישע פאליטישע טוער האבן געקראגן די מעגלעכקייט זיך מיט אים באַ־צייטנס צו באקאנענ. זייער וויכטיק איז געווען, אז אין דעם רייסטער פון די גזעזץ־ארטיקלען וועגן יידן, וואס דארפן אפגעשאפט ווערן, זאל ניט דורכ־געלאזט ווערן קיין אין באגרענצונג. די אויסנאמס־באשטימונגען וועגן יידן זיינען דאך געווען צעשפרייט איבער אלע זעכצן בענדער פון דעם רוסישן קאדעקס, און זיי האבן דאך געזאלט אלע אויסגעווארצלט ווערן, אן א מינדסטן רעשט. ל. בראמסאן און ה. סליאזבערג, דער באוואוסטער קענער

פון די רוסישע געזעצן וועגן יידן, האָבן צונויפגעשטעלט אַ פולשטענדיקן אינדעקס פון אָט די געזעצן אלס מאַטעריאל פאַר דער קאָמיסיע. דאָס יוסטיץ־מיניסטעריום האָט געאַרבעט זייער ענערגיש, עטלעכע מאָל אויס־געבעסערט דעם פּראָיעקט, און כאָטש די צייטווייליקע רעגירונג איז צוליב דער מלחמה און אַנדערע דריגנדיקע אָנגעלעגנהייטן געווען אויפן העכסטן גראַד פאַרוואָרפן מיט פאַרשיידנסטע זאָרג און אַרבעט, האָט זי דאָך שוין דעם 20טן מערץ באַטראַכט און באַשטעטיקט דעם פּראָיעקט, וואָס א. פ. קערענסקי האָט צוגעשטעלט. דעם 21טן מערץ, 1917, איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער פאַלגנדיקער דעקרעט, וואָס האָט פולשטענדיק אָפּגעשאַפט די יידישע רעכטלאָזיקייט אין רוסלאַנד:

„דרינגנדיק פון דער פעסטער איבערצייגונג, אַז אין אַ פריי לאַנד דאַרפן אַלע בירגער זיין גלייך פאַרן געזעץ און אַז דאָס געוויסן פון פאַלק קאָן ניט דולדן קיין שום באַגרענעצונגען אין רעכט צוליב גלויבן און נאַציאָנאַליטעט, — האָט די צייטווייליקע רעגירונג אָנגענומען דעם באַשלוס: עס וועלן אָפּגעשאַפט אַלע רעכטלעכע באַגרענעצונגען פאַר די רוסישע בירגער, וואָס שטייען אין פאַרבינדונג מיט זייער אָנגעהעריקייט צו אַ געוויסער רעליגיע אָדער נאַציאָנאַליטעט. עס וועלן דעריבער בטל אַלע געזעצן, וואָס גילטן סיי אין גאַנץ רוסלאַנד, סיי אין איינצעלנע געגנטן און וואָס באַשטימען אין פאַרבינדונג מיט גלויבן אָדער נאַציאָן וואָסערע ס׳איז באַגרענעצונגען אין באַצוג צו: וואוינרעכט, אייגנטום, אַרבעט, האַנדל, פאַבריקאַציע, באַטיליקונג אין אַקציען־געזעלשאַפט, רעגירונגס־אמטן, סיי ציווילייע, סיי מיליטעריש, געזעלשאַפטלעכן דינסט, מיליטער־פליכט, בילדונג, באַטייליקונג אין דזשוריס און אָנדערע יוסטיץ־פליכטן, אאַז״וו״. דערנאָך פאַלגט אין דעם דעקרעט אַן אויספירלעכער רייסטער פון אַלע געזעץ־אַרטיקלען, וואָס אָנטהאַלטן אין זיך באַזונדערע באַגרענעצונגען קעגן יידן און וואָס וועלן פון איצט־אָן אָפּגעשאַפט.

דער דעקרעט וועגן נאַציאָנאַלער און רעליגיעזער גלייכבאַרעכטיקונג האָט געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער רוסישער פּרעסע. די צייטונגען פון אַלע פּראָגרעסיוון ריכטונגען האָבן אים באַגריסט מיט גרויס באַגייסטערונג. „ס׳איז אַ שרעק זיך צו דערמאָנען, — האָט געשריבן דער ראַדיקאַלער „דיען״, — אַלדאָס בייזע, ווילדע, אוממענטשלעכע און באַר־באַרישע, וואָס די נאַציאָנאַלע רעכטלאָזיקייט האָט אַרייננגעבראַכט אין רוס־לאַנדס לעבן. די היסטאָריע פון די נאַציאָנאַלע פאַרפאַלגונגען איז נאָך ניט אָנגעשריבן געוואָרן. היינט איז פאַרמולירט געוואָרן און געקומען צום אויסדרוק אייגער פון אירע גרעסטע זיגן, און אָט מיט דעם נצחון גראָטולירן מיר דאָס רעוואָלוציאָנערע רוסישע פאָלק און די צייטווייליקע רעגירונג!״

אין דער ליבעראלער „רוסקיא וויעדאמאסטי" לייענען מיר פאלגנדיקעס: „שווערע ביישפיללאזע באגרענצונגען האבן געדריקט די יידישע באפעלקערונג, אט די שטיפקינדער פון דער רוסישער געזעצגעבונג. אונדזערע געזעצן פלעגן פון די יידן בארויבן די סאמע עלעמענטארע מענטשלעכע רעכט. זיי האבן די יידישע באפעלקערונג פארוואנדלט אין שקלאפן פון דער צארישער מאכט; זיי האבן צוגעווייזט דעם פינצטערן, אומווישנדיקן המון צו קוקן אויף יידן, ווי אויף אזעלכע מענטשן, קעגן וועלכע אלץ איז דערלויבט, צו באטראכטן די יידן פאר אזעלכע באשעפענישן, וואס שטייען אויסערן געזעץ. מען האט די יידן פארוואנדלט אין א מין כפרה־הינדל; מען האט זיי געמאכט פאראנטוואָרטלעך פאר פרעמדע זינד, מען האט אויף זיי געשאטן די ערגסטע בלבולים, און אנשטאט די אמתע פארברעכער פלעגן באשטראפט ווערן אומשולדיקע מענטשן".

מיט א גרויסן ארטיקל האט באגריסט די יידישע גלייכבארעכטיקונג אפילו די „נאוואיע ווערמיא". די צייטונג האט זיך געמאכט, ווי זי האט כלומרשט פארגעסן, אז זי האט שטענדיק זיך פארנומען מיט נאציאנאלע העצעריי־ען, אז זי האט צענדליקער יארן נאכאנאנד געזייט דעם גיפטיקסטן אנטיסעמיטיזם און פארשפרייט די בייזווילליקסטע באשולדיגונגען קעגן יידן. איצט האט זי געשריבן: „דורך דעם דעקרעט פון דער צייטווייליקער רעגירונג זיינען אפגעשאפט געווארן אלע נאציאנאלע און רעליגיעזע באגרענצונגען. דער נייער פרייער רעזשים האט קיין אין טאג ניט געקאנט דולדן די קינסטלעך־אויפגעשטעלטע צוימען צווישן די פארשיידענע פעלקער, וואס באוואוינען רוסלאנד. פאקטיש זיינען אט די אלע באגרענצונגען אפגעראמט געווארן שוין אין יענער שטונדע, ווען דאס פאלק, „אן אונטערשייד פון נאציאן און גלויבן" האט אויף די פעטערבורגער גאסן ארויסגעריסן די מאכט ביי די פארטיידיקער פון דעם אלטן רעזשים... מען קאן דרייסט זאגן, אז אויף קיין שום אנדער געביט פון דער מלוכה־פארוואלטונג איז ניט געווען אזא טיפער אפגרונט צווישן דער רוסישער געזעלשאפט און דער רעגירונג, ווי גראד אין אט דער פראגע. קיין שום אנדער זאך האט ניט ארויסגערופן אין דער געזעלשאפט אזא האס צו דער מאכט, ווי אט די פארפאלגונגען קעגן נאציאנען און גלויבנס... וויפיל האט רוסלאנד אין איר קולטורעלער און עקאנאמישער אנטוויקלונג פארלירן איבער אט די נאציאנאלע באגרענעצונגען, וואס זיינען געווען ניט בלויז איבעריק, נאר אויך אומצוועקמעסיק און נאריש! און אט אין דער הינזיכט דארף מען, נאטירלעך, אוועקשטעלן אויפן ערשטן פלאן די יידישע פאליטיק פון דער צארישער מאכט; דער אנטיסעמיטיזם, וואס ווערט דורכגעפירט אויפן אדמיניסטראטיוון אופן, פאר־וואנדלט זיך אין אן אומרעכט, וואס די מלוכה באגייט. און ווען דער רע־גירונגס־אנטיסעמיטיזם דערגייט ביז אזעלכע העסלעכע פארמען, ווי אפגעמען

ביי יידן אפילו דאס וואוינרעכט אין די רוסישע געגענטן, — דאן ווערט ער פארוואנדלט אין אן אמתן אומזין, אין א מיטל צו דעמאראליזירן די ארטיקע אדמיניסטראציע דורך כאבאר און מיסברויכונגען.

„איצט, אונטער די שטראלן פון דער פרייהייט, — האט אומפארשעמט געשריבן די אלטע זינדערין, די „נאוואיע וורעמיא", — זיינען פארשוואונדן אלע שטערונגען פאר א קעגנזייטיקער פארשטענדעניש צווישן אלע פעלקער פון רוסלאנד... די אלע קאשמארן פון דער פארגאנגענהייט זיינען אויסגעוואלצט געוואלן. זיי וועלן זיך שוין מער ניט אומקערן. צווישן די פעלקער פון דעם גרויסן לאנד איז שוין מער ניטא קיין באדריקטע און געקריוודעטע, ניטא מער קיין אונטערשייד צווישן פולבארעכטיקטע און באגרענעצטע אין זייערע רעכט. אן די נאציאנען אליין, וואס באוואוינען רוסלאנד, וועט זיך וועגדן צו באפעסטיקן דעם מלוכה־ארגאניזם פון גרויסן לאנד דורך איבער־לעבער אייניקייט, אומטיילבארקייט. און מיר גלייבן, דאס אזוי וועט טאקע זיין. דער אלטער רעזשים האט געדראט רוסלאנד מיט אינערלעכער צעגליי־דערונג. די פרייהייט וועט פארייניקן רוסלאנדס כוחות און זיי מאכן צען מאל שטארקער".

דער היסטארישער דעקרעט וועגן דער יידישער גלייכבארעכטיקונג איז ארויס גראד דריי טעג פאר פסח. די רוסישע יידן האבן נאך קיינמאל ניט געהאט אזא פריילעכן יום־טוב. עס זיינען ענדלעך געפאלן די קייטן פון רעכטלאזיקייט, מען האט ווי געפייערט א נייעם „יציאת מצרים". אין א סך אסימילירטע יידישע הייזער אין פעטערבורג האט מען אנשטאט דער הגדה געלייענט דעם טעקסט פון דעקרעט.

ווי אזוי האט די יידישע פרעסע אויפגענומען דעם גרויסן אקט פון דער צייטווייליקער רעגירונג? מען האט געקאנט מורא האבן, אז זי וועט ארויפאלן אין אן אומפאסיקן טאן, אין א מיאוסן פאטאס פון אקארשט־באפרייטע שקלאפן. אזא טאקטלאזיקייט איז טאקע באגאנגען די קאדעטיש־יידישע „יעוורעיסקאיא נעדיעליא". פון התפעלות איז זי ממש באנומען געווארן פון א מין היסטעריקע. „עס האבן זיך געווויס אויסגעשעפט אונדזערע תפילות — האט זי געשריבן — עס האבן זיך אויסגעטריקנט די טרערן; מיר האבן געווויס פארלוירן דעם גלויבן אי אין דעם אלטן גאט אי אין דער געטלעכער נאטור פון זיין באשעפעניש, דעם מענטשן. מיר האבן שוין אנגעהויבן צו צווייפלען, צי עס איז פארן א זין אין דער גאנצער וועלט, מיר האבן זיך שוין געשטעלט די פראגע: צי איז דאס אמת, אז די וועלט־ארדענונג איז געבויט אויף א מאראלישן געזעץ? צי זיינען ניט בלויז א פוסטע פאעטישע מליצה די ווערטער פון תהלים: „וועז די רשעים צע־וואקסן זיך ווי גראז און עס הייבן אן בליען יענע, וואס באשאפן אומרעכט, איז דאס גאר צוליב זייער אומקומען אויף אייביק"?... עס הייסט, אלזא, אז

דאָס רוסישע יידנטום האָט שוין, לויט דער מיינונג פון דער „יעוורעיסקאַיאַ נעדיעליאַ", געהאַלטן ביי פולשטענדיקער פאַרצווייפלונג, און אינמיטן איז גאָר אומגעריכט געקומען די דערלייזונג!

„עס איז פאַרווירקלעכט געוואָרן אויף דער וואָר דער באַצויבערנדיקער חלום", האָט אין אַן אַנדער אַרטיקל געשריבן דיזעלביקע צייטונג; „עס איז פֿולצליגנ, גיך און מיט אַמאָל מקוים געוואָרן דער טרוים פון פילע דורות רוסישע יידן, וואָס איז געווען אויסגעלייטערט דורך פיין און פאַרצווייפלונג, אַנגעזאַפּט מיט בלוט. פונקט ווי אַ גרויסער סנאָפ ליכטיקע זונען־שטראַלן האָט זיך אַרייַנגעריסן אין פינצטערן קעלער פון יידישן לעבן", אאז"וו, אאז"וו. — אַן אַ שיעור אַנגעבלאָזענע מליצות, אויסגעדראָשענע פראָזן, פול מיט זעלבסט־דערנידערונג און שפלות. און דערבי קיין איין וואָרט ניט וועגן די גרויסע אינערלעכע, נאַציאַנאַלע אויפגאַבעס, וואָס אַנשטייען איצט פאַר דעם רוסישן יידנטום און ווערן דערמעגלעכט אַ דאַנק דעם וויכטיקן דעקרעט.

מען מוז אָבער מיט באַפרידיקונג באַשטעטיקן, אַז די „יעוורעיסקאַיאַ נעדיעליאַ" איז דערין געווען אַן איינצלענער אויסנאַם. די איבעריקע יידישע פּרעסע האָט ביים באַאורטיילן די וויכטיקע געשעענישן געפונען דעם ווירדיקן טאָן, וואָס איז געווען דורכגעדרונגען מיט זעלבסטאַכטונג. אַזוי, למשל, האָט די ציוניסטישע „יעוורעיסקאַיאַ זשיזן" געשריבן: „ניט ווי באַפרייטע קנעכט, נאָר ווי פרייַע מיטגלידער פון אַ גרויסער, פרייַער נאַציע נעמט אויף דאָס יידנטום דעם אָקט פון עמאַנציפּאַציע. פאַרנעם, רואיק, מיט אַ פעסטן באַוואוסטזיין פון זיינע כוחות, רעכט און פליכטן, גייט דאָס רוסישע יידנטום, דער גרעסטער טייל פון דער אַלוועלטלעך־יידישער נאַציע, אַנטקעגן דער נייער צוקונפט".

מיט גרויס ווירדע האָט זיך פאַרהאַלטן אויך דער „נאַווי פּוט", דער אַרגאַן פון דער „יידישער דעמאָקראַטישער גרופּע". „נאָך קיינמאָל, לייענען מיר אין אָט דער צייטונג, זיינען אונדזערע פּאַטריאָטישע, נאַציאַנאַלע און מענטשלעכע פליכטן ניט געווען אזוי הארמאָניש צווישן זיך פאַראייניקט, ווי אין דעם איצטיקן היסטאָרישן מאָמענט. צי איז דען ניט קלאָר, אַז דער דורכפאַל פון דער רוסישער רעוואָלוציע, וואָס האָט אָקאָרשט אָפּגע־שאָפט אונדזער רעכטלאָזיקייט, וואָלט געווען אַ שווערער קלאַפּ אויף פּאַר דעם רוסישן יידנטום? און צי איז דען ניט קלאָר, אַז מיט דעם שיקזאַל פון דער רוסישער פרייהייט איז פעסט פאַרבונדן ניט בלויז אונדזער שיקזאַל, נאָר אויך די צוקונפט פון דער דעמאָקראַטיע אין דער גאַנצער וועלט?... לאָמיר זשע פאַרטיידיקן די ערע פון פרייַען רוסלאַנד קעגן אירע קעגנער. מיר זיינען ניט קיין גרויס פּאָלק, אונדזערע פיזישע, מאַטעריעלע מעגלעכ־קייטן זיינען באַגרענעצט, אָבער אונדזער ענערגיע און אידעאַליזם זיינען אויסגעשמידט געוואָרן אין פאַרלויף פון די יאָרהונדערטער פון אונדזער

שוועדער היסטאָרישער פאַרגאַנגענהייט. לאָמיר זשע אָפּגעבן אונדזערע כוחות אויף צו פאַרטיידיקן דאָס נייע רוסלאַנד, — דאָס רולאַנד פון פרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכקייט. „העם ההולכים בחושך ראו אור גדול", — „דאָס פאָלק, וואָס האָט געוואַנדערט אין דער פינצטערניש, האָט דערזען אַ גרויס ליכט". אָט דאָס פאָלק וועט אָנווענדן אַלע זיינע כוחות, אַז אָט דאָס „גרויסע ליכט" זאָל ניט אויסגעלאָשן ווערן".

„אונדזער גלייכבאַרעכטיקונג איז געוואָרן אַ רעאַלער פאַקט", האָט דער „נאָווי פּוט" געשריבן אין אַן אַנדער אָרט. „דעם 20טן מערץ 1917 האָט די צייטווייליקע רעגירונג אונטערגעשריבן דעם דעקרעט וועגן אָפּצושאַפן אַלע נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע באַגרענעצונגען. אין לעבן פון דעם פרייען רוסלאַנד איז געמאַכט געוואָרן אַ שריט פון דער גרעסטער באַדייטונג — אפשר דער סאַמע וויכטיקסטער, וועלכן עס האָט אויפגעטאָן די צייטווייליקע רעגירונג פון דעם באַפרייטן לאַנד. ניט אַ יידישע צייטונג האָט צו דערקלערן און ניט אַ יידישער לעזער נייטיקט זיך אין פירושים, וואָס פאַר אַ באַדייטונג עס האָט פאַרן יידנטום אָט דער נייער אָקט, און צו וואָסער אַ לייִדנס־עקסיסטענץ ער מאַכט אַ סוף. פאַר אונדז איז געגונג צו פאַרציִיכענען דאָס וויכטיקסטע: די יידישע נאַציע איז איצט פטור געוואָרן פון דער שענדלעכער נויטוועגדיקייט אָפּצוגעבן אירע כוחות אויף דעם שטרייט פאַר פּשוטע מענטשלעכע רעכט, און דאָס יידנטום קאָן זיך איצט ענדלעך פאַרנעמען מיט פאָזיטיוויער שעפערישער אַרבעט, צו בויען זיין נאַציאָנאַלן לעבן.

„דאָס יידנטום נעמט אָן דעם אָקט וועגן גלייכבאַרעכטיקונג רואיק — אָן התפּעלות און יובל־געשרייען, וויל דאָס איז ניט עמעצענס אַ גוטמוטיקער געשאַנק, נאָר אַ נויטווענדיקער רעזולטאַט פון דער אַל־רוסישער באַפרייאונג. אָבער אויך ניט ווי אַ וואָכעדיקע, געווינלעכע זאַך, נאַטירלעך, נעמען מיר אויף אונדזער בירגערלעכע גלייכבאַרעכטיקונג: נאָך אַלעם דעם, וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט, איז דער 20טער מערץ 1917 פאַר אונדז אַ גרויסער פאָלקס־יום־טוב. און אויף צו פייערן אָט דעם יום־טוב, אַזוי ווי ער פאַרדינט, איז פאַראַן נאָר איין גאַנג: אַנשטרענגען אַלע אונדזערע נאַציאָנאַלע קרעפטן, כדי צו בויען אונדזער פאָלקס־לעבן".

די צייטונג האָט ריכטיק איבערגעגעבן יענע שטימונג, וואָס האָט דאָן געהערשט צווישן די בעסטע עלעמענטן פון דעם רוסישן יידנטום. ס'האָט זיך קלאָר געמערקט אַ גרויסער אויפשוואונג פון דער נאַציאָנאַלער ענערגיע. פיל צענדליקער יאָרן לאַנג זיינען אַלע געדאַנקען און שטרעבונגען געווען קאָנצענטרירט אויף דעם קאַמף פאַר בירגערלעכע רעכט. איצט, בייַ די נייע פרייַע באַדינגונגען, האָבן זיך פאַנאַנדערגעוויקלט נייע אויפגאַבעס. עס איז מעגלעך און צוגלייך אויך נייטיק געוואָרן צו געמען זיך ענערגיש אייַנצוארדענען דאָס אינערלעכע יידישע לעבן אין רוסלאַנד. אין די יידישע

געזעלשאַפטלעכע און פּאָרטיאישע אָרגאַניזאַציעס האָט מען ערנסט באַ־
טראַכט יענע נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען, וואָס די נייע רעכטלעכע באַדינגונגען
האָבן געשטעלט פּאַרן רוסישן יידנטום. ערשטנס, האָט געזאָלט אין גרונט
רעאָרגאַניזירט ווערן דאָס יידישע געמיינדע־וועזן. די קהילות האָבן אויף
וויטער באַדאַרפט ניט באַגרענצן זיך בלויז מיט רעליגיעזע אָנגעלעגנהייטן,
נאָר נעמען אויף זיך אויך קולטורעלע און עקאָנאָמישע אויפגאָבעס; גלייך־
צייטיק איז נייטיק געווען זיי איבערצובויען אויף מער דעמאָקראַטישע, פּראָג־
רעסיוו יסודות. און צווישן די אַלע רעאָרגאַניזירטע קהלות האָט געדאַרפט
באַשאַפן ווערן אָ פּאַרבאַנד, וואָס זאָל דינען אַלס צענטראַלע פּאַרטרעטונג
פון רוסישן יידנטום.

מען האָט געקאָנט דערוואַרטן, אַז נאָך דער אָפּשאַפונג פון דער פּאַר־
שאַלטענער „טשערטאָ" וועט זיך אָנהייבן אָ גרויסע יידישע איבערוואַנדערונג
אין די רוסישע שטעט. עס איז דאַריבער נייטיק געווען באַצייטנס צו באַשאַפן
אָ געוויסע קעגנגעוויכט פּאַר דער מעגלעכער אָסימילאַציע, פּאַר דער רוסי־
פיצירנדיקער ווירקונג פון די נייע לעבנס־באַדינגונגען. האָט די יידישע
בילדונגס־געזעלשאַפט, „מפיצי השכלה", צוגעגרייט אָ פּלאַן פון אָ גאַנצער
נעץ יידישע שולן, וואָס האָבן געזאָלט געעפנט ווערן אין אָ רייַ רוסישע
שטעט פּאַר די קינדער פון די איבערוואַנדערער. די זעלביקע געזעלשאַפט
האָט אויך אויסגעאַרבעט אָ פּראָיעקט וועגן אָ הויכשול פּאַר יידישער וויסנ־
שאַפט. צו אָ ברייטער טעטיקייט האָט זיך שוין געגרייט די פּעטערבורגער
„יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפט". אויב זי האָט אין סטאַליפּינס שוועָרע
צייטן פּאַרמאָגט כמעט 200 אָפּטיילונגען אין דער פּראָווינץ, האָט זי איצט
געמעגט האָפּן צו אָרגאַניזירן אומעטום אירע אָפּטיילונגען.

אויף אָ גרויסער עקאָנאָמישער אויפּבוי־אַרבעט האָט זיך איצט געקאָנט
ריכטן אויך די געזעלשאַפט „אָרט", וואָס האָט געהאָט איר צענטער אין פּע־
טערבורג. מען האָט געדאַרפט באַוואָרענען, אַז די יידישע האַנטוועркער
און די קליינהענדלער, וואָס וועלן איצט מאַסנווייז זיך באַזעצן אין די רוסישע
שטעט, זאָלן זיך קאָנען דאָ מאַטעריעל צופּאַסן צו די נייע אומשטענדן. מען
האָט געזאָלט פּאַר זיי באַשאַפן קרעדיט־אַנשטאַלטן, פּראָפעסיאָנעלע קורסן,
אד"גל. אויך אין אָט דער ריכטונג זיינען אָנגעמערקט געוואָרן פּאַרשיידענע
פּלענער. די פּאַקטן, וואָס איך האָב דאָ אָפּאַרשט געבראַכט, גיבן אָ באַגריף
וועגן די ברייטע אויסזיכטן, וואָס האָבן זיך דאָן געעפנט פּאַר דער יידישער
געזעלשאַפטלעכקייט אין רוסלאַנד. מען האָט מיט פּולשטענדיקן גרונט
זיך געקאָנט ריכטן, אַז די זעקס־מיליאָניקע יידישע מאַסע אין רוסלאַנד,
וואָס האָט איצט באַקומען בירגערלעכע פּרייהייט, וועט אָנטוויקלען אירע
גייסטיקע און מאַטעריעלע קרעפטן, וועט אָרויסווייזן אָ קאָכעדיקע טעטיקייט.
מען האָט דערוואַרט, אַז דאָס רוסישע יידנטום, מיט זיין באַהאַלטענער

ענערגיע, וואס איז איצט באַפרייט געוואָרן פון דרוק און וויידערשטאַנד, וועט ביי דעם דעמאָקראַטישן רעזשים אין לאַנד באמת אויפבליען, אַנהייבן אַ נייעם און גלענצנדיקן קאַפּיטל אין זיין היסטאָריע.

אָט אַזוי איז אין רוסלאַנד אויפגענומען געוואָרן די יידישע גלייכבאַרעכטיקונג אין די ערשטע חדשים פון דער רוסישער רעוואָלוציע, איידער ס׳איז געקומען די באַלשעוויסטישע איבערקערעניש...

# זוך־צעטל

## (פֿערזענלעכע נעמען און א טייל פון זאך־נעמען)


אַבראַמסאָן, דר, בערנארד, 102, 103
אַבראַמסאָן, יעקב, 102
אדיקאיעוסקי, ו., 188
אואוראָאוו, גראף, 76
אוטין, 218
אוסישקין, 166
אורוסאָוו, פירשט, 43
איגנאַטיעוו, גראף, נ., 165, 185
איזראעלסאָן, י., 174
ר׳ איצעלע (א זעצער), 196
איקאָ (אַרגאַניזאציע), 32, 56, 98, 109, 120—124, 136, 146, 177
אזעף, 105
אחד העם, 134
אַליאַנס איזראַעליט, 113, 116, 117
אלעקסאנדער דער 1טער, 17, 18
אלעקסאנדער דער 2טער, 20, 21, 68, 114, 117
אלעקסאנדער דער 3טער, 109, 121
אלעקסאַנדראָוו, 104, 105
אַנדרעיעוסקי, 104, 145
אַננאַ יאָאַנאָוונא, 15
אנ־סקי, ש., 201, 246
אפרתי, 103
אקאָסטא, יאן, 14
אראנסאן, הרב, 36
ארסעניעוו, 104
אַש, שלום, 191, 200
ארגעלבראנד, 199
„אַרט" גענזעלשאפט, 98, 136, 177, 255
אַרשאַנסקי, אליהו, 52, 53, 54, 88, 143, 242
אַרשאַנסקי, יצחק, 165, 168
באַגאַלעפֿאָוו, 210, 216
באַגראָוו, ג., 158, 159, 161, 166, 168
באלמאשאָוו, 214
באָמאש (דעפּוטאַט), 248, 249
באק, י., 29־42
באקסט, פּראָפ., 53
בודבערג, 114
ביאליק, ח. נ., 134, 191, 198
ביליס, מענדל, 72, 95
בינשטאָק, ל., 89
ביקערמאן, י., 149
בלאזער, הרב, יצחק, 23
בלאַנדעס, 94, 109
בן־יעקב, 55
בן־עמי, 53
בעל מחשבות, 191
בערלין, משה, 242
בערמאן, וואַסילי, 161, 168
בערמאן, ל., 132, 158, 160
בערשאדסקי, ס., פּראָפ., 46, 53, 172
בראמסאָן, ל., 177, 182, 248, 249
בראפמאן, י. (משומד), 51, 66, נ., 223
ברוידאָ, א. א., 43־48, 149, 182
ברוצקוס, י., 177, 178, 182

גאָלאָס, 50, 51
גאָלדסמיט, פרעגסיס, 116
גאָלדשמיד, אדאלבערט, 103
גאָרדאָן, ל., 49־66, 120, 172, 181, 197
גוטשקאָוו, א., 247
גורעוויטש (דעפּוטאַט), 248
גינזבורג, ש. מ., 47, 149, 181, 240
גינצבורג באַראָן, דוד, 95, 148

גינצבורג, בארון ה., 34, 69, 89, 97, 99, 111, 118, 122, 123
גינצבורג, יוזל, 116
גינצבורג, מ. א., 81, 134
געניקעס (צענזאר), 224
געסק, פ., 56, 60, 61
געסטען (העסטען), י. א., 47
גערשטיין, י., 51
גרינבערג, א., 123
גרוזענבערג, אסקאר, 94, 106
גרוזענבערג, דר., ש., 53, 176, 181
גרעסער (געגראל), 22

דובנאוו, ש., 53, 54, 63, 135, 148, 150, 171, 172, 181
דידרא, 16
דינן, 50, 143, 155
דימינסקי, ש., 65
דינזאן, יעקב, 190, 191, 200
דעוויער, אנטאן, 14

האלפערן, ד., 244
האלפערן, יעקב, 67־72
הכרמל, 50, 155, 197, 224
המליך, 24, 63, 64, 155, 157, 182, 184, 194, 196, 204, 207, 223, 243
האסמאן, א., 71
הצפירה, 24, 45, 184, 204, 243
הארקאוי (הרכבי), דר., א., 52, 53, 81, 157, 172
הורוויץ, ש., 56
הורוויץ, דר., ח. ד., 192
היום, 133, 197, 204
הירש, בארון, 120, 122
המאסף, 156
העבר, 150
העם, 137
הענצל, דר., ט., 177
הענקעל, ה., 65
העסטען, י., 241 (47)
הערדער, 241

וואוועלבערג, א., 123
וואהל, א., 62
וואזניצין, אלעקסאנדער, 15
וואיטינסקי, ש., 159, 168
וואלינסקי, א. (פלעקסנער), 164, 168
וואלפסאן, 207
וואלנשטיין, ד., 19
וואסכאד, 24, 53, 54, 57, 165, 170־183, 204, 243, 244
וואנאוומסקי (מיניסטער), 217
וואַרשאַוסקי, י. א., 41
וואַרשאַוסקי, מארק, 158, 160, 163, 167
וואהאיט, ארנאלד, 120
ויטסען, 13
ויטע, גראף, ס., 33, 34־37
ויינבערג, פ., 53, 172
וינאוועד, מ., 106, 108, 183, 249
וירכאוו, פראפ., 135, 136
וישניצער, מ. ל., 47
וועבער (קוירנגעל), 90־93
וועגנעראוו, א., 167
וועגנעראוו, ש., 158, 168
וועסטניק יעוודאפי, 179

זאק, אברהם, 162
זאריא, 144
זוועדעוו, נ., 186־187, 210, 213, 216־222
זוסמאן (צעזאר), 223
זיידמאן, ל., 177־179, 180, 182
זשיטאמירסקי, 239

חאדעק (צענזאר), 223
חובבי שפה עבר, 136

טאגער, איזידאר, 175
טאנענבוים, א., 164, 168
טאַרטאַקאוו, 245
טייטל, י., 71, 73
טירשטיין, 196
טריוואש, מ., 182
טרעפאוו (געגראל), 34, 37
טשלענאוו, 166

יאנושול, פּראָפ., 178
יאַנושקעוויטש, (געניראל), 203
יאקושקין, (עטנאַגראף), 243
יוד, דער, 186, 191
יודישעס פאָלקס־בלאַט, 184, 185, 197, 204
יוזשאקאָוו, 180
יושקעוויטש, יעקב, 114
יידישע ליטעראר. געזעלשאפט, 255
יידישע פאָלקס־צייטונג, 186
יעוורעסקאָיא אַבאַזרעניע, 204
יעוורעסקאָיא ביבליאָטעקא, 50, 51, 52, 66 נ., 204
יעוורעסקי וועסטניק, 50
יעוורעסקאָיא זשיזן, 182
יעוורעסקאָיא ליטעראָפיס, 65 נ.
יעוורעסקאָיא נעדיעליא, 252
יעליזאוועטא פעטראָוונאַ, 15
יעקאַטערינא די גרויסע, 13, 16
יפה, ל., 181

כהן, י. ל., 246
כוואַלסאָן, ד., 52, 78, 82

לאנדוי, אדאָלף, 50, 53, 54, 59, 162, 170 פֿפ.
לאנדוי, ג., 54, 149
לאנדוי, ר' זלמן, 23
לאנדוי, יאשראל (משומד), 199, 224־228, 245
לאָפוכין, 105, 213
לאצאַרוס, מ., 144
לאָריס־מעליקאָוו, 156
לוואָוו, פירשט, ל., 247
לוריא, דר., י., 191
לוריע, ז., 164
ליאָוו, 239
ליטאָווסקי, ג., 70
לייבאָוו, ברוך, 15
ליליענטאל, דר., מ., 17, 18, 19, 80
ליפשיץ, ג. (גרשון בן גרשון), 159, 162
לעבינזאָן, י. ב., 140
לעבענסאָן, א., 52, 224
לעוואנדע, ל., 51, 53, 54, 161, 164, 169
לעווין, מ., 244
לעווין, מענדל, 57
לעווין, ס., 52
לעווינסקי, א., 191, 200
לעוחן, נאַרסיס, 114, 115
לעוענסאָן, פֿ., 90, 92
לעמטיוזשניקאָוו, 189
לעקערט, הירש, 233

מאנדעלשטאַם, בנימין, 86
מאנדעלשטאַם, יוסף, 75
מאנדעלשטאַם, לעאָן, 23, 74־87
מאָנטעפיאָרע, משה, 116
מאפו, א., 111, 112, 116
מאַרגאָלין, פֿ., 58
מאַרדאָוועזוו, ד., 53, 54, 172
מארעק, פסח, 46, 240, 243, 244, 246
מזא"ה, הרב, 36, 166
מיאקאָטין, ו., 172
מילאָראָדאָוויטש, 17, 18
מיליוקאָוו, פֿ., 41, 247
מילנער, מ., 239
מינאָר, ז., 59
מינסקי, נ. (ווילענקין), 158, 168
„מיר" (בוך־פאַרלאָג), 46, 47, 241
מעלניק, י., 54
מפיצי השכלה (בילדונגס געזעלשאפט) 47, 50־52, 69, 73, 109, 125, 136, 146־149, 177, 183, 255
מרגליות, מ., 52־54

נאָוואָיע ווריעמיא, 38, 39, 158, 251
נאָוואָסטי, 33, 229
נאָוי פוט, 253
נאָוויקאָוו, 223
נאָטאָוויטש, 33
נאָטקין, נ., 17
נאָמבערג, ה. ד., 191
נאָראָוו, א., 82

נאַרדוי, מאקס, 173
ניקאַלאַי דער 1טער, 91, 228, 245
ניקאַלאַי דעם 2טער, 35, 247
נעוואַכאַוויטש, ל., 17, 156
נעקראַסאָוו, 211

סואוואָרין, א., 180
סאָלאָוויאָוו, 211
סאָמינסקי, 239
סאָנכעץ, א. ר., 16
סאָקאָלאָוו, נחום, 24, 45, 136
סטאָליפין, 255
סטאַניסלאַווסקי, ש., 57
סטאַסאָוו, ו., 52, 53
סטעפל (געוראל), 227
סיאו, 50
סיפיאגין, (מיניסטער), 214
סלאָנימסקי, ח. ז., 204
סלאָנימסקי, לודוויג, 158, 168
סליאָזבערג, ה., 34־37, 88־100, 106, 109, 144, 249
סנדר דער חזן, 78
ספאסאָוויטש, 104, 106, 109
ספעקטאר, מ., 190, 200
סעמענטקאָווסקי, ר., 53
סערגעי אלעקסאַנדראָוויטש, 216

עלקאן, דר., מ., 18, 59
ענגל, יואל, 239, 244
עפשטיין, ר', א. ל., 16

פאַבעדאָנאָסצעוו, 121, 214
פאָזנער, מ., 177, 178, 182
פאפירנא, י., 137, 143
פאלען, גראף, 68
פאָליאקאָוו, ל., 123
פאָליאָקאָוו, ש., 41, 42
פאסאָוער, א., 88, 101־110
פאסאָוער, יעקב, 103
פאקראָווסקי, א. א., 195
פיאָטר דער 1טער, 13, 14
פינסקער, דר., ל., 164
פיק, א., 244
פלעוואקא, 105
פלעוע, ו. ק., 95, 186, 187, 211, 213, 214, 220
פערעזש׳טאָינ, 46, 47, 50, 70, 203
פערעץ, אברהם, 17
פראָזער, מ., 50
פרילוצקי, נ., 246
פרילוקער, יעקב, 63
פרץ, י. ל., 191, 198, 200, 203

פאָן־וואל, 233
פיינבערג, ד., 56, 111־124
פיליפסאָן, דר., ל., 49
פין, ש. י., 51
פרוג, ש., 53, 133, 160, 161, 175, 191, 198, 226, 231
פרידמאן, (דעפוטאט), 248, 249
פריינד, דער, 24, 40, 45, 184־236
פרישמאן, ד., 191
פעאקיסטאָוו, י., 185, 211
פערבער, ב., 175

צוקונפט, 50
צייטלין, יהושע, 17
צינבערג, י. ל., 47, 70, 149, 182, 241
צעדערבוים, א., 24, 63, 157, 185, 223

קאבעקא, 45
קאהאן, מארקוס, (מרדכי בן הלל הכהן), 164, 168
קאטקאָוו, 179
קאמענעצקי, ש., 149
קאנטאר, דר., ל., 84, 132, 133, 135, 161, 172, 200, 203־206, 227
קאסעל, ב., 244
קאצענעלסאן, י. ל., דר., 53, 69, 87, 125־138, 148, 161
קאצענעלענבויגן, ר' טביה, 23
קאצענעלבויגן, ח. ל., 51

קאַקאַוצעוו, ו., 71
קאַראַבטשעווסקי, 104, 105
קאַראַלענקאָ, וול., 40, 223
קאַרבעט, פּראָפ., 134
קאַרפאָוויטש, 210
קאַרש, ו., 53
קויפמאן, אליהו, 157
קולישער, משה, 139
קולישער, מ. י., 47, 83, 106, 139-151, 158, 159, 161, 172
קולישער, ראובן, 142
קנאַרינג, מ., 196, 205
קעמפסטער, דר., 90, 91, 93
קערענסקי, א. פ., 248-250
קראיעווסקי, 211
קרעמיע, א., 114, 115

ראַבינאָוויטש, א. ז., 234
ראַבינאָוויטש, אַסיפ, 103, 106
ראַבינאָוויטש, הירש, 158, 160
ראוויצקי, י. ח., 191
ראָזאָווסקי, ש., 239
ראָזסוועט (אדעסער), 103, 155
ראָזסוועט (פּעטערבורגער), 24, 52, 144, 155-169
ראָזענטאל, א., 19
ראָזענפעלד, יונה, 200
ראָזענפעלד, יעקב, 158, 161, 162, 163, 166
ראָזענפעלד, שמואל, 192
ראָם, דבורה, 21
ראָם, דוד, 21
ראפאַפּאָרט, ש., 187, 190, 194, 208, 209, 216
ריווקין, מ., 182
רייזען, אברהם, 191, 244
ריעטש, 41
רוסקי יעוורעי, 24, 132, 158, 160-161, 165, 169, 264

שאפיר, מ., 143
שאפיראָוו, 13
שאכאָווסקאי, 211
שטיינהארץ, נתן, 225
שטיינטאל, ה., 144
שטיינבערג, יהודה, 59, 224
שטשעדרין, 211
שינגאריאָוו, א., 247
שיף, יעקב, 96
שלום עליכם, 196, 198, 200, 231
שצעגלאָוויטאָוו, 72
שקלאר, 239
שעין (עטנאַגראף), 243
שערעשעווסקי, אל., 66

## ביכער דערשינען אין „ציקאָ"־פֿאַרלאַג:

●

י. אָפּאַטאָשו

„ווען פֿוילן איז געפֿאַלן" — דערציילונגען — (320 זייטן)

אָסיפּ דימאָוו

„וואָס איך געדענק" — זכרונות, באַנד 2 — (350 זייטן)

ש. גינזבורג

„אַמאָלקי פּעטערבורג" — היסטאָרישע שריפטן — (261 זייטן)

דניאל טשאַרני

„א יאָרצענדליק אָזא" — מעמואָרן — (336 זייטן)

י. י. טרונק

„טביה און מנחם מענדל אין יידישן וועלט גורל" — וועגן שלום עליכמס 2 הויפּט־ווערק — (320 זייטן)

ז. שניאור

„דער קיסר און רבי" — גרויסער היסטאָרישער ראָמאַן אין 5 טיילן — באַנד 1 — „דער נדר" — (350 זייטן)

●

מיט באַשטעלונגען און נאָך אינפֿאָרמאַציע זיך וועגן צום:

"CYCO" BICHER-FARLAG
425 Lafayette Street
New York, N. Y.

# MAIN CONTENTS


FIRST JEWS IN ST. PETERSBURG

SCHOLARS, WRITERS, PUBLIC LEADERS

1) Julian Back
2) I. Broido
3) J. L. Gordon
4) J. Halpern
5) L. Mandelstam
6) H. Sliosberg
7) A. Passover
8) D. Fineberg
9) J. L. Kazenelson
10) M. J. Kulisher

RUSSIAN-JEWISH AND YIDDISH PRESS

1) "Rassviet" and "Rusky Yevrei"
2) "Voskhod" and Its Publisher
3) "Der Fraind" —
(First Yiddish Daily Newspaper in Tsarist Russia)

FROM JEWISH CULTURAL LIFE

1) Society For Folk-Music
2) Jewish Emancipation, March 1917

SAUL M. GINSBURG

# HISTORICAL WORKS

(New Series)

Vol. I

# JEWISH LIFE IN ST. PETERSBURG

Studies in History of Russian Jewry
Under Tsarism

"CYCO" BICHER FARLAG
NEW YORK
1944